શ્રી સામાયિક સૂત્ર

[સંસ્કૃત છાયા, વિધિ, હેતુ, વિવેચન સહિત]

સંયોજક

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ

શ્રી સામાયિક સૂત્ર

[સંસ્કૃત છાયા, વિધિ, હેતુ, વિવેચન સહિત]

સંયોજક:

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ

બી. એ. એલ્ એલ્. બી.

વકીલ હાઇ કોર્ટ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ; મુંબઈ.

[Shrimad Yashovijayaji, જૈન રાસમાળા, પૂરવણી, જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા, જિનદેવદર્શન, જૈન કાવ્યપ્રવેશ, નયકર્ણિકા, Naya-karnika આદિના લેખક-વિવેચક, જૈન ગૂર્જરકવિઓ બે ભાગના પ્રયોજક, વિવેકાનંદના પત્રોના અનુવાદક, ગત 'જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સ હેરૅલ્ડ' અને ચાલુ 'જૈનયુગ'ના માનદ તંત્રી.]

બીજી આવૃત્તિ પ્રત ૫૦૦.

પ્રકાશક,

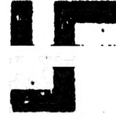
રેવચંદ તુલજારામ શાહ.

નિપાણી-(જિલ્લો બેલગામ)

કિંમત દશ આના.

સમકિત નવિ લહ્યુંરે, એ તો રૂલ્યો ચતુર્ગતિ માંહે;
ત્રસ થાવરકી કરૂણા કીની, જીવ ન એક વિરાધ્યો,
તીન કાલ સામાયિક કરતાં, શુદ્ધ ઉપયોગ ન સાધ્યો. સમકિત.
બાહ્ય ક્રિયા સબ ત્યાગ પરિગ્રહ, દ્રવ્ય લિંગ ધર લીનો;
દેવચંદ્ર કહે આવિધ તો હમ, બહુત વાર કર લીનો. સમકિત.

—દેવચંદ્રજી.

પ્રથમ આવૃત્તિઃ—નકલ ૨૦૦૦ વીરાત્ ૨૪૩૭ ઈ. સ. ૧૯૧૧ સં. ૧૯૬૭

બીજી આવૃત્તિઃ—નકલ ૨૦૦૦ વીરાત્ ૨૪૫૪ ઈ. સ. ૧૯૨૭ સં. ૧૯૮૪.

અમદાવાદ-સલાપોસ રોડ.
ધી "ડાયમંડ જ્યુબિલી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

પ્રકાશકના બે બોલ.

શ્રી મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈએ લખેલ સામાયિક સૂત્રનું પુસ્તક ચાર પાંચ વર્ષ પહેલાં મારા વાંચવામાં આવ્યું હતું. તે બહૂજ ઉપયોગી જણાયું તેથી તેની ૧૦ નકલ મંગાવી મારા સ્નેહીવર્ગમાં ભેટ મોકલવા ઇચ્છા થતાં મેં તે જૈન બુકસેલર પાસેથી મંગાવી, પણ તે પુસ્તક મળતું નથી એમ જવાબ મળ્યો. પછી મેં જાતે દેશાઈજીને મળી તેની એકાદ નકલની માગણી કરી. તેઓએ પણ શિલકમાં નથી એમ સખેદ જણાવ્યું. આવું પુસ્તક વાંચવા-વિસ્તારવા ન મળે એ સ્થિતિથી મને બહૂ લાગી આવ્યું અને તેની પુનરાવૃત્તિ જલદી નીકળે એવી ભાવના મારા હૃદયમાં પ્રગટી.

અત્રેના સંઘમાં સંવત્ ૧૯૭૮ માં પુસ્તકપ્રકાશન માટે થોડા રૂપીઆ ભેગા કરેલ હતા, તેમાંથી આ પુસ્તક છપાવીએ તો તે સુયોગ્ય થશે એમ અત્રેના આગેવાનોને વિનતિ કરતાં તેઓએ સમ્મતિ આપી હતી; તેથી તે નાણાંમાંથી ૫૦૦ નકલ છપાવી છે. પરન્તુ સંઘના પૈસામાંથી છપાવેલ આટલી નકલો જિજ્ઞાસુઓની બહોળી સંખ્યાને પૂરી પડશે નહિ, તેથી તે ઉપરાંત બીજી ૫૦૦ નકલો મારા તરફથી છપાવવી એમ હૃદય-પ્રેરણા થતાં તે પ્રમાણે છપાવી છે.

'સામાયિક' ક્રિયાનો ઉદ્દેશ સમજી અને તેટલા શુદ્ધ ત્રિકરણ યોગે તે ક્રિયા સર્વ બંધુ અને બહેન કરશે, કે જેથી લેખક અને પ્રકાશકનો હેતુ સફળ થાય એજ વિજ્ઞપ્તિ.

નિપાણી (બેલગામ)
તા. ૧૭-૧૨-૨૭

પ્રકાશક,
રેવચંદ તુલજારામ શાહ.

ॐ

બીજી આવૃત્તિનું નિવેદન.

સં. ૧૯૬૭ની પહેલી આવૃત્તિની બેહજાર નકલ બહાર પડી તે પૈકી એક હજાર નકલ વક્તા મુનિરાજશ્રી **ચારિત્રવિજયજી**ની પ્રેરણાથી જામનગરવાળા સ્વ૦ શેઠ પ્રેમચંદ કેશવજી તરફથી તેમના પત્ની નવલબાઇના વાર્ષિક તપના ઉદ્યાપન નિમિત્તે જૈન બંધુઓને ભેટ આપવા પ્રગટ થઇ; બીજી હજાર મારા તરફથી પ્રકટ થઇ ને તેની કિંમત માત્ર છ આના રાખી હતી. તે બધી બે ચાર વર્ષમાં ખપી ગઇ. તે છપાયે લગભગ સત્તર વર્ષ વીત્યાં. દરમ્યાન ઘણાં સ્થળેથી તેની છૂટક છૂટક માગણી આવતી; પરન્તુ જાતે છપાવી વેચવાની અને ઉત્પન્ન કંઇપણ મારે માટે કરવાની અંતઃપ્રવૃત્તિ ન થવાથી કોઇ પ્રકટ કરવા માટે છપાવી તૈયાર કરવા જેટલુંજ ખર્ચ આપનાર સ્વતઃ નીકળે, તો બીજી આવૃત્તિ કરવી એ નિશ્ચય હતો. સુભાગ્યે પ્રથમ દક્ષિણના **નિપાણી** ગામનો **સંઘ** અને શ્રીયુત રૈવચંદ **તુલજારામ શાહ** મળીને એક હજાર નકલનું ખર્ચ આપવા સ્વતઃ પ્રેરિત થયા—તે થયા પછી મારા મિત્ર શ્રીયુત **સારાભાઇ મગનલાલ મોદી** B. A. એ ત્યાર પછીની બીજી એક હજાર નકલનું ખર્ચ આપવા ઇચ્છા બતાવી. તેને પરિણામે આ આવૃત્તિની કુલ બે હજાર નકલનો ઉદ્ભવ થયો છે. એ સર્વને ધન્યવાદ આપતાં અતિ આનંદ થાય છે.

આ આવૃત્તિમાં પ્રથમાવૃત્તિનું સંશોધન થવા ઉપરાંત અનેક નવિન વિગતો–વિષયો દાખલ કરીને વર્તમાન સમય સુધીમાં '**સામાયિક**' સંબંધી જે કંઇ મને ઉપલબ્ધ થઇ શક્યું તે સર્વને યથાયોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. **સામાયિક–વિચાર**માં ૯૨ થી૧૦૦ નંબરના લેખાંકો (પૃ. ૮૪ થી ૯૫) તથા ૧૦૨ નંબરનો લેખાંક (પૃ. ૧૦૪) નવીન છે, અને **સામાયિક–સૂત્ર**માં (પૃ. ૨૦૩ પર) મુહપત્તિના પચાશ બોલની એક સજ્ઝાય ઉમેરી છે.

વિશેષમાં જે કોઇ બંધુ કે બહેનને સામાયિકસૂત્ર કંઠાગ્રે ન હોય, યા તે ક્રિયાની વિધિની સંપૂર્ણ જાણ ન હોય, તે આખું પુસ્તક ઉથલાવ્યા વગર સહેલાઇથી સૂત્રનો પાઠ બોલી વિધિ અનુસાર ક્રિયા કરી શકે તે માટે 'સવિધિ સામાયિકસૂત્ર' એ નામનું પરિશિષ્ટ ૩ ઉમેર્યું છે. ચોથા પરિશિષ્ટમાં મૂલસૂત્રોનો ગૂજરાતી કવિતામાં ભાવાનુવાદ કરી મૂક્યો છે. પાંચમામાં શ્રીમતી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ હસ્તક લેવાતી ધાર્મિક પરીક્ષા કે જેમાં આ પુસ્તક એક પાઠ્યપુસ્તક તરીકે સ્વીકારાયું છે તેનાં ધોરણોમાં મૂકેલાં સ્તુતિસ્તવન સ્વાધ્યાયાદિ મૂલ મૂકવામાં આવ્યાં છે કે જેથી કરી તે દરેકને માટે જુદું જુદું પુસ્તક વિદ્યાર્થીને ખોળવા જવું ન પડે.

આ પુસ્તકનું વાચન, મનન અને નિદિધ્યાસન સર્વ જૈન છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓ કરે એ તેમને માટે શોભાસ્પદ છે. તેઓ તેમ કરી શકે એ માટે નવીન શિક્ષણ શૈલીએ આખા ગ્રન્થની યોજના કરી છે. આ સંસ્કરણ બને તેટલું શુદ્ધ અને શિષ્ટ રાખવાની કાળજી રાખી છે. જૈનશાળા–કન્યાશાળા–છાત્રાલય (બોર્ડિંગ–લૉજ)–વિદ્યાલયમાં આ ચલાવવા લાયક છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ સામાયિકની પવિત્ર ક્રિયા કરનાર દરેક શ્રાવક કે શ્રાવિકા આથી તે ક્રિયાનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી આત્મિક લાભ લઇ શકશે–એવા અનેક અભિપ્રાયો પહેલી આવૃત્તિ સંબંધી મળી ચૂક્યા છે તે પૈકી ત્રણજ નીચે મૂક્યા છેઃ—

૧. **સાક્ષર શ્રી કૃષ્ણલાલ મો. ઝવેરી**—The practical part of the Jain religion is as full of rituals as any other religion, and the *Samayak* ritual is the most general amongst the community. Mr. Desai has tried with the aid of the original Sanskrit (? Prakrit) *Sutras* which have to be repeated in this ritual, to explain in simple Gujarati, the purpose and the rationale of each step in the performance of the ritual. A perusal of the book is sure to explain the significance of many parts of the ritual which

on account of the ignorance of those who practise them has come to be regarded as ridiculous absurdities. He has attempted to tear off this cover of absurdity, and present them in their true light. and shown to what purpose those who instituted them, meant them to be applied. It is a useful and readable book.

MODERN REVIEW JANUARY 1912. P. III.

૨ 'જૈન' પત્ર—અત્યાર સુધીમાં બજારમાં વેચાતાં આ નામનાં પુસ્તકો સાથે આ પુસ્તકને સરખાવીએ તો તે પુસ્તકો કેવળ નકામાં છે, અને તેવાં પુસ્તકોને આધારે સામાયિક કરનારાઓ કોઇ રીતે કાયાનું કલ્યાણ કરતા નથી એમ અમારૂં માનવું છે. સમજ્યા સિવાયની ક્રિયા કાંઇ કામની નથી. સામાયિક એ દરેક અમારા જૈન બંધુનું નિત્ય કર્મ છે, આથી દેહશુદ્ધિ અને મનશુદ્ધિ થાય છે, તેમજ એકાગ્ર ચિત્તને લઇને ઉત્તમ ધ્યાનની ક્રિયા સધાય છે. ભાઈ **મોહનલાલનો** પ્રયાસ બહુ જ ઉત્તમ છે. તેમણે ૮૨ પાનામાં **સામાયિક વિચાર** સંબંધી એક લેખ લખ્યો છે. તે લેખ દરેક જણે વાંચવો જોઇએ છે. તેમાં ક્રિયા આશય વગેરે બહુ સારી રીતે સમજાવ્યું છે. સામાયિક સંબંધી આવા પ્રકારનો આ એકજ લેખ છે.

બીજા ભાગમાં **સામાયિકસૂત્ર**—અર્થ, ભાવાર્થ અને વિવેચનથી સમજાવ્યું છે. તે તદ્દન નવીન પદ્ધતિથી છે, ભાઈ **વેણીચંદ સૂરચંદ** અને બીજા જૈન ખાતાંઓ જેઓ જૈનશાળાઓ ચલાવે છે તેમને અમે ભલામણ કરીશું કે વિદ્યાર્થીઓને સાધારણ ધર્મનું જ્ઞાન આપ્યા પછી શરૂઆતમાં આજ પુસ્તક તેમણે ચલાવવું, જેથી આશય ઉદ્દેશ, વગેરે સમજાશે, અને આવા વિષયમાં પ્રવેશ થવાથી બાળજીવોને આગળ બધું સમજવામાં કાંઈ વાંધો આવશે નહિ. વિવેચન પાઠના રૂપમાં છે, અને તે બધા વળી ૧૦૧ પાઠ છે જેથી વિદ્યાર્થીઓ ચાર માસમાં વિષય સમજી શકે એમ છે. છેવટે કેટલાંક પરિશિષ્ટ આપ્યાં છે તેમાં 'મુનિ વાંદવાની વિધિ, બ્રહ્મચર્યની નવ વાડીના પ્રકાર છે. ભાઈ **મોહનલાલનો** પ્રયાસ ઉત્તમ છે. દરેક વર્તમાન સમયના યુવકોએ અને જૈનમાર્ગમાં પ્રવેશ કરનારાઓને જરૂર ભાઇ **મોહનલાલનું** પુસ્તક ઉપયોગી થઈ પડશે.

જૈન ૫-૧૧-૧૧,

૩ '**જૈન શાસન**'—આ પુસ્તકની યોજના નવીન પદ્ધતિને અનુસરી જમાનાને અનુકૂળ થયેલી છે. તેની અંદર **સામાયિક વિચારમાં** સામાયિકનું સ્વરૂપ, સામાયિકનો કાળ કેમ ગાળવો, સામાયિકનું ફળ તથા સામાયિકમાં ટાળવાના બત્રીસ દોષ વિગેરે ઉપયોગી બાબતોનો સંગ્રહ સમસ્ત જૈનોને ઉપયોગી થાય તેવી સરસ રીતે કરવામાં આવ્યો છે. વળી **સામાયિક સૂત્ર** મૂળ, તેના અર્થ, તેની સંસ્કૃત છાયા, ભાવાર્થ, વિવેચન સહિત તેમજ દરેક વિધિના હેતુ વિસ્તારથી આપવામાં આવ્યા છે, તથા બીજી પણ સામાયિક વિષે જોઈતી દરેક માહિતી આપેલી હોવાથી **દરેક જૈન સ્કૂલોમાં તે ચલાવવા લાયક છે,** આ પુસ્તક ઉપરથી વિદ્યાર્થીને સામાયિકનું અધ્યાપન કરાવવાથી તે સામાયિકનો મુખપાઠ માત્ર ગોખી જશે એટલુંજ નહિ, પરંતુ સામાયિકનું ખરૂં રહસ્ય બરાબર સમજી શકશે. વળી **દરેક સામાયિક વ્રતના શોખીન શ્રાવક ભાઈઓ** આ પુસ્તકની સહાયથી સામાયિકનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી સારો લાભ ઉઠાવી શકશે. કિંમત ૬ આના તે પુસ્તકના સાઇઝના પ્રમાણમાં વિશેષ નથી.

—જૈનશાસન તા. ૧૯-૧-૧૯૧૨.

તો શ્રદ્ધાભરી આશા છે કે દરેક જૈન ધાર્મિક શિક્ષણાલયના સંચાલકો આ પુસ્તકને એક પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ચલાવશે. સામાયિક ક્રિયાના જિજ્ઞાસુ—લાભ લેવા ઇચ્છનાર પણ આ પુસ્તકથી ઇચ્છિત મેળવી શકશે. છેવટે આ માટે 'आयरो न मुत्तव्वो—આદર ન છોડવો' એ ગુરૂવાક્ય પ્રત્યે 'तथेति—આપનું કહેવું સત્ય છે' એમ કહી.

વીરાત્ ૨૪૫૪ (વિ. સં. ૧૯૮૪) કાર્તિક કૃષ્ણત્રયોદશી. તા. ૨૨-૧૧-૨૭ મુંબઈ.

શુદ્ધ સામાયિકસ્થનો સેવાર્થી
મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ.

પ્રથમ આવૃત્તિનું નિવેદન.

આપણા મહાન્ નિઃસ્વાર્થી અને ઉપકારક આચાર્યો આપણા ઉપર કલ્યાણ કરવા અર્થેજ જે જે ક્રિયાઓ અને તેની વિધિઓ કરી ગયા છે, તેમાં પરમ રહસ્ય–તત્ત્વ સમાયેલું છે. આ રહસ્ય તેઓએ પ્રકટ કરેલું છે, એમ સૂક્ષ્મરીતે વિચારનારને સ્પષ્ટરીતે જણાઈ આવે તેમ છે; છતાં આપણી નજર ટૂંકી હોવાને લીધે, પરંપરાએ ચાલી આવેલી ક્રિયા અને તેની વિધિ ઓઘશ્રદ્ધાએ કરવા ખાતર કર્યા કરવાને લીધે, અને તેનો મર્મ સમજવાના પ્રયત્નો ન કરવાને લીધે તે તે ક્રિયા અને તેની વિધિ કરતાં છતાં પણ તેનું જોઇએ તેટલું ફળ આપણે પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, એ શંકા વિનાનું છે.

હાલનો જમાનો બુદ્ધિપ્રધાન વિશેષ છે, એટલે હાલની ઉછરતી પ્રજાને કોઈ કાર્ય કરવાનું કહેવામાં આવે છે તો તે યુક્તિપૂર્વક તેની બુદ્ધિમાં આવે તેવાં પ્રમાણોથી સમજાવવામાં ન આવે, તો ગળે ઉતરતું નથી, અને તેથી તે ક્રિયા કરવાથી વિમુખ રહે છે; આ વાત ધ્યાનમાં લઇ આપણા ક્રિયાકાંડમાં જે જે વિધિ સહિત ક્રિયાઓ આચરવાની કહેવામાં આવી છે, તેમાં શું શું તાત્પર્ય, રહસ્ય સમાયલું છે તે જેટલે અંશે વિશેષ સ્પષ્ટતાથી સમજાવાય, તેટલે અંશે તે ઉછરતી પ્રજાની આપણી પવિત્ર ધર્મક્રિયાઓ પ્રત્યેની વિમુખતા દૂર કરી શકાય તેમ છે, તેથી તે સમજાવવાનો અહીં થોડો ઘણો પામર પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

સામાયિક એ પવિત્ર ધર્મક્રિયા છે, અને તે ધર્મક્રિયા યોગ્ય રીતે આચરવા માટે અમુક સૂત્રોનું તેમાં પઠન કરવાનું છે, અને તે પાઠ બોલતાં પહેલાં તથા પછી અમુક વિધિ કરવાની છે. આ બધાનું મુખ્ય રીતે શું રહસ્ય છે, તે સામાન્યરીતે વિસ્તારથી સમજાવવા માટે આ પુસ્તકના પહેલા ભાગનું નામ **સામાયિક-વિચાર** આપી તેને અલગ પાડેલ છે. આ મનનપૂર્વક વાંચ્યા પછી ખરી સામાયિક ક્રિયા અને તેની વિધિમાં ઉતરવું બહુ અનુકૂળ, અને આનંદદાયક થઈ પડશે. તે ક્રિયાનો સમાવેશ બીજો ભાગ નામે **સામાયિક-સૂત્ર**માં કરવામાં આવેલ છે, અને તેમાં દરેક સૂત્ર મૂળ, તેનો અર્થ, ભાવાર્થ અને તેપર વિવેચન, તેનો ક્રમ અમુકજ રાખવાનો હેતુ, તેની પહેલાંની અને પછીની વિધિ વગેરે હેતુ સાથે મૂકવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તકમાં લગભગ બધી વિધિમાં હેતુ ગુરૂગમથી ક્ષયોપશમાનુસાર બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે, તે સંબંધી અહીં નિવેદન કરવાનું કે જે જે વિધિ આ સામાયિક સૂત્રમાં છે, તેના યોજનાર શિષ્ટ–આપ્ત પુરૂષો હતા, અને આપ્ત પુરૂષો એક પણ પ્રવૃત્તિને હેતુ વિના ગતિ આપતા નથી. પરંપરાએ ચાલી આવેલું માટે તે કર્તવ્ય છે એટલુંજ સ્વીકારી લેવાનું નથી, પરંતુ તેમાં કંઈ હેતુભૂત રહસ્ય રહેલ છે તે શોધી કાઢવાની જરૂર છે. ક્રિયાથી હેતુ સમજાય નહી, એ ક્રિયા કરનારની ખામી સૂચવે છે. બુદ્ધિબળથી વિચારતાં દરેક ક્રિયાનાં અનેક કારણો સમજાય છે; અને તે તે કારણો શોધકની વિવેક-બુદ્ધિપર આધાર રાખે છે.

દૃષ્ટિવિશાળતા માટે પ્રસિદ્ધ થયેલ મુનિમહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયજી દરેક ધર્મક્રિયા જેવી કે ભણાવાતી પૂજાઓ, દેવવંદન, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ આદિ આવશ્યક ક્રિયાઓના હેતુ, ज्ञानस्य फलं विरतिः એ સૂત્ર પ્રમાણે લોકો ક્રિયાજડ ન થતાં કેમ વધારે સમજે, અને ક્રિયા કરતાં પહેલાં તે સંબંધીનું આવશ્યક જ્ઞાન કેમ પ્રાપ્ત કરે અને પ્રચલિત ક્રિયા કે જે નિર્જીવ જોવામાં આવે છે તેમાં જીવન કેમ મૂકાય તે માટે ઉપદેશદ્વારા અનેક પ્રયાસો કરે છે. ઉપદેશની અસર અમુક વખત સુધી લોકના હૃદય ઉપર રહે છે, તેથી જે સાધનથી તે અસર લાંબા વખત સુધી રહી શકે, તે સાધન લોકસંમુખ મૂકવાનું વધારે હિતકારક છે. આ સાધન પુસ્તક છે, કારણ કે હમણાંના સમયમાં એકી વખતે એક પુસ્તકની હજારો નકલો પ્રેસદ્વારા થઈ શકે છે, અને તેથી તેનો ઘણા માણસો ઘણા વખત સુધી લાભ લઈ શકે છે. આવા હેતુથી ઉક્ત મુનિશ્રીની સહાયતાથી સ્વ. રા. મોહનલાલ અમરશીએ એક પુસ્તક સામાયિકપર બહાર પાડયું હતું; તે ખપી જવાથી સામાયિક વિષય અને તેનાં સૂત્રો ઉપર વિશેષ વિસ્તારથી, અને સમજ સાથે લખી પ્રજા-સંમુખ મૂકવાની મને પ્રેરણા થઈ, અને તેથી આમાં જે કંઇ છે તે લખવાનો પ્રયાસ થયો છે.

ઉક્ત મુનિશ્રીએ આ પુસ્તક અથથી ઇતિ સુધી વાંચી સુધારવાની જે અમૂલ્ય સહાયતા આપી છે, તેને માટે આ લખનાર અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માને છે. આ પુસ્તકનો પ્રથમ ભાગ લખવામાં 'જૈનધર્મપ્રકાશ' માં સામાયિક પર અનુક્રમે જુદા પ્રગટ થયેલા રા. મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ, અને રા. મનઃસુખલાલ કીરતચંદ મ્હેતાના લેખોનો આધાર અને કોઇ સ્થળે ઉતાર

પણ લીધા છે એ જણાવી તેની આજ્ઞા લઈ તે બંધુઓનો ઉપકાર હું સ્વીકારૂં છું. આ સીવાય બીજા ઉપકારી અનેક ગ્રંથોનો જેવા કે:–ધર્મબિંદુ, ધર્મરત્નપ્રકરણ, અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધ્યાત્મસાર પ્રશ્નોત્તર, સ્વ. શેઠ ભીમશી માણેકનું પ્રતિક્રમણસૂત્ર, પ્રતિક્રમણહેતુ, વગેરે વગેરેનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે તેથી તે સર્વનો ઋણી હું થયો છું.

ઉપર જણાવેલ સર્વ સહાય અને આધારથી જે જે મળ્યું છે, તે સૌ યોગ્ય ક્રમમાં ગોઠવી, વિસ્તારી, સંયોજી પ્રજાની દૃષ્ટિ આગળ મેં નમ્રતાથી ધરેલ છે; અને તેથી તે કેવી સાર્થકતા પામે છે તે વિચારવાનું તેના શીરેજ છે. દરેક પાઠશાળા, શિક્ષણયોજના, ધર્મના અભ્યાસક્રમમાં, સામાયિકને સ્થાન મળ્યું છે, અને મળતુંજ રહેશે, અને તેમાં સામાયિક પરના આ પુસ્તકને સ્થાન મળશે તો આ લખનાર પોતાના પ્રયાસની વિશેષ સફલતા થઈ છે એમ સ્વીકારશે.

આ પુસ્તક મુનિમહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયજીએ સાદ્યંત જોઈ તેમાં સુધારો અને વધારો કરેલ છે, પણ આ પુસ્તક છપાતી વખતે તેઓ વિહારમાં હતા તેથી પ્રુફો જોઇ શકયા નથી, તેથી પ્રુફસ જોવામાં વિશેષ બની તેટલી કાળજી મેં રાખી છે. છતાં તેમાં દૃષ્ટિ કે બુદ્ધિના દોષથી અથવા બીજા પ્રકારે જો કંઈ ભૂલચૂક, સ્ખલના, ભંગ, વગેરે કંઈ થયું હોય, તો તે મારે શીર છે, અને તેને માટે 'तन्मे मिथ्या भूयात्' એવી હૃદયપૂર્વક યાચના છે, અને તે સંબંધે સુજ્ઞ જનો પ્રત્યે એ યાચના છે કે કંઇપણ ભૂલ સુધારવાનું, હાનિ વૃદ્ધિ કરવાનું લાગે, તો તેમણે મને જણાવવા કૃપા કરવી; તો હું તેની યોગ્યતાનું અનુસરણ કરવા કદિ પણ વિસરીશ નહિ.

यत्किंचिदुत्सूत्रमथ प्रयोगं निरर्थकं चात्र मया निबद्धं ।
प्रसद्य तच्छोध्यमलं सुधीभिः परोपकारो हि सतां स्वधर्मः ॥

મુંબઇ. તા. ૫–૧૨–૧૯૧૦

પ્રશમરસપિપાસુ
મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇના
સમભાવપૂર્વક નમસ્કાર.

શિક્ષકને બે શબ્દ.

સામાયિક એ હમેશની આવશ્યક ક્રિયા છે તે ઠસાવવાની સાથે તેનો હેતુ પણ તે શું વસ્તુ છે એની સાથે સમજાવવાની જરૂર છે, કે જેથી તે તે આદરવા યોગ્ય છે એમ પૂરેપૂરો નિશ્ચય થાય.

વસ્તુ સમજાવવા પહેલાં તે વસ્તુ શું છે તેનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ પ્રથમ આપવાની જરૂર છે; તેથી સામાયિકનાં સૂત્રો સમજાવીએ તે પહેલાં સામાયિક શું છે વગેરેનું તાદૃશ્ય ચિત્ર પહેલાં ખડું કરી પૂરી રીતે બતલાવવું જોઇએ, તેથી આમાં સામાયિકના બે ભાગ પાડયા છે. ૧ સામાયિક–વિચાર અને ૨ સામાયિક–સૂત્ર. ૧ સામાયિક વિચારમાં સામાયિકમાં બોલાતાં સૂત્રો સિવાયનું તે સંબંધે જે જે જાણવું આવશ્યક છે એટલે કે તે શું છે? તેમાં શું શું ઉપકરણો છે? સામાયિકનો વખત કઇ રીતે ગાળવા યોગ્ય છે? મન વચન, અને કાયાની કઇ સ્થિતિ તે સમયમાં અનુકૂળ છે? વગેરે વગેરે જરા વિસ્તારપૂર્વક લખેલ છે. આથી પ્રથમ આરંભે પ્રસ્તાવનારૂપે દિગ્દર્શનરૂપે સામાયિકનું અવલોકન થાય છે. ૨ સામાયિકસૂત્રમાં જે જે સૂત્રો અનુક્રમે બોલવાનાં છે તે અનુક્રમનો હેતુ પછી તે બોલ્યા પહેલાંની વિધિ મૂળસૂત્ર, મૂળસૂત્ર કે જે માગધી ભાષામાં છે તેનું સંસ્કૃત અવતરણ, તેના અર્થ અને ભાવાર્થ અને તે પછી તે દરેકપર વિવેચન આપેલ છે.

આ સૂત્રો મોઢે રાખવાની ખાસ જરૂર છે, તેથી તે શુદ્ધ ઉચ્ચાર, સંપદા પૂરી થાય ત્યારે વિરામ કરવાના નિયમ સાથે વિદ્યાર્થી પાસે ગોખાવવા–મોઢે કરાવવાની જરૂર છે, પરંતુ તેની સાથે આ યાદ રાખવાનું છે કે તે સાવ ગોખણીયું જ્ઞાન થઇ ન જવું જોઇએ; કારણ કે તેમ થતાં તે ઉપરચોટીયું જ્ઞાન હોઇ નિરર્થક બને છે. મોટા મોટા શબ્દોના જ્ઞાનને બદલે, અને એકદમ કડકડાટ બોલી જવાના પોપટીઆ જ્ઞાનને બદલે તેમના વિચાર સરસ બનાવવા માટે શિખવવાની મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન આપવાની અગત્ય છે; આ ધ્યાનમાં રાખીને દરેક સૂત્રનો

હેતુ, તેનો અર્થ, અને તે પર વિવેચન આપેલ છે, તો તે પૂરેપૂરૂં વિદ્યાર્થીના મનમાં ઉતરેલ છે કે નહિ તેપર ખાસ લક્ષ રાખવું. માત્ર એકજ દાખલા તરીકે:—

નવકાર–નવકાર એટલે શું? ઉત્તર–નમસ્કાર. કેને? ઉત્તર–પંચ પરમેષ્ઠીને, અને તેથી તેને **પંચપરમેષ્ઠીસ્તવઃ**–પંચપરમેષ્ઠીનું સ્તવન કહેવામાં આવે છે. નવકાર પહેલું શા માટે મૂકવામાં આવ્યું? ઉત્તર કે તે મહામંગલ છે; પછી તેમાં જેને નમસ્કાર કરવામાં આવેલ છે તે કોણ છે? તેના ગુણ શું છે? વગેરે હકીકતો આ પુસ્તકમાં વિસ્તારથી આપેલ છે તે સમજાવવી.

વિશેષ. વાક્ય અમુક અમુક જગ્યાએ વધુ કે ઓછા પ્રમાણમાં અટકવાનું હોય છે, અને તેથી જેને આપણે 'વિરામચિન્હો'–અલ્પવિરામ, અર્ધવિરામ, પૂર્ણવિરામ આદિ કહીએ છીએ તે યોજાયાં છે, તેવીજ રીતે સૂત્રમાં અમુક અમુક સ્થળે વિરમવાનું છે અને તેને માટે **'સંપદા'** એ નામનો પારિભાષિક શબ્દ છે. સંપદા એટલે વિશ્રામસ્થાન. જ્યાં જ્યાં સંપદા કહી છે, ત્યાં ત્યાં બરાબર અટકવાનું છે એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે, કારણ કે તેમ ન થાય તો કેટલીક વખત અર્થનો અનર્થ થાય છે, જેવી રીતે:—

૧. **કેશરખાયા**–આમાં બે રીતે એટલે કેશર ખાયા અને કેશ રખાયા એમ લેતાં બંનેના અર્થ જુદા થાય છે.

૨. **દીવાનથી** દરબારમાં, છે અંધારૂં ઘોર. આમાં 'દીવાનથી' એને એકજ શબ્દ ગણીએ તો તેનો અર્થ પ્રધાનથી એમ થાય છે, અને જો તેને 'દીવા' અને 'નથી' એ બેની વચ્ચે 'સંપદા' મૂકી બે શબ્દમાં વહેંચી નાંખીએ તો દીવા દરબારમાં નથી તેથી ઘોર અંધારૂં છે, અને પહેલાંમાં દીવાન એવો મૂર્ખ છે કે તેથી દરબારમાં અંધારૂંજ ચાલે છે એવો જૂદોજ અર્થ થાય છે.

૩. तातेन कथितं पुत्र ! लेखं लिख ममाज्ञया ।
नतेन लिखितो लेखः पितुराज्ञा न लोपिता ॥

અર્થ—પિતાએ પુત્રને કહ્યું કે મારી આજ્ઞા છે કે તું લેખ લખ.
(પુત્રે) નમ્ર થઈ લેખ લખ્યો, અને પિતાની આજ્ઞા ન લોપી.

આ અર્થ ખરો છે, પણ જો 'નતેન' એ એક શબ્દને બે શબ્દ નામે ન અને તેનમાં વહેંચી નાંખીએ તો એવો અર્થ થાય કે તેણે (પુત્રે) લેખ ન લખ્યો અને પિતાની આજ્ઞા ન લોપી, એવો અસંબદ્ધ અર્થ થાય છે.

વળી પારિભાષિક શબ્દો જેવા કે સામાયિક, સંપદા, ઇરિયાવહી (ઇર્યાપથિકી), કાઉસગ્ગ (કાયોત્સર્ગ) વગેરે સર્વનો અર્થ બરાબર સમજાવવાનો છે. શબ્દોના અર્થ બરાબર વિદ્યાર્થીને ઠસ્યા છે કે નહિ તે પણ જોવાનું છે. ઘણી વખત એવું બને છે કે વિદ્યાર્થીને 'વોસિરામિ' 'પજ્જુવાસામિ' 'મિચ્છામિ દુક્કડં' વગેરેનો અર્થ પૂછતાં 'વોસરાવું છું,' 'પર્યુપાસું છું', 'મારૂં દુષ્કૃત મિથ્યા થાઓ' એમ કડકડાટ કહી દે છે, પરંતુ વોસરાવું છું, પર્યુપાસું છું, દુષ્કૃત નો અર્થ શું ? તેથી તમે શું સમજ્યા ? એવું પૂછતાં કંઇપણ જવાબ આપી શકતા નથીઃ આ ખરેખર યોગ્ય કે ઇચ્છવા ગોગ્ય બીલકુલ નથી, તો આવો કઢંગો દેખાવ વિદ્યાર્થી તરફથી ન થાય એમ થવું જોઇએ છે.

ગુરૂ પાસે જતાં તેમને સુખશાતા પૂછવાનું આવશ્યક છે, અને તેમ પૂછતાં જે 'ઇચ્છકાર સુહરાઈ' વગેરે બોલાય છે તે સામાયિક સૂત્રમાં નથી તેથી તેમાં ન મૂકતાં છેવટે પરિશિષ્ટમાં મૂકયું છે, તો તે વિદ્યાર્થીને શિખવવું આવશ્યક છે કે જેથી ગુરૂવંદન વિશેષ સારી રીતે થઇ શકે; પણ તે સામાયિક કરતી વખતે બોલવાનું નથી.

નવવાડ બ્રહ્મચર્યની કહી છે, અને તેનું સૂચન 'પંચિંદિય' સૂત્રમાં આવે છે, પણ તેનો વિસ્તાર કરતાં કામવિષયનો વિસ્તાર થાય છે. આ વિસ્તાર વિદ્યાર્થીની નાની વયને અનરૂપ નથી. તેથી તેને સામાયિક–સૂત્ર એ ભાગમાં આપવામાં આવેલ નથી. ગૃહસ્થને તે જાણવાનું છે, તેથી તેને છેલ્લે પરિશિષ્ટમાં આપવામાં આવેલ છે. **મોહનલાલ.**

અનુક્રમણિકા.

---

૨. સામાયિક સૂત્ર.

卐 મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇકૃત પુસ્તકો. 卐

૧ **Shrimad Yashovijayaji**—આ શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના સંક્ષિપ્ત ચરિત્રરૂપે અંગ્રેજીમાં નિબંધ છે. કિંમત ચાર આના. મેઘજી હીરજી બુકસેલર પાયધુની મુંબઇથી મળી શકશે.

૨ **જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા**—આમાં અમદાવાદના નગરશેઠ પ્રસિદ્ધ શાંતિદાસ શેઠ તેમજ તેમના કુટુંબમાં થયેલ નામાંકિત પુરૂષોનું, કેટલાક જૈનાચાર્યો તેમજ સાધુઓના પદ્યમય ચરિત્રો છે ને તેનો સાર પ્રસ્તાવનામાં ટિપ્પણો સહિત મૂકેલો છે. પ્ર૦ અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ, પાદરા, પાસેથી મળશે.

૩ **જિનદેવદર્શન**—જિન પ્રભુનાં ખરાં દર્શન કરવાની ઉત્તમ રીત જોઇતી હોય તો આમાં છે. ચૈત્યવંદન, તેનો અર્થ, અને વિધિમાં રહેલ ઉત્તમ હેતુ આમાં ખાસ બતાવેલ છે. પ્રભુપૂજા કરનાર દરેક શ્રાવક શ્રાવિકાને આ અવશ્ય વાંચવા યોગ્ય છે. બીજી આવૃત્તિ હમણાંજ બહાર પડી છે. કિં. ૭ આના. પ્ર. મેઘજી હીરજી બુકસેલર પાયધુની મુંબઇ.

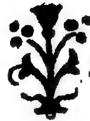
૪ **જૈન કાવ્ય પ્રવેશ**—આમાં આપણા વિદ્વાન્ સાધુ પુરૂષોનાં રચેલાં ૮૮ કાવ્યો છે. તેમાં સ્તવન, સઝાય, પદ વગેરે ચુંટી કાઢી તેનો સર્વ અર્થ પૂરેલ છે. દરેક શ્રાવક શ્રાવિકાને 'સ્વાધ્યાયકાળ'—'ભાવના'માં ઉપયોગી થાય તેમ છે તેમજ જૈનશાળાના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી થાય તેવું શાળાપયોગી પુસ્તક છે. આની નકલ ખપી ગઇ છે. બીજી આવૃત્તિ બહાર પડનાર છે.

૫ **નયકર્ણિકા**—આમાં મૂળ શ્લોકો, તેનો અર્થ, સાતે નયો પર વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન આપેલ છે. આના કર્ત્તા કલ્પસુબોધિકાકાર શ્રી વિન-

યાવિજયજીનું જીવનચરિત્ર છે. જૈન તત્ત્વજ્ઞાનમાં પ્રવેશ કરવા અર્થે આ ઉપયોગી છે. કિં. ૭ આના. મેઘજી હીરજી, પાયધુની મુંબઇ.

૬ **Naya Karnika**—આ ઉપરના ગ્રંથની અંગ્રેજી આવૃત્તિ છે. જૈન ગેઝેટ, મદ્રાસને ત્યાંથી મળશે.

૭ **જૈન ગૂર્જર કવિઓ પ્રથમ ભાગ**—એક હજાર પૃષ્ઠનો દળદાર શકવર્ત્તી ગ્રંથ વિક્રમ તેરમી સદીથી સત્તરમી સદીના જૈન કવિઓ તેમની ગૂજરાતી કૃતિઓ સહિતનું વર્ણનાત્મક સૂચિપત્ર-તેમજ ગૂજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ-વિકાસમાં જૈનોએ શું જબર ફાળો આપ્યો છે તે, સર્વ કવિઓ ને કૃતિઓના સમય-નિર્દેશ-તે જ્યાં મળી શકે છે તે સર્વ આપ્યું છે. પ્ર૦ જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ ઑફિસ, પાયધુની મુંબઇ, કિંમત રૂ. પાંચ, મેઘજી હીરજી બુકસેલર, પાયધુની મુંબઇ પાસેથી પણ મળી શકશે.

ॐ श्री अर्हं नमः

सामायिकं सुदुःसाध्यमप्यभ्यासेन साध्यते ।
निम्नीकरोति वार्बिन्दुः किं नाश्मानं मुहुःपतन् ॥ सा. ध.

—સારી રીતે દુઃસાધ્ય છતાં સામાયિક અભ્યાસ-નિત્યપ્રવૃત્તિથી સાધ્ય થાય છે-જેમકે જલબિન્દુ વારંવાર પડયાંજ કરવાથી પત્થર શું નીચો થતો નથી ? [માટે]

'મમતા પરિહાર કરો સઘળે, સમતા સમ સુખ ન કયાંય મળે
ઘડી બે સમતા થકી ધ્યાન ધરો, દરરોજ સામાયિક જૈન કરો'

—સ્વ. પોપટલાલ.

સામાયિક-વિચાર

卐

શ્રી વિનયવિજયજી ષડાવશ્યક સ્તવનમાં જણાવે છે કે:—

પહેલું સામાયિક કરો રે, આણી સમતા ભાવ,
રાગ રોષ દૂરે કરો રે, આતમ એહ સ્વભાવ રે
પ્રાણી ! સમતા છે ગુણગેહ, એતો અભિનવ અમૃતમેહ રે-પ્રાણી !
આપે આપ વિચારીએ રે, રમીએ આપ સ્વરૂપ
મમતા જે પરભાવની રે, વિષમો તે વિષકૂપ રે- પ્રાણી !
ભવ ભવ મેલી મૂકીઆં રે, ધન કુટુંબ સંજોગ,
વાર અનંતી અનુભવ્યા રે, સવિ સંજોગ વિજોગ રે- પ્રાણી !
શત્રુ મિત્ર જગ કો નહીં રે, સુખ દુઃખ માયાજાલ,
જો જાગે ચિત્ત ચેતના રે, તો સવિ દુઃખ વિસરાલ રે-પ્રાણી !
સાવદ્ય યોગ પરિહરો રે, એ સામાયિક રૂપ
હુઆ એ પરિણામથી રે, સિદ્ધ અનંત અરૂપ રે- પ્રાણી !

સામાયિક સ્વાધ્યાય.

૧.

સામાયિક મનશુદ્ધે કરો, નિદ્રા વિકથા મદ પરિહરો,
પઢો ગણો વાંચો ઉપગરો, જિમ ભવસાગર લીલાં તરો. ૧
દિવસ પ્રતિ કોઇ દિયે સુજાણ, સોના ખાંડી લાખ પ્રમાણ,
તેહનું પુણ્ય હોય જેટલું, સામાયિક લીધે તેટલું. ૨
કામકાજ ઘરનાં ચિંતવે, નિદ્રા કપટ કરી ખીજવે,
આર્ત્ત રૌદ્ર ધ્યાન મનિ ધરે, તે સામાયિક નિષ્ફલ કરે. ૩
આપ પરાયું સરિખું ગણે, સાચું થોડું ગમતું ભણે,
કંચન પત્થર સમવડિ ધરે, તે સામાયિક સુધું કરે. ૪
ચંદ્રાવતંસક રાજા જેણિ, સામાયિક વ્રત પાલ્યું તેણિ,
કહે શ્રી વિદ્યાસાગર સીસ, સામાયિક પાલો નિસદીસ. ૫

૨.

રાગ-ભીમપલાસી.

(શ્રી જ્ઞાનપુંજ યશોવિજય ! પ્રણામ તું મહાત્મને—એ રાહ)

મોક્ષ અંગ સામાયિક, વ્રત સુચિત્ત ધારીએ.

સમતાદેવીને આરાધી, પ્રેમથી સંપૂર્ણ સાધી,
કલ્યાણી છે ભગવતી, તેનાથી તરીએ તારીએ. મોક્ષ. ૧

ઇંદ્રિય વિષયના વિકાર, કષાય ક્રોધ આદિ ચાર,
સંયમના સુસાધને, સર્વથા નિવારીએ. મોક્ષ. ૨

વિનય ને વિધિવિવેક, ક્રિયા કરો સહેતુ છેક,
સર્વ પ્રત્યે મૈત્રીભાવ, કરૂણાને પ્રસારીએ. મોક્ષ. ૩

અપ્રમાદે જાગૃતિ, યથા નિભાવી આત્મસ્થિતિ,
સુધ્યાન ભાવના થકી, વિભાવને વિસારીએ. મોક્ષ. ૪

મુનિતણા આચારમાં, કે જગત્‌ના વ્યાપારમાં,
જે જે અંશે રાગ દ્વેષ, મોહને સંહારીએ. મોક્ષ. ૫

દિવ્ય અક્ષય આત્મ અંશ, સ્પષ્ટ સ્ફુરતા તદંશ,
આત્મગુણઘાતી કર્મ, ધ્વંસ કરી વિદારીએ; મોક્ષ. ૬

આત્મધર્મમાંહી રમણ, આત્મજ્યોતિમાં વિલસન,
મોક્ષપ્રાપ્તિ મેળવી, સ્વને સ્વથી ઉદ્ધારીએ. મોક્ષ. ૭

—મોહનલાલ દ. દેશાઈ.

॥ नमामि वीरं गिरिसारधीरं ॥

સામાયિક-વિચાર.

૧.

પ્રસ્તાવ.

રાગ તોડી.

કથણી કથે સબ કોઈ, રહણી અતિ દુર્લભ હોઈ,
શુક રામકો નામ વખાણે, નવિ પરમાર્થ તસ જાણે;
યાવિધ ભણી વેદ સુણાવે, પણ અકલ કલા નવિ પાવે. કથણી.-૧
ષટ્ત્રિંશ પ્રકારે રસોઈ, મુખ ગણત તૃપ્તિ નવિ હોઇ;
શિશુ નામ તસ નહિ લેવે, રસ સ્વાદત સુખ અતિ વેદે. કથણી.-૨
બંદીજન કડખા ગાવે, સુણ શૂરા શીષ કટાવે;
જવ રૂંડમુંડતા ભાસે, સહુ આગળ ચારણ નાસે. કથણી.-૩
કથણી તો જગત મજૂરી, રહણી હે બંદિ હજૂરી;
કથણી સાકર સમ મીઠી, રહણી લાગત હે અનીઠી. કથણી.-૪
જબ રહણીકા ઘર પાવે, કથણી તબ ગિણતી આવે;
અબ ચિદાનંદ ઇમ જોઈ, રહણીકી [૧]સેજ રહે સોઈ. કથણી.-૫

અર્થ-બધા કોઈ કથણી કથે છે, પણ રહણી-તે પ્રમાણે કરવું તે અતિ દુર્લભ છે, આ સંબંધે દૃષ્ટાંતો આપે છે કેઃ-

પોપટ રામનું નામ વખાણ્યા કરે છે-ગાયાં કરે છે, પણ તેનો પરમાર્થ શું છે તે જાણતો નથી; તેવીજ રીતે (પંડિતો) વેદ ભણીને લોકને સુણાવે છે, પણ તેની ન કળી શકાય તેવી કળા જાણતા નથી.૧

છત્રીસ પ્રકારની રસોઇનાં નામ ગણતાં મુખને તૃપ્તિ થતી નથી, તેથી બાલક છે તે તે રસોઇનું નામ લેતો નથી-જાણતો નથી તો પણ તેના રસનો એકદમ સ્વાદજ લે છે, અને તેથી સુખ મેળવે છે. ૨

---

૧ પાઠાંતર-તેજ.

બંદીજન એવા ભાટ ચારણો (લડાઇના મેદાન પર) કડખાં એટલે યુદ્ધ-ગીતો ગાય છે, અને તે સુણીને શૂરા (ઉત્સાહથી) પોતાના માથાં કપાવે છે, અને ધડ અને માથાં જૂદાં પાડવાનું તે ચારણને પોતાને દેખાય છે ત્યારે તે સહુથી પહેલાં નાસી જાય છે. ૩

તેથી કહ્યું છે કેઃ--

જગતની મજૂરી જેવી કથણી છે, જ્યારે રહણી તે જગત્‌થી પર છે એટલે બંદિ-આત્માની હજુર રહેનારી છે. વ્યવહારે કથણી સાકર સમાન ગળી લાગે છે જ્યારે રહણી અનિષ્ટ-કડવી લાગે છે. ૪

આ કથણી જ્યારે રહણીનું ઘર પ્રાપ્ત કરે છે એટલે ઉચ્ચાર તે આચારરૂપ થાય છે ત્યારેજ તે ઉચ્ચાર ગણત્રીમાં આવે છે-કામના થાય છે. આવું ચિદાનંદ જોઇને રહણીની પથારીમાં સૂવાનું વિશેષ પસંદ કરે છે.-પાઠાંતરે ચિદાનંદ આવું અત્યારે જુએ છે કે રહેણીનું તેજ-પ્રકાશ સુશોભિત છે. ૫

ઉપરનું પદ આપી અહીં એ સમજાવવાનો હેતુ છે કે સામાયિક શું છે? તેમાં મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ કેવી હોવી જોઇએ? વગેરે અનેક બાબતો આ પુસ્તકના પ્રથમ ભાગ નામે **સામાયિક-વિચારમાં** બતાવવાનો આરંભ કરીએ તે પહેલાં મનનો નિશ્ચય એ થવો જોઇએ કે તે સારી વસ્તુ છે; અને તે કઇ રીતે સારી છે તેનું જોઇએ તેટલું જ્ઞાન મેળવીએ, ત્યાર પછી તે જ્ઞાનને ક્રિયામાં મૂકવાની જરૂર છે. જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બંનેના સંપૂર્ણ સંગમથી મોક્ષ કહેલ છે, તો પ્રસ્તાવમાં વિનતિ છે કે સામાયિકનું રહસ્ય જાણ્યા પછી તે રહસ્યને ક્રિયામાં ઉતારવું, કારણ કે તેમ નહિ થાય તો મેળવેલું જ્ઞાન નકામું છે-કથણી અને શ્રવણ, ક્રિયા વગર શૂન્ય છે.

૨.
સામાયિકનું સ્થાન.

મોક્ષમાર્ગ ત્રણ સાધનના ભેગા કરવાથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. તે ત્રણ સાધન સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ ચારિત્ર છે. સમ્યક્ ચારિત્રના બે ભેદ છે. ૧ દેશવિરતિ, એટલે અમુક અંશે વિરતિ એટલે વ્રત,

૨ સર્વવિરતિ એટલે સર્વ અંશે વિરતિ. દેશવિરતિ શ્રાવકોનો આચાર છે, કારણકે તેમણે જ્યાં સુધી સંસારનો ત્યાગ કર્યો નથી, ત્યાં સુધી તેમનાથી સર્વ અંશે વિરતિ પાળી શકાતી નથી. સર્વવિરતિ મુનિનો આચાર છે. દેશવિરતિ શ્રાવકનાં બાર વ્રત કહ્યાં છે, તેમાં પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત છે. અણુવ્રત એટલે સાધુના પાંચ મહાવ્રતથી અણુ એટલે નાનાં વ્રત. આ વ્રત નામે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત-વિરમણ, સ્થૂલ મૃષાવાદવિરમણ, સ્થૂલ અદત્તાદાનવિરમણ, સ્થૂલ અબ્રહ્મ-મૈથુન-વિરમણ અને સ્થૂલ પરિગ્રહવિરમણ, બહુધા પ્રસિદ્ધજ છે. ગુણવ્રત એટલે જેનાથી અણુવ્રતને ગુણ-વૃદ્ધિ થાય છે તે. તે ત્રણ છે નામે દિગ્વ્રત, ભોગોપભોગમાનવ્રત, અનર્થદંડ-વિરમણવ્રત; અને શિક્ષાવ્રત એટલે શિક્ષારૂપ-સુંદર ધર્માભ્યાસના સ્થાનરૂપ છે. આ ચાર નામે સામાયિકવ્રત, દેશાવકાસિકવ્રત, પૌષધોપવાસ અને અતિથિસંવિભાગ છે. આ ઉપરથી સમજી શકાશે. સામાયિક એ બારવ્રતમાંનું એક (નવમું) વ્રત છે, અને તે શિક્ષાવ્રત છે, એટલે તેમાં અગર તેથી સુંદર ધર્માભ્યાસ સાધી શકાય છે.

પ્રતિક્રમણ એ આવશ્યક ધર્મક્રિયા છે; કારણકે એ ક્રિયાનું મૂળ નામ "આવશ્યક" છે. આ પ્રતિક્રમણ આવશ્યકમાં છ આવશ્યક સમાય છે; આવશ્યક એટલે અવશ્ય ક્રિયાને વિષે રૂઢ એવા સાધુ પ્રમુખ અવશ્ય કરે તે; અથવા જેનાથી જ્ઞાનાદિ ગુણ અને મોક્ષ એ સમસ્ત પ્રકારે વશ કરાય તે; તેમજ ઇંદ્રિય, કષાયાદિ ભાવશત્રુ જેનાથી સમસ્ત પ્રકારે વશ કરાય તે. આ પ્રતિક્રમણની આવશ્યક ક્રિયામાં છ અધ્યયન-આવશ્યક છે. તેનાં નામ સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ (લોગસ્સ), વંદનક (વાંદણાં), પ્રતિક્રમણ (પડીકમણું), કાયોત્સર્ગ (કાઉસગ્ગ), અને પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચખાણ) છે. આમાં સામાયિકનો અધિકાર સર્વ સાવદ્ય (પાપસહિત) યોગની વિરતિ (વિરમવાપણું-અટકવાપણું) એ છે. આ સામાયિકથી ચારિત્રાચારની અને વીર્યાચારની શુદ્ધિ થાય છે.

શ્રાવકને પ્રતિમાદિ તપસ્યા કરવાનું કહ્યું છે. પ્રતિમા એટલે અભિ-

ગ્રહ-નિયમવિશેષ. આ પ્રતિમા અગીઆર છે, તેમાં પહેલી **દર્શન** પ્રતિમા, બીજી **વ્રત** પ્રતિમા અને ત્રીજી **સામાયિક** પ્રતિમા કહી છે. સામાયિક પ્રતિમા સમજવા માટે પહેલી બે પ્રતિમા જાણવી જોઇશે.

દર્શન પ્રતિમા-[1]રાજાભિયોગાદિ છ આગાર રહિત, શ્રદ્ધાન પ્રમુખ ચાર ગુણે કરી સહિત એવા સમકિતને ભય, લોભ, લજ્જા આદિ દોષ વડે અતિચાર ન લગાડતાં એક માસ સુધી પાળવું, અને ત્રિકાળ દેવપૂજા વગેરે કરવું તે.

વ્રતપ્રતિમા-તે બે માસ સુધી ખંડના તથા વિરાધના વગર પાંચ અણુવ્રત પાળવાં, તથા પ્રથમ પ્રતિમાની ક્રિયા પણ સાચવવી.

સામાયિક પ્રતિમા—ત્રણ માસ સુધી ઉભયકાળ પ્રમાદ વર્જી બે ટંક સામાયિક કરવું તથા ઉપર કહેલ બંને પ્રતિમાની ક્રિયા પણ સાચવવી તે. આ ક્રિયા માટે કહ્યું છે કે "**सामाइयमुभयसंझं**" એટલે ઉભયસંધ્યં એટલે પ્રભાતે અને સંધ્યાએ બંને વખત સામાયિક કરવાનું નક્કી થાય છે. આથી પણ સમજાય છે સામાયિકની જરૂર દરેક સ્થલે રહેલી છે.

૩.

સામાયિકનો શબ્દાર્થ.

સામાયિકના સુંદર અને ગંભીર આશયવાળા જુદા જુદા અર્થ થઇ શકે છે. તેમાંના મુખ્ય ત્રણ અર્થ લઇએ. પ્રથમતો **समानां-मोक्ष-साधनं प्रति सद्दासामर्थ्यानां-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणं + आयः लाभः**-એટલે મોક્ષસાધન પ્રત્યે સમ કહેતાં સરખું સામર્થ્ય છે જેનું એવા સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ ત્રણનો આય કહેતાં લાભ જેમાં છે

---

[1]. આગાર એટલે છૂટ. મોકળ. તે છ છે. નામેઃ-૧ રાજાભિયોગ-રાજાનો અભિયોગ-હુમલો. જોરાવરી. ૨. ગણાભિયોગ-ગણ એટલે જ્ઞાતિ તથા પંચાયતની જોરાવરી. ૩ બલાભિયોગ-બલવંત ચોર, મ્લેચ્છાદિની જોરાવરી. ૪. દેવાભિયોગ-કોઈ દુષ્ટ દેવતાનો અભિયોગ. ૫. ગુરૂનિગ્રહ-માતાપિતાદિ ગુરૂ તરફના આગ્રહથી. ૬. વિત્તિકંતાર-દુકાલ આદિની આપત્તિથી. આ છથી કરવું પડે, તો તેને માટે આગાર-છૂટ છે.

તે, બીજો **समस्य-रागद्वेषान्तरालवर्तितया मध्यस्थस्य सतः-आयः-सम्यग्दर्शनादिलक्षणः समायः** એટલે મધ્યસ્થ ભાવનો લાભ થવો કેમકે રાગ, દ્વેષ મધ્યસ્થપણામાં અંતરાયરૂપ છે અગર એ હેતુથી રાગદ્વેષને ટાલી સમ્યગ્દર્શનાદિ છે લક્ષણ જેનું એવો જે લાભ તે; અથવા ત્રીજો **सर्वजीवमैत्रीभावलक्षणस्य आयः सामायः** એટલે સર્વ જીવ સાથે મૈત્રીભાવ કરવો એ જેનું લક્ષણ છે એવો જે લાભ તે. આનો અર્થ એ કે **सावद्ययोगपरिहारनिरवद्ययोगानुष्ठानरूपो जीवपरिणामः** એટલે સાવદ્યયોગ એટલે પાપસહિતયોગનો ત્યાગ અને નિરવદ્યયોગનું અનુષ્ઠાન કરવું એ રૂપ જીવનો જે પરિણામ તે સામાયિક કહીએ; અને સાવદ્યયોગનો ત્યાગ એટલે આર્ત અને રૌદ્ર એ બે ધ્યાનનો ત્યાગ, અને મન, વચન, કાયાના પાપભાવને રોકવા તે.

૪.

સામાયિકનાં લક્ષણ.

समता सर्वभूतेषु संयमः शुभभावना ।
आर्तरौद्रपरित्यागस्तद्धि सामायिकं व्रतं ॥

ભાવાર્થ—સર્વ જીવો પ્રત્યે સમભાવ રાખવો, સંયમ એટલે પાંચે ઈંદ્રિયના વિકારોને વશ કરવા, ઉત્તમ ભાવના રાખવી, અને આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરી ધર્મ અને શુકલ ધ્યાનને ધ્યાવવું તે સામાયિક વ્રત કહેવાય છે. આ રીતે ચાર લક્ષણ છે કે જે ટુંકામાં કહીએ તો સમતા અને મનની એકાગ્રતામાં સમાઇ જાય છે. એટલે ઉપરના શબ્દાર્થ અને ચાર લક્ષણ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે કે આત્મ શક્તિનો પ્રકાશ કરનાર, સમ્યક્‌જ્ઞાન દર્શનને પ્રકટાવનાર, શુદ્ધ સમાધિભાવનો પ્રવેશ કરાવનાર, નિર્જરાનો અમૂલ્ય બોધ આપનાર અને રાગદ્વેષથી મધ્યસ્થ બુદ્ધિ કરાવનાર એવું સામાયિક નામનું પહેલું શિક્ષાવ્રત છે, માટે આર્ત અને રૌદ્ર એ બે પ્રકારનાં ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને અને મન, વચન અને કાયાના પાપભાવને રોકીને વિવેકી શ્રાવકે મોક્ષના માર્ગના લાભદાયક ભાવરૂપ સામાયિક કરવું જોઇએ.

હવે ચાર લક્ષણુ લઈએ તેમાં મુખ્ય લક્ષણુ સમતા છે.

૫.

૧. સમતા.

—ઉપશમ સાર છે પ્રવચને.-શ્રીયશોવિજયજી.

સમતાનું યથાર્થ સ્વરૂપ કહી શકાય તેમ નથી, કારણુ કે તે અનુભવગમ્ય છે. સાકર સ્વાદ ચાખ્યા વગર કહી શકાય તેમ નથી. તેમ અધ્યાત્મ-જ્ઞાનના બીજરૂપી સમતાના સ્વરૂપનું અને સુખનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. તોપણુ કિંચિત્ કહી શકાય કે તે ગમે તેવા પ્રસંગોમાં મનને એકાગ્ર અને સમભાવમાં રાખી ચંચળ વૃત્તિ ન થવી તેનું નામ સમતા. દ્વંદ્વ વગરની દશા તેજ ખરી સમતા. આ સમતા એજ સર્વ શાસ્ત્રનો સાર છે. હવે સમતાવંત અને સમતાહીન જીવનું ચિત્ર લઇએ.

૬.

સમતાવંત અને સમતાહીનનું ચિત્ર.

આજકાલ જ્યાં ત્યાં જોઈએ છીએ, ત્યાં સમતા દેખાતી નથી. લોક ઉદરપોષણુ માટે અનેક પ્રકારનાં પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે; વૈભવ ભોગવતા શ્રીમંતોને પણુ પોતાના વૈભવથી સંતોષ થતો નથી, અને દિવસે દિવસે જરૂરીઆતો વધતી જાય છે; ઘણુા લોકો તેને તૃપ્ત કરવા અસત્ય આચરણુ કર્યા જાય છે, અને અસંતોષમાં રહી કાળ ગાળે છે. વૈર, વિરોધ, અદેખાઈ, ગર્વ, ડોળ અને દંભ વધારી પોતાનું વર્તન અનેક અન્યાયી રીતોથી બતાવે છે, અદેખાઇથી કપટ–વિશ્વાસઘાત થાય છે અને આથી કુસંપમાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે. સુખની ઇચ્છા બહુ છે, છતાં સત્ય સુખ મળતું નથી એવું હમેશાં મનમાં રહ્યાં કરે છે. આનું કારણુ મનની નબળાઈ છે, અને તે મનનું સમતોલપણું ખોઈ બેસવાથી થાય છે. બીજાનું સારૂં જોઇ તેવા થવાની ઇચ્છા થાય છે, તેથી તેની ઇર્ષ્યા થાય છે, માનપાનની ઇચ્છાથી દંભ કરવો પડે છે. આવી રીતે સમતાના અભાવેજ માયા–કપટ અને વિશ્વાસઘાત થાય છે; જ્યારે સમતાવાળા સત્પુરૂષો પોતાની જે સમયે જે સ્થિતિ હોય તે સમયે

તે સ્થિતિમાં સંતોષ માને છે, છતાં પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને ન્યાયથી અને સંતોષથી પુરૂષાર્થ કરે છે—આળસ કદી કરતા નથી, અને વૈર આદિ દુષ્ટ મનના વિકારો શમાવી અલ્પ કરતા જાય છે; માનની કે પૌદ્‌ગલિક સુખની ભૂખ હોતી નથી અને સર્વને આત્મવત્ ગણે છે. સમતાવંતને રાગદ્વેષ ન હોવાથી કષાય પણ રહેતો નથી. ક્રોધને બાળી નાંખ્યો હોય છે, અને હમેશાં શાંત પ્રકૃતિમાં રહી ઉત્તમ ભાવના ભાવે છે. દીન દુઃખી જોઈને તેનું દિલ દાઝે છે, મનમાં કરૂણા લાવે છે, તેનાં કર્મોપર રડે છે, અને તેને આત્મવત્ ગણી તેનો ઉદ્ધાર કરે છે. ગુણવંત પુરૂષોપર પ્રેમ રાખી હર્ષનાં આંસું લાવી આત્મશીતળતા પ્રગટાવે છે અને પોતાના આત્મગુણમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

૭.

સમતાવંતની વૃત્તિ.

જેને સમતા પરિણમી હોય છે તે ચિત્તને ઉદાસીન રાખી પોતાની રહેણી કરણી—વ્યવહાર ઉંચા પ્રકારનો, સત્ય, પ્રમાણિક અને નીતિમય રાખે છે. વિભાવથી વૃત્તિને ખેંચી આત્મભાવમાં વૃત્તિને લાવે છે, અને સંસારના બંધનમાંથી છુટા થવાનો લાગ શોધ્યાંજ કરે છે. તે પ્રવૃત્તિમાં રહી નિવૃત્તિનો લાભ લે છે, એટલે પરિગ્રહ જેમ વધારે પ્રમાણમાં છોડાય તેમ કરવામાં પુરતો પુરૂષાર્થ વાપરી ઉંચા ગુણોને અવલંબે છે, અને પોતાની નિંદાથી ખેદ પામતો નથી તેમ પોતાની વાહવાહથી ખુશ થતો નથી.

૮.

સમતાનું વિશેષ સ્વરૂપ. અ. સ્થિતિસ્થાપકતા.

સમતાવંતની આવી મનની વૃત્તિ આપણે જોઈ; હવે સમતાનું વિશેષ સ્વરૂપ જોઇએ. સમતા એટલે સ્થિતિસ્થાપકતા, સમભાવ, એકીભાવ (Equilibrium of mind). ચડતી પડતીમાં, સુખ દુઃખમાં આ લોકમાં પરલોકમાં એકજ જાતનો ભાવ રહે છે—આત્મનિરીક્ષણ—આત્મસ્વરૂપનું ચિંતવન થતુંજ રહે છે; લોકરંજનની અપેક્ષા હોતી નથી,

પણ ચિત્તની શાંતવૃત્તિ કરવા હમેશાં લક્ષ રહ્યાં કરે છે. ક્રિયાનો ત્યાગ ન કરતાં ક્રિયા સાથે નિશ્ચયને વળગી રહે છે. નિશ્ચયભાવ પરિણામથી જે પ્રેરણા થાય છે, અને તે પ્રેરણાથી જે મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે પવિત્ર અને નિર્મલ ક્રિયારૂપે છે, અને તેથી તે 'ધર્મક્રિયા ઉપાદેય અને આત્માને હિતકર છે.

૯.

ब. સ્થિરતા.

સમતા ઉપર શાસ્ત્રકારોએ જુદી જુદી રીતે ઘણા વિસ્તારથી વર્ણન લખ્યું છે. સમતાશતક, શમાષ્ટક. અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમમાં સમતા અધિકાર આદિમાં ઘણું છે, છતાં તે સંપૂર્ણ વર્ણન કે ચિત્ર નથી, કારણ કે તે અનુભવગમ્ય હોવાથી અનુભવાય ત્યારેજ તેનું યથાર્થસ્વરૂપ સમજી શકાય છે. મહાત્મા ચિદાનંદજી કથે છે કેઃ—

જે અરિ મિત્ત બરાબર જાનત, પારસ ઓર પાષાણ જ્યું દોઈ;
કંચન કીચ સમાન લહે જસ, નીચ નરેશમેં ભેદ ન કોઈ.
માન કહા અપમાન કહા મન, એસો વિચાર નહિ તસ હોઈ;
રાગ નહિ અરૂ રોસ નહિ ચિત્ત, ધન્ય અહો જગમે જન સોઈ.

સમતાવંત પુરૂષો નિરપેક્ષ હોય છે, તેથીજ તેજ મહાત્મા કહે છે કેઃ—

રાગ તોડી.

નિર્પક્ષ વિરલા કોઈ, અવધૂ નિર્પક્ષ વિરલા કોઈ;
દેખ્યા જગ સહુ જોઈ. અવધૂ૰
સમરસ ભાવ ભલા ચિત્ત જાકે, થાપ ઉથાપ ન હોઈ;
અવિનાશીકે ઘરકી બાતાં, જાણેંગા જન સોઈ.— અવધૂ. ૧
રાવ રંકમેં ભેદ ન જાને, કનક ઉપલ સમ લેખે;
નારી નાગણીકો નહિ પરિચય, તે શિવમંદિર પેખે.— અવધૂ. ૨
નિંદા સ્તુતિ શ્રવણ સુણીને, હરખ શોક નવ આણે;
તે જગમેં જોગીશ્વર પૂરા, નિત્ય ચઢતે ગુણઠાણે.— અવધૂ. ૩
ચંદ્ર સમાન સૌમ્યતા જાકી, સાયર જિમ ગંભીરા;

અપ્રમત્ત ભારંડ પરે નિત્ય, સુરગિરિ સમ સુવિધીરા.- અવધૂ. ૪
પંકજ નામ ધરાય પંકશું, રહત કમલ જ્યું ન્યારા;
ચિદાનંદ ઐસે જન ઉત્તમ, તે સાહેબકા પ્યારા.- અવધૂ. ૫

અર્થ—નિર્પક્ષ-બીજાનો પક્ષ નહિ કરનારા એટલે સમસ્વભાવી વિરલા પુરૂષો, જગતમાં બહુ જોઇને દેખ્યું પણ, કોઇકજ છે બલ્કે નથી. જેના ચિત્તમાં સમતા રસના ભલા ભાવ હોય છે, અને ખંડન મંડન જેવું કાંઈ હોતું નથી. તેજ મનુષ્ય અવિનાશી એટલે પ્રભુ અથવા આત્માના ઘરની વાતો-અંતરંગ સ્વભાવ આદિ ગૂઢ વાતો જાણશે. ૧

જેઓને રાજા અને રંકનો ભેદ નથી, જેઓ સુવર્ણ અને પથર બંનેને સરખાં ગણે છે એટલે એક ઉપર રાગ કે બીજાપર દ્વેષ જેના મનમાં આવતો નથી, જેમને નાગણી જેવી ભયંકર નારીનો પરિચય નથી, એટલે જેમણે વિષયવાસનાને નિર્મૂળ કરી નાંખી છે તેજ કલ્યાણનું મંદિર એવી મુક્તિનાં દર્શન કરે છે. ૨

જે નિંદા સ્તુતિ કાનેથી શ્રવણ કરી હરખ શોક કદી આણતા નથી, તે જગમાં સંપૂર્ણ યોગીશ્વરો છે, અને નિરંતર ગુણશ્રેણીમાં આગળ ચઢતા જાય છે એટલે તેમ કરી છેવટે મુક્તિપદ પામે છે. ૩

જેમની સૌમ્યતા-મુખમુદ્રા અથવા સમતા ચંદ્ર જેવી શીતલ છે, જેમનું હૃદય સાગર જેવું ગંભીર છે, જેઓ *ભારંડ પક્ષીની પેઠે અપ્રમત્ત-સર્વથા પ્રમાદ રહિત હોય છે, અને જેઓ સુરગિરિ એટલે મેરૂપર્વત જેવા નિશ્ચલ પરિણામી છે, વળી જેમ કમળ પંક એટલે કાદવમાં રહી પંકજનું નામ ધરાવી તેનાથીજ ન્યારો એટલે જુદો રહે છે, તેવી રીતે પાપરૂપી પંકમાં રહી જેઓ તેનાથી લેપાતા નથી, એવા પુરૂષો ચિદાનંદજી કહે છે કે ઉત્તમ હોઇ પ્રભુના વ્હાલા છે. ૪-૫.

સમતા એ સ્થિરતા છે. જ્યાં સુધી પ્રભુનું દર્શન કરતાં, પ્રતિક-

* ભારંડ પંખીનું જોડલું સદા સાથે લાગુ રહે છે. મન વચન કાયાથી તે સરખી ક્રિયા કરે છે અને પૂર્ણ સાવધાનથી કામ કર્યા જાય છે કે કંઇપણ ફારફેર પડતો નથી; પરંતુ જો કંઈ ભૂલ થઈ જાય તો બંનેના પ્રાણ જાય છે.

મણુ આદિ આવશ્યક ક્રિયા કરતાં, ધ્યાન ધરતાં અથવા કોઈ કાર્ય કરતાં સ્થિરતા–મનની એકાગ્રતા આવતી નથી, ત્યાં સુધી તે તે કાર્યપર લક્ષ દેતું નથી, અને શુષ્ક ક્રિયા થાય છે. મુખથી ઉદાર સૂત્રો બોલાય છે, જ્યારે મનના તરંગો કોઇ બીજી દિશામાં જાય છે, અને તેથી મૂળ ક્રિયાનું યોગ્ય ફળ મળતું નથી. દરેક ક્રિયાનું કંઇ પણ ફળ હોય છેજ; કારણ કે શાસ્ત્રકારે કહ્યું છે કે '**या या क्रिया सा सा फलवती**' અને તેની સાથે આ પણ યાદ રાખવાનું છે કે '**यादृशी भावना तादृशी सिद्धिः**' જેવી ભાવના તેવું ફળ, એટલે પુન્યનું કામ કરીએ, પરંતુ તેમાં સમતાની ભાવના ન હોય, તો તેનો લાભ તો અવશ્ય મળે છે પરંતુ તે એટલો થોડો મળે છે કે જ્ઞાનદષ્ટિએ તે કાંઇ નથી એમ કહેવામાં કંઈ ખોટું નથી. શાસ્ત્રકારે એક જગ્યાએ ખુલ્લું કહ્યું છે કે:—

સમતા વિણુ જે અનુસરે, પ્રાણી પુન્યનું કામ;
છાર ઉપર તે લીંપણું, ઝાંખર ચિત્રામ.

વળી શ્રીમન્ આનંદઘનજી શ્રી **શાંતિનાથ** જિનના સ્તવનમાં કથે છે કે:—

માન અપમાન ચિત્ત સમ ગણે, સમ ગણે કનક પાષાણ;
વંદક નિંદક સમ ગણે, ઇસ્યો હોયે તું જાણરે—**શાંતિ.**
સર્વ જગજંતુને સમ ગણે, સમ ગણે તૃણ મણિભાવરે;
મુક્તિ સંસાર બેઉ સમ ગણે, મુણે ભવજલનિધિ નાવરે—**શાંતિ.**
આપણો આતમ ભાવ જે, એક ચેતના ધારરે;
અવર સવિ સાથ સંજોગથી, એહ નિજ પરિકર સારરે—**શાંતિ.**

અર્થ—સમતાવંત કોણ? તો કહે કે જે માન અને અપમાનને સરખાં ગણે, સોનું અને પથ્થરને સમાન ગણે અને વંદનાર અને નિંદનાર બંનેને સમ ગણે, આવો સમતાવંત હોય એમ તું જાણ.

વળી જગત્નાં સર્વ જીવને સમાન ગણે, તણખલાં અને મણિને સરખાં લેખે, મુક્તિ તેમજ સંસાર એ બંનેને સમ ગણે, તેજ ભવરૂપી દરિયાને તરવામાં નાવસમાન જે (સમતારૂપ) વસ્તુ છે તે સમજે એટલે તેનાથી પાર પામે.

આપણો આત્મભાવ છે તે ચેતના છે એમ જાણુ; બાકી બીજા સઘળા પદાર્થો સંજોગે સાથે મળી આવ્યા છે તેથી તે તેનો પરિવાર—સાથે રહેનાર રૂપ છે તે નક્કી સમજ.

આવા સમતાયુક્ત સંતોની તુલ્ય કોઈ આવી શકતું નથી.

ज्ञानध्यानतपःशीलसम्यक्त्वसहितोऽप्यहो।
तं नाप्नोति गुणं साधुर्यं प्राप्नोति शमान्वितः॥

—શમાષ્ટક-શ્રીમદ્ યશોવિજયજી.

એટલે કોઈ જ્ઞાની, ધ્યાની, તપસ્વી, શીલવંત અને સમકીતવાળા સાધુ હોય તે છતાં તેને જેટલો લાભ સમતાવંત પ્રાપ્ત કરે છે તેટલો લાભ મળતો નથી. આટલાપરથી ઉપાધ્યાયજીનું "ઉપશમ સાર છે પ્રવચને" એટલે આખા જૈન શાસ્ત્રનો સાર ઉપશમ—સમતા એજ છે એ વાક્ય પ્રતીત થશે.

આ ઉપરથી સમજાશે કે સામાયિકનું સ્વરૂપ સમતામયજ છે, કારણકે કહ્યું છે કેઃ—

निंदपसंसासु समो य माणावमाणकारीसु।
समसयणपरजणमणो, सामाइयसंगओ जीवो॥

અર્થ—નિંદા કે પ્રશંસામાં, માન કે અપમાનમાં (એટલે કે કોઈ આપણી નિંદા કરે, અથવા કોઈ પ્રશંસા કરે, કોઈ માન કરે કોઈ અપમાન કરે તોપણ) સ્વજન કે પરજનની ઉપર સરખું મન-સમભાવ સમતારૂપ શુભ પરિણામ સામાયિકમાં બેઠાં રાખે તે જીવ સામાયિકસંગી-સામાયિકી જાણવો.

આવા શુભ પરિણામવાળું સામાયિક શુદ્ધ છે.

जो समो सव्वभूएसु, तसेसु थावरेसु य।
तस्स सामाइयं होइ, इमं केवलिभासियं॥

અર્થ—સર્વ પ્રાણીમાત્ર-જે ત્રસ તથા સ્થાવર જીવો છે તેને-વિષે જે સમતા પરિણામ રાખે તેનું સામાયિક છે-શુદ્ધ છે એમ કેવલી ભગવાને કહેલું છે.

૧૦.
સર્વયોગશુદ્ધિ.

હવે સમતા એટલે મનની સ્થિતિસ્થાપકતા અને સ્થિરતા એમ ઉપર કહી ગયા તે બરાબર રહે તેને માટે મન, વચન અને કાયાના યોગની વિશુદ્ધિ અવશ્ય હોવી જોઈએ. પ્રથમ મન વિચાર કરે છે, પછી તે વચનમાં પ્રગટ થાય છે, અને ત્યારપછી તેને શરીરથી આચારમાં મૂકાય છે. આ ત્રણે યોગ એકત્ર થઈ વિશુદ્ધ રહી સામાયિકમાં પ્રવર્તતા હોય તો સામાયિકના મુખ્ય લક્ષણ સમતામાં સ્થિત થઈ શકાય છે; તો તે સંબધી કંઈ કહીએ:–પહેલાં મનઃશુદ્ધિ લઇએ.

૧૧.
મનની મુખ્યતા.

મનઃશુદ્ધિ વિષે આપણે કહીએ તે પહેલાં એ જાણવું આવશ્યક છે કે મન, વચન અને કાયા એવો અનુક્રમ દરેક સ્થાને જોવામાં આવે છે:–દાખલા તરીકે મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ; મનોદંડ, વચનદંડ, કાયદંડ; મનોયોગ, વચનયોગ, કામયોગ; આવો અનુક્રમ શ્રી વીતરાગ પ્રભુએ ગોઠવેલ છે તો તેમાં સાર્થકતા, રહસ્ય રહેલ હોવાંજ જોઇએ. તે પર વિચાર કરતાં એમ સમજાય છે કે મનઃશુદ્ધિ પછીજ વચનશુદ્ધિ અને વચનશુદ્ધિ પછી કાયશુદ્ધિ થઇ શકે. આ અનુક્રમ ફેરવતાં વ્યતિક્રમ થાય છે, અને વ્યતિક્રમ કરતાં તેનું ફલ પણ વ્યતિક્રમે છે–ઉલટું થાય છે. તેથી ક્રિયા શુદ્ધ થવા માટે પ્રથમ મનઃશુદ્ધિ જોઇએ. તે કરવા માટે ક્રિયામાં ચાર દોષ તજવા જોઇએ.

૧. શૂન્યદોષ ૨ દગ્ધદોષ ૩ અવિધિ દોષ ૪ અતિપ્રવૃત્તિ દોષ. તેથીજ શ્રી વીરવિજય મહારાજે કહ્યું છે કે:—

ચાર દોષ ક્રિયા છંડાણી, યોગાવંચક પ્રાણી રે.

અર્થ—ઉપલા ચાર દોષથી રહિત એવી ક્રિયા કરનાર પ્રાણીનો યોગ અવંચક--અનિંદક–શુદ્ધ છે, એટલે આત્માને ઠગનાર નથી.

આ દરેક દોષ મન સાથે સંબંધ રાખે છે; તેવીજ રીતે જેવું મન

તેવી ક્રિયા; અને તે પ્રમાણે ક્રિયાના નામ અપાયા છે જેવાં કે વિષ-ક્રિયા, ગરલક્રિયા ઇત્યાદિ. વિશેષ માટે જુઓ શ્રી આનંદઘનજી ચોવી-શીનું ૩ જું સ્તવન.

૧૨.

મનઃશુદ્ધિ.

આ સર્વથી વધારે ઉપયોગી અને મહત્વની છે. મનની શુદ્ધિ કરવી એટલે મનને ચંચલ ન રાખતાં એકાગ્ર, અને ખરાબ વિચારોથી મલિન ન રાખતાં પવિત્ર રાખવું જોઇએ. મનમાં મુખ્યપણે બે શક્તિઓ છેઃ- એક કલ્પના શક્તિ અને બીજી તર્ક શક્તિ. કલ્પના શક્તિનો ઉપયોગ કરવાથી અનેક વિચાર-તરંગો-કલ્પનાઓ ઉઠે છે, અને શમે છે; આથી મન ચંચલ અને વેગવાન્ થાય છે. વ્યવસ્થા રહેતી નથી, અને તેથી ઇંદ્રિયો કે જેનાપર મન અમલ ચલાવે છે, જેનો મન રાજા છે તેના-પર પણ નિગ્રહ-દાબ રહેતો નથી. આથી સંયમ કે જે સામાયિકનું બીજું લક્ષણ છે તે સચવાતો નથી; આ શક્તિપર દાબ રાખનાર મનની બીજી મુખ્ય શક્તિ તર્કશક્તિ છે. તર્કશક્તિ તત્ત્વનો બરાબર નિશ્ચય કરી મનના વિચારોને નિયમમાં રાખી તેને બરાબર ગોઠવી તેનું જે યથાર્થ કાર્ય તે તેની પાસે કરાવે છે. તર્કશક્તિમાં સ્મરણ શક્તિ, પૃથક્કરણ શક્તિ, સંયોગીકરણ શક્તિ, ગ્રહણ શક્તિ, અનુમાન શક્તિ વગેરે અનેક શક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે; અને તે સર્વનો યથાર્થ ઉપયોગ કરવાથી વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન-તર્ક-નિશ્ચય થાય છે.

આવા મનપર જય કરવો, એજ તત્ત્વજ્ઞાનની કુંચી છે. તેથી કહ્યું છે કે 'મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું, એહ વાત નહિ ખોટી.'

એટલે મન જીત્યું તેણે સર્વ જીત્યું; પરંતુ મનને વશ કરવું એ બહુજ મુશ્કેલ છે. અધ્યાત્મયોગી શ્રીમદ્ આનંદઘનજી સ્તવે છે કે-

મનડું કિમહી ન બાઝે હો કુંથુજિન, મનડું કિમહી ન બાઝે
જેમ જેમ જતન કરીને રાખું, તેમ તેમ અળગું ભાગે, હો કુંથુજિન.

આવું મુશ્કેલ કાર્ય દુઃસાધ્ય છે, પરંતુ અસાધ્ય નથી. જેમ

જેમ આને સાધ્ય કરી શકીએ, તેમ તેમ ઉંચા ઉંચા ગુણસ્થાનની શ્રેણીપર ચઢતા જઇએ છીએ. જેમ જેમ તેને સાધ્ય એટલે સ્થિર કરી શકતા નથી તેમ તેમ આપણી સઘળી ક્રિયા, ધ્યાન, તપ, જપાદિ ફોગટ જાય છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી સ્થિરતાષ્ટકમાં કથે છે કેઃ—

अस्थिरे हृदये चित्रा वाङ्नेत्राकारगोपना ।
पुंश्चल्या इव कल्याणकारिणी न प्रकीर्तिता ॥

"મન અસ્થિર હોય ત્યાં સુધી વચન, નેત્ર અને આકારોનું ગમે તેટલું વિચિત્ર ગોપન કરવામાં આવે, પણ તે, પરપુરૂષમાં આસક્ત સ્ત્રીનાં વચન, ચક્ષુ, અને આકારના ગોપનની પેઠે નિષ્ફલ સમજવું–કલ્યાણકારી સમજવું નહિ." તેમજ તેજ યશોવિજયજી પોતાના ૩૪ મા પદમાં કહે છે કેઃ—

જબ લગ આવે નહિ મન ઠામ,
તબ લગ કષ્ટક્રિયા સબ નિષ્ફલ, જ્યોં ગગને ચિત્રામ. જબ૦
કરની બિન તું કરેરે મોટાઇ, બ્રહ્મવ્રતિ તુઝ નામ,
આખર ફલ ન લહેંગો જ્યું જગ, બ્યાપારી બિનુ દામ. જબ૦
પઢો જ્ઞાન ધરો સંજમ, કિરિયા ન ફિરાવો મન ઠામ,
ચિદાનંદઘન સુજસ વિલાસી, પ્રગટે આતમરામ. જબ૦

વળી ઉપદેશપ્રાસાદમાં કહ્યું છે કેઃ—

मनःशुद्धिमबिभ्राणा ये तपस्यन्ति मुक्तये ।
हित्वा नौ च भुजाभ्यां ते तितीर्षति महार्णवे ॥
तदवश्यं मनःशुद्धिः कर्तव्या सिद्धिमिच्छता ।
बहवारंभेऽपि शुद्धेन मनसा मोक्षमाप्नुते ॥

"મનઃશુદ્ધિ કર્યા વગર જે પ્રાણી મોક્ષને મેળવવા તપ કરે તે (પોતાના હાથમાં આવેલી) નાવને છોડી દઈ, પોતાના હાથથી મોટા સમુદ્ર તરવાની ઇચ્છા રાખે છે; માટે મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારે અવશ્ય મનઃશુદ્ધિ કરવી યોગ્ય છે. જોકે (શરીરથી) ઘણો આરંભ થતો હોય તો પણ મનઃશુદ્ધિથી પ્રાણી મોક્ષ મેળવે છે."

આવી રીતે મનપર ઘણાં મહાન્ અને અનુભવસિદ્ધ વાક્યો છે, જેના ઉતારા કરવાને આ સ્થળ નથી, છતાં તે સર્વ ઉંડા ઉંડા પરીક્ષણથી ચિંતવવા યોગ્ય છે; અને તેની સાથે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ કે જેમણે એકલા મનોબળથી અંતર્મુહૂર્ત્ત જેટલા સમયમાં સાતમી નારકીને પ્રયોગ્ય દળીઆં સંચિત કર્યાં હતા તે ખેરવીને કૈવલ્યજ્ઞાન દર્શન લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી તેમનું, અને નાની વયમાં ગજસુકુમાર અને થોડા સમયમાં મોક્ષ મેળવનાર ચિલાતીપુત્ર, ભરતચક્રવર્તિ, એલાચીકુમાર આદિ દૃષ્ટાંતો તથા તંદુલ મત્સ્ય જેવા અંતરમુહૂર્તમાં મોટું પાપ વ્હોરી અસંખ્ય વર્ષો સુધી સાતમી નરકનું આયુષ્ય ભોગવે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે.

સમતા એ કલ્પવૃક્ષ છે. તેને જ્ઞાનમાં રોપવા માટે શુદ્ધ ભૂમિ અને શુદ્ધ જલ જોઇએ. તેથી મન શુદ્ધ રાખવું જોઇએ. મનની ચંચલતાથી જીવ કર્મ બાંધે છે અને તેથીજ મનને બંધ યા મોક્ષ એ બંનેનું કારણ કહેલ છે; તો પહેલાં મનની ચંચલતાનો નાશ કરવો જોઇએ. મનમાં સ્થિરતા તથા એકાગ્રતા થવાથી આત્મપરિણતિમાં મગ્નતા આવે છે; દ્વિધાભાવ મટી જાય છે, અને આત્મિક ગુણોનો ભંડાર કે જે આપણી પાસે ને પાસે છે-**તદ્દૂરે તદ્વદન્તિકે**-તે પ્રગટે છે. ચંચલતા દૂર થયે સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયે રાગ, દ્વેષ, ભય, ખેદ, મોહ આદિ મનોવિકારોથી મુક્ત થવાશે; આથી સમતાની ભૂમિકા જે મન શુદ્ધ, પવિત્ર, થયે તે પર ભક્તિ, સમતા, વૈરાગ્ય વગેરેનો રંગ લગાડતાં એ રંગ ચિરસ્થાયી અને અચલ થશે, અને સાધ્યબિંદુ થોડા વખતમાં પ્રાપ્ત થશે.

૧૩.

વચનશુદ્ધિ.

કાયશુદ્ધિની સાથે ગાઢો સંબંધ ધરાવનાર વચનશુદ્ધિ અને મનઃશુદ્ધિ છે. વચનશુદ્ધિ સામાયિકમાં બીજે દરજ્જે આવે છે. સામાયિક દરમ્યાન બની શકે તો વચનગુપ્તિ રાખવી એટલે કંઇપણ ન બોલવું—

મૌનવ્રત રાખવું. આ ન બને તો વચનસમિતિ રાખવી એટલે સર્વ સંબંધને વિચાર કરી તેનો તોલ કરી નિરવદ્ય વચન કાઢવું. આમ કરતાં કોઇપણ જાતના સંસારના કામમાં આદેશ કે ઉપદેશ સીધી યા આડકતરી રીતે થઇ ન જાય તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. વળી જે વચન બોલવાનું છે તે પ્રિય, તથ્ય, અને પથ્ય હોવું જોઇએ. પ્રિય બોલવું એટલે સામાની ખોટી ખુશામત કરવી એમ નથી, પણ જે બોલવું તે સામાને પસંદ પડે, વ્હાલું–મીઠું લાગે તેવી વિવેકવાળી મધુર ભાષામાં બોલવું. તથ્ય બોલવું એટલે ખોટું–અસત્ય ન બોલવું, પણ સાચું યથાસ્વરૂપ બોલવું; પથ્ય બોલવું એટલે સામાનો લાભ જાળવી જોઇ બોલવું તે. આ ત્રણે ગુણવાળું વચન, જરૂર હોય તોજ અને તેટલુંજ બોલવું, એટલે વચનસમતિ રાખવી, અને ન જરૂર હોય તો પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું અને મૌન રહેવું એટલે વચનગુપ્તિ રાખવી.

૧૪.

કાયશુદ્ધિ.

કોઇપણ વિચારને ક્રિયામાં–આચારમાં મૂકનાર આ શરીર એટલે ઇંદ્રિયો છે; તેથી આને આચારશુદ્ધિ કહેવામાં આવે છે. આમાં શરીરશુદ્ધિ, વસ્ત્રશુદ્ધિ, ઉપકરણશુદ્ધિ, સ્થાનશુદ્ધિ અને વિધિશુદ્ધિ એ સર્વનો એકબીજાને ઘણો નિકટ સંબંધ હોવાથી સમાવેશ થઇ જાય છે. આ દરેક સંબંધે વિશેષ આપણે હવે પછી બોલીશું. સામાન્યરીતે આચારશુદ્ધિ રાખવાની બહુજ જરૂર છે. જ્યાં સુધી આપણો બાહ્યાચાર શુદ્ધ અને અનુકરણીય રહેતો નથી, ત્યાં સુધી બીજા માણસોને આપણી આંતરિક શુદ્ધિ છે કે નહિ તે જાણવાનો પ્રસંગ આવતો નથી. બાહ્યશુદ્ધિપર આંતરિક શુદ્ધિનો આપણા જેવા મનુષ્યોને બહુજ આધાર છે; શાસ્ત્રમાં જે જે ક્રિયાઓ કહી છે, તે તેની હેતુ સહિત વિધિ પણ છે; અને તેથી તે હેતુ લક્ષમાં રાખી યથાવિધિ આચરણ થાય, તો વચનશુદ્ધિ અને મનવિશુદ્ધિ થયા વગર રહે નહિ.

૧૫.

પાંચ અતિચાર.

આવી રીતે સર્વ યોગની વિશુદ્ધિ કરવાથી સામાયિકના પ્રથમ અને મુખ્ય અંગ સમતાનું પૂર્ણ પરિશીલન થશે; આ ત્રણ યોગની વિશુદ્ધિ સાથે ત્રણ યોગના દુ:પ્રણિધાન કે જે સામાયિકના પહેલા ત્રણ અતિચાર છે તેને અતલગ સંબંધ છે તે અને તેની સાથે છેલ્લા બે અતિચાર વિચારીએ.

અતિચાર એટલે વિરાધના અથવા દેશભંગ. જેમ નઠારા વાયુના લાગવાથી ધાન્યના ફલની યથાર્થ સિદ્ધિ થતી નથી તેવીજ રીતે વ્રત પણ અતિચારથી પોતાનું યથાર્થ ફલ આપી શકતા નથી, માટે અતિચારનો ત્યાગ કરવો.

સામાયિક નામના પ્રથમ શિક્ષાવ્રતના પાંચ અતિચાર છે:—

૧. મનોદુ:પ્રણિધાન. ૨. વચનદુ:પ્રણિધાન. ૩. કાયદુ:પ્રણિધાન. દુ:પ્રણિધાન એટલે સાવદ્ય કહેતાં પાપકર્મ તેમાં પ્રવર્તવા રૂપ જેનું લક્ષણ છે તે; એટલે મન, વચન અને કાયાનું પાપકર્મમાં પ્રવર્તવું. એ (પ્રત્યેકનો એક અતિચાર એટલે) પહેલા ત્રણ અતિચાર છે.

૪. અનાદર—એટલે પ્રબલ પ્રમાદ આદિક દોષથી (સામાયિકને) જેમ તેમ કરવું તથા કરવાનો આરંભ કરી સામાયિક કાર્ય પૂરૂં કર્યા વિનાજ તેજ ક્ષણે પારવું એટલે સમાપ્ત કરવું તે; (આનો કાયિક—આચાર શુદ્ધિની સાથે સંબંધ છે.)

૫. સ્મૃત્યનુસ્થાપન—(સ્મૃતિનો નાશ) એટલે સામાયિક કરવાનો અવસર કહેતાં સામાયિક કર્યું કે નહિ, ક્યારે કરવું જોઈએ એ પ્રકારની સ્મૃતિનો પ્રબલ પ્રમાદ આદિ દોષને લઈને નાશ તે. (આનો મન:શુદ્ધિ સાથે સંબંધ છે કારણકે સ્મૃતિ એ મનની શક્તિ છે.)

१६.

અતિચાર વિચાર.

અતિચાર એ દેશભંગ છે, એટલે તેથી વ્રતનો અમુક અંશે ભંગ થાય છે પણ સંપૂર્ણ રીતે વ્રતનો ભંગ થતો નથી એટલે તે વ્રતભંગ નથી. કોઇ શંકા લાવે કે મન આદિ યોગના દુ:પ્રણિધાનથી સામાયિક નિષ્ફલ-નિરર્થક થાય છે, તેથી સામાયિકનો અભાવ થાય છે, અને અભાવ થતાં સમૂળગા વ્રતનો ભંગ થાય છે, એટલે એકલો અતિચાર થતો નથી કારણકે અતિચાર તો વ્રતના મલિનપણા રૂપ હોવાથી દેશ-ભંગ છે, તો તે કેમ સંભવે ? આનો ઉત્તર એ કે જાણી જોઇને મન આદિના દુ:પ્રણિધાન થાય, તો અવશ્ય વ્રતભંગ થાય એ વાત સાચી છે, પરંતુ આમાં અનાભોગથી-અજાણતાં થાય છે એટલે આમાં જાણી જોઇને પુરૂષ માઠું પ્રણિધાન કરતો નથી, તેથી તે અતિચાર છે.

१७.

એક શંકા.

હવે કોઇ એવી દલીલ કરે કે સામાયિક એટલે દ્વિવિધ ત્રિવિધ સાવદ્ય પ્રત્યાખ્યાન છે, એટલે દ્વિવિધ કહેતાં 'ન કરવું, ન કરાવવું' એમ બે પ્રકારે, ત્રિવિધ કહેતાં મન, વચન, અને કાયાએ કરી એમ ત્રણ પ્રકારે, સાવદ્ય કહેતાં પાપકર્મનું પચ્ચખાણ કરવું તેનું નામ સામાયિક. આમાં મન આદિના દુ:પ્રણિધાનથી પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થાય છે, તેથી સામાયિકનો અભાવજ થાય છે; આવી રીતે સામાયિકનો ભંગ થવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે; વળી મનનું દુ:પ્રણિધાન (સાવદ્યચિંતન) તો દુ:ખે કરી છોડી શકાય તેમ છે, કારણકે મનને સ્થિર રાખવું બહુજ મુશ્કેલ છે. આથી એમ થાય છે કે સામાયિકનું અંગિકાર કરવું તેના કરતાં તેનો સ્વિકાર ન કરવો એજ વધારે સારૂં છે.

૧૮.
ઉપરની શંકાનો ઉત્તર.

આનો ઉત્તર એમ છે કે સામાયિક બે પ્રકારે (ન કરવું, ન કરાવવું) અને ત્રણ પ્રકારે (મન, વચન અને કાયાએ કરી) અંગીકાર કર્યું તેમાં મન વડે સાવદ્યને નહિ કરૂં ઇત્યાદિ છ પચ્ચખાણ થયાં; તેમાંથી એકનો ભંગ થવા છતાં બીજા પાંચ કાયમ રહે છે, તેથી સામાયિકનો તદ્દન અભાવ ન થયો કહેવાય; કારણકે મનના દુ:પ્રણિધાન માત્રની શુદ્ધિ મિથ્યાદુ:કૃત કહેતાં મિચ્છામિ દુ:કડ દેવાથી થાય છે. સર્વવિરતિ સામાયિકને વિષે પણ તેમજ જાણવાનું-કરવાનું છે.

ગુપ્તિભંગ થાય તો તેમાં મિચ્છામી દુ:કડ દેવારૂપી પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. એટલે મનની શુદ્ધિ મિચ્છામિદુ:કડ દેવાથી. થાય છે. આ વાત શાસ્ત્રમાં કહી છે કે સમિતિ ગુપ્તિના ભંગરૂપ અતિચારની શુદ્ધિ ' અહો! હું સહસાત્કાર અસમિત થયો!! અથવા અરે! હું અગુપ્ત કેમ થયો!' આ પ્રકારના અનુતાપ-પશ્ચાત્તાપથી થઈ શકે છે. મન વશ કરી શુદ્ધ અનુષ્ઠાન કરતાં કરતાં કોઇ વખત મન જો સાવદ્યનું ચિંતન કરે તો તેની શુદ્ધિ પશ્ચાત્તાપથી એટલે મિચ્છામિ દુ:કડ દેવાથી થાય છે, તેથી સામાયિક અંગિકાર કર્યા કરતાં તેનો સ્વીકાર ન કરવો એ વધારે સારૂં છે, એ યોગ્ય નથી. એતો અભ્યાસે કરી મન વશ કરી સામાયિક કરવું તે અતિ શ્રેષ્ઠ છે. તેથી જ સામાયિકને શિક્ષાવ્રત કહ્યું છે. માટે અભ્યાસથી કાલે કરીને અતિચાર સહિત અનુષ્ઠાન નિરતિચાર વગરનું થઇ શકે છે. ઘણા **જન્મથી** ચાલ્યો આવતો અભ્યાસ તે પણ શુદ્ધ થાય છે માટે મન વશ થાય અને નિરતિચાર સામાયિકની શુદ્ધિ થાય એવો મહાપુરૂષોનો ઉપદેશ છે, કારણ કે વ્રતને નિરતિચાર સમકીતપૂર્વક પાળવાથી ધર્મનું અનુષ્ઠાન થાય છે. સમકિત સહિત વ્રતોમાં અતિચારનો સંભવ નથી ત્યારે અતિચાર રહિત વ્રતો પાળવાં એમ કેમ કહ્યું? તેનો ઉત્તર કે અતિચાર ક્લિષ્ટ કર્મના ઉદયથી થાય છે. ક્લિષ્ટ એટલે સમકીત આદિના અંગિકાર કરતી વખતેજ ઉત્પન્ન થયેલ શુદ્ધિ ગુણથી જે મિથ્યા-

ત્વાદિ કર્મનો અનુબંધ (એક બીજા સાથે સંલગ્નપણું) નાશ પામ્યું નથી તે કર્મના ઉદયથી અતિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. તાત્પર્ય એ કે તથા-ભવ્યત્વની પરિશુદ્ધિથી મિથ્યાત્વાદિનો અતિશય અનુબંધ નથી થતો તેથી સમ્યકત્વ આદિ પ્રાપ્ત થાય છે, અને ત્યારે અતિચારોનો અભાવજ હોય છે. નહિ તો સમ્યકત્વ આદિ પ્રાપ્ત થાય તોપણ અતિચાર રહે છે.

૧૯.
અતિચારનું નિવારણ.

અતિચારનું નિવારણ કેમ થાય ? તેનો ઉત્તર એ કે સમ્યકત્વ આદિના કરેલા અનુષ્ઠાનની શક્તિથી. નિત્યસ્મરણાદિક જેનું લક્ષણ છે એવા સમ્યકત્વના અનુષ્ઠાનની શક્તિથી-જીવના સામર્થ્યથી અતિચારોનો જય-પરાભવ થાય છે કારણકે શાસ્ત્રોક્ત અનુષ્ઠાન કર્યું હોય તો તે સર્વ અપ-રાધરૂપ વ્યાધિનો વિનાશ કરવા અર્થે મોટા ઔષધરૂપ છે. માટે હમેશાં અનુષ્ઠાન કરવામાંજ યત્ન કરવો.

૨૦.
સામાયિકના ૩૨ દોષ.

ઉપર આપણે કહી ગયા, તેમાં મુખ્યપણે મનની શુદ્ધિ અને મનના દુઃપ્રણિધાનનો ત્યાગ છે. તેનાપર વચનશુદ્ધિ, અને કાયશુદ્ધિનો ઘણો આધાર છે. મન બહુરંગી છે. સામાયિકમાં શુદ્ધ પરિણામ રહેવાનું શાસ્ત્રમાં કહેલું છે, ત્યારે મન અનેક ઘાટો ઘડ્યાં કરે છે, તેવીજ રીતે ભૂલ, વિસ્મરણ, મનનો ઉન્માદ આદિથી વચન અને કાયામાં પણ દૂષણ આવે છે અને તેથી સામાયિકમાં દોષ લાગે છે. આ વખતે દશ મનના, દશ વચનના, અને બાર કાયના દોષ જાણવા જરૂરના છે, કે જેથી મન સાવધાન રહે છે.

૨૧.
સામાયિકમાં ટાળવાના ૩૨ દોષ-સજ્ઝાય.

શુભ ગુરૂ ચરણે નામી શીષ, સામાયિકના દોષ બત્રીશ;
કહીશું ત્યાં મનના દશ દોષ, દુશ્મન દેખી ધરતો રોષ.

સામાયિક અવિવેકે કરે, અર્થ વિચાર ન હૈડે ધરે;
મન ઉદ્વેગ ઇચ્છે યશ ઘણો, ન કરે વિનય વડેરા તણો.
ભય આણે ચિંતે વ્યાપાર, ફળસંશય નીયાણાં સાર;
હવે વચનના દોષ નિવાર, કુવચન બોલે કરે હુંકાર.
લે કુંચી જા ઘર ઉઘાડ, મુખ લવરી કરતો વઢવાડ;
આવો જાવો બોલે ગાળ, મોહ કરી હુલરાવે બાળ.
કરે વિકથા ને હાસ્ય અપાર, એ દશ દોષ વચનના વાર;
કાયા કેરાં દૂષણ બાર, ચપલાસન જોવે દિશિ ચાર.
સાવદ્ય કામ કરે સંઘાત, આળસ મોડે ઉંચે હાથ;
પગ લંબે બેસે અવનીત, ઓઠીંગણ લે થાંભો ભીંત.
મેલ ઉતારે ખણુજ ખણાય, પગ ઊપર ચડાવે પાય;
અતિ ઉઘાડું મેલે અંગ, ઢાંકે તેમ વળી અંગ ઉપાંગ.
નિદ્રાએ રસ ફળ નિર્ગમે, કરહા કંટક તરૂએ ભમે;
એ બત્રીશે દોષ નિવાર, સામાયિક કરજો નરનાર.
સમતા ધ્યાન ઘટા ઉજળી, કેશરી ચોર હુવો કેવળી;
શ્રી **શુભવીર** વચન પાળતી, સ્વર્ગે ગઇ સુલસા રેવતી.

—શ્રી વીરવિજયજી.

૨૨.

૧૦ મનના દોષ.

अविवेक जसो कित्ती, लाभत्थो गव्व भय नियाणत्थो ।
संसय रोस अविणउ, अबहुमाण ए दोसा भणियव्वा ॥

૧. અવિવેક દોષ—સામાયિકનું સ્વરૂપ નહિ જાણવાથી એમ વિચાર કરે કે સામાયિકથી શું ફળ થવાનું હતું? આથી કોણ તર્યું હશે? એવા વિકલ્પ કરવા તે. શૈલી જાણ્યા વગર સામાયિક કરવી તે.

૨. યશોવાંછા દોષ—સામાયક કરીશ તો લોકો મારી વાહ વાહ બોલશે, એવી ઇચ્છાથી સામાયિક કરવી તે.

૩. લાભવાંછા દોષ—ધન આદિના લાભની ઇચ્છાથી સામાયિક કરવી તે.

૪. ગર્વ દોષ—મને સામાયિક કરવાથી કેવા લોકો ધર્મી કહે છે અને હું સામાયિક પણ તેવીજ કરૂં છું, એવો ગર્વ રાખી સામાયિક કરવી તે.

૫. ભય દોષ—હું શ્રાવક કુળમાં જન્મ્યો છું, મને લોકો મોટો કહે છે–માન આપે છે, અને જો સામાયિક નહિ કરૂં તો લોકો એમ બોલશે કે હું એટલું પણ કરતો નથી; આથી રખે નિંદા થાય એ ભયથી સામાયિક કરવી તે.

૬. નિદાન દોષ—સામાયિક કરી તેના ફળ તરીકે ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિક મળવાની ઇચ્છા કરવી તે.

૭. સંશય દોષ—સામાયિકનું ફળ હશે કે નહિ એવો સંશય રાખવો તે.

૮. રોષ દોષ—કષાયદોષ–ક્રોધથી સામાયિક કરવા બેસી જવું, અથવા કોઇ કારણથી ક્રોધ, માન, માયા, લોભમાં વૃત્તિ ધરવી તે.

૯. અવિનય દોષ—વિનય વગર સામાયિક કરવી તે.

૧૦. અબહુમાન દોષ—ભક્તિ ભાવ અને ઉમંગપૂર્વક સામાયિક ન કરવી તે.

૨૩.

૧૦ વચનના દોષ.

ઉપર કહેલ દશ મનના દોષ છે, કે જેનો ત્યાગ કરવાનો છે; હવે વચનના દોષ કહીએ.

(१) कुवयण सहसाकारे, सछंद संखेव कलहं च ।
विगहा विहासोऽसुद्धं, निरवेक्खो मुणमुणा दोषा दस ॥

(२) कुवयण सहसाकारे, लाडण सछंद वयणं संखेवे ।
कलहं विगहं विहासो, हवंति दोसा इमे अठ ॥
तुरियगमणागमणे, वज्जइ दोषदसगं वयगभवं ।
तस्स तणु विसुद्धं, दुविहं सामाइय होइ ॥

૧. કુવચન દોષ—સામાયિકમાં કુવચન બોલવું તે.

૨. સહસાત્કાર દોષ—સાહસથી–વગર વિચારે એકાએક વચન કહેવું તે.

૩. અસદારોપણ દોષ—બીજાને ખોટો બોધ આપવો તે.

૪. સ્વચ્છંદ દોષ—નિરપેક્ષ દોષ-સ્વચ્છંદપણે-શાસ્ત્રની દરકાર રાખ્યા વગર વાક્ય બોલવાં તે.

૫. સંક્ષેપ દોષ—સૂત્રના પાઠ આદિ ટુંકામાં બોલી જવા, તથા યથાર્થ બોલવા નહિ તે, અથવા સંક્ષેપમાં કોઇ ન સમજે તેમ બોલવા તે.

૬. કલહ દોષ—ક્લેશ દોષ-સામાયિકમાં કોઇ સાથે ક્લેશ કરવો તે.

૭. વિકથા દોષ—ચાર પ્રકારની વિકથા સામાયિકમાં કરવી તે.

૮. હાસ્ય દોષ—સામાયિકમાં કોઇની હાંસી કરવી કે હસવું તે.

૯. અશુદ્ધ દોષ—સામાયિકમાં સૂત્રપાઠ ન્યૂનાધિક અને અશુદ્ધ બોલવા તે.

૧૦. મુણમુણ દોષ—ગડબડગોટાથી સામાયિકમાં સૂત્રપાઠ ઉતાવળે બોલી જવા તે કે જે પોતે પણ માંડ માંડ સમજી શકે તે. અથવા ગમણાગમણ દોષ-આવવા જવાની આજ્ઞા આપવી તે.

આ પ્રમાણે દશ વચનના દોષ કહ્યા કે જે ત્યાગ કરવાના છે, અને તેની સાથે તનુ-શરીર શુદ્ધ રાખવાનું છે તેથી દ્વિવિધ સામાયિક થાય છે.

૨૪.

૧૨ શરીરદોષ.

હવે કાયાના બાર દોષ નીચે પ્રમાણે છે.

पल्लठिं अथिरासन, दिशि पडिवति कज्ज अदुं भे ।
अंगोवंगमोटणं, आलस करडक मलकंडु ॥
विसामण तह उंघणाइ, इव दुवालस दोस वज्जियस्स ।
काय समइ विशुद्धं, पगविहं तस्स सामाइयं ॥

૧. અયોગ્ય આસન દોષ—સામાયિકમાં પલાંઠી વાળે એટલે પગપર પગ ચડાવી બેસે એ ગુરૂ આદિનું અવિનય રૂપ આસન છે તે.

૨. ચલાસન દોષ—અસ્થિર એટલે ડગડગતે આસને બેસી સામાયિક કરવી તે અથવા વારંવાર જ્યાંથી ઉઠવું પડે તેવે આસને બેસવું તે.

૩. ચલદૃષ્ટિ દોષ—કાઉસગ્ગમાં આંખો ચંચલ રાખવી એટલે દિશિ ફેર કર્યા કરવી તે.

૪. સાવદ્યક્રિયા દોષ—સામાયિકમાં કંઇ પાપક્રિયા કે તેની સંજ્ઞા જેવીકે ઘર કામ માટે કરવી તે.

૫. આલંબન દોષ—ભીંત આદિ ઉપર ઓઠીંગણ થઇ બેસવું તે. આથી ત્યાં બેઠેલા જંતુ આદિનો નાશ અને તેની સાથે પ્રમાદ થાય છે.

૬. આકુંચનપ્રસારણ દોષ—હાથ પગ સંકોચવા, લાંબા કરવા તે.

૭. આલસ દોષ—આળસ ખાવી તે.

૮. મોટન દોષ—આંગળીના ટચાકા વગાડવા તે.

૯. મલદોષ—ચળ આદિથી શરીરનો મેલ ખણુવો તે.

૧૦. વિમાસણ દોષ—ગળામાં હાથ નાંખી બેસવું ઇત્યાદિ તે.

૧૧. નિદ્રા દોષ—સામાયિકમાં ઉંઘવું તે.

૧૨. વસ્ત્રસંકોચન દોષ—સામાયિકમાં ટાઢ પ્રમુખની બીકથી વસ્ત્રથી શરીર સંકોચવું તે.

૨૫.

ઉપસંહાર.

આ પ્રમાણે કાયાના બાર દોષનો ત્યાગ કરી કાયસમિતિયુક્ત એકવિધિ સામાયિક કરવું; અને આની સાથે દશ મનના અને દશ વચનના ઉમેરતાં બધાં મળી બત્રીસ દોષથી રહિત સામાયિક કરવી, અને સામાયિકના ઉપર કહેલા પાંચ અતિસાર ટાળવા; એકાગ્રતા અને સાવધાની ન હોય તો ઉપરના પાંચ અતિચારમાંથી કોઇપણ, અને ઉપર કહેલા બત્રીસ દોષમાંથી અમુક દોષ પણ આવી જાય છે. માટે હમેશાં એકાગ્રતા અને સાવધાની સેવવી—લક્ષપૂર્વક—જાગૃતિપૂર્વક આદરવી.

૨૬.

૨. સંયમ.

હવે સામાયિકનું બીજું અંગ નામે સંયમ લઇએ. સંયમ એટલે ઇંદ્રિયના વિષયો પર સમતા; આથી સ્પષ્ટ જણાય તેમ છે કે સમતાનું એક સાધન સંયમ છે.

ઇંદ્રિયો પાંચ છે નામે ચામડી, આંખ, કાન, નાક, અને જીભ. તે દરેકનો વિષય સ્પર્શ, રૂપ, શબ્દ, ગંધ અને રસ છે, અને તે દરેકના વિશેષ વિષય લઇએ તો બધા મળી ત્રેવીસ વિષયો (વિશેષ માટે આગળ જુઓ) થાય છે. આ બધા ચેતન અને અચેતન સર્વ પદાર્થમાં રહેલા છે, તેના ઉપર જો સમતા પ્રાપ્ત થશે તો મોક્ષનું સુખ હાથમાં છે. સ્ત્રી પુત્ર વગેરે ચેતન પદાર્થો અને શય્યા, વસ્ત્રાદિ અચેતન પદાર્થો એ બંનેને અંગે અનેક પ્રકારના વિષયો ઉત્પન્ન થાય છે. કોમળ સ્પર્શથી સુખ, અને કર્કશ સ્પર્શથી દુ:ખ, સુરૂપ વસ્તુ જોવાથી પ્રીતિ અને કુરૂપ વસ્તુથી અપ્રીતિ થાય છે; સુગંધ મનને ગમે છે, દુર્ગંધ તરફ અણગમો થાય છે; મધુર પદાર્થનો સ્વાદ લેતાં જીભને પાણી છૂટે છે, અને અમધુર પદાર્થનો સ્વાદ લેતાં મોં બગડી જાય છે, તેમજ સુસ્વર સાંભળવા કાન આકર્ષાય છે, અને કુસ્વર સાંભળી કાનમાં આંગળી ઘાલવામાં આવે છે એમ ગણતાં ગણતાં પાંચ ઇંદ્રિયના ત્રેવીસ વિષયો થાય છે અને તેના વિકારો બસો બાવન થાય છે. (જુઓ આગળ સામાયિક-સૂત્રમાં).

એક એક ઇંદ્રિયના વિષયને વશ થવાથી ભયંકર અને પ્રાણઘાતક પરિણામ આવે છે: જેવી રીતે સ્પર્શથી-કામ રાગથી લુબ્ધ થયેલો હાથી એક મોટા ખાડા ઉપર બનાવટી હાથણી પાસે જતાં ખાડામાં પડી પરવશ થાય છે, રસની લોલુપતાવાળાં પ્રાણીને શિકારી જાળમાં ફસાવે છે, ગંધમાં મત્ત થયેલ ભમરો કમળમાં ભીડાય છે, રૂપમાં ફસાયેલ પતંગીઆ દીવામાં પડી બળી મરે છે, અને શબ્દ-સ્વરમાં મોહ પામેલ હરણો શિકારીના બાણથી મરે છે, તો જે પાંચે ઇંદ્રિયને વશ હોય એવા પામર મનુષ્યો કેટલું બધું દુ:ખ પામે, તે તરતજ કળી શકાય તેમ છે.

ટુંકામાં સાર એ છે કે વિષયને ત્યાગી તે પર સમતા લાવો એટલે નિજ સ્વભાવમાં રહો. નિજસ્વભાવમાં રહેવા માટે શુભ ભાવના, તથા શુભધ્યાન એટલે અપધ્યાન એવા આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરી ધર્મધ્યાન અને છેવટે શુક્લધ્યાન ધ્યાવવા જોઇએ. આ અનુક્રમે વિચારીએ.

૨૭.

૩. શુભ ભાવના.

આ સામાયિકનું ત્રીજું લક્ષણ છે, અને તે મુખ્ય અંગ નામે સમતાનું બીજ છે—સમભાવ મેળવવામાં ઉત્તમ ઔષધી રૂપ છે. આ ભાવનાઓ મુખ્ય ચાર છે, અને તે નીચે પ્રમાણેઃ—

परहितचिंता मैत्री, परदुःखविनाशिनी तथा करुणा ।
परसुखतुष्टिर्मुदिता, परदोषोपेक्षणमुपेक्षा ॥

શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ. ષોડશક.

૨૮.

(૧) મૈત્રીભાવના

એટલે બીજા પ્રાણીઓનું હિત ચિંતવવું તે, એટલે બીજા સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર હિત કરવાની બુદ્ધિ. યોગશાસ્ત્રમાં આ ભાવના એવી રીતે ભાવવાનું કહ્યું છે કે " કોઇપણ પ્રાણી પાપ કરો નહિ, કોઇપણ જીવ દુઃખી થાઓ નહિ, આ જગત્ કર્મથી મુકાઓ. " આવી ભાવના ભાવવાથી કોઇ પ્રાણી પાપ કરે, દુઃખી થાય અને કર્મ બાંધે એવી ઇચ્છા થતી નથી, એટલુંજ નહિ, પરંતુ પોતે પોતાના તરફથી એવું કાંઇપણ મન, વચન, કાયાથી ન થવા દે કે જેથી તે પ્રાણીઓ કર્મ બાંધી-પાપ બાંધી દુઃખી થાય. સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્મા જેવા **आत्मवत् सर्वभूतेषु**-જાણી મૈત્રી ભાવનાવાળા કોઇપણ પ્રકારનું દુઃખ દેતા નથી, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેઓના દુઃખે દુઃખી થઇ તે દુઃખ અટકાવવા પ્રયાસો કરે છે, એટલે કરૂણા ભાવના ભાવે છે.

૨૯.

(૨) કરૂણા ભાવના

એટલે પારકાં દુઃખોનો નાશ કરવાની ઇચ્છા અથવા ચિંતા તે-અથવા ભવ રૂપ (સંસાર અથવા કર્મ) વ્યાધિથી હેરાન થતાં પ્રાણીઓને ભાવ ઔષધથી સારૂં કરવાની ઇચ્છા તેઃ કર્મના યોગથી પ્રાણીઓ અશક્ત, રોગી, દુઃખી, ભયથી આકુળવ્યાકુળ, ચિંતાગ્રસ્ત, અને દીન એટલે અનેક શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી પીડાયેલ હોય છે; આવા દુઃખોમાંથી ઉગારવા માટે જે પ્રાણી તેના ઉપાયો શોધવાનું હમેશાં વિચારતો રહી તે ઉપાયોને કામે લગાડવા મથ્યો રહે છે તે પરિણામે સુંદર અને વિકાર વગરનું સુખ-સમતા રસનું પાન કરે છે.

૩૦

(૩) પ્રમોદ ભાવના

એટલે બીજાંઓના સુખને જોઇ આનંદ પામવો તે-ગુણનો પક્ષપાત કરવો તે. પક્ષપાત એટલે બહુમાન અથવા મનનો આનંદ. ગુણ એટલે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, મોહ આદિ દોષોનો ત્યાગ, ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા, ઉદારતા, સમતા આદિ ગુણ. આવા ગુણોનો આદર, અનુકરણ, ચિંતન આદિથી પક્ષપાત કરવાથી તે તે ગુણોવાળા થવાય છે, અને આ પક્ષપાત વિશેષ પ્રમાણમાં તે તે ગુણોવાળાનાં ચરિત્રોપર આનંદ પ્રગટાવવાથી થઈ શકે છે, જેમકે શ્રી **તીર્થંકર** મહારાજનો મૈત્રીભાવ, ગજસુકુમાળ આદિની ક્ષમા, શ્રીપાળ રાજાની દક્ષિણતા આદિ ગુણો ભાવી તેમની સ્તુતિ, પ્રશંસા કર્યા કરવી. આમ કરવાથી ગુણ-પર દૃષ્ટિ રહે છે, **દોષ તરફ નજર જતી નથી,** તેથી વસ્તુમાત્રનું તત્ત્વસાર રૂપ રહસ્યજ સમજવામાં આવે છે; તેથી ધર્મ પમાય છે, અને સમભાવ-નિર્પક્ષતા આપણામાં આવીને વસે છે.

૩૧

(૪) માધ્યસ્થ્ય ભાવના

એટલે બીજાઓના દોષોની ઉપેક્ષા કરવી તે અથવા ન ટળી શકે તેવા

દોષવાળા પ્રાણી ઉપર ઉદાસીન ભાવ રાખવો તે. જગત્માં સર્વ પ્રાણીઓ કોઇ કોઇ દોષવાળાં હોયજ છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલાકોમાં એટલા બધા મહાન્ પ્રમાણુમાં દોષો ભરેલા હોય છે કે જેને આપણે ક્રૂર, પાપી, ધર્મપતિત, નિંદક, વિશ્વાસઘાતક કહી શકીએ; છતાં દરેકે પોતાના આત્માની સુધારણા કરવી હોય-સમતારૂપી અમૃતનું પાન કરી સ્થાયી સુખ મેળવવું હોય તો તેને કોઇના કોઇપણ જાતના દોષ જોઇ તે દૂર કરવાના પ્રયાસ કરવા રૂપી કરૂણા ભાવના ભાવવાની છે, અને જો પ્રયત્ન કરતાં છતાં પણ હિત થવાનો સંભવ ન હોય તો ઉદાસીનતા—માધ્યસ્થ્ય ભાવનાં ભાવવાની છે. આથી જે મનને વિશ્રાંતિ મળે છે તે ખરે અપૂર્વ છે; અને મનની શાંતિમાં સમતા રહેલી છે.

૩૨.
ભાવનાનો ઉપસંહાર.

આ રીતે ચાર મુખ્ય ભાવનાનું ટુંક સ્વરૂપ કહ્યું, તેની સાથે કહેવાનું કે અનિત્યાદિ જે બાર ભાવના કહેલી છે તેને પણ ભાવવાના પ્રયત્નો થશે તો તેથી વૈરાગ્ય, અને રાગદ્વેષની નિવૃત્તિ આવશે. મૈત્રી આદિ ચાર ભાવના એ ધર્મધ્યાનની ભાવના છે, તેથી તે ભાવના ભાવવાથી જીવ **આર્ત, રૌદ્ર ધ્યાનમાંથી નિરાળો થાય** છે. તેથી મન સ્થિરતા પામી સમતાનું ગ્રહણ કરે છે, અને અનિર્વચનીય આનંદનો લ્હાવો લે છે. આની સાથે આર્ત, રૌદ્ર ધ્યાન શું છે તે પણ જોઇ જઇએ કારણકે તેનો ત્યાગ એ સામાયિકનું ચોથું અંગ છે; વળી તેનો ત્યાગ કરવાથી ઉપરની ચાર ધર્મધ્યાનની ભાવનાઓ ભાવી શકાય છે અને તેથીજ સામાયિકનું મુખ્ય અંગ સમતા પ્રાપ્ત થાય છે.

૩૩.
૪. આર્ત રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ.

બે જાતનાં ધ્યાન છે, એક પ્રશસ્ત ધ્યાન અને બીજું અપ્રશસ્ત ધ્યાન. પ્રશસ્ત ધ્યાનમાં ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનનો સમાવેશ થાય છે, અને અપ્રશસ્તધ્યાન-કુધ્યાનમાં આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન સમાય છે.

આ અશુભ ધ્યાનનો સંસ્કાર જીવને અનાદિકાળથી ચાલ્યો આવ્યો છે. અને તે જીવને કોઇપણ યત્ન વગર એની મેળેજ થાય છે, આ અશુભ ધ્યાનનો અભાવ થયે શુભ ધ્યાન થાય છે.

૩૪.

આર્તધ્યાન. ૪ પ્રકાર.

ઋત એટલે પીડા–દુઃખમાં ઉત્પન્ન થનારૂં ધ્યાન તે આર્તધ્યાન. આ ધ્યાન જેમ પ્રાણીઓ દિશાઓ ભૂલી જઇ ઉન્મત્તતા પામે છે તે સમાન છે. અને તે અવિદ્યા એટલે મિથ્યા જ્ઞાનની વાસનાને વશ થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે. આના ચાર પ્રકાર છે. (૧) અનિષ્ટસંયોગજ (૨) ઇષ્ટવિયોગજ (૩) રોગજનિત (૪) નિદાનજનિત.

(૧) અનિષ્ટસંયોગજ એટલે જીવોને અનિષ્ટ પદાર્થોનો સંયોગ થવાથી ઉત્પન્ન થતું ધ્યાન. અનિષ્ટ પદાર્થો એટલે પોતાને, સગાંને, ધનને, શરીરને નાશ કરનાર નામે અગ્નિ, જળ, વિષ, શસ્ત્ર, સરપ, સિંહ વગેરે જીવો, તથા દુષ્ટ જન, વૈરી, રાજા આદિ. આવા પદાર્થોને સાંભળવાથી, જોવાથી, સ્મરણમાં આવવાથી તથા પાસે આવવાથી તેનો સંયોગ થાય છે તેથી મનને ક્લેશ થાય છે.

(૨) ઇષ્ટવિયોગજ એટલે જે ઇષ્ટ પદાર્થના વિયોગથી થાય છે તે. ઇષ્ટ એટલે મનને પ્રિય જેવા કે રાજ્ય, ઐશ્વર્ય, સ્ત્રી, કુટુંબ, મિત્ર, સૌભાગ્ય, ભોગ ઇત્યાદિ પદાર્થો અથવા મનને પ્રીતિ કરનાર સુંદર ઇંદ્રિયોના વિષયોનો નાશ–વિયોગ થતાં જે પીડા, ભ્રમ, શોક, મોહ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી ખેદરૂપ પ્રાપ્ત થતું ધ્યાન. એ પાપનું સ્થાન છે.

(૩) રોગજનિત–વાત, પિત્ત અને કફના પ્રકોપથી થતા રોગની પીડાથી જે વ્યાકુલતા પ્રાપ્ત થાય છે તેથી ઉત્પન્ન થતું ધ્યાન. રોગ જેવા કે કાસ, શ્વાસ–દમ, ભગંદર, જલોદર, કોઢ, અતિસાર, જ્વર આદિ. આ ધ્યાન દુખે કરીનેજ નિવારણ થઇ શકે તેમ નથી, રોગથી થતું ધ્યાન દુઃખથી ભરપૂર છે.

(૪) નિદાનજનિત–ભવિષ્ય કાળમાં ભોગની વાંછાથી ઉત્પન્ન થાય તે. હવે પછી મને સંપત્તિ, સ્ત્રી આદિ મનના આનંદરૂપ વસ્તુઓ કેવી મળશે એ પ્રકારના ચિંતવનથી જે ધ્યાન થાય છે તે. આ સંસારનું કારણ છે. વળી જે પોતાના પુણ્યના આચરણથી શ્રી તીર્થંકર અથવા દેવના પદની વાંછા કરે, શત્રુના નાશની ઇચ્છા કરે, અથવા પોતાની પૂજા, પ્રતિષ્ઠા અથવા અન્ય કોઈ લાભની યાચના કરે તે નિદાનજનિત આર્તધ્યાન કરે છે.

આવી રીતે આર્તધ્યાનનું સ્વરૂપ ચાર ભેદના વિસ્તારથી ટુંકમાં કહ્યું છે. આ ધ્યાન પહેલાં રમણિક લાગે છે, પણ અંતે તો ગુણકારી બીલકુલ થતું નથી, અને તે કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત એવી અશુભ લેશ્યાના બળથી પ્રગટ થાય છે, અને અનાદિકાળથી અપ્રશસ્ત સંસ્કારથી પોતાની મેળેજ જીવોને થાય છે. આ ધ્યાનનાં ચિન્હ, શંકા, શોક, ભય, પ્રમાદ, કલહ, ચિત્તભ્રમ, ઉદ્‌ભ્રાંતિ, મનની અસ્થિરતા, વિષયની ઇચ્છા, નિરંતર નિંદ્રા આવવી, અંગની જડતા, થાક, મૂર્છા આદિ છે; અને આ આર્તધ્યાનનું ફળ અનંત દુઃખથી ભરપૂર એવી તિર્યંચ ગતિ છે, તો તે દૂર કરવા યોગ્ય છે.

૩૫.

રૌદ્રધ્યાન. ૪ પ્રકાર.

રૂદ્ર–ક્રૂર–ભયંકર આશયથી ઉત્પન્ન થનારૂં ધ્યાન તે રોદ્ર. આ ચાર પ્રકારનું છે. ૧ હિંસાનંદ, ૨ મૃષાનંદ, ૩ ચૌર્યાનંદ, ૪ વિષયસંરક્ષણાનંદ–પરિગ્રહાનંદ.

(૧) હિંસાનંદ—હિંસામાં આનંદ માનવો તે એટલે જીવોના સમૂહને પોતાનાથી અથવા બીજાદ્વારા મારવાથી, પીડિત કરવાથી, નાશ કરવાથી, ઘાત કરવાથી હર્ષ માનવો તે. આવા પુરૂષો નિરંતર નિર્દય સ્વભાવના, ક્રોધ કષાયથી બળેલા, મદથી ઉદ્ધત, પાપરૂપ બુદ્ધિવાળા, કુશીલી, નાસ્તિક હોય છે. આનાં ચિન્હ હિંસાના ઉ-

થિયાર નામે શસ્ત્રાદિકનો સંગ્રહ કરવો, ક્રૂર જીવોપર અનુગ્રહ કરવો, અને નિર્દયતા આદિ છે.

(૨) મૃષાનંદ—અસત્ય કલ્પનાઓથી મલિન ચિત્ત કરી જે ચેષ્ટા કરવી તે. જગત્‌માં સત્ય ધર્મના માર્ગને છોડી ઠગાઇનાં શાસ્ત્રો રચી દયા રહિત માર્ગને ચલાવે—અસત્ય ચતુરાઈ વાપરી લોકોને મંત્ર, વ્યંતર એવા ચમત્કાર દેખાડી ધન મેળવે તથા સદ્ધર્મમાર્ગથી પતિત થઈ અસત્ય વચનોથી ભોળા જીવને ભરમાવે તે પુરૂષ મૃષાનંદ રૌદ્ર ધ્યાનથી ભરપૂર સમજવો.

(૩) ચૌર્યાનંદ—ચોરીના કાર્યના ઉપદેશ કરવામાં અધિકતા, ચોરીના કાર્યમાં ચતુરતા, તથા ચોરીના કાર્યમાં તત્પરતા એ સૌમાં આ-ચૌર્યાનંદ ધ્યાન આવે છે.

(૪) પરિગ્રહાનંદ—આરંભસમારંભમાં રૌદ્ર—ક્રૂર ચિત્ત કરી ઉદ્યમ રાખી તેના સંકલ્પની પરંપરા વધારે તેનું નામ પરિગ્રહાનંદ રૌદ્ર ધ્યાન છે.

આ રીતે રૌદ્ર ધ્યાન કહ્યું. તેનાં આંતરિક ચિન્હ ક્રૂરતા—દુષ્ટતા, પરૂપતા, વંચકતા, કઠોરતા, નિર્દયતા આદિ છે. બાહ્ય ચિન્હ લાલ આંખ, વાંકાં ભવાં, ભયાનક આકૃતિ. દેહમાં કંપ, પરસેવો થવો વગેરે છે. આનું ફળ નરકગતિ છે, માટે તે તજવા યોગ્ય છે.

૩૬.

અપધ્યાનપર ઉપસંહાર.

આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન અપ્રશસ્ત છે, તેનો ત્યાગ કર્યા વગર અનાદિકાલથી ધર્મ ધ્યાન થયું નથી, અને થશે નહિ, કારણ કે તે ધર્મરૂપી વૃક્ષને ક્ષણના અર્ધા ભાગમાં બાળી નાંખનારા છે; માટે તેનો ત્યાગ કરવાથી ધર્મધ્યાન થશે. ધર્મધ્યાનનું સ્વરૂપ મૈત્રિ આદિ ચાર ભાવના છે કે જેનું સ્વરૂપ ઉપર આપણે કહી ગયા છીએ. તો

अथ प्रशममालंब्य विधाय स्ववशं मनः ।
विरज्य कामभोगेषु धर्मध्यानं निरूपय ॥

—જ્ઞાનાર્ણવ.

અર્થ—હે આત્મન્! તું પ્રશમ-સમતાનું (મંદકષાયરૂપ વિશુદ્ધ ભાવોનું) અવલંબન કરી, પોતાના મનને વશ કરી કામભોગ આદિ વિષયસેવનાદિકથી વિરક્ત થઇ ધર્મધ્યાનને વિચારપૂર્વક જો.

કારણ કે કહ્યું છે કે:—

सामाइयं तु काउं, गिहकज्जं जोवि चिंतए सड्ढो ।
आत्तरुद्दोवगओ, नीरत्थं तस्स सामइयं ॥

અર્થ—જે મનુષ્ય આર્ત, રૌદ્ર ધ્યાનને વશ પડ્યો થકો સામાયિક કરે, સામાયિકમાં ઘર સંબંધી સાવદ્ય કામ ચિંતવે તેનું સામાયિક નિરર્થક થાય. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જે પ્રાણી આર્ત રૌદ્ર ધ્યાન ન ધ્યાવે તે પ્રાણીનું સામાયિક શુદ્ધ હોય.

૩૭.

ચાર અંગનું અવલંબન.

આ રીતે સામાયિકનાં ચાર અંગ નામે સમતા, સંયમ, શુભભાવના (ધર્મધ્યાન), અને આર્તરૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ એ કહ્યાં, એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય તેમ છે કે સમતા એ મુખ્ય અવલંબન-આધાર છે, તે લાવવા માટે સંયમ, શુભ ભાવના, અને અપ્રશસ્ત ધ્યાનનો ત્યાગ એ સાધનો છે; માટે આ સાધનોનો સામાયિકમાં હમેશાં અભ્યાસ કરવો જોઇએ અને સામાયિકના કાલમાં તે સાધનોનું અનુકૂળ ચિંતવન કરવું જોઇએ; જેમ બને તેમ મનની શીતલતા રાખવી-સાત્વિક ભાવ વધારવો, આત્મિક ઉન્નતિ કરતાં જઈએ તેવું લક્ષ રાખવું, પૌદ્‌ગલિક ભાવનો ત્યાગ કરવો; ઉત્તમ વિચારોજ ભાવવા અને તે વિચારની શ્રેણી આત્મનિરીક્ષણ થાય તે ઉપર લઈ જવી, અને પરિણામે વ્યવહારમાં રહ્યા છતાં પણ તે વ્યવહાર શુદ્ધ રહેતો જાય એટલુંજ નહિ, પરંતુ દૃષ્ટિ અંતર્મુખ આત્માની પ્રગતિ કરવા પ્રત્યેજ રહેતી જાય.

૩૮.
સામાયિકપ્રશંસા.

હવે ઉપર આપણે નિશ્ચયે સામાયિકનું ભાવથી થોડું થોડું વિવેચન કરી ગયા છીએ, તે ઉપરથી શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિના સામાયિક સંબંધે અનુભવસિદ્ધ વાક્યો વિચારીએ. તેઓ પોતાના ૨૯મા અષ્ટકમાં કથે છે કેઃ—

सामायिकं च मोक्षांगं परं सर्वज्ञभाषितम् ।
वासीचंदनकल्पानामुक्तमेतन्महात्मनाम् ॥१॥

અર્થ—વાંસલા પ્રત્યે ચંદન તુલ્ય એવા મહાત્માઓ માટે સામાયિક ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષનું અંગ છે એમ સર્વજ્ઞ પ્રભુએ કહેલું છે.

निरवद्यमिदं ज्ञेयमेकान्तेनैव तत्त्वतः ।
कुशलाशयरूपत्वात्सर्वयोगविशुद्धितः ॥२॥

—સામાયિક કુશલ—ઉત્તમ આશય રૂપ હોવાથી, તથા તેમાં સર્વ યોગ–એટલે સઘળા મન, વચન, કાયાના યોગની શુદ્ધિથી પરમાર્થે કરીને **એકાંતેજ નિરવદ્ય** જાણવું.

सामायिकविशुद्धात्मा सर्वथा घातिकर्मणः ।
क्षयात्केवलमाप्नोति लोकालोकप्रकाशकम् ॥

—સામાયિકથી વિશુદ્ધ થયેલો આત્મા–પ્રાણી સર્વથા પ્રકારે ઘાતી કર્મોના ક્ષયથી લોક અને અલોકને પ્રકાશ કરનારૂં એવું કેવલજ્ઞાન પામે છે.

૩૯.
સામાયિક મોક્ષનું અંગ છે.

આ કથનનાં કારણ તપાસીએ—

૧. સામાયિકમાં સમતા એ મુખ્ય–પ્રધાન છે. સમતા એ સ્થિરતા છે. સ્થિરતા એજ ચારિત્ર છે અને શુદ્ધ દશામાં રહેતાં તેજ ચારિત્ર મોક્ષ છે; કારણકે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી કહે છે કે–चारित्रं स्थिरतारूपं, यतः सिद्धेष्वपीष्यते એટલે ચારિત્ર સ્થિરતારૂપ છે તેથી સિદ્ધાત્માઓમાં તેની અપેક્ષા છે. આ ઉપરથી જણાશે કે સમતા વગર સર્વ ક્રિયા નકામી છે.

સમતા વિણુ જે અનુસરે, પ્રાણી પુણ્યનું કામ;
છાર ઉપર તે લીંપણું, ઝાંખર ચિત્રામ.

અને તે સમતા ચારિત્રનો પાયો છે, ચારિત્ર એ મોક્ષનું એક અંગ છે, તેથી સમતા મોક્ષના અંગરૂપે છે અને સામાયિકમાં સમતા પ્રાધાન્યે છે તેથી સામાયિક પણ મોક્ષનું અંગ છે.

૨. સામાયિકને મોક્ષનું અંગ કહેવાનું વિશેષ કારણ એકે તેમાં સર્વ યોગની વિશુદ્ધિ છે. આ વિશુદ્ધિ આપણે ઉપર તપાસી ગયા છીએ.

૩. છેવટનું કારણ તેમાં રહેલ કુશલ આશય હોય છે. કુશલ એટલે શુદ્ધ આશય હોય છે એટલે સામાયિકના શાંત વખતમાં કોઈનું અનિષ્ટ ઇચ્છવું એ હોતુંજ નથી, તેમ સર્વનું શ્રેય થાઓ એવી ભાવના તેમાં રહેલી છે; અને તેની સાથે પોતાના આત્માના સ્વભાવમાં રમણ કરવાની શ્રેણીપર ચઢતાં પોતાના આત્માનું નિરીક્ષણ કરવાનું રહે છે. આત્મનિરીક્ષણ–આત્મવિચારણાથી અશુદ્ધ વ્યવહાર, અશુદ્ધ ઉચ્ચાર, અને અશુદ્ધ વિચાર માટે પશ્ચાત્તાપ થાય છે, તેનો ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિ થાય છે, તે બુદ્ધિથી નિશ્ચય થઇ તેનો ત્યાગ કરવાની દૃઢતા થાય છે, તે દૃઢતાથી નિશ્ચય થઇ તેનો ત્યાગ કરવાનું બને છે. આ ત્યાગ કરવા માટે જૈનશાસ્ત્રે શ્રાવકો માટે ચૌદ નિયમ કર્યા છે અને, તેથી આગળ જતાં અઢાર પાપસ્થાનક વર્જી શ્રાવકના ધર્મ, મુનિના ધર્મ વિગેરે પરિપાલન કરવાનું કહ્યું છે. આથી આત્મવિચારણા સાથે આત્મજાગૃતિ પ્રગટે છે. અને તેથી 'સવી જીવ કરૂં શાસન રસી' એવી ઉત્તમ મનોભાવના દૃઢ નિશ્ચય રૂપે જાગૃત થાય છે. આમ સામાયિકથી કુશલ આશયરૂપ મહાન લાભ થાય છે, અને તે મોક્ષનું સાધન છે. આથી સામાયિક મોક્ષનું અંગ છે.

૪૦.

સામાયિક એકાંતે નિરવદ્ય છે.

જૈનશાસ્ત્ર સ્યાદ્વાદ્‌મય છે એટલે વચનો અપેક્ષાએ સત્ય હોય છે, છતાં શ્રીમદ્ હરિભદ્ર સૂરિ જેવા પ્રખર પ્રભાવશાલી અને નિષ્પક્ષ-

પાતી મહર્ષિ કથે છે કે ' સર્વજ્ઞ મહારાજે સામાયિકને એકાંતે નિરવઘ કહેલ છે' તો તે કઇ રીતે તે જોઇએ. નિરવઘ એટલે પાપરહિત. હવે સામાયિકમાં પાપ થવાનું કંઇ પણ રહેતું નથી. જો તેમાં લેશ માત્ર પાપ થતું હોય તો તેને એકાંતે નિરવઘ કહી શકાય નહિ. પાપ કઇ રીતે થતું નથી? તો કહેવાનું કે સામાયિકના કાલમાં ચિત્તની શાંતવૃત્તિ રહે છે તેથી નવાં કર્મો બંધાતાં નથી. વળી તે ઉપરાંત વચન, અને કાયાની સ્થિરતા રહે છે. આથી નવ સ્થાન નામે, મન, વચન, અને કાયા એ દરેકવડે કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું એની શુદ્ધિ પાળી શકાય છે. મનની શાંતિ રાખવી એ મુશ્કેલ છે તેથી કદાચ તે પળી ન શકે, તો વચન અને કાયા એ દરેકથી કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું, અને તેથી શુદ્ધિ રાખી શકાય છે. આમ કરી શરૂઆત કરનારો જીવ ધીમે ધીમે આગળ ચડી શુભ-કુશલ આશય રાખી ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરી શકે છે, અને તેથી સ-મતાનો લાભ મેળવી નવાં કર્મો બાંધતો નથી, એટલુંજ નહિ પરંતુ કર્મોની **નિર્જરા** કરી શકે છે. આથી બેવડો લાભ થાય છે અને તેથીજ સામાયિક એકાંતે નિરવઘ કહેલ છે.

આવું સામાયિક પાળવાથી મોક્ષનું સાધન પ્રાપ્ત થાય છે, એટ-લુંજ નહિ પરંતુ કર્મનો ક્ષય થતાં મોક્ષ પહેલાં થતું કેવલજ્ઞાન કે જે સકલ ઘાતિ કર્મની સાથે જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ખપાવતાં પામી શકાય છે તે પણ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથીજ શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિએ ઉપર પ્રમાણે કહ્યું છે.

૪૧.

સામાયિકનાં આઠ નામ, અને તે પર દૃષ્ટાંત.

સામાયિકનાં આઠ નામ છે.

सामाइयं समइयं, सम्मंवाओ समास संखेवो ।

अणवज्जं य परिणा, पच्चखाणेय ते अट्ठा ॥

અર્થ—સામાયિક, સમયિક, સમવાદ, સમાસ, સંક્ષેપ, અનવઘ, પરિજ્ઞા અને પ્રત્યાખ્યાન એમ આઠ નામ સામાયિકનાં છે. તે દરેકના અર્થ નીચે પ્રમાણે.

૧. સામાયિક—સમતાભાવ રાખવો તે.
૨. સમયિક—મયા એટલે દયાથી સહિત એટલે સર્વ જીવ ઉપર દયાભાવ રાખવો તે.
૩. સમવાદ—સમ તે રાગદ્વેષ છાંડીને યથાવસ્થિત વચન બોલવું તે.
૪. સમાસ—થોડાજ અક્ષરમાં તત્ત્વ જાણવું તે.
૫. સંક્ષેપ—થોડાજ અક્ષરમાં કર્મ નાશ થાય એવો દ્વાદશાંગીનો ઘણો અર્થ વિચારવો તે.
૬. અનવદ્ય—અવદ્ય-પાપ વગરનું આદરવું તે.
૭. પરિજ્ઞા—તત્ત્વનું જાણપણું જે સામાયિકમાં હોય તે.
૮. પ્રત્યાખ્યાન—પરિહરેલી-નિષેધ કરેલી વસ્તુનો ત્યાગ કરવો-તે આદરવી નહિ તે.

આ આઠ પર્યાયમાંના દરેક ઉપર એક કથા છે, તે કથા ઉત્તમ દૃષ્ટાંતરૂપે છે તેથી તે જાણવાથી પર્યાયનો ખરો અર્થ સારી રીતે સમજાશે. તે કથાઓની ગાથા નીચે પ્રમાણે છેઃ—

दमदंते मेअज्जे कालय पुत्था चिलाइपुत्ते य ।
धम्मरुइ इला तेइली, सामाइय अट्ठदाहरणा ॥

અર્થ—૧ દમદંત રાજા, ૨ મેતાર્યમુનિ, ૩ કાલકાચાર્ય, ૪ ચિલાતીપુત્ર, ૫ લૌકિકાચાર પંડિતો, ૬ ધર્મરૂચિ સાધુ, ૭ ઈલાચીકુમાર, અને ૮ તેતલીપુત્ર એમ સામાયિક ઉપર આઠ ઉદાહરણ છે.

૪૨.

૧. સમભાવ-સામાયિક ઉપર દૃષ્ટાંતઃ—

હસ્તિશીર્ષ નામના નગરમાં દમદંત રાજા રાજ્ય કરે છે, ત્યાં એકદા હસ્તિનાપુરના સ્વામી પાંડવકૌરવની સાથે સીમાડાના રાજાની મોટી વઢવાડ થઈ. આ વખતે દમદંત રાજા જરાસંધ રાજાની સેવા કરવા ગયો હતો, તેથી તેની ગેરહાજરીનો લાભ લઇ પાંડવકૌરવે દમદંત રાજાનો દેશ ઉજડ કર્યો. આ વાત સાંભળી દમદંત રાજા મોટું લશ્કર લઈ હસ્તિનાપુર લડવા આવ્યો. મોટો સંગ્રામ થતાં દૈવવશાત્ પાંડવકૌરવ

હારી નાશી ગયા, અને દમદંત રાજા જીત કરી પોતાના દેશમાં આવ્યો. એક વખતે રાજા ગોખમાં બેઠો હતો ત્યારે પંચવર્ણી વાદળાનું સ્વરૂપ વિચારતાં મનમાં વૈરાગ્ય થયો કે આ સંસાર પણ પવન વાતો હોય તે સમયના વાદળ સમાન ક્ષણિક–અસાર છે. એથી તુરત પ્રત્યેકબુદ્ધની પેઠે દીક્ષા લીધી; પછી તે એક ગામથી બીજે ગામ વિહાર કરતા કરતા એક દિવસે હસ્તિનાપુર નગરની બહાર આવી કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં ઉભા રહ્યા. એટલામાં રાજવાડીમાં જતાં રસ્તામાં પાંડવોએ દમદંત મુનિરાજને કાઉસગ્ગમાં ઉભા દીઠા. તે વખતે લોકોના મુખથી એ દમદંત રાજા છે એમ જાણીને પાંડવોએ ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી શુભભાવે ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈ મુનિશ્રીને વંદન કર્યું, અને ત્યાર પછી તે મુનિનું રાજ્યાવસ્થામાંનું બલ અને અત્યારનું ચારિત્રબલ જોઇને તેમની સ્તુતિ કરી તેઓ રાજવાડીમાં ગયા. પાછળથી કૌરવો આવ્યા. તે વખતે તેમાંના મોટા દુર્યોધને તે મુનિને તિરસ્કારપૂર્વક માઠાં વચન ઉચારીને તેમના સામું એક બીજોરૂં (ફલ) ફેંક્યું. રાજાનું જોઇને સાથે બીજા સૈનિક અને લોકોએ પણ મુનિની સામે લાકડાં પથરા ફેંકીને તે મુનિની ચારે તરફ એક ઓટલા જેવું કરી દીધું. મુનિનું શરીર ઢંકાઈ ગયું. પાંડવો રાજવાડીમાંથી પાછા ફરતાં જુએ છે તો મુનિ ઢંકાઇ જવાથી દેખાયા નહિ એટલે લોકોને પૂછવા લાગ્યા કે 'અહિંથી મુનિ ક્યાં જતા રહ્યા?' લોકોએ કૌરવોની દુશ્ચેષ્ટા કહી સંભળાવી, ત્યારે પાંડવોએ તુરત સેવકોને કહી લાકડાં પથરા વગેરે કઢાવી નંખાવી મુનિરાજને બહાર કાઢી નમસ્કાર કર્યા, અને પછી પોતાને સ્થાનકે ગયા. મુનિરાજને પાંડવો તરફથી માન મળ્યું અને કૌરવો તરફથી અપમાન મળ્યું તોપણ ઉક્ત મુનિશ્રીએ બંને ઉપર સમપરિણામ રાખ્યો.

૪૩.

૨. સમયિક–સામયિક–દયાભાવ ઉપર દૃષ્ટાંતઃ—

શ્રાવસ્તિ નગરીમાં યજ્ઞદત્ત નામે બ્રાહ્મણ વસતો હતો. તેણે વૈરાગ્યથી દીક્ષા લીધી, પણ દીક્ષા પાળ્યા સુધી કુલના મદનો ત્યાગ કરી

શક્યો નહિ, મરણ પામી દેવતા થયો, અને ત્યાંથી ચ્યવી રાજગૃહી નગરીમાં કુલમદના યોગથી ચાંડાલના કુલમાં આવી ઉપન્યો. જ્યારે તે ચાંડાલણી થકી જન્મ્યો, ત્યારે તેજ નગરીમાં ધનદત્ત શેઠની સ્ત્રીને છોકરાં આવતાં તે મરેલાં આવતાં તેથી પોતાને સંતાન ન હોવાથી ગુપ્તપણે ચાંડાલણીએ આવી દ્રવ્ય લઇ પોતાનો પુત્ર આપ્યો તે શેઠે લઈ લીધો. પછી તે છોકરો અનુક્રમે શેઠને ઘેર મોટો થયો અને નામ મેતાર્ય પાડયું. જુવાન થતાં વાણીઆની આઠ કન્યા અને શ્રેણિક રાજાની એક કન્યા પરણ્યો. બાર વરસ સુધી દેવતા જેવાં સુખ ભોગવી દેવતાના વચનથી પ્રતિબોધ પામી શ્રી મહાવીર સ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી. પછી ઘણા દેશમાં વિહાર કરતાં એક દિવસ રાજગૃહ નગરમાં સોનીને ઘેર આહાર લેવા આવ્યો. તે ઘરમાં સોનીએ શ્રેણિક રાજાને માટે દેવપૂજા સારૂ એકસો આઠ સોનાના યવ ઘડીને મૂક્યા હતા, તેને તેટલામાં ક્રૌંચ પક્ષી આવી દાણાની ભ્રાંતિમાં ખાઇને ભીંત ઉપર જઇને બેઠો. સોની પણ સાધુને શુદ્ધ આહાર આપી ઘરથી બહાર આવ્યો, અને જ્યાં પાછો ઘરમાં જઈ જુવે છે તો ત્યાં સોનાનો એક પણ યવ દીઠો નહિ. ત્યારે તેણે સાધુને ચોર જાણી સોનીએ પૂછ્યું 'અહીં જવ પડયા હતા તે કોણ લઈ ગયું?' ત્યારે સાધુએ વિચાર્યું કે 'ક્રૌંચ પક્ષીએ ખાધા છે એવું જો હું એને કહીશ તો એ મારા વચનથી તે પક્ષીને મારી નાંખશે' તેથી પોતે મૌન રહ્યા. સોનીને ક્રોધ ચડયો, અને લીલી વાધરથી મુનિનું માથું બાંધી તેને તડકે ઉભો રાખ્યો. આની વેદનાથી મુનિની આંખો નીકળી પડી, તેથી ઘણીજ વેદના થઈ, પણ મનમાં લેશમાત્ર દ્વેષભાવ આણ્યો નહિ. શુકલ ધ્યાને ચઢતાં અંતકૃત્ કેવલી થઇ મોક્ષે ગયા. આ રીતે પ્રાણાંત કષ્ટ પડે, તોપણ મનમાં જીવ દયાજ ધારે, પણ શરીરની કોઈપણ દરકાર ન કરે એ સમયિક સામાયિક.

૪૪.

૩. સમવાદ-સામાયિક ઉપર દૃષ્ટાંત કથા.

તુરમણિ નામની નગરીમાં કુંભ નામે રાજા હતો, તેને દત્ત

નામનો પુરોહિત હતો તે કાલિકાચાર્યનો ભાણેજ હતો. તે દત્ત પુરોહિતે પોતાના સ્વામી કુંભ રાજાને બલથી બાંધી બંધીખાને નાંખ્યો, અને પોતે રાજ્ય ભોગવવા લાગ્યો. અનુક્રમે આજ નગરીમાં કાલિકાચાર્ય આવી ચોમાસું રહ્યા, તે વખતે દત્તપુરોહિત પોતાની માતાની પ્રેરણાથી ઉન્મત્તપણાએ આચાર્યને વાંદવા ગયો. ત્યાં જઇ ધર્મની ઈર્ષ્યાથી અને ક્રોધથી ગુરુને પૂછ્યું કે 'હે મહારાજ! યજ્ઞ કરવાથી શું ફલ થાય? તે કહો.' તે વખતે ગુરુએ ધૈર્ય રાખી કહ્યું કે 'યજ્ઞનું ફલ તો હિંસા છે, અને હિંસાનું ફલ નરકપદવી છે.' દત્ત બોલ્યો 'હે મહારાજ! એની સાબીતી કઈ રીતે માલૂમ પડે?' ગુરુએ ઉત્તર આપ્યો કે 'આજથી સાતમે દિવસે તુજને કુતરા ખાશે, અને તું લોઢાની કુંભીપાકમાં પડીશ.' દત્તે ફરી પૂછ્યું કે 'મહારાજ! તે કેમ મનાય?' ગુરુએ કહ્યું 'વળી અકરમાત્ તારા મુખમાં વિષ્ટા પડશે. અને આ મારી કીધેલી વાત ખરી થાય તો તું સમજજે કે નરક જવાની વાત પણ ખરી છે.' આ સાંભળી ક્રોધ ચડાવી દત્તે ગુરુને પૂછ્યું કે 'હે મહારાજ! તમે કેવી રીતે મરશો? અને મરીને ક્યાં જશો?' ગુરુએ કહ્યું 'હું સમાધિમરણ પામી દેવલોકમાં જઇશ.' આ સાંભળી દત્ત હુંકારો કરતો થકો આચાર્યની પાસે સિપાઇઓની ચોકી મૂકીને પોતે ઘેર જઈ અંતઃપુરમાં છાનો ભરાઈ બેઠો. પછી મતિના ભ્રમથી સાતમા દિવસને આઠમો દિવસ ગણતો વિચારે છે કે સાત દિવસ ગુરુના કહેવા પ્રમાણે પૂરા થયા, અને મને કાંઇ ન થયું; માટે હું આચાર્યના પ્રાણ લઇ મન શાંત કરીશ.' આમ વિચારી ઘરથી બાહેર નીકળ્યો; તેવામાં એક માલીએ તે નગરીમાં પેસતાં કાર્યાકુલતાથી પેટના રોગથી પીડાતો થકો રાજમાર્ગમાંજ લઘુનીતિ વડીનીતિ કરી ઉપર ફૂલ ઢાંકી દીધા. આ રાજમાર્ગે દત્તપુરોહિતે પણ ચાલવા માંડ્યું, એવામાં દત્તના ઘોડાનો પગ તે માલીની વિષ્ટા ઉપર પડ્યો, તેથી વિષ્ટા ઉછળતાં દત્તના મુખમાં પડી. તે વિષ્ટાના સ્વાદથી આચાર્યના વચન ઉપર ચમત્કાર પામતો 'આજે સાતમો દિવસજ છે કે શું!!' એવું

સમજીને પોતે પાછો ઘોડો અંતઃપુર તરફ વાળ્યો. આટલામાં તેના અત્યંત દુરાચારથી ખેદ પામેલા એવા જે પ્રથમના મહેતા મુત્સદ્દી હતા તેણે જઇ કુંભ રાજાને બંદીખાનામાંથી બાહેર કાઢીને રાજગાદી ઉપર બેસાડયો, અને દત્તપુરોહિતને છલથી બાંધી લઇ કુંભ રાજાને સોંપી આપ્યો. રાજાએ તેને કુંભીમાં ઘાલી તેની નીચે અગ્નિ સળગાવી પછી કુતરાને મોકલી તેની કદર્થના કરાવી. આવી રીતે દત્ત મરણ પામીને નરકે ગયો. કુંભ રાજાએ આચાર્યને ઘણું સન્માન દીધું, અને નગરમાં લોક પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. આ રીતે સત્યવચન ઉપર કાલિકાચાર્યનો દૃષ્ટાંત મનનીય છે.

૪૫.

૪. સમાસ-સામાયિક ઉપર ચિલાતીપુત્રનું દૃષ્ટાંત.

રાજગૃહી નગરીમાં ધનદત્ત નામે વ્યવહારી (વાણીઓ) વસતો હતો, તેને ચાર પુત્ર અને પાંચમી સુસમા નામની પુત્રી હતી. તેને ઘેર ચિલાતીપુત્ર નામે દાસ (નોકર) હતો તે નિત્ય સુસમા પુત્રીને રમાડતો. એમ કરતાં એક દિવસ સુસમા કન્યાની સાથે તે દાસને દુરાચાર કરતો દેખીને શેઠે તેને ઘરની બહાર કાઢી મૂકયો. ચિલાતીપુત્ર જઇને એક ચોરની પલ્લી (પડે) ને વિષે રહ્યો. ત્યાં તે પાંચસો ચોરનો સ્વામી થયો. એક દિવસ ઘણા ચોરોની સાથે લઇને ચિલાતીપુત્ર રાજગૃહી નગરીમાં આવી ધનદત્ત શેઠના ઘરમાં ચોરી કરવા પેઠો અને સુસમા કન્યાનું તથા ઘણા ધનનું હરણ કરી બહાર નીકળ્યો. શેઠને ખબર પડતાં પોતે ચાર પુત્રને લઇને તેની પાછળ દોડયો, અને નગરનો કોટવાલ પણ દોડતો દોડતો પાછળ ગયો. આગળ ચાલતાં માર્ગ કાપતાં શેઠ નજીક પહોંચ્યો કે તે ચોરે ડરથી સુસમા કન્યાનું માથું તલવારથી કાપી નાંખીને તેના ધડને અગ્નિમાં નાંખી દીધું. શેઠ ચિલાતીપુત્રનું આવું ભયંકર કામ તથા રૂપ જોઇને પાછો ફર્યો. હવે ચિલાતીપુત્ર એક હાથમાં માથું, અને બીજા હાથમાં લોહીથી ખરડાયેલ તલવાર લઇને ભયંકરરૂપે પર્વત ઉપર ચઢી ગયો ત્યાં માર્ગમાં

મુનિરાજને કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં ઉભા જોઇને ચિલાતીપુત્ર બોલ્યો 'અરે મુંડ ! તું મને ધર્મ કહે નહિતો હું આ ખડ્ગથી તારૂં પણ માથું કાપી નાંખીશ !' આ સાંભળી મુનિરાજ પણ તેનું તેવું સ્વરૂપ જોઈ 'નમો અરિહંતાણું' એ પદ કહી આકાશમાં ઉડયા, અને ઉડતાં ઉડતાં કહેતા ગયા કે '૧. ઉપશમ એટલે ઉદય પામેલી ક્રોધનું ઉપશમન, ૨. વિવેક એટલે સત્ અને અસત્ વસ્તુનું વિવેચન-ભેદ, અને ૩. સંવર એટલે રૂડે પ્રકારે કર્મના આસ્રવનું નિવારણ કરવું એ ત્રણ પદમય ધર્મ છે.' આ સાંભળી ચિલાતીપુત્ર એ ત્રણ પદનો અર્થ વિચારવા લાગ્યો. વિચારતાં વિચારતાં તેમાંનો એક ગુણ પણ પોતાના આત્મામાં જોયો નહી; તે વખતે કન્યાનું મસ્તક તથા ખડ્ગને વેગળાં મૂકી સમ પરિણામ આદરીને ઉડી ગયેલા મુનિરાજના જ્યાં પગલાં હતાં ત્યાં પોતાના પગ મૂકીને કાઉસગ્ગ ધ્યાને ઉભો રહ્યો. ત્યાં લોહીની ગંધથી કીડીઓ તથા ધીમેલો આવી તેને કરડવા લાગી, અને સર્વ શરીર ચાલણી માફક કરી નાખ્યું તોપણ સમતાપરિણામ ચાલુજ રાખ્યો. ત્રીજે દિવશે કાલ કરીને દેવલોક ગયો. આવી રીતે થોડા અક્ષરમાં ઘણું તત્ત્વ જાણવું એવા સમાસ-સામાયિક ઉપર ચિલાતીપુત્રનું દૃષ્ટાંત કહ્યું.

૪૬.

૫. સંક્ષેપ-સામાયિકપર દષ્ટાંત.

વસંતપુરમાં જિતશત્રુ રાજા હતો તેને એક દિવસ શાસ્ત્ર સાંભળવાની ઇચ્છા થઈ. ચાર પંડિતોને બોલાવી શાસ્ત્ર સંભળાવવાનું કહ્યું. પંડિતોએ કહ્યું 'ઠીક છે, શાસ્ત્ર અમારી પાસે હાજર છે.' રાજાએ કહ્યું 'તમારી પાસે કેટલુંક શાસ્ત્ર છે ?' ત્યારે પંડિતોએ કહ્યું કે 'અમારી પાસે ચાર લાખ ગ્રંથ છે.' રાજાએ કહ્યું 'એટલું બધું શાસ્ત્ર સાંભળવાની મને ફુરસદ નથી' ત્યારે ચારે પંડિતોએ સારભૂત માત્ર એક શ્લોક બનાવીને રાજાને કહ્યો તે આ પ્રમાણેઃ—

जीर्णभोजनमात्रेयः, कपिलः प्राणिनां दयाम् ।
बृहस्पतिरविश्वासम्, पंचालः स्त्रीषु मार्दवम् ॥

અર્થ—એમ ચારમાંનો આત્રેય એમ કહે છે કે 'જીર્ણ ભોજન કરવું એટલે પ્રથમનો કરેલો આહાર જીર્ણ થાય-પચી જાય ત્યાર પછી બીજો આહાર કરવો એ વૈદ્યક ગ્રંથનો અભિપ્રાય છે.' કપિલ એમ કહે છે કે 'સર્વ જીવની ઉપર દયા રાખવી—એ ધર્મશાસ્ત્રનો પરમાર્થ છે' બૃહસ્પતિ એમ કહે છે કે 'કોઇનો વિશ્વાસ રાખવો નહિ—એ ન્યાયશાસ્ત્રનો સાર છે.' અને પંચાલ એમ કહે છે કે 'સ્ત્રી જાતિ ઉપર કોમલ સ્વભાવ રાખવો પણ સ્ત્રીનો અંત લેવો નહિ—એ કામ-શાસ્ત્રનું રહસ્ય છે.'

આમ લૌકિકાચાર પંડિતોના દૃષ્ટાંતથી અક્ષર થોડા, અને તેમાં રહસ્ય ઘણું સમજાય એવી રીતે દ્વાદશાંગીનું સારરૂપ જાણવું તે સંક્ષેપ-સામાયિક.

૪૭.

૬. અનવદ્ય-સામાયિકપર ધર્મરૂચિનું દૃષ્ટાંત.

એક સમયે ધર્મઘોષ આચાર્યના શિષ્ય ધર્મરૂચિ નામે સાધુ માસક્ષમણના પારણે નગરમાં આહાર અર્થે ફરતા ફરતા રોહિણી નામે બ્રાહ્મણીને ઘેર આવ્યા. ત્યારે રોહિણીએ કડવી તુંબડીનું શાક કર્યું હતું, તેને વિષ સમાન જાણીને ધર્મના દ્વેષથી સાધુને વહોરાવી દીધું. સાધુ સ્વસ્થાનકે લઈ આવી ગુરૂને બતાવ્યું. ગુરૂએ પણ વિષપ્રાય જાણી સાધુને કહ્યું કે "એ આહાર નિરવદ્ય સ્થાને પરઠવી—મૂકી આવો.' ત્યારે ધર્મરૂચિ સાધુ પણ નિરવદ્ય સ્થાને જઇને પાત્ર ધરતી પર મૂક્યું. તે મૂકતાંજ તેમાંથી છાંટો બહાર નીકળ્યો. તેની પર કીડીઓ વળગી અને મરણ પામી. આ જાણી પાપથી બીતા સર્વ જીવ યોનીને સાથે ખમાવી ત્યાંજ બેસી પોતાના શરીરને સૌથી નિરવદ્ય સ્થાન ગણી તેણે કડવી તુંબડીના શાકનું ભોજન કર્યું, એટલે તરતજ તેનું વિષ શરીરમાં પસર્યું. તેથી સમાધિમરણ પામી દેવતાપણે ઉપન્યા. આ રીતે નિષ્પાપ-નિરવદ્ય આચરણ રૂપ અનવદ્ય-સામાયિક.

૪૮.

૭. પરિજ્ઞા-સામાયિકપર ઈલાપુત્રનું દૃષ્ટાંત.

ઈલાવર્ધન નગરમાં ધનદત્ત નામનો શેઠ વસતો હતો, તેને ધનવતી નામની સ્ત્રી હતી. બંનેને ઈલાદેવીની સેવા કરતાં એક પુત્ર થયો તેપરથી ઈલા (ઈલાચી) પુત્ર તેનું નામ પાડયું. એક દિવસ તે નગરમાં નાટકીયા રમવા આવ્યા, તેના ટોળામાં એક નટવાની પુત્રી મહાસ્વરૂપવાન્ હતી, તેને જોઇને પૂર્વભવના સ્નેહથી તેની ઉપર ઈલાપુત્ર મોહ પામ્યો. પછી તત્કાલ પોતાને ઘેર આવી તે પોતાના પિતાને કહેવા લાગ્યો કે 'હે પિતાજી ! મને નાટકીઆની પુત્રી પરણાવો, નહિતો હું મરણ પામીશ પણ બીજી કન્યાને નહિ પરણું.' પિતાએ કહ્યું 'હે પુત્ર ! એ નીચ જાતિ છે, અમે તને ઉત્તમ રૂપવંત વ્યવહારીયાની કન્યા પરણાવીશું.' આમ ઘણું સમજાવતાં છતાં પુત્ર કોઈ રીતે માન્યો નહિ તેથી શેઠે નટ પાસે જઇ તેની પુત્રીનું માગું કર્યું. નટે કહ્યું 'અમારી નાચવાની કળા શીખી તેમાંથી દ્રવ્ય એકઠું કરી અમારી નાતને જે પોષે તેને અમે અમારી બેટી પરણાવીએ !' આ વાત પિતાએ ઈલાપુત્રને કહેતાં તે પુત્રે અંગીકાર કરી. હઠથી ઘરમાંથી નીકળી નટોની સાથે જઈ નટ બની સર્વ કળા શીખી હુશિયાર થયો. પછી કેટલેએક કાળે નટવા સાથે બેનાતટ નગરમાં ગયો. ત્યાંના રાજાને પોતાની કળા દેખાડવા સારૂ વાંસ ઉપર ચઢી અનેક તરેહની રમત રમવા લાગ્યો, જ્યારે નીચે નાટકીઆની પુત્રી વાંસની પાછળ ઉભી ગીત ગાતી ગાતી ઢોલ વગાડતી જાય છે. આટલામાં રાજા પણ નટની પુત્રીનું રૂપ દેખી મોહ પામ્યો મનમાં વિચારે છે કે 'આ નટવો વાંસ ઉપરથી જો નીચે પડી મરણ પામે તો આ નટવીને હું મારા અંતઃપુરમાં લઇ જાઉં.' હવે ઈલાપુત્રે વાંસ ઉપરથી ઉતરીને રાજાને સલામ કરી દાન માગવા માંડયું. ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે 'તારૂં નાટક બરાબર મેં જોયું નહિ, માટે તું ફરીથી વાંસ ઉપર ચડ.' એમ ત્રણવાર તેને નાટક કરવા રાજાએ વાંસપર ચડાવ્યો. એવા અવસરમાં એક મુનિરાજે આહારને વાસ્તે કોઈ એક

ભાગ્યવંત શેઠને ઘેર આવી ધર્મલાભ દીધો; ત્યારે તે શેઠની સ્ત્રી રંભા સરખી સર્વ શણગારથી શોભિત થઇ ઉઠીને રૂડા ભાવથી સાધુને વંદના કરી મોદકનો થાલ ભરી વ્હોરાવે છે, અને સાધુ પણ નીચી દૃષ્ટિ રાખી આહાર વ્હોરે છે, પરંતુ તે સ્ત્રીની સ્હામે લેશ માત્ર નજર કરતા નથી. આવું મહામુનિરાજનું સર્વ સ્વરૂપ વાંસ ઉપર ચડેલા ઇલાપુત્રે જોયું. ત્યારે પોતે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે ' અહો ! હું મોહજાળમાં પડયો, પણ મારો તો એકે અર્થ સર્યો નહિ. ' આમ વૈરાગ્ય આણી અનિત્યભાવના ભાવતો ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન પામ્યો. આ વખતે દેવતાએ કેવલ મહોત્સવ કર્યો. વાંસની લાકડીનું સિંહાસન બની ગયું. આવું દિવ્ય સિંહાસન જોઇ રાજાદિક નટવા નટવી સર્વ પ્રતિબોધ પામ્યા. આ રીતે પરિજ્ઞા-સામાયિકપર ઇલાપુત્રનું દૃષ્ટાંત.

૪૯.

૮. પ્રત્યાખ્યાન-સામાયિકપર તેતલીપુત્રનું દૃષ્ટાંત.

તેતલીપુર નગરમાં કનકકેતુ નામે રાજા હતો. તે રાજ્યના લોભથી પોતાને જેટલા પુત્ર આવે તે મારી નાંખતો. આ રાજાને તેતલીપુત્ર નામે મહેતો હતો, તેને પોટિલા નામે ઘણી પ્રિય સ્ત્રી હતી. એકદા પોતાની પોટિલા સ્ત્રીને અણમાનેતી કરી, તેથી તેને બોલાવે ચલાવે નહિ. એક દિવસે તેને ઘેર કોઇ સાધ્વી આહારને અર્થે આવી; ત્યારે તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે ' હે સાધ્વીજી ! મારા ભરથારને વશ કરવાનો ઉપાય બતાવો. ' સાધ્વીએ કહ્યું ' ધર્મ સેવન કરો, જેથી તમારા મનોરથ ફળશે. ' પોટિલાએ સંસારથી વિરક્ત થઇ વૈરાગ્ય પામી પોતાના સ્વામિ પાસે દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા માંગી; ત્યારે તેણીને મહેતાએ કહ્યું કે ' તું સાધુપણું પાળી દેવતાની ગતિ પામી, જો મને પ્રતિબોધ દેવા આવે, તો હું દીક્ષા લેવાની તને આજ્ઞા આપું. ' તે પોટિલાએ કબૂલ કરી દીક્ષા લઇ પંચ મહાવ્રત આદર્યાં. એવી રીતે શુદ્ધ મનથી ચારિત્ર પાલી સમાધિથી કાલ પામી દેવતાપણે ઉપની. હવે મહેતાએ રાજાની રાણી સાથે મળીને રાજાનો એક પુત્ર જન્મથકીજ છાનો રાખ્યો, અને તેને

પોતાને ઘેર મોટો કરી સર્વ કળા શીખવી હુશિયાર કર્યો. આમ કરતાં કેટલેક દિવસે તે કનકકેતુ રાજા મરણ પામ્યો, તે વખતે મહેતાએ કનકધ્વજ કુમારને રાજગાદીએ બેસાડયો, અને રાજકાજ સર્વ પોતાના હાથમાં લીધું. અહીં રાજકાજમાં મગ્ન થયો થકો તે મહેતો ધર્મ કરવાની વાત ભૂલી ગયો. તે અવસરે પોટિલાનો જીવ જે દેવપણે ઉપન્યો છે, તેણે મહેતાનું એવું સ્વરૂપ જોઇને પ્રતિબોધવા સારૂ રાજાદિક સર્વ લોકનું મન મહેતા ઉપરથી ઉતારી નાંખ્યું ! પ્રભાતે મહેતો રાજાની સભામાં ગયો, રાજાને સલામ કરી ત્યારે રાજાએ મોઢું આડું ફેરવ્યું; તેથી સભા માંહે કોઇએ પણ મહેતાને બોલાવ્યો નહિ, તે જોઇ મહેતે જાણ્યું જે આજ મારી ઉપર રાજા રીસાયો છે. પછી પોતાને ઘેર આવીને મરવાના અનેક ઉપાય કરવા માંડયા, પણ દેવતાએ સર્વ નિષ્ફળ કરી નાંખ્યા, ત્યારે તે મનમાં વિલખો થયો. તે વખતે દેવતા પ્રગટ થઇને પ્રધાનને કહેવા લાગ્યો કે ' અરે મહેતા ! સંસારનું સ્વરૂપ એવું છે, કોઈ કોઇનું નથી. સૌ કોઇ સ્વાર્થનાં સગાં છે.' ઇત્યાદિ દેવતાનાં વચન સાંભળી પ્રધાન પ્રતિબોધ પામ્યો. દેવતા પોતાને સ્થાનકે ગયો. મહેતાએ પણ સંસાર અસાર જાણી સર્વ ઋદ્ધિ છાંડીને દીક્ષા લીધી. સાધુપણું પાળતાં દુષ્કર તપ કરી સર્વ પાપ ટાળી કેવળજ્ઞાન પામ્યો. આ રીતે પ્રત્યાખ્યાન એટલે પરિહરવા યોગ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરવારૂપ સામાયિકનું દૃષ્ટાંત.

૫૦.

સામાયિકના પ્રકાર.

સામાયિકના ચાર ભેદ છે. તે નીચે પ્રમાણે.

૧. શ્રુત સામાયિક—' હું આટલો અમુક પાઠ ભણી સંપૂર્ણ મુખપાઠ કરીને ઉઠીશ ' એવો નિયમ કરી બેસવું તે.

૨. સમ્યકત્વ સામાયિક—શુદ્ધ સમકીત પાળવું તે.

૩. દેશવિરતિ સામાયિક—બે ઘડી પ્રમાણ સામાયિક કરવી તે.

૪. **સર્વવિરતિ સામાયિક**—આ સાધુ મુનિરાજ નિરંતર સર્વથા પાળે છે તે. આને ચારિત્ર સામાયિક કહે છે.

વળી સામાયિકના બે ભેદ પાડી શકાય—૧ દ્રવ્યસામાયિક ૨. ભાવસામાયિક. ભાવસામાયિક એટલે આત્માનું સદા સર્વથા સમતા-ભાવને વિષે રહેવું તે. આ સામાયિક સર્વથા તો તેરમે ગુણસ્થાનકે વર્તતા જીવનમુક્ત કેવલી વિષે ઘટે. જૈન પરિભાષામાં જેને 'યથા-ખ્યાત ચરિત્ર' એ નામથી ઓળખવામાં આવે છે તે સંપૂર્ણ ભાવ-સામાયિક. આ પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રબળ સાધન દ્રવ્યસામાયિક છે. દ્રવ્ય-સામાયિકમાં નીચે પ્રમાણેની પ્રચલિત વિધિનો, તેમજ મોટા પુરૂષોના આ સંબંધે આત્માર્થ પ્રવર્તનનો સમાવેશ થાય છે. દ્રવ્યસામાયિકની પ્રચલિત વિધિ પરમાર્થથી તપાસતાં-વિચારતાં તે પરમકલ્યાણનું નિમિત્ત થાય છે એવી પ્રતીતિ થશે. ભાવસામાયિકમાં જે સર્વથા સમતાભાવ રાખવાનો છે તે સમતાભાવનું સ્વરૂપ, અને તે કેવી રીતે થઇ શકે તે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. હવે દ્રવ્યસામાયિકની વિધિ અને તેનો પરમાર્થ તપાસીએ.

૫૧.
વિનય.

પ્રથમતો હમેશા સ્મરણમાં રાખવાનું છે કે 'વિનય મુલો ધમ્મો' એટલે વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે; ધર્મ પામવા અર્થે ગુરૂના વિનયની મોટી જરૂર છે. કોઇ પણ કાર્યની સિદ્ધિ ગુરૂગમ વગર થતી નથી એ આપણે વ્યવહારમાં જોઇએ છીએ, ત્યારે સામાયિક જેવી પરમાર્થને પ્રકટ કરનાર બાબતમાં તો ગુરૂની પૂરી આવશ્યકતા રહે એમાં નવાઇ શું ? માટે આત્માને સમતાનો પરમ લાભ આપનાર એવા સામાયિકરૂપ પવિત્ર શિક્ષાવ્રતનો જેણે ઉપદેશ કર્યો છે, જે એ સામાયિકમાં નિરંતર રહેલા છે એવા મહાત્મા ગુરૂની નિશ્રાએ તેના આલંબન તળે તેમના પ્રત્યે વિનયભાવ, બહુમાન, આદર, સહિત સામાયિક કર્તવ્ય છે. તેથી સદ્ગુરૂ સમીપે, અતિ દૂર નહિ, તેમ અતિ પાસે નહિ એમ બેસવું.

આથી વિશેષરૂપે શાસ્ત્રકારોએ સદ્ગુરૂ અથવા તેમની સ્થાપનાને સામાયિક લેતી વખતે તેમાં બધા મળી પ્રણિપાત–વંદનના "ઇચ્છામિ ખમાસમણુ" ના પાઠનો ઉચ્ચાર કરી આઠવાર વંદન કરવાનાં કહ્યાં છે. તે આઠ કયારે કયારે કરવાનાં, તે "ઇચ્છામિ ખમાસમણુ"ના સૂત્રના સંબંધમાં બોલતાં આગળ જોઇશું.

પર.

સદ્ગુરૂમહિમા.

જે જે કારણો આત્મહિતનાં છે તે તે સદ્ગુરૂના શ્રીમુખથી વિધિપૂર્વક ધારવામાં, વિચારવામાં આવે, તો તે પરમકલ્યાણનાં કારણ થાય છે. તેમજ શાસ્ત્રને પોતાની મેળે વાંચવાથી જેટલું રહસ્ય મેળવી શકાય છે, તેથી અનંતગણું વધારે રહસ્ય જેણે શાસ્ત્રાર્થ વિચારી અનુભવ્યા છે, એવા સદ્ગુરૂ ગીતાર્થના આશ્રયે પ્રાપ્ત થાય છે. દરેક પ્રકારનાં જ્ઞાન મેળવવા માટે ગુરૂગમની જરૂર છે, તો પછી સામાયિક જેવા અદ્ભુત કલ્યાણકારી સાધન માટે તેની પ્રબલ જરૂર રહે એમાં પુછવુંજ શું ? **શાસ્ત્રના શાસ્ત્ર ભલે મુખપાઠે થાય પણ તેનું રહસ્ય પામવું તો જે રહસ્ય પામ્યા હોય તેના હાથથીજ બને.**

સામાયિકનાં સૂત્રોના સંબંધે પણ જેટલો લક્ષ તેના પઠનપાઠન પર રાખવામાં આવે, તેટલો બલકે તેથી પણ વધારે લક્ષ તેના અંદરના ઉચ્ચ આશય પામવા, તેનાં મનન અને નિદિધ્યાસન પર રાખવો એ પરમ ઉપકારક છે; તોપણ જેમાં ભગવાનનાં શ્રીમુખમાંથી વરસેલાં વચન–અમૃતનાં બિંદુ રહેલાં છે એવાં તે પવિત્ર સૂત્રોના શુદ્ધ ઉચ્ચારથી જીભને પવિત્ર કરવી તે પણ કલ્યાણકારક છે, અને તે પરંપરાએ પરમ સિદ્ધિમાં પરિણમે છે. માટે ઓઘે પણ સામાયિકના સૂત્રપાઠો શુદ્ધ ભણવા, તે મુજબ સામાયિક કરવું, તે સમજવાની ઇચ્છા રાખવી, ઇચ્છા સાથે સમજવાનો પ્રયાસ કરવો, અભ્યાસ પાડવો–આમ કરતાં કરતાં પણ રહસ્ય સમજાશે, અથવા રહસ્ય સમજવાનાં કારણો મળી આવશે. વળી અક્ષરો અમુક અમુકની સાથે બોલવાથી અમુક શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે;

તેથી અક્ષરમાં શક્તિ રહેલ છે. મંત્રના બળથી સાપ, વીંછી આદિના ઝેર ઉતારી શકાય છે, તેથી સામાયિકનાં પવિત્ર સૂત્રો તેના ઉચ્ચારથી વિશેષ અસરકારક અને લાભપ્રદ થઈ શકે છે.

આ ઉપરથી કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે દરેક આત્માર્થીએ સામાયિક અવશ્ય કરવું, બનતાં લગણ યથાવિધિ કરવું અને તેમ કરવા છતાં પણ પૂર્ણ વિધિપૂર્વક થઇ ન શકે તો તેથી તેનો ત્યાગ ન કરવો, કારણ કે જે કરતો હશે તે હમણાં નહિ તો પછી પણ સમજી શકશે; અને જે નહિ કરતો હોય તેને તે ભવિષ્યમાં સમજવાનું કારણ પણ ક્યાંથી મળશે?–આમ ગણી સામાયિક કરવું, અને તેની સાથે હમેશાં લક્ષ અને ઇચ્છા, સામાયિકની વિધિ ગુરૂગમથી જાણવા, સમજવા, અને સમજી તે મુજબ વર્તવાનાં રાખવાં.

૫૩.
આચારશુદ્ધિ.

ગુરૂના વિનય સંબંધી કહ્યું. હવે સામાયિક જેમ જેમ શુદ્ધ બને–રહે, તે માટે ત્રણ યોગ નામે મન, વચન, કાયાની શુદ્ધિ રાખવાની બહુજ જરૂર છે. મનશુદ્ધિ અને વચનશુદ્ધિ સંબંધી આગળ આપણે થોડું પણ જેટલું જોઇએ તેટલું કહી ગયા છીએ, હવે આપણે કાયિક શુદ્ધિ કે જેને આચારશુદ્ધિ કહી શકાય, તે વિષે થોડું કહીએ.

આચારશુદ્ધિની જરૂર એટલા માટે છે કે તેથી વિચારશુદ્ધિ બહુ જલદી અને સારી રીતે થાય છે. જેના આચાર સારા હોય છે, તેના વિચાર સારા હોય છે. જેના વિચાર સારા હોય છે તેની વાણી પણ શુદ્ધ, મીઠી અને સત્ય હોય છે. બાહ્ય આચાર શુદ્ધ હોય તો અંતરંગ આચાર શુદ્ધજ હોય એ સર્વમાન્ય નિયમ નથી, પરંતુ સામાન્ય રીતે બાહ્યઆચાર શુદ્ધ અને અનુકરણીય ન હોય, તો બીજા માણસોને અંતરંગ શુદ્ધ વિચારનું અનુકરણ, ઇચ્છા અને તે ઇચ્છા પાર પાડવાનો પ્રસંગ રહેતાં નથી; માટે બાહ્ય આચાર શુદ્ધ રાખવાથી ઘણા લાભ છે, અને તે વિચારીએ.

આ કાયિક–આચારશુદ્ધિમાં શરીરશુદ્ધિ, વસ્ત્રશુદ્ધિ, ઉપકરણશુદ્ધિ, સ્થાનશુદ્ધિ અને વિધિશુદ્ધિ એ સર્વનો સમાવેશ થાય છે.

૫૪.
શરીરશુદ્ધિ.

અંગને સ્વચ્છ રાખવાથી મન પ્રફુલ્લ રહે છે, અંગમાં સ્ફુર્તિ આવે છે, અને ત્યારપછી જે ધાર્મિક ક્રિયા થાય છે, તે વિશેષ ઉત્સાહપૂર્વક થાય છે. શરીરશુદ્ધિ એટલે એકલું અંગ સ્નાનાદિથી મલ વગરનું રાખવું એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમાં ખાવાપીવાનો નિયમ, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, વ્રત પચ્ચખાણ વગેરે શરીરને નિયમમાં રાખનાર વિષયોનો પણ સમાવેશ થાય છે. શરીર અને મનને ઘણો ગાઢો સંબંધ છે. શરીરની શુદ્ધિથી મનમાં સારા અને ઉચ્ચ વિચારો-ભાવનાઓ આવે છે, તો સામાયિકમાં અંગની શુદ્ધિ જેટલે અંશે રાખવી ઘટે તેટલી રાખવી કર્તવ્ય છે.

૫૫.
વસ્ત્રશુદ્ધિ.

શરીરની શુદ્ધિ સાથે શરીરપર રાખવાનાં વસ્ત્રો પણ સ્વચ્છ–શુદ્ધ રાખવાની જરૂર છે. વસ્ત્રમાં પુરૂષો માટે ધોતીયું જોઇએ. તે પવિત્ર સાદું પણ સ્વચ્છ, અને અખંડ એટલે સાંધા વગરનું જોઇએ. ધોતીયામાં જરા પણ મલીનતા ન જોઇએ, તેમજ તે બીજા ઉપયોગમાં ન લેવું જોઇએ. તેને કંદોરો બાંધવો; ટાઢ સહન ન થઇ શકતી હોય તો તેથી શરીરના રક્ષણ માટે (કાઉસગ્ગ આદિમાં તો નજ જોઇએ) પછેડી, ધોતીયું કે શાલ રાખવી. શરીરસત્કાર, શોભાનાં ઘરેણાં આદિનો ત્યાગ કરવો. (તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની સાડી માટે સમજવું.) મુખ્યપણે જેથી શરીરમમતા છુટે અને સમતાભાવ પ્રગટે એવી રીતે સામાયિક કરવાનો અભ્યાસ પાડવો. (ઉપર જણાવેલાં કપડાં તથા નીચે જણાવેલ પુસ્તક આદિ ઉપકરણોમાં) જેના વિના ચાલી શકે તેમ હોય તેના પરથી તો સામાયિકના કાળમાં જરૂર મૂર્ચ્છા ઉતારવી–મૂર્ચ્છા ઉતારવાની ટેવ પાડવી. એમ કરવાથી સમભાવે પરિષહ સહન કરવાનો

અભ્યાસ પડશે; અને તે પરિણામે કલ્યાણકારી થશે. દ્રવ્ય, દેશ, કાળ, ભાવ જોતાં જે સમર્યાદ ગણાય તેવા પહેરવેશમાં સ્ત્રી પુરૂષે વર્તવું યોગ્ય છે. **વસ્ત્ર** શુદ્ધ, સફેદ અખંડ રાખવાં. **શ્વેત** (સફેદ, ધોળાં) એ ઉજ્વળ, ભાવ સૂચવે છે; એટલે સામાયિકમાં ઉજ્વળ નિર્મળ ભાવ રાખવા, **અખંડ** એ સામાયિક એકધારાએ યથાવિધિ કરવાનું સૂચવે છે. **શુદ્ધ** એ સામાયિકમાં શુદ્ધ, નિર્મળ વૃત્તિ રાખવાનો બોધ કરે છે. સારાં-નરસાં પુદ્‌ગલની મન ઉપર અસર થાય છે તો જેથી મનને નિર્મળ રહેવાનું બને, મનને સારા વિચાર, સાત્વિક ભાવ સ્ફુરે એવાં નિમિત્તો-સાધનો મેળવવાં ઉપકારી છે. નિશ્ચયનયથી સામાયિક ઉપર મુજબની જરૂર જોતું નથી, તથાપિ શુદ્ધ ભાવના નિમિત્તરૂપ શુદ્ધ દ્રવ્ય, શુદ્ધ વ્યવહાર જે શિષ્ટ પુરૂષોએ પ્રરૂપ્યાં હોય અને આચર્યાં હોય, તે પ્રમાણે વર્તવું કલ્યાણકારી છે. "**નિમિતવાસી આતમા મન મોહન મેરે**" તેમ આત્મા જ્યાં સુધી તેની સહજ સ્વભાવરૂપ સ્થિતિ ન થાય ત્યાં લગણ નિમિત્તવાસી છે એટલે સ્વસ્વભાવમાં આવવા પહેલાં તેનાપર યોગદ્વારા સારાં નરસાં પુદ્‌ગલોની અસર થાય. '**ઘર હિ વન હે, વન હિ ઘર હે**' એમ ઝુંપડું અને મહેલ, ઘર અને વન એ **જ્ઞાનીને** સરખાં છે; એની અસર જ્ઞાનીને થતી નથી, પરંતુ બાળજીવોને શુદ્ધ દ્રવ્ય. સારાં પુદ્‌ગલ, સારાં નિમિત્તની પરમ જરૂર છે, અને એ હેતુએ બાળજીવોને ઉપકારક સામાયિકમાં શુદ્ધ વસ્ત્રાદિનો વિધિ કહ્યો છે.

૫૬.

ઉપકરણશુદ્ધિ.

ઉપકરણ એટલે જે ઉપકારનાં કારણ છે તે. તેની શુદ્ધિ એટલે તેને તેના હેતુ સચવાય તેવી રીતે રાખવાં તે.

તેની જરૂર—હાલના કેળવાયેલા કે શુષ્કજ્ઞાનીઓ જો એમ આગ્રહ કરે કે સામાયિક એતો સંવરરૂપ આત્મપ્રતિયોગી અનુષ્ઠાન છે એટલે તેમાં પથરણા આદિ બહારનાં ઉપકરણની કાંઇપણ જરૂર કે અપેક્ષા રહેતી નથી; તો તેવા આગ્રહ કરનારાઓએ સમજવાનું છે કે પરમ

નિર્ગ્રંથને યોગ્ય એવા નિશ્ચય કે ભાવ–સામાયિકમાં બાહ્ય ઉપકરણોની અપેક્ષા ન રહે એ ખરૂં છે, અને આત્માની પરમ સંવરરૂપ સ્થિતિ એજ સામાયિક છે, પરંતુ આ વિધિ જે બતાવેલ છે તે તો પરમ-જ્ઞાનીઓની બાળજીવો પ્રતિ નિષ્કારણ કરૂણાજ સમજવી. આત્મહિતના ઇચ્છનારા બાળજીવોએ તો એ વિધિ મુજબ કરવાથી બહુ પ્રકારના જેવા કે નીચે કહેલા લાભ થાય તેમ છે.

ક. કોઇપણ કારણવિશેષે આ પ્રમાણે કરવાની પરમ જ્ઞાનીની પવિત્ર આજ્ઞાનું આરાધન. ‘ આણાએ ધમ્મો ’–પરમજ્ઞાનીની આજ્ઞા પાળવી એ ધર્મ છે.

ખ. જે પરમાર્થહેતુએ એ વિધિ પરમજ્ઞાનીએ બતાવેલ છે તે પરમાર્થનો તે વિધિ પ્રમાણે આચરવાથી લાભ, ભલે પછી બાળજીવ જ્ઞાના-વરણીય કર્મના દોષથી તેનો પરમાર્થ–હાર્દ સમજી ન શકે.

ગ. શરીર ધર્મ પૌદ્ગલિક છે, તેથી બે ઘડી બેસવાથી શરીરને અડ-ચણ પડે તો બીજીવાર નેમ થતું અટકે તેથી આસન ઉપર બેસવું તે ઠીક છે.

૫૭.
ઉપકરણો.

દ્રવ્ય સામાયિકમાં આવશ્યક ઊપકરણો નીચે પ્રમાણે છેઃ–૧. ચર-વળો, ૨. કટાસણું, ૩. મુહપત્તી, ૪. પુસ્તકાદિ, ૫. સ્થાપનાચાર્ય, ૬. બીજી ઉપધિ.

૫૮.
૧. ચરવળો*.

આની જરૂર જયણા–યત્ના, જીવરક્ષા જાળવવા માટે છે. આત્મા-ર્થી–પ્રાણી સર્વ જીવને પોતાના જેવા ગણી તે પ્રતિ જેમ બને તેમ

*સામાયિક આદિ ક્રિયામાં પુંજવા–પ્રમાર્જવા માટે શ્રાવકો ઉનનો જે ગુચ્છો રાખે છે તેને ‘ચરવળો’ કહે છે. સાધુઓ પણ જીવરક્ષા તથા પુંજવા–પ્રમાર્જવા માટે એવો મોટો ગુચ્છો રાખે છે તેને ‘ઓઘો’ અથવા ‘રજોહરણ’ કહે છે. ‘ચરવળા’

સાચવી-સંભાળીને દરેક કામમાં તેઓને પરિતાપ ન ઉપજે એમ પ્રવર્તે. તો પછી સામાયિકમાં તો વિશેષ વિશેષ ઉપયોગવંત થઇ જયણા પાળવી જોઇએ. ચરવળો એ જયણાનું ઉત્તમ સાધન છે. હાલતાં, ચાલતાં, બેસતાં, ઉઠતાં આજુબાજુ ભૂમિઆદિ પ્રમાર્જન માટે એ નિર્દોષ અને જીવને બચાવનારૂં સાધન છે, માટે એ અવશ્ય રાખવો જોઇએ. તે ન રાખવાથી પ્રમાદનો સંભવ છે અને પ્રમાદથી કર્મબંધન થાય છે. વળી બહાર શરીર આદિ જયણાપૂર્વક પુંજવા પ્રમાર્જવામાં આત્માને પ્રતિક્ષણે પુંજવાનો હેતુ રહેલો છે.

હવે આનું બીજું નામ રજોહરણ છે. તેનો અર્થ એ થાય છે કે રજનું હરણ કરનાર તે રજોહરણ. આ રજ બે પ્રકારની કહી છે, એક બાહ્યરજ અને બીજી અભ્યંતરરજ. બાહ્યરજ તે પૃથિવીની રજ વિગેરે, અને અભ્યંતર રજ એટલે બંધાતા કર્મરૂપી રજ. કારણ કે પંચવસ્તુક ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે:-

"हरइ रयं जीवाणं बज्झं अब्भंतरं चं जं तेण रयहरणंति पवुच्चइ "

સંસ્કૃત ટીકા-रजो जीवानां बाह्यं पृथिवीरजः प्रभृतिकं अभ्यंतरंच बध्यमानकर्म्मरूपं हरति-अपनयति यस्मात् तेन कारणेन रजोहरणं इति प्रोच्यते ।

નો વ્યવહાર પ્રાય: તપગચ્છ સંપ્રદાયમાં છે. અંચલગચ્છમાં આવો ચરવળો નથી રાખતા; એમાં પુંજવા-પ્રમાર્જવાની ક્રિયા પાથરણા (આસન) વડેજ કરે છે. અને તે પાથરણાને 'પૌંછણું' અથવા 'પ્રૌંચ્છનક' (પુંજનાર) એવું નામ આપેલ છે. દિગંબરો મોરપીછ રાખે છે. સ્થાનકવાસી શ્રાવકો નાનો ઉનનો ગુચ્છો રાખે છે. 'ચરવળો' એ રૂઢ શબ્દ છે. એના મૂળ ધાતુ પર્યાય શું હસે તે સમજાતું નથી. 'ચરવળો' એ સબ્દ (૧) 'ચાર-વળો' અથવા (૨) 'ચર-વાળો' એમાં રહેલા આશયને લઇ તો નહિ યોજાયો હોય ? (૧) ચાર-વળો અર્થાત્ જેમાં ચારવળ છે એ 'ચરવળો' અથવા (૨) 'ચર-વાળો' અર્થાત્ હરો, ફરો, ઉઠો કે બેસો એ આદિ ક્રિયામાં વાળો, પુંજો, પ્રમાર્જો. (આવી રીતે સાક્ષરશ્રી મન:સુખલાલ કિ. મહેતા મને પત્રદ્વારા જણાવે છે.)

મો. દ. દેશાઈ.

અર્થ—રજ એટલે જીવોની બાહ્ય તે પૃથિવીની રજ આદિ, અને અભ્યંતર એટલે બંધાતા કર્મરૂપી રજ તેને હરે છે—અપનયન કરે છે તેથી તેનું નામ રજોહરણ કહેવાય છે.

૫૯.

૨. કટાસણું.

કટાસન. આનો અર્થ કટ એટલે સાદરી અને તેનું આસન. એટલે તે શુષ્કદર્ભાસન જોઇએ. છેવટ તે ઉનનું હોવું ઘટે છે. ઉનનું તથા જાડું હોવાથી એપર જીવજંતુ ઓછા આવવાનો, ભરાઈ રહેવાનો સંભવ છે, તેમજ તેમનું રક્ષણ થાય તેમ છે. આથી ઉનથી બનતાંસુધી ઓછી જીવહિંસા થાય છે. કટાસણાને કેટલાએક પથરણું, પોંચણું (પ્રોંચ્છનક) કે આસનીયું કહે છે. કટાસણું લગભગ એક ગજ કે દોઢ હાથ લાંબું અને હાથ સવાહાથ પહોળું હોય છે.

(૧) આથી એ પથરણું પરિમિત-મર્યાદિત હોવાથી સામાયિક કાળમાં બેસીએ તેટલો વખત પથરણા જેટલુંજ ક્ષેત્ર મોકળું ગણાઇ બીજાનું પચ્ચખાણ થઇ શકે છે, તેથી ક્ષેત્રાવગાહ નિયમિત થઇ શકે છે, એટલે તેટલે અંશે દેશાવકાશનો લાભ મળે છે.

(૨) બીજું વખતપરત્વે એ પ્રતિબંધ તથા અડચણ દૂર કરવાનું સાધન થાય છે, એટલે કે કોઇ એવા પથરણા વિના એમને એમ સામાયિક લઇ બેસે, તેને બહારની અડચણો નડશે. ગમે તે જાણે અજાણે બોલાવશે ત્યારે બીજો કે જે પથરણાપર બેઠેલ હશે, તેને બહારના માણસો સામાયિકમાં અથવા બીજી ધર્મ ક્રિયામાં છે, એમ ગણી કાંઇપણ અડચણ નહિ કરે.

મુખ્ય વૃત્તિએ તો પૂર્વ કાળના પરમજ્ઞાની ગુરૂઓએ નિર્દેશેલ કટાસણા વિના સામાયિક કહ્યુંજ નથી; એટલે એવા કટાસણા વિના સામાયિક કરનારને આજ્ઞાભંગનોજ દોષ લાગે છે.

આપણે ઉપકરણની જરૂરનાં કારણો જોઇ ગયા છીએ તેજ કારણો અહીં લગાડીએ તો કટાસણાથી સૂક્ષ્મ, પરમ અને વિનયથી યુક્ત એવો

પવિત્ર ધર્મ આરાધી શકાય છે, અને બીજું આપણુ બાળજીવોને નજરમાં ન આવી શકે એવા અનેક પરમાર્થ-હેતુ ઉપરાંત એક પરમાર્થ લાભ તો આપણે એ જોઇએ છીએ કે પ્રોંચ્છનક કે કટાસણું વાપરવાથી આપણે અમુક ધર્મક્રિયામાં બેઠા છીએ એવું સમજી બીજા માણસો આપણને આપણા ધર્માનુષ્ઠાનમાં-ધર્મની ક્રિયાનાં વિના કારણ ખલેલ ન પહોંચાડે. આવી રીતે પ્રોંચ્છનકને ઉદ્દેશી સામાન્યપણે કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે પરમજ્ઞાનીઓએ નિર્દેશેલ-આચરેલ (જેનો બીજા કોઈ જ્ઞાનીએ નિષેધ ન કર્યો હોય તે) વિધિ પ્રમાણે વર્તવાથી અનેક હિત છે, અને સમજ્યાવિના તેની અપેક્ષા કરવામાં અનેક અહિત છે.

૬૦

૩. મુહપત્તી.

મુખવસ્ત્રિકા-એટલે મુખને આડે રાખવાનું વસ્ત્ર. આને સામાયિકમાં મુખથી ઉચ્ચાર કરતી વખતે ચાર આંગળ છેટે રાખવી જોઇએ. આમાં અનેક પરમાર્થ રહેલા છે તેમાંના થોડા આપીએ.

૬૧

મુહપત્તિના હેતુ.

(૧) મુખ્ય તો એ કે મુહપત્તી આપણને એવો પારમાર્થિક બોધ આપે છે કે સાવદ્ય-પાપરૂપ વચનથી, વિચાર વિનાના બોલવાથી અને કર્મજનક વાણીના ઉચ્ચારથી વિરમું-અટકવું; વચન ઉચ્ચારતાં ઉપયોગ રાખવો; ભાષાસમિતિ જાળવવી; વચન ગુપ્તિ આચરવી; ઉત્સૂત્ર, અસત્ય, કે અપ્રિય વચન ન ઉચ્ચારવાં; પરમાર્થે અહિતરૂપ અપ્રિય અસત્ય બોલ ન કાઢવા.

(૨) બીજી રીતે વિચારતાં મુહપત્તીથી જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનોપકરણને થુંક ન ઉડે એ રૂપે **વિનય** સચવાય છે; એ રૂપે થતી આશાતનાનો ત્યાગ થાય છે. ઉઘાડે મુખે બોલવાથી, વચન ઉચ્ચારવાથી, પાસે પડેલ વસ્તુને થુંક ઉડવાનો સંભવ છે. સામાયિકમાં સામાન્યરીતે પુસ્તક, પાટી, નોકરવાળી એ આદિ જ્ઞાનોપકરણો તથા સ્થા-

પનાચાર્ય વગેરે સમીપમાં હોવાથી તે પર થુંક, મલિન શ્વાસ ઉડ-
વાનો સંભવ છે, તેથી તે આશાતનાનું કારણ છે. આ આશાતના
ટાળવાનું મુહપત્તી એ એક સાધન છે.

(૩) મુહપત્તીનો **વિવેકથી** ઉપયોગ કરવામાં આવે તો *સંપાતિમ ત્રસ જીવોના સંરક્ષણનો પણ એથી લાભ મળે છે.

(૪) વળી વૃદ્ધ આમ્નાયમાં મુહપત્તીની પડિલેહણ તથા તે વડે અંગની પડિલેહણના પચીશ પચીશ મળી પચાશ પરમાર્થરૂપ બોલ છે કે જે આગળ કહેવામાં આવશે તે કાલદોષને લઇ કે પ્રમાદ કે અજ્ઞાનને લઇ હાલ એ વિધિ પ્રમાણે કવચિતજ થતું જોવામાં આવે છે, પણ ધીરજથી એ પચાશ બોલો વિચારી, તે વિચાર-વાની સાથેજ મુહપત્તીની પ્રતિલેખના (પડિલેહણ) કરવી તે બહુ ઉપકારક છે.

૬૨.
૪. પુસ્તકાદિ.

ઉપર કહેલ ઉપકરણ સિવાય પુસ્તક, ચાપડો, નોકરવાળી આદિ જે સાધનોથી સામાયિકી કાળ સુખરૂપ નીવડે, સમતાનો લાભ મળે, જ્ઞાનમાં વધારો થાય, આત્મા નિર્મળ થાય એ વગેરે પાસે રાખવાં. પોતાને જે વાંચવુ, વિચારવું, ગણવું હોય તે સામાયિક લેવા પૂર્વે પાસે રાખવું, કે જેથી સામાયિક લીધા પછી બનતાં લગણ ચળ-વિચળ પરિણામ ન થાય, અથવા ઉઠવું ન પડે.

૬૩.
ધર્માભ્યાસ.

પુસ્તકો એ સામાયિકના કાળમાં ઉપકરણ છે, તો તેનો ઉપયોગ કઇ રીતે કરવો એ પણ સાથે કહેવાની જરૂર છે. જ્યાં સુધી તે સમજાયું નથી, ત્યાં સુધી તત્ત્વ પમાતું નથી. તો વાંચન શું છે ? તેનો અર્થ, ઉદ્દેશ, સમજવાથી અને ક્રમપૂર્વક અભ્યાસ કરવાથી સત્ય જ્ઞાનનો

* ઉડતાં મોંમાં પડે તેવા જીવા કે ડાંસ, મચ્છર આદિ.

વિકાસ થાય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તૂટતાં તે જ્ઞાન સ્થાયી રહે છે.

વાચના—આ સંબંધે વિદ્વાનોએ જે લખ્યું છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. હમણાં દિવસે દિવસે વાચનનો વિસ્તાર વધતો જાય છે, અને વાંચવાની રૂચિ વધારનારા લેખો, નિબંધો, પુસ્તકો પણ વધતાં જાય છે. આ વાત સંતોષ ઉપજાવનારી છે, તોપણ આપણે શું વાંચીએ છીએ, કેવી રીતે વાંચીએ છીએ એનો વિચાર કરવાની બહુ જરૂર છે.

શરીરને પુષ્ટ બનાવનાર ભોજનની આપણે અનેક રીતે પરીક્ષા કરીએ છીએ, પણ મન તથા આત્માને પુષ્ટિ આપનાર જે વાચન તેની યથાયોગ્ય પરીક્ષા આપણે કરતા નથી. આપણી પાઠશાળામાં જઇ જોઇશું તો ત્યાં પણ એવુંજ માલૂમ પડે છે કે 'સામાયિક સૂત્ર,' 'પ્રતિક્રમણ સૂત્ર,' 'જીવ વિચાર'' નવ તત્ત્વ' આદિ પુસ્તકોની યોજના અભ્યાસક્રમમાં કરવામાં આવેલી હોય છે, પણ તેનું જ્ઞાન સર્વબાજુનું, હેતુ અને ઉદ્દેશ સાથે, દરેકે દરેક અંગના જ્ઞાનપૂર્વક ઉંડું અને સમજ તથા ખોજ પૂર્વક આપવામાં આવતું નથી. પરીક્ષામાં પાસ થવા માટે ગોખીને, મોઢે રાખીને એટલે ગમે તે રીતે, પરીક્ષામાં ઉત્તર આપવા જેટલી તૈયારી કરવામાં અને કરાવવામાં આવે છે, તેથી ઉપરટપકેનું, ગોખણીયું અને માત્ર સપાટી ઉપરનું જ્ઞાન અપાતું અને લેવાતું જોવામાં આવે છે. આમ થાય છે તેથી શિક્ષણનો હેતુ કે જે બાલકના મનનો વિકાસ કરાવી તેને વિચારતાં શીખવવું એવો છે તે ઉંચો વળે છે.

કેટલાકો કોઇપણ વિષયનું સમગ્ર જ્ઞાન એકદમ હાથ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે; આથી પુસ્તક હાથમાં લીધું; પહેલું પાનું જોયું, છેલ્લું પાનું જોયું, વચમાં આમ તેમ ઉથામ્યું અને તે સંબંધી અમુક અભિપ્રાય બાંધી તેને ઉંચું અભેરાઇપર-એક ઠેકાણે મૂકી દીધું-આવો પ્રચાર પડી ગયો છે. આથી આવા માણસોમાં આળસ, બેપરવાઇ, અને તેમ છતાં પોતાની બુદ્ધિનું અભિમાન રહ્યાં કરે છે.

બીજાઓ એમ માને છે કે વાચન ફક્ત વખત ગાળવા માટે છે,

તેથી રેલવેમાં, ગાડીમાં કે ઘરમાં બેઠાં સૂતાં, અરે! સામાયિક જેવી પવિત્ર ક્રિયાના કાળમાં પણ 'વખત જવા' માટે પુસ્તકો રાખે છે-વાંચે છે. આથી વખત મળ્યે ગમે તેમ વાંચી જવાય છે, અને વિચારવાનો વખત રહેતો નથી. આવી જ્યાં સ્થિતિ છે ત્યાં વાંચવામાં કથા, વાર્તા વિગેરે ઝડપથી વંચાય તેવાં પુસ્તકો હોય છે, જ્યારે તત્ત્વશાસ્ત્ર તથા ગહન વિચારના ગ્રંથોને વાંચવા વિચારવાનો અવકાશજ રહેતો નથી, એટલુંજ નહિ પણ જે વિષયો રૂચિકર વાંચનમાં ગણાય છે, તેમાં પણ તેના સ્વરૂપને અનુસરીને કે તેને સંપૂર્ણ જાણવાને કાંઇ વિચારવામાં આવતું હોય તેમ પણ જણાતું નથી.

ગંભીર વિષયોની ચર્ચાના અભાવે, અને ગંભીર વિષયોનું વાચન અરૂચિકર થવાને લીધે, તથા જે રૂચિકર વાચન છે તેમાં પણ બહુ ઉંડાઈ ન પામવાને લીધે વાચકોના જીવનમાંથી, વ્યાપારમાંથી, વિચારમાંથી, આચારમાંથી ગાંભીર્ય અને વિવેક દેખીતી રીતે ઓછાં થતાં જાય છે. અભિમાન તથા સંકુચિત મન વધતાં જાય છે.

વાચનનો મુખ્ય હેતુ એ છે કે જીવન અને તેના ઉપયોગ અને નિર્વાહ તથા તેના સ્વરૂપ વિષે—જીવતત્ત્વાદિક વિષે ગંભીરતાથી વિચાર કરવો, અને તે વિચારને અનુસરી મહત્ કાર્યોમાં પ્રવેશ કરવાનાં સાહસ, આગ્રહ અને પરાક્રમ પોતાના ચરિત્રમાં પળે પળે બતાવવાં. વાચનમાંથી ગંભીર વિચારને જન્મ આપવાનો છે, અને તે ગંભીર વિચાર કાર્ય સિદ્ધિનો રહસ્ય માર્ગ છે.

આ ગંભીર વિચાર પ્રાપ્ત થાય તે માટે વાચન પણ તેવા પ્રકારનું હોવું જોઇએ. આપણું વાચન એજ આપણા જીવનનું ખરૂં પ્રતિબિંબ છે. તેથી માણસ કોની સાથે રહે છે અને શું વાંચે છે તે કહો એટલે તે કેવો છે એ કહી શકાશે એમ જે જ્ઞાનીએ કહ્યું છે તેણે સત્ય કહ્યું છે.

હવે સામાયિકના કાળમાં ધર્મનો અભ્યાસ કરવા માટે કયાં પુસ્તકો વાંચવાં જોઇએ તેનો ક્રમ આગળ 'સામાયિકનો ગાળ કેમ ગાળવો?' એ મથાળા નીચે આપીશું.

પુસ્તકની સાથે અથવા તેના અભાવે નવકારવાળી એ પણ ઉપકરણ છે. તેના સંબંધમાં જે સઝાય છે તે નીચે આપી છે.

૬૪.

નોકારવાળી સંબંધી સ્વાધ્યાય.

ઢાલ.

એક નારીરે, ધર્મ તણે ધુરિ જાણિયે; તસ મહિમારે, મનરંગે વખાણિયે;
તેહ નારીરે, આપણડે મન આણિયે; ષડ્ દર્શનીરે તે પણ સઘલે માની એ.–૧

ત્રુટક.

માનીએ પણ નારી રૂડી, નહિં કૂડી તે વલી;
કરકમલ કીજે કાજ સીઝે, ધ્યાન ધરિયે મન રૂલી,
ત્રિભુવન સોહે રૂપ મોહે, દેવદાનવ કર ચડી;
નોકારવાલી મુહપત્તિને, આદિ પુરૂષે આદરી—૨.

ઢાલ.

જિનશાસનરે, નોકરવાલી સહુ કહે; પરશાસનીરે, જપમાલી કહી સવિ ગણે;
તુરકાણેરે, તસબી બોલે મન રૂલી, અક્ષમાલારે, નામ કહિયે ચોથું વલી–૩

ત્રુટક.

તસ નામ લીજે કામ સીઝે, લોક બૂઝે અતિ ઘણા;
દરશન દીઠે દુઃખ નીઠે, પાપ જાયે ભવતણાં;
હરિ હર પુરંદર સકલ મુનિવર, હાથે રૂડી દીસ એ;
નોકરવાલી હાથ લેતાં, દેવ દાનવ તૂસએ—૪

ઢાલ.

એક સોહેરે, મૂરતિ મોહન વેલડી; સોહામણીરે, ચતુરપણે તે ગુણે ચડી.
દોય ચોપનરે, મલી કરી અષ્ટોત્તરી, ધ્યાન ધરિયેરે, તરિયે ભવસાયર વલી–૪

ત્રુટક.

સંસાર તરિયે ધ્યાન ધરિયે, તરિયે ભવસાયર વલી;
નોકરવાલી ધ્યાન ધરતાં, મુક્તિ પામે કેવલી;
સવિ આશપુરી કર્મચૂરી, સહેજે સોહે મન રૂલી
કહે કવિઅણ સુણો લોકો, આરાધો એકમન વલી—૬

અર્થ—ધર્મમાં અગ્રસ્થાને એક સ્ત્રી (નોકારવાળી) છે તેથી તેનો મહિમા મનથી રંગે વખાણીએ. તે નારીને મનમાં લાવીએ; અને તેને જે *છ દર્શન-ધર્મ છે તે બધા પણ માને છે—સ્વીકારે છે. ૧

તે નારીને આપણે રૂડી માનીએ, વળી તે કૂડી નથી; કરકમલમાં લેવાથી કાર્ય સીઝે છે-કાર્ય સાધ્ય થાય છે. તેથી મનને પ્રમોદમાં રાખી ધ્યાન કરવું ઇષ્ટ છે. ત્રણે લોકમાં શોભતી રૂપના મોહથી દેવ અને દાનવના હાથમાં પણ ચડી છે અને આદિપુરૂષ એવા શ્રીઋષભનાથે નોકારવાળી અને મુહપત્તિની પ્રવૃત્તિ કરી છે. ૨

આ સ્ત્રીને જિન ધર્મમાં સૌ નોકારવાળી કહે છે, બીજા ધર્મો તેને જપમાળા કહી ગણે છે, મુસલમાનો (તુરક) આનંદી મને તેને તસબી કહે છે, આ સીવાય ચોથું નામ અક્ષમાલા પણ છે. ૩

તેનું નામ લેતાં કામ સીઝે છે, અને ઘણા લોકો બુઝે છે; તેનાં દર્શન કરવાથી દુઃખ નાશ પામે છે, અને ભવનાં પાપ જાય છે. હરિ (વિષ્ણુ), હર (શિવ), પુરંદર (ઇંદ્ર) અને સર્વે મુનિવરોના હાથમાં તે માલૂમ પડે છે; તે નોકારવાળી હાથમાં લેતાં દેવ દાનવ તુષ્ટમાન થાય છે. ૪

તે એક મોહનવેલી મૂર્તિ શોભે છે, સોહામણી થઇ ચતુરતાથી ગુણ એટલે દોરા ઉપર ચડેલી છે, તેમાં પારા બે ચોપન મળી એકસો આઠ છે, તેનું ધ્યાન ધરવાથી ભવસાગર પણ તરાય છે. ૫

ધ્યાન ધરીએ, તેથી આ સંસાર તરીએ એટલુંજ નહિ પણ ભવ-સાગર પણ તરી શકીએ છીએ. નોકારવાળીનું ધ્યાન ધરતાં કેવલી થઇ મોક્ષ પમાય છે. તે કર્મના ચૂરા કરી સર્વ આશા પૂરનારી છે, અને મનને આનંદ આપતી સ્વાભાવિક રીતે શોભે છે. માટે કવિ કવિયણ કહે છે કે હે લોકો ! આ સાંભળીને તેને એક મનથી આરાધો. ૬

નોકરવાળી એ નામ તેનાથી નવકારનો જપ કરાય છે તેથી પડયું છે. તેમાં ૧૦૮ પારા હોય છે, તે નવકારમાં સ્મરાતા પંચ પરમેષ્ટીના

*છ દર્શન-નામે બૌદ્ધ, નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, મીમાંસક અને જૈન.

બધા મળીને થતા ૧૦૮ ગુણો સૂચવે છે. વળી તે ૧૦૮ ની સંખ્યા એવું પણ સૂચવે છે કે જગત્‌માં ત્રણ પાપક્રિયા છે. ૧ પાચ્ય એટલે બાળવાની ક્રિયા ૨ ભેધ-ભેદવાની ૩ છેધ-છેદવાની. આ ત્રણે ક્રિયા ન કરવી, ન કરાવવી, ન અનુમોદવી એમ તેના નવ પ્રકાર થાય છે. તે વળી મનથી, વચનથી, કાયાથી એટલે સત્તાવીસ થયા અને તે દરેક ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચારથી ગણતાં બધા મળી ૧૦૮ પ્રકાર થાય છે, અને મેળના પારા ત્રણ હોય છે તે ઉપરની પાચ્ય, ભેધ, અને છેધ એ ત્રણ ક્રિયા સૂચવે છે. એમ ૧૦૮ પ્રકારની પાપક્રિયા દૂર કરવાનું સાધન નવકારવાળી છે, એમ કોઈ વિદ્વાન કહે છે.

૬૫.
ઉપકરણ કે અધિકરણ?

ઉપર જણાવેલાં સાધનોને ઉપકરણ એટલે ઉપકારનાં કારણો કહેવામાં આવે છે કારણ કે તે સામાયિકના હેતુઓ છે, અને તેથી સમતાનો લાભ મળે છે. જો તેમ ન થતું હોય તો તે ઉપકરણ નથી પણ અધિકરણ એટલે હિંસાનાં કારણ છે, એટલે કે ઉપર જણાવેલા હેતુ ભૂલી જવાય, અને હેતુ પ્રત્યે દૃષ્ટિ રાખ્યા વિના અંધપરંપરાથી એમ કહેવામાં આવે કે આમજ જોઇએ, અને એથી કદાગ્રહ બંધાઈ જાય તો તે અધિકરણોજ લેખાય.

૬૬.
ઉનની ઉપયોગિતા.

ઉપર જણાવેલાં સાધનોમાંનાં ચરવળો, કટાસણું આદિ ઉનનાં રાખવા જોઇએ, અને તેનાં કારણો એ છે કેઃ—

(૧) ઉનમાં સુતર કરતાં વધારે ગરમી રહેલી છે, અને તેની શારીરિક યોગ ઉપર, ચળ વિચળપણાપર, પરિણામે મનોયોગ ઉપર પણ સારી અસર છે.

(૨) કાપડની બનાવટમાં જેટલો આરંભ વગેરે દોષ લાગે છે તેટલો ઉનમાં સંભવતો નથી કારણકે કાપડ કર્ષણ વગેરે મહારંભ પછીજ

બને છે, જ્યારે ઉન બકરાં કે ઘેટાનાં વાળ છે. આ કારણથી ઉનને પવિત્ર ગણેલું સંભવે છે. આ કારણસર દેવપૂજન વગેરેમાં અશુચિદોષ નહિ લાગવામાં ઉનને મુખ્ય ગણ્યું છે.

૬૭.

૫. સ્થાપનાચાર્ય.

સામાયિક વગેરે સર્વ ધર્મક્રિયાઓ સસાક્ષિક એટલે સાક્ષી રાખીને કરવામાં આવે તો વધારે દૃઢ થાય છે. જગત્માં પણ સસાક્ષિક વ્યવહાર થાય તો તે નિશ્ચલ ગણાય છે. ન્યાયસ્થાનોમાં પણ સસાક્ષિક બાબતની સિદ્ધિ થાય છે. તેવી રીતે સામાયિકમાં આપણે કહી ગયા છીએ કે ગુરૂના સાક્ષી રાખવી એટલે તેમની સમીપે, અતિ દૂર નહિ તેમ અતિ પાસે નહિ એમ બેસવું; સદ્ગુરૂના અભાવે તેમના ચિત્ર, કે અન્ય સ્થાપના સન્મુખ બેસવું, કારણકે શ્રી વિશેષાવશ્યકમાં કહ્યું છે કે " ગુરૂ વિરહંમી ઠવણા " એટલે સજીવન મૂર્તિરૂપ પવિત્ર સદ્ગુરૂના વિરહે તેઓની સ્થાપના કરવી. એટલે સ્થાપનાચાર્ય સ્થાપવા. સ્થાપના બે પ્રકારની કહી છે. (૧) સદ્ભાવ સ્થાપના એટલે આમાં કહ્યા પ્રમાણે ગુરૂની મૂર્તિ તથા પ્રતિમાદિકની આકાર સહિત સ્થાપના અને (૨) બાજી અસદ્ભાવ સ્થાપના એટલે આકૃતિ વગર કોઇ પણ પવિત્ર પદાર્થ જેવા કે અક્ષ વગેરેની નામે અક્ષ, વરાટક (કોડા), કાષ્ટ (ડાંડા પાટી વગેરે કાષ્ટનાં ઉપકરણો), પુસ્તક, વગેરેનું સ્થાપન કરી તેમાં ગુણોનું આરોપણ કરવું તે. આ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરીએ તો સદ્ગુરૂની સ્થાપનાના અભાવે ઉંચા પવિત્ર આસન ઉપર સદ્ગુરૂના મુખથી ઝરેલાં પવિત્ર વચનામૃતરૂપ પુસ્તકાદિ જ્ઞાનોપકરણ (કે જે એક પવિત્ર સ્થાપનાજ છે તે) મૂકી તેમાં સદ્ગુરૂની ભાવના કરી તે સન્મુખ, પૂર્વ કે ઉત્તર દિશા તરફ બેસવું. આમાં પૂર્વ કે ઉત્તર દિશા સન્મુખ કહેવામાં એક એવો પરમાર્થ પણ રહેલો છે કે, તે દિશામાં ઉદય પામતા સૂર્યનું સ્મરણ કરાવવા સાથે મારા પવિત્ર સદ્ગુરૂ પણ એ સૂર્યની પેઠે પ્રકાશરૂપ, જ્ઞાનરૂપ, છે; તેમજ ઉત્તર દિશા તે દિશામાં રહેલા મોટા અને અચળ

મેરૂનું સ્મરણ કરાવવા સાથે મારા સદ્‌ગુરૂ પણ એ મેરૂની પેઠે ઉદાર, ઉચ્ચ, ધીર, અચળ, અડોળ વૃત્તિવાળા છે. આ રીતે સ્થાપનાચાર્ય મહાન્ ઉપકારક છે તેથી તેમને પણ ઉપકરણરૂપે ગણ્યા છે.

૬૮.

સ્થાનશુદ્ધિ.

સામાયિક શુદ્ધ સ્થાને કરવું જોઇએ, શુદ્ધ સ્થાન એટલે સ્થાનશુદ્ધિને અને સમતાને ઘણો નિકટ સંબંધ છે. આ સ્થાનમાં મનુષ્ય અને તિર્યંચોનો સંચાર ન હોવો જોઇએ, સ્ત્રીનું દર્શન થવાનો સંભવ ન હોવો જોઇએ, ત્યાં ઘરનાં છોકરાંની રાડોના સ્વર સંભળાય તેમ હોવું ન જોઇએ, અને સંસારી માણસો વાતો કરે તે સાંભળી શકાય એટલું નજીક બેસવું ન જોઇએ.

૬૯.

*ઉપાશ્રય.

કેટલાંક માણસોને પોતાને ઘેર આવી શાંત જગા મેળવવાનું સાધન

---

* ઉપ+આશ્રય. 'ઉપ'ના જુદા જુદા અર્થ યોજી શકાય:—

(૧) ઉપ=ઉત્કૃષ્ટ આશ્રય. માણસોને ઘર-હાટ-હવેલી એ વગેરે રહેવાને માટે આશ્રય-સ્થાન છે; પણ તે બધાં 'આશ્રય' છે, જ્યારે જે સ્થાને તેઓ આ ભવ, પર ભવ હિતકર એવો ધર્મ પામી શકે, આચરી શકે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન, ઉપાશ્રય છે; માટે ધર્મકરણી કરવાનાં સ્થાનને 'ઉપાશ્રય' કહ્યો. આમ જોતાં કોઈ પોતાના ઘરમાં એવું અલાયદું સ્થાન રાખે તેને 'ઉપાશ્રય' કહી શકાય; પણ 'ઉપાશ્રય' નો રૂઢ અર્થ સમુદાય માટે નિર્ણિત કરેલું આવું સામાયિક પૌષધાદિ ધર્મક્રિયાનું સ્થાન તે છે.

(૨) ઉપ+આશ્રય=નિકટ આશ્રય, અથવા ઉપ+આશ્રય=ઉપલક્ષણથી આશ્રય. અર્થાત્ જીવને પોતાનોજ ખરો આશ્રય છે, આત્માનોજ ખરો આશ્રય છે; પણ એ આશ્રય પામવો-સમજવો બહુ કઠિન છે. એટલે જે કારણથી એ આશ્રય નિકટમાં અથવા પરિણામે સમજાય એવા સ્થાનને 'ઉપાશ્રય' એવું નામ આપ્યું છે. (આમ સાક્ષરશ્રી મનઃસુખલાલ કિ. મહેતા પત્રદ્વારા મને જણાવે છે). **મો. દ. દેશાઈ.**

બની શકતું નથી, તેટલા માટે જૈનોમાં ઉપાશ્રયની સંસ્થા સ્થાપન કરેલી છે. **ઉપાશ્રય** એટલે ઉપ=પાસે+આશ્રય. જ્યાં આત્માના ભાવ પાસે આશ્રય લેવાય છે તે સ્થલ. અહિંયા બહુ ભાગે શાંતિ હોય છે, અને સાંસારિક જંજાળ તરફ લક્ષ જવાનું કારણ ઓછું બને છે. આવી તદ્દન એકાંત, **નિરામય,** અને નિરૂપદ્રવ જગામાં સામાયિક થાય તોજ સમતા અને સામાયિકના ખરા હેતુઓ જાળવી શકાય છે. ટુંકામાં જે સ્થાનમાં મુમુક્ષુ જીવને કાયિક, વાચિક કે માનસિક ક્ષોભ ન થાય એવું શાંતિનું સ્થાન શોધવું એ ખાસ જરૂરની બાબત છે.

૯૦.

કરજ વગરનાંએ ઉપાશ્રયમાં જવું.

અર્થદીપિકાકાર વળી એમ કહે છે કે જે અનૃણી–કરજ વગરનો એટલે જેને લેણદારો કનડે નહિ એમ હોય તેણેજ આવા ઉપાશ્રયરૂપ ઘણા જનને લાભ કરનાર સાધારણ સ્થાનમાં આવવું. જે કરજદાર–દેણીયાત હોય તેણે ન આવવું. **અર્થદીપિકાકારનો** આવો ઇસારો બહુ અર્થસૂચક છે અને તે કઈ રીતે તે તપાસીએ.

(અ) એક તો **અર્થદીપિકાકારના** સમયમાં કદાચ દેણીયાત લોકો સાધારણ સ્થાનરૂપ ઉપાશ્રયમાં લેણીયાતો કનડે નહિ એમ ધારી સામાયિક કરવા જતા હશે.

(આ) અને એમ સામાયિક કરવા જનારાને કદાચ લેણીયાતોએ કનડેલ હશે અને તેને કનડતાં આસપાસ બીજા સામાયિક કરનારાને અંતરાય પડયો હશે.

(ઇ) પોતે કરજ કરેલ, તે પોતાનાં પાપને અંગે બીજા જે સામાયિક રૂપ આત્મહિત સાધન કરવા બેઠા હોય તેને આડકતરી રીતે પણ વિઘ્નરૂપ થવું, એમાં પોતેજ કારણિક હોતાં વધારે પાપના ભાગી થવાય છે.

(ઈ) વળી સામાયિક કરવા જતાં રસ્તામાં લેણીઆત કરજદારને ઉભો રાખે, તેથી લોકો ભેગા થાય અને ધર્મની નિંદા થાય.

(ઉ) કેટલાક શ્રીમંતો આવા કરજદારને આમ નિંદાતો જોઇ ધનની સહાય કરે, કારણ કે સામાન્ય રીતે તેમના મનમાં એમ રહે કે આપણા સ્વધર્મી જીવને ધર્મમાં અંતરાય પડે છે, તેથી તેની અડચણ દૂર કરવી જોઇએ; આથી ફળ એ થવાનો સંભવ રહે છે કે કરજદારને ફરી દેણું કરવાનું મન થાય છે, અને ધર્મને નામે આજીવિકા કરવાની ટેવ પડે છે.

(ઊ) આવી રીતે વધારે પાપના ભાગી થતાં અટકાવવા માટે બોધ કર્યો છે કે કરજદારે સામાયિક પોતાને ઘેર કરવું, ઉપાશ્રયે કરવા ન આવવું.

વિશેષ ઉંડા ઉતરતાં, આમ કહેવામાં સૂક્ષ્મ હેતુ એ રહેલો લાગે છે, કે કરજદારે પ્રથમ પોતાનું કરજ અદા કરી દેવું. ગમે ત્યારે કરજ દીધા વિના છુટકો નથી; તો તેનો તરત નિકાલ બનતા પ્રયાસે **શુદ્ધ બુદ્ધિથી શુદ્ધ દાનતથી** કરવો, કારણકે તેમ તરત કરવામાં નથી આવતું અને ઢીલ થાય છે તો

(૧) કરજ વધતું જાય છે;

(૨) તેથી તે વિકલ્પથી જે ચિત્તમાં અશાંતિ–ફિકર મૂળ હોય છે તેમાં ઘણો ઉમેરો થાય છે;

(૩) ચિત્તનો વિક્ષેપ-ભંગ સામાયિકમાં અંતરાય રૂપ થાય છે એટલે સામાયિક લઇ બેઠેલ હોય છતાં કરજદારનું ચિત્ત અશાંતિવાળું હોવાથી તે આકાશ પાતાળના ઘાટ પડે છે, કે જે ઉલટું લાભ કરતાં વિશેષ હાનિરૂપ છે;

(૪) અને કરજ વધી જતાં તે નહિ દેવારૂપ ખોટી દાનત–માઠી બુદ્ધિ ઉપજે છે, કે જે પરિણામે અધોગતિના કારણરૂપ છે.

આમ એક પછી એક વિચારો સૂક્ષ્મ રીતે કરી **અર્થદીપિકાકાર** ઇસારો માત્ર કરે છે, કે કરજદારે **ઉપાશ્રયમાં** સામાયિક ન કરવું, અને એનો અર્થ પરમાર્થરૂપે એમજ સમજવો યોગ્ય છે કે—**કરજદારે સામાયિક કરવાના ભાવ રાખી પ્રથમ તો કરજ આપી**

દેવાનોજ પ્રયાસ કરવો. આ વાત દરેક વ્યવહારમાં લાગુ પડશે. માણુસ માત્રે પોતાને અંગે રહેલી ફરજપર, (ધર્મપ્રતિ ભાવ દાખી, એ ફરજજ પોતાનો ધર્મ છે, એમ સમજી) અચળ લક્ષ રાખવો, કેમકે ફરજ યથાર્થ ન બજાવતાં, અથવા એમાં હાનિ કરતાં કદાચ આર્ત-રૌદ્ર, વિશેષ વિશેષ આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાનનું કારણ થાય છે. આ વાત દરેક ભાઇઓ અને બ્હેનોને પોતાના અનુભવમાં આવે એવી વાત છે. માટે ફરજ માત્ર બજાવવી, તે ધર્મના લક્ષ સાથે બજાવવી; પણ પ્રથમતો અણછુટક્યાની ખરી ફરજ શું છે તે સમજવું, અને પછી તે ફરજ બજાવવી.

૭૧.

આડંબરની જરૂર.

વિશેષમાં **અર્થદીપિકાકાર** તો વળી કહે છે, કે રાજા, દિવાન, શેઠ, શાહુકારે તો ઉપાશ્રય વગેરે સ્થળે સામાયિક માટે મોટા આડંબરથી જવું; આ પણ અપેક્ષા સહિત લાગે છે-ખરૂં છે કે મોટા માણસોનું અનુકરણ બધા કરે છે, એટલે રાજા વગેરે એમ આડંબરથી જાય તો તેનાથી જૈન સિવાયની બીજી પ્રજાને પણ સામાયિક વગેરે કરવાની ઇચ્છા થાય છે, અને ધર્મના વિજયનો વાવટો ફરકે છે; આથી શ્રી વીતરાગની પવિત્ર આજ્ઞાનું આરાધન થાય છે અને આનું પરંપરાએ પરિણામ કર્મોનો નાશ છે. આ સૌ આપણને ઇષ્ટ છે.

૭૨.

સામાયિક કરવાનું ઘર.

ઉપાશ્રય સંબંધી કંઇ જોઇ ગયાઃ હવે ગૃહસ્થ માણુસે સામાયિક વગેરે ધર્મક્રિયા માટે પોતાને ઘેર કયા પ્રકારનું સ્થાન હાલના સમયમાં વસાવવું યોગ્ય છે તે જોઇએ. ગૃહસ્થ માણુસને ઘેર સુંદર કપાટોથી શણુગારેલ, ઉપયોગી ધાર્મિક પુસ્તકોથી ભરપુર, વીર પરમાત્મા તથા બીજા આચાર્યોના સુંદર ઓઇલ પેઇન્ટિંગથી છવાયેલી ભીંતવાળો, આસન

(હમણાંના) ઉપકારી આચાર્ય–મહામુનિ મહારાજ નામે શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર, હરિભદ્રસૂરિ, હેમચંદ્રાચાર્ય, યશોવિજય ઉપાધ્યાયનાં મળી શકતાં પુસ્તકો, જીવન ચરિત્ર, છબીઓ વગેરેથી શોભિત, અને ચીનાઇ સાપડા, સુવર્ણ પરવાળાની નવકારવાળી વગેરે ફરનીચરથી અલંકૃત, ઘરથી અલગ પણ ઘરનો ભાગ બનેલો "પૌષધશાળા" અથવા 'લાયબ્રેરી હૉલ' હોય તો તે યથાયોગ્ય સ્થાન ગણી શકાય. સ્થાન કેવું પસંદ કરવું તે સૌની પોતાની યોગ્યતા પર અને મનની વલણ ઉપર આધાર રાખે છે. પરંતુ અહીં ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે જો યોગ્ય સ્થાન ન મળે, તો સામાયિક ન કરવું એવું શાસ્ત્રમાં નથી, અને અહીં પણ તેમ કહેવાનું પણ નથી. અહીં તો મનને શુદ્ધ રાખી શકાય તેજ બાબત દાખલ કરી છે. પછી સંજોગો જે હોય તે જોઇ તેપર કેમ દોરાવું તે સૌ સૌના અધિકાર પર આધાર રાખે છે. સામાન્ય રીતે ઉપાશ્રયમાં ઘણી ઘણી સગવડો મળવાનો સંભવ છે અને ત્યાં શાંતિની હવા હોય છે, એ ધ્યાનમાં રાખવું ઘટે છે, અને તેની સાથે અનુકૂળ સંજોગોવાળાને ઘર કે બીજી જગ્યા પણ લાભકારક નીવડે છે.

૭૩.

વિધિશુદ્ધિ.

દરેક ક્રિયા વિધિસહિત કરવાથી તેનું ફલ વધારે સારૂં અને લાભકારક થાય છે. ઓસડ ખાવામાં તેની વિધિ પાળવામાં આવે, તો તે ઓસડ વધારે ગુણકારી અને દુઃખને દુર કરનારૂં થાય છે, તેવીજ રીતે ધર્મની સર્વ ક્રિયાના સંબંધમાં સમજવું. આથી આપણા પરોપકારી ઋષિઓએ–આચાર્યોએ કંઇપણ સ્વાર્થ વગર, અને પરમાર્થના હેતુથી દરેક ક્રિયાઓ વિધિ સહિત બતાવી છે.

સામાયિક એ ધર્મક્રિયા છે, તેમાં ડગલે ડગલે વિધિ રહેલી છે. શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રમાણુથી મુહપત્તિ, કટાસણું, ચરવળો વગેરે યથાવિધિ રાખવાં ઘટે છે, સ્થાપનાચાર્યની સ્થાપના પણ વિધિપૂર્વક કરવી જોઇએ,

૭૪.
વિધિમાં હેતુ હોય છે.

હવે આ સ્થલે ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કે દરેક વિધિમાં હેતુ, રહસ્ય રહેલ છે. જો કે શાસ્ત્રમાં જણાવેલી દરેક વિધિનો હેતુ કેટલીકવાર સ્પષ્ટ જણાવવામાં આવ્યો ન હોય, તો તે પરથી તેનો હેતુ ગુરૂગમથી કે અન્ય સાધનથી સમજ્યા વગર તે વિધિને તજી દેવી એ ટુંક મતિજ છે; આપણે બારીકાઇથી જોઇશું અગર નાની કે મોટી વિધિનો હેતુ સમજવામાં સદ્‌ગુરૂનો આધાર લઈશું તો બહુ સંતોષ થાય તેવી રીતે તેનું રહસ્ય સમજી શકાશું. આનો એક દાખલો લઇએ. સ્થાપચાર્યનું સ્થાપન કરીએ છીએ ત્યારે જમણો હાથ ઉંચો કરી અમુક આકારે અધર રાખી નવકાર, પંચેન્દ્રિય બોલવાનો વ્યવહાર છે. આનો હેતુ કોઈ સમજતું નથી; પરંતુ તેમાં કંઇ યોગનું કાંઇ ઉંડું કારણ હોવું જોઇએ અને તેમાં આંદોલન વાદ (vibration theory) અથવા કોઈ જાતનું વિદ્યુત્બળ કે લોહચુંબકનું આકર્ષણ વગેરે કોઇ ભૂલી ગયેલા નિયમના મજબૂત આધાર ઉપર એ રીતિ શરૂ થયેલી હોવી જોઇએ, અને આવાહન (આરોપણ) અને વિસર્જનમાં હાથને ચતો અને ઉંચો રાખવાનો પણ હેતુ સ્પષ્ટ હોવો જોઇએ. આ હેતુ ઘણાઓ ભૂલી ગયા છે, અને તે યોગના જ્ઞાનનો લગભગ નાશ વચ્ચેના અંધાધુનીના પાંચસો વરસના કાળમાં થયેલ છે તેને લઇને થયો હોય તેમ લાગે છે. બાકી શાસ્ત્રકારોએ તો દરેક ક્રિયા ફરમાવી છે તેમાં અવસ્ય હેતુ, રહસ્ય રહેલ છેજ.

૭૫.
વિધિ—હેતુ.

સામાયિક લેવાનો વિધિ એવી રીતે ગોઠવેલ છે કે શરૂઆતથીજ જીવ જાગૃત રહે, અને સુવિનીત રહે. તેથી આ વિધિને સમજી સામાયિક કરવી એજ પરમહિતનું કારણ છે. હમણાં જોઈશું તો પ્રમાદથી, અજ્ઞાનથી અથવા અશ્રદ્ધાથી આ વિધિ આચરવામાં શિથિલતા આવી

ગઇ છે. પહેલું તો એ કે વિધિના હેતુ સમજાએલ નથી, અથવા સમજવાની દરકાર નથી અને બીજું એ કે એ હેતુ ન સમજવાથી થતી અરૂચિ અને આળસ થાય છે. આથી વિધિ વેઠરૂપ થાય છે, અને ઉપયોગની બાબત જે જીવની જાગૃતિ, અને વિનય, તેમાં ઘણે મોટે ભાગે ભંગ થાય છે માટે બરાબર વિનય સાચવી, વિધિ પ્રમાણે સામાયિક કરવું ઘટે છે.

૭૬.

વિધિઅવિધિવિચાર.

મુખ્યપણે તો સામાયિક યથાવિધિ કરવું કહ્યું છે, છતાં એ પરથી એમ સમજી લેવાનું નથી કે જો વિધિપૂર્વક ન થાય તો નજ કરવી. સામાયિકનો શરૂઆતનો અભ્યાસી યથાવિધિ તે આચરી ન શકે તો તેમાં નવાઇ નથી; માટે **તેણે વિધિપૂર્વક કરવાનો લક્ષ રાખી, વિધિપૂર્વક પોતાથી બની શકે એવો અભ્યાસ પાડતા રહી ધીમે ધીમે સામાયિક કર્યાજ કરવું.** કારણકે અભ્યાસથીજ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. આથીજ જ્ઞાનીઓએ સામાયિકને એક શિક્ષાવ્રત તરીકે ગણેલ છે, અને શિક્ષાવ્રત એટલે ' साधुधर्माभ्यासः शिक्षा ' એમ ધર્મબિંદુમાં કહ્યા પ્રમાણે જેથી રૂડો અભ્યાસ થઇ શકે તે વ્રત.

કોઈ કહે છે કે ' अविधिकृतात् वरं अकृतं '—એટલે અવિધિથી કરવા કરતાં ન કરવું સારૂં. તેથી સામાયિક જો યથાવિધિ ન થાય તો તે તદ્દન ન કરવું. પણ આમ કહેનારનું કહેવું અયોગ્ય અને નિરપેક્ષ લાગે છે. કેમકે આપણે ઉપર જોયું તેમ કંઇપણ કાર્યની સિદ્ધિ તેના તરફ અભ્યાસ કરવાથી થઈ શકે છે, તો સામાયિકની સિદ્ધિ પણ સામાયિકના અભ્યાસથી થઇ શકે છે. દાખલા તરીકે બારાખડી બરાબર લખતાં આવડતી નથી ત્યારે તે બરાબર લખતાં આવડે તે પહેલાં ઘણી વખત લાંબા-ટૂંકા, આડા-અવળા, નાના-મોટા અક્ષરો કાઢીએ છીએ, અને એમ કરતાં કરતાં જ્યારે વધારે મહાવરો પડે છે, ત્યારે હાથ

સ્થિર થાય છે, અક્ષરોના વળાંકની બરાબર છાપ મન ઉપર પડે છે, અને પછી તે બરાબર લખી શકાય છે, વાંચી શકાય છે, અને બોલી શકાય છે. આમ થાય છે ત્યારેજ બારાખડી વિધિપૂર્વક આવડી એમ કહેવાય છે. શાસ્ત્રના જાણનારાનું એક વચન છે કેઃ—

अविहिकया वरमकयं उस्सुणवयणं वयंति सव्वण्णु ।
पायछिछत्तं जह्मा, अकऐ गुरुअं कए लहुअं ॥

અર્થ—" અવિધિએ કરવા કરતાં અણકર્યું ભલું "—એ વચનને સર્વજ્ઞો ઉત્સૂત્ર કહે છે; કારણ કે નહિ કરનારને મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત અને અવિધિએ કરનારને નાનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

આ ઉપરથી એમ સમજવાનું છે કે નહિ કરવા કરતાં અવિધિએ કર્યું ભલું, અને **ભગવાનનાં પવિત્ર વચનનો ગંભીર આશય તો એવો છે કે જીવ નહિં કરતો હોય તેના કરતાં ધીમે ધીમે જે જીવ અવિધિથી પણ કરવાનો અભ્યાસ પાડશે, અને એ અભ્યાસ સાથે યથાવિધિ કરી શકવાનો લક્ષ રાખશે તે સારો, તેનું કર્યું સારૂં.**

હાલમાં હું યથાવિધિ કરી શકવા શક્તિવાળો થાઉં એવો લક્ષ-ઉપયોગ રાખ્યા વગર આંધળાની લારે ચલાય છે; કહ્યું છે કે.—

જોજો જોજોરે અંધમતિ જન અપાર.
આંધળાની લારે ધાએ આંધળા અપાર—જોજો.
વીરનું પ્રમાણુ વાણી, સુણે ન લગાર
ભાંડ, ભાટ, વેષધારી તણા ઇતબાર—જોજો.

આમ આંધળાની પેઠે વર્તવાથી પરમાર્થમાં બહુ હાનિ પહોંચે છે. માટે એ ભુલાવામાંથી જાગૃત કરવા આત્મહિત ઇચ્છનારા મુનિ તથા શ્રાવકોએ ઉચિત આચરવું ગ્યોગ છે, નહિં તો **" જ્યું કોલુકે બેલકો, ઘરહિ કોશ પચાશ "**-ઘાણીના બળદની પેઠે બહુ ચાલવા છતાં જ્યાંનાં ત્યાં એમ થયાં કરે છે.

૭૭.
સામાયિકનું સ્વરૂપ.

સામાયિકનું ચાર પ્રકારનું સ્વરૂપ બાંધી શકાય. (૧) દ્રવ્યથી (૨) ક્ષેત્રથી (૩) કાળથી અને (૪) ભાવથી.

૭૮.
(૧) દ્રવ્યથી સામાયિક.

દ્રવ્યથી સામાયિક માટે આગળ કહેવાઇ ગયું છે. આને માટે જોઇતાં ઉપકરણો, કપડાં, પુસ્તક, નોકારવાળી આદિ જ્ઞાનનાં સાધનો એટલે જે સાધનો સામાયિકને પુષ્ટિરૂપ હોય તે સિવાયનાં બીજાંપર મમતાની બુદ્ધિ ટાળવી, તેટલાંનીજ મર્યાદા-હદ બાંધવી, તેટલાં ખપજોગાં ગણી મોકળાં રાખવાં, એ દ્રવ્યથી સામાયિક. ટુંકામાં દ્રવ્યથી સામાયિક એમ સૂચવે છે કે સામાયિક નભી શકે તે માટે જે લુગડાં-લત્તાં પુસ્તકાદિ જોઇએ તેની હદ બાંધી બાકીનાનું પચ્ચખાણ કરવું.

૭૯.
(૨) ક્ષેત્રથી સામાયિક.

ક્ષેત્રથી સામાયિક એટલે સામાયિક કરવા માટે જેટલી જગ્યા રોકી હોય તેટલીની મર્યાદા-હદ કરી બીજી જગ્યાનો ત્યાગ ધારવો તે.

૮૦.
(૩) કાળથી સામાયિક.

કાળથી સામાયિક એટલે ઓછામાં ઓછું એક મુહુર્ત, બે ઘડી અથવા અડતાળીશ મીનીટનું સામાયિકના કાળનું માપ—માન છે. અહીં કોઈ એવો પ્રશ્ન પૂછે કે સામાયિકનું જે પચ્ચખાણરૂપ 'કરેમિ ભંતે'નું સૂત્ર છે તેમાં તો સામાયિકના કાળની કાંઇ અમુક હદ બાંધી નથી; એમાં તો **જ્યાં સુધી નિયમ હોય ત્યાં સુધી** એમ કહેલું છે એટલે કે પછી ચાહે તો એ નિયમ પા કલાકનો, અર્ધા કલાકનો, કે કલાક બે કલાકનો કે તેથી ઓછો વધારે ધારો. આ પ્રશ્નનું સમાધાન આમ

થવા યોગ્ય છે કે હમેશાં નિર્દોષ, અને પ્રતિષ્ઠિત આપ્ત વૃદ્ધ પુરૂષોએ જે રૂઢિ પાડી હોય, બોધી હોય તે પ્રમાણે ચાલવામાં શ્રેય છે. શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યે બે ઘડીનું સામાયિકનું ઓછામાં ઓછું કાલમાન કહેલ છે; તો તેવા પ્રતિષ્ઠિત ધુરંધર મહાન આચાર્યનું ઉલંઘન ન થવું જોઇએ, તોપણ આની સાથે એક દૃષ્ટાંત આપી બીજું એ કહેવાનું કે:–જેમ પોરશી સાઢ પોરસી પચ્ચખાણમાં કાલમાન બતાવેલ છે, તેવીજ રીતે નવકારશી પચ્ચખાણમાં નથી બતાવેલ; તેથી નવકારશી પચ્ચખાણનું કાલમાન બે ઘડીનું કહેલ છે; આનું કારણ એ કે ઓછામાં ઓછો કાલ બે ઘડીનો માનવોજ જોઇએ. એવી રીતે જો કાલની મર્યાદા ન રહે, તો પછી તેની અવ્યવસ્થા થઇ જાય. તોપણ કદાચ બે ઘડી જેટલો પણ વખત ન મળે અને પા કે અરધી કે એકજ ઘડી કે એથી ઓછો વધારે વખત મળે તો તે અવકાશ મુજબ સમતા ભાવમાં રહેવું; તેથી તેટલા વખત સુધી પણ સાવદ્ય એટલે પાપયોગથી અટકવારૂપ મહા ‘કરેમિ ભંતે’ નો લાભ થશે, પણ પૂર્વના આચાર્યના બહુમાન ખાતર ‘કરેમિ ભંતે’ નો પાઠ ન પ્રકાશવો. આમ અર્થદીપિકાકાર શ્રી રત્નશેખરસૂરિ કહે છે. આ પ્રમાણે કાળથી સામાયિક જાણવું.

૮૧.

(૪) ભાવથી સામાયિક.

ભાવથી સામાયિક એટલે ભાવથી રાગ–દ્વેષથી રહિત થવું, રાગ–દ્વેષ રહિત થવાનો ભાવ રાખવો, રાગ–દ્વેષથી રહિત થવાનો પ્રયાસ કરવો, યથાશક્તિ રાગ–દ્વેષ રહિત થતા જવું, સમતા લાવવી, આત્માની ઉજ્જવળતા વધારવી.

૮૨.

વિશેષ.

આત્માર્થીએ સામાયિક લેતાં આ ચાર બાબતો અવશ્ય વિચારી જવી જોઇએ. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, અને કાળનું માન–માપ કરી ભાવથી સા-

માયિકમાં સ્થિત થવું. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવમાં દ્રવ્ય અને ક્ષેત્ર જેમ બને તેમ સંક્ષેપવાનાં–ઓછાં કરવાનાં છે, અને કાળ અને ભાવમાં વધારો કરવાનો છે. ઉપર જે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળની મર્યાદા–હદ બતાવી, તેમાં કારણ વિશેષે, સદ્‌ગુરૂની આજ્ઞાથી વધઘટ કરી શકાય, જેમ કેઃ—

(૧) દ્રવ્ય ધારેલ હોય તે કરતાં કદાચ વધારેની જરૂર પડી, જેમકે ટાઢ–ગરમીનો પરિસહ બહુ લાગતો હોય, અને શરીર પડી જવા જેવી બીક ઉપજી હોય અને વધારે કપડાંની અણુચાલે–ન છૂટકે જરૂર પડી, અથવા પુસ્તક વગેરેની જરૂર પડી, તો ત્યાં દ્રવ્યની મર્યાદા–હદ "મહુત્તરાગારાદિ" વિચારી, સદ્‌ગુરૂની આજ્ઞા લઈ, અથવા સદ્‌ગુરૂ ન હોય તો આત્મા-સાક્ષીએ વધારી શકાય. આ અપવાદરૂપે છે. ઉત્સર્ગ માર્ગે તો પ્રથમથીજ દ્રવ્યની હદ બાંધી બીજાપરની મૂર્છા છોડી દેવી યોગ્ય છે; પરંતુ અપવાદ માર્ગે તે ઉપર મુજબ વધારી શકાય. **અપવાદ પણ એને કહી શકાય કે જે સેવવાથી આત્માર્થ સરે, અને આત્માર્થને કાંઈ પણ હરકત ન આવે.**

૨. ક્ષેત્ર ધારેલ હોય તે કરતાં વધારે જગાની જરૂર પડે, જેમકે સર્પ વગેરે સામા આવે, અથવા કોઈ જીવને બચાવવાનું કારણ મળે, અથવા સદ્‌ગુરૂની આજ્ઞા થાય અથવા પરમ સદ્‌ગુરૂના વિનય, વૈયાવૃત્ય કરવાનો કોઈ અપૂર્વ લાભ હોય તો ત્યાં સદ્‌ગુરૂની આજ્ઞાએ, અને સદ્‌ગુરૂ ન હોય તો આત્મ-સાક્ષીએ ક્ષેત્રની મર્યાદા–હદ વધારી શકાય અથવા ક્ષેત્ર બદલી શકાય. આ બંનેમાં યતના (જયણા) પૂર્વક જોઈ જાળવી પુંજી પ્રમાર્જી ચાલવાનો, અને સામાયિકના હેતુનો લક્ષ જાગૃત રાખવો.

(૩) કાળ માટે પણ ઉપરથી સમજાઇ શકાશે.

(૪) ભાવના સંબંધમાં તો અપવાદ હોઇ શકેજ નહિ. આ વાત વિશેષ સ્ફુટ થવા માટે જુઓ આગળ 'કરેમિભંતે' સૂત્રપર વિવેચન.

૮૩.
સામાયિકનો કાળ કેમ ગાળવો?

ઉપરનું સ્વરૂપ જાણવાથી તુરતજ જણાઈ આવે તેમ છે કે સામાયિકનો કાળ ઉપરના સ્વરૂપને યોગ્ય એવી ભાવના ભાવવામાં, તે ભાવના જે સાધનોથી વધારે વધારે જાગૃત થાય તે સાધનો વાપરી આત્મચિંતવન કરવામાં ગાળવાનો છે.

આખા દિવસરાત્રીની સાઠ ઘડી છે. આવા અસંખ્યાતા દિવસોથી ભરેલાં અનંત કાલચક્ર વ્યતિત કરતાં છતાં પણ જે સાર્થક ન થયું તે બે ઘડીની કરેલી વિશુદ્ધ સામાયિક સાર્થક કરે છે. લક્ષપૂર્વક સામાયિક કરવા માટે સામાયિકમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ચાર લોગસ્સથી વધારે લોગસ્સનો કાઉસગ્ગ કરી ચિત્તની કંઇક સ્વસ્થતા લાવવી. આ પછી સૂત્ર પાઠ કરવા કે કોઇ ઉત્તમ ગ્રંથનું મનન કરવું, વૈરાગ્ય અને ઉપદેશનાં પદો–ઉત્તમ કાવ્યો બોલવાં; પાછળ જે કંઇ મનન કર્યું હોય–શીખ્યા હઇએ તે યાદ લાવી ફરી જોઇ જવું, અને પછી નવો અભ્યાસ થાય તેટલો કરવો, કોઇને શાસ્ત્રના આધારથી બોધ આપવો, અને ગુરૂ હોયતો તેમની પાસેથી આગમવાણી સાંભળવી–મનન કરવી અને શાસ્ત્રનો પરિચય વધારવો. સદગુરૂ ન હોય તો કોઈ વિચક્ષણ અભ્યાસી પાસેથી વૈરાગ્યને બોધનારી કથાઓ સાંભળવી, કે કંઈ અભ્યાસ કરવો. આ સઘળી જોગવાઈ ન હોય તો સામાયિકનો કેટલોક કાળ લક્ષપૂર્વક કાઉસગ્ગમાં રોકવો, અને કેટલોક કાળ મહાપુરૂષોનાં ચરિત્ર–કથામાં ઉપયોગપૂર્વક રોકવો.

નોટ—અહીં ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે સામાયિકમાં દ્રવ્યાનુયોગના, અને આત્મસ્વરૂપના અધ્યાત્મમય પુસ્તકો વાંચવા; ઘણી વખત એવું બને છે કે કથાનાં કે ચરિત્રનાં પુસ્તકો વાંચવાથી સમભાવનો નાશ થાય છે, કારણ કે તેમાં કોઇનાં સુખદુઃખ, લડાઇ, કલેશ, વૈભવ–મોજશોખ, કંગાલીઅત–રાંકડી દશા વગેરેનું વસ્તુ–વર્ણન આવે ત્યારે વાંચનારનું મન પણ તેવું થઇ જાય અથવા લાગણી થઇ આવે. સામાયિકમાં

અરેરાટી થઇ આવે તેમજ કોઇની અનુમોદના અનિષ્ટ રીતે થઇ જાય એવું નજ થવું જોઇએ. સાધુ મુનિરાજના વ્યાખ્યાનમાં કેટલાએક સામાયિક લઇ બેસે છે, તે પણ ઉપરનાં કારણોથી અયોગ્ય છે. શાસ્ત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે ગુરૂ પાસેથી અથવા મનમાં 'બેસણે સંદિસાઉં' 'બેસણે ઠાઉં' એવા આદેશ લઇને બેસવાનું છે, પણ વ્યાખ્યાન વખતે સામાયિક લેવું ઘટતું નથી; કારણકે ઘણી વખત વ્યાખ્યાન સાંભળનારને આંખમાં આંસું આવે છે, હસવું આવે છે, એટલે જેવો રસ ચાલતો હોય તેવી મનની દશા થાય છે. દાખલા તરીકે રામરાવણ કે ભરતબાહુબળીની લડાઇ સાંભળતાં એકના જયમાં અને બીજાના પરાજયમાં ખુશી થવાય છે, આવું સામાયિકમાં સ્થિત થયા પછી જ્યાં હમેશાં સમતાભાવજ રાખવાનો છે તેમાં ઉપર જણાવ્યું તેવું સાંભળવું જોઇતું નથી, તેમ તેવાં પુસ્તકો વાંચવા પણ નથી જોઇતાં. પરંતુ આની સાથે કહેવાનું કે ઉપર મુજબ જો ન બની શકે, તોજ ચારિત્ર-કથાના ગ્રંથો વાંચવા, વિચારવા અને તેમાં જેમ બને તેમ ઉપરનો હેતુ લક્ષમાં રાખી ઉપયોગ રાખતાં શીખવું, તેનો અભ્યાસ પાડવો. ચારિત્રકથાનાં પુસ્તકો શરૂઆતના અભ્યાસી માટે છે. વ્યાખ્યાનમાં કેટલીક બહેનો સામાયિક કરે છે, વ્યાખ્યાન સાંભળતાં જાય છે, અને સાથે સાથે નોકારવાળી ફેરવવાનું કામ પતાવે છે. આ તદ્દન ન ઇચ્છવાયોગ્ય છે, કારણકે તેથી સામાયિકનો સમતારૂપી હેતુ-સ્વસ્થ ચિત્ત રાખવારૂપી આશય બીલકુલ સચવાતો નથી, વળી કેટલાએક સામાયિકમાં સંસારની વાતો કરે છે તે તો તદ્દન ન ચલાવી શકાય તેવું અને દીલગીરી ઉપજાવનારૂં ગેરવર્તન છે. આવા સામાયિક કરનારાઓને દેખીને સારા સરલ હૃદયનાં માણસોને પણ તેવી ટેવ પડવાનો પૂરો સંભવ રહે છે.

૮૪.
પુસ્તકોનો ક્રમ.

સામાયિકનો કાળ જેમ જેમ સમતામય રહેતો જાય, તેમ ગાળવાનો છે, તેથી તે કાળ પર્યંત પુસ્તકો ધર્મના રહસ્યની કુંચી સમજાય, ધીમે

ધીમે ધર્મજ્ઞાન-તત્ત્વજ્ઞાન વધતું જાય તે માટે તેને બરાબર શ્રેણીપૂર્વક-ક્રમપૂર્વક વાંચવાની જરૂર છે. યથાર્થ વાંચનું કેને કહેવું તે સંબંધે અગાઉ 'પુસ્તકાદિ' સંબંધમાં બોલતાં કહેવાઇ ગયું છે. હવે સિદ્ધાંત, તત્ત્વજ્ઞાન, કથા પુસ્તકો વગેરે (હાલ છપાયેલાં તૈયાર મળે છે તેમાંથી) કયા ક્રમમાં વાંચવા તે અલ્પમતિ અનુસાર જણાવીશું.

૧. સિદ્ધાંત (Theology).

જીવવિચાર.

નવતત્ત્વ

પ્રશ્નોત્તરરત્નચિંતામણિ.

જૈનવિષયકપ્રશ્નોત્તર.

ધર્મબિંદુ.

ધર્મસંગ્રહ.

જૈનતત્ત્વાદર્શ.

આગમસાર.

૨. કથા (Biography).

ઉપદેશપ્રાસાદ ભાગ ૧ થી ૫.

કુમારપાલપ્રબંધ.

ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ.

પ્રબંધચિંતામણિ.

ઋષિમંડળ.

ભરતેશ્વરબાહુબલીવૃત્તિ.

અભયકુમારચરિત્ર.

ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર પર્વ ૧ થી ૧૦.

૩. સ્તવનાદિ (Prayers, Poetry etc.)

સમકીતના ૬૭ બોલની સઝાય.

અઢાર પાપસ્થાનકની સઝાય.

આનંદઘનબહોતેરી.

ચિદાનંદબહોતેરી.

જશવિલાસ.

વિનયવિલાસ.

જ્ઞાનવિલાસ.

અધ્યાત્મગીતા (શ્રી દેવચંદ્રજી).

આનંદઘનચોવીશી.

દેવચંદ્રચોવીશી.

૪. યોગ (Yoga).

યોગશાસ્ત્ર (શેઠ ભીમશી માણેકનું).

જ્ઞાનાર્ણવ.

યોગબિંદુ.

આઠ દૃષ્ટિની સઝાય (શ્રીમદ્ યશોવિજયજી).

સમાધિશતક.

સમતાશતક.

શાંતસુધારસ (વિનયવિજયજી કૃત).

અષ્ટકજી. (શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ કૃત).

૫. તત્ત્વજ્ઞાન (Philosophy).

શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમ.

સ્યાદ્વાદમંજરી.

ષડ્દર્શનસમુચ્ચય.

કર્મગ્રંથ ૧ થી ૬.

નાટક સમયસાર.

૬. ન્યાય (Logic).

નયચક્રસાર.

સમ્મતિતર્ક.

આવી રીતે ક્રમ આપેલ છે. તે ક્રમ પ્રમાણે ચાલવાથી ધર્મનું અધી બાજુનું જ્ઞાન થશે, એમ અમારૂં અધીન મત છે; તો યોગ્ય લાગે

તો તે અનુસરવો. પણ આની સાથે એ યાદ રાખવું કે હમેશાં બે ઘડીના સામાયિકના કાલમાં અર્ધી ઘડી કે અર્ધો કલાક અવશ્ય વાંચવામાં ગાળવો એવો પહેલાં દૃઢ નિયમ લેવો; પછી તે કાળમાં એકજ પુસ્તક લઇ તેને વિચારપૂર્વક વાંચવું; પછી ભલે એક પાનું, એક શ્લોક કે એક વાક્ય તે કાળમાં વંચાય. આમ કરતાં જે જે શંકા ઉપજે તે તે નોંધી રાખી તેનો નિર્ણય કોઇ જ્ઞાની પુરૂષ પાસેથી કરી લેવો. આમ કરતાં આખું પુસ્તક પૂરૂં થાય ત્યાર પછી બીજું પુસ્તક લેવું. આવી રીતે કરવાથી થોડું પણ સચોટ જ્ઞાન એવું મળશે કે તે સંખ્યાબંધ પુસ્તકો ઉપરટપકેથી વાંચનારના જ્ઞાન કરતાં અનેકગણું વધી જશે.

કંઇ પણ પુસ્તકાદિ સાધન ન હોય તો પંચ પરમેષ્ટીનો જાપજ ઉત્સાહપૂર્વક કર્યા કરવો, પણ ફોકટ કાળ કાઢી નાંખવો નહિ. ધીરજથી, શાંતિથી, અને યત્ના—જયણાથી વિવેક અને ઉત્સાહ રાખી સામાયિકનો કાળ ગાળવો, અને તેમાં બને તેટલો શાસ્ત્રનો પરિચય વધારવો.

૮૫.

સામાયિકનો રૂઢાર્થ.

ઉપર કહી ગયા, તે સર્વનો આશય લક્ષમાં રાખી તે ઉપરથી ફલિત થતો રૂઢાર્થ સમજવાનો છે. હાલમાં પ્રચલિત દરેક ક્રિયાનો જે રૂઢ અર્થ હોય છે તે ઘણોજ ટુંકો અને મુદ્દાસર હોય છે. પરંતુ તેમાં રહેલાં આશય, હેતુ, રહસ્ય બહુ ગંભીર, વિસ્તારવાળાં, ઉંડાં અને લાંબા વિચાર પૂર્વક મનન કરવા યોગ્ય છે. સામાયિક એ નામની પવિત્ર ક્રિયાનો રૂઢ અર્થ એ છે કે સંસારના સર્વ જાતના રાગ—દ્વેષથી ઉપજતા પરિતાપને શમાવી દઇ શુદ્ધ જગાએ, શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી, બે ઘડી સુધી, સંસારનાં દરેક બંધન દૂર કરી જ્ઞાનાનંદ, ધ્યાન, અધ્યયન, જાપ, ધર્મકથા વગેરે પોતાના અધિકાર પ્રમાણે કરવાં તે. આટલા ટુંકા અને મુદ્દાસરના રૂઢ અર્થમાં દરેક બારીકાઇથી વિચારશે તો તેમાં ઉપર કહેલું સર્વ સમાઇ જાય છે એ તુરતજ પ્રતીત થશે; શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય યોગશાસ્ત્રમાં કથે છે કેઃ—

त्यक्तार्त्तरौद्रध्यानस्य, त्यक्तसावद्यकर्मणः ।
मुहूर्त्तं समता या तां, विदुः सामायिकं व्रतं ॥

અર્થ—આર્તરૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ કરી તથા સાવદ્ય (સપાપ) કર્મનો ત્યાગ કરી એક મુહૂર્ત્ત સુધી જે સમભાવમાં રહેવું તેને સામાયિક વ્રત કહે છે.

૮૬.

સામાયિક કરનારના પ્રકાર.

ઉપરનું વ્રત ગૃહસ્થવ્રત છે, અને તેને માટે કાલનું માપ એક મુહૂર્ત એટલે બે ઘડી કહેલ છે. આથી સામાયિકને (૧) ઇત્વરકાલિક એટલે થોડાકાળ સુધીનું કહેવાય છે. મુનિઓ હમેશાં સામાયિકમાં સ્થિત હોય છે, આથી તેના સામાયિકને (૨) યાવત્કથિક-જીંદગી સુધી કહેલું એટલે આખી જીંદગી સુધીનું કહેવામાં આવે છે. આવી રીતે ગૃહસ્થ અને મુનિઓના સંબંધમાં સામાયિકના બે ભેદ પડે છે. આમાં પણ ગૃહસ્થ બે જાતના હોય છે. ૧. ઋદ્ધિપાત્ર. ૨. સામાન્ય.

ઋદ્ધિપાત્ર ગૃહસ્થે જેવાકે રાજા, પ્રધાન વગેરેએ મોટા આડંબર સહિત ગુરૂ પાસે આવીને સામાયિકવ્રત લેવું જોઇએ. આનું કારણ આગળ આપણે કહી ગયા છીએ, અને સામાન્ય સ્થિતિનો માણસ પોતાને ઘેર પવિત્ર જગ્યાએ ઉપાશ્રયમાં, સાધુ પાસે, સામાયિક વ્રત કરી શકે.

૮૭.

સામાયિક, નયની અપેક્ષાએ.

દરેક વસ્તુ જુદી જુદી નજરે જોતાં જુદી જુદી દેખાય છે. અને આથી જુદી જુદી દ્રષ્ટિનું સ્વરૂપ સ્યાદ્વાદ એવા જૈન ધર્મમાં ઘણી સારી રીતે બતાવેલ છે. આ જુદી જુદી અપેક્ષાને ‘નય’ કહેવામાં આવે છે. તે મુખ્યપણે સાત છે. આ સાતે નયથી સામાયિકનું સ્વરૂપ કઇ રીતે છે, તે જોઇએ. જોકે નયથી સામાયિકનું સ્વરૂપ જોવું એ જરા મુસ્કેલ છે, છતાં તેનાથી સમજવાનો પ્રયત્ન કરીશું તો તેના શોધકને પોતાનો અધિકાર અને હદ ક્યાં સુધી છે તે મળી શકશે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી આ સંબંધે બહુ ઉત્તમ, ઉપયોગી પદ લખે છે કેઃ—

રાગ સોરઠ.

ચતુર નર! સામાયિક નય ધારો—
લોકપ્રવાહ છાંડ કર અપની, પરિણુતિ શુદ્ધ વિચારો. ચતુર. ૧
દ્રવ્યત અખય અભંગ આતમા, સામાયક નિજ જાતેં;
શુદ્ધ સ્વરૂપ સમતામય કહીએ, સંગ્રહનયકી બાતેં. ચતુર. ૨
અબ વ્યવહાર કહે યું સબ જન, સામાયક હુઇ જાવે;
તાતેં આચરણા સો માને, ઐસા નૈગમ ગાવે. ચતુર. ૩
આચરણા ઋજુસૂત્ર શિથલકી, બિનુ ઉપયોગ ન માને;
આચારી ઉપયોગી આતમ, સો સામાયિક જાને. ચતુર. ૪
શબ્દ કહે સંજત જો ઐસો, સો સામાયિક કહીએ;
ચોથે ગુનઠાને આચરણા, ઉપયોગે ભિન્ન લહીએ. ચતુર. ૫
અપ્રમત્ત ઠાણે ઈરીઆકો, સમભિરૂઢ નય સાખી;
કેવલજ્ઞાન દશા થિતિ ઉનકી, એવંભૂતે ભાખી. ચતુર. ૬
સામાયિક નય જોહુ ન જાને, લોક કહે સો માને;
જ્ઞાનવંતકી સંગતિ નાહીં, રહિયો પ્રથમ ગુનઠાને. ચતુર. ૭
સામાયિક નર અંતર દૃષ્ટે, જો દિન દિન અભ્યાસે;
જગ જશવાદ લહે સો બૈઠો, જ્ઞાનવંતકે પાસે. ચતુર. ૮

અર્થ—હે ચતુર નર! (સાતે) નયથી સામાયિકને હૃદયમાં ધારી રાખો! લોક પ્રવાહ તે છોડી પોતાની શુદ્ધ પરિણતિનો વિચાર કરો. ૧.

સામાયિક પોતાના સ્વભાવથી દ્રવ્યથી અક્ષય અભંગ એવો આત્માજ છે; સંગ્રહ નયની અપેક્ષાએ સમતામય શુદ્ધ સ્વરૂપી છે. ૨.

વ્યવહારનય વળી એમ કહે છે કે જે બધાં માણસો સામાયિક કરે છે તે સામાયિક છે અને નૈગમનય આચરણાને સામાયિક કહે છે. ૩.

ઋજુસૂત્રનય શિથિલ પુરૂષની ઉપયોગ વગરની સામાયિકને સામાયિક માનતો નથી; તે તે આચારવાળો ઉપયોગ સહિત આત્માને સામાયિક જાણે છે. ૪.

શબ્દનય સંયત જો હોય તો તેને સામાયિક કહેવાનું કહે છે, કારણ કે ચોથે ગુણઠાણે આચરણાનું ઉપયોગભિન્ન ગ્રહણ થાય છે. ૫.

સમભિરૂઢનય અપ્રમત્ત ગુણસ્થાને ઇર્યાને સામાયિક કહેવાની સાક્ષી પૂરે છે, અને એવંભૂતનય જેવી કેવલજ્ઞાનની દશાસ્થિતિ હોય તેને સામાયિક ભાખે છે. ૬.

સામાયિકના નયનું જો કોઇને જ્ઞાન ન હોય અને લોક જેમ કહે તેમ તે માનતો રહે, વળી જ્ઞાનવંતની સંગત પણ તેને હોય નહિ તો તે પ્રથમ-મિથ્યાત્વગુણસ્થાને રહેલો છે. ૭.

જો મનુષ્ય સામાયિકને અંતર્દૃષ્ટિથી નિરંતર અભ્યાસ્યાં કરે તો જ્ઞાનવંતના સમાગમમાં બેઠો બેઠો જગમાં જશવાદ-ખરી કીર્તિ મેળવે છે. આમાં 'જશ' એ શબ્દ કર્તા શ્રી યશોવિજયજીનું નામ પણ સૂચવે છે. ૮.

૮૮.

સાત નયનો વિશેષ મત.

વધારે સ્પષ્ટતાથી શ્રી કુંવરવિજયજીકૃત 'અધ્યાત્મ પ્રશ્નોત્તર' કે જેમાં નવ તત્ત્વના પ્રશ્નોત્તર છે તેના આધારે સામાયિકને સાત નયે જોઇએ.

૧. નૈગમ નય—આની અપેક્ષાએ સર્વ જીવ અંશ થકી સંવર ભાવરૂપ સામાયિકમાં રહ્યા વર્તે છે, કારણ કે સર્વ જીવના આઠ રૂચક પ્રદેશ ત્રણે કાલ કંઈ પણ કર્મના આવરણ વગરના એટલે નિરાવરણ રહે છે, તેથી ત્યાં કર્મનું આવરણ લાગતું નથી. માટે નૈગમ નયથી સર્વ જીવ સદાકાલ અંશ થકી સંવર ભાવરૂપ સામાયિકમાં છે એમ જાણવું.

૨. સંગ્રહ નય—આ નય સત્તાનું ગ્રહણ કરે છે, માટે સર્વ જીવ સત્તાથી પોતાના પારિણામિક ભાવવડે સંવરભાવરૂપ સામાયિકમાં રહ્યા વર્તે છે, જેથી અંતરંગ સર્વ જીવને સત્તાએ-નિશ્ચય નયે કર્મરૂપ લેપ લાગતો નથી. કર્મનો લેપ લાગવો તે માત્ર વ્યવહાર નયે

છે, માટે આ નયે સર્વ જીવ સત્તાએ સંવરભાવરૂપ સામાયિકમાં છે એમ જાણવું.

૩. **વ્યવહાર નય**—આ નય બહારથી જેવું સ્વરૂપ જેનું દેખાય તેવું સ્વરૂપ તેને કહે છે. તો જે જીવ નિરવદ્ય-પાપ વગરની એકાંત જોઈ " કરેમિભંતે " એમ પાઠ બોલી બે ઘડીથી માંડી જાવ-જીવ સુધી નિઃસંગપણે વર્તે છે, તેને આ નય સામાયિકવંત કહે છે; એટલે આ નયે બહારથી કરણી-આચરણા રૂપ દેખાતી ક્રિયા સામાયિક કહેવાય છે.

૪. **ઋજુસૂત્ર નય**—આ નય પરિણામિક ભાવનું ગ્રહણ કરે છે; માટે કોઈ જીવ નરકનિગોદના દુઃખથી બીતો સુખની લાલચથી ઉદ્દાસ ભાવે ત્યાગ વૈરાગ્ય-રૂપ પરિણામવડે પોતાના ચિત્તને વર્તાવે, તે સમયે તે જીવ આ નયથી સામાયિકમાં છે એમ જાણવું; એટલે તે તો યથાપ્રવૃત્તિકરણરૂપ પરિણામ વગેરે પહેલે ગુણ ઠાણે મિથ્યાત્વી જીવને પણ હોય.

૫. **શબ્દનય**—આ નયથી સામાયિકના ચાર પ્રકાર જાણવા-(૧) શ્રુત સામાયિક (૨) સમ્યક્ત્વ સામાયિક (૩) દેશવિરતિ સામાયિક (૪) સર્વ વિરતિ સામાયિક.

૬. ‡**સમભિરૂઢ નય**—આ નયના મતવાળો શ્રેણીભાવ ગ્રહે છે; માટે શુદ્ધ શુકલ ધ્યાન રૂપાતીત પરિણામરૂપ ક્ષપક શ્રેણીએ ચડી ઘાતી કર્મનો નાશ કરી અનંત ચતુષ્ટયરૂપ લક્ષ્મી પ્રગટ કરેલ છે એવા કેવલી ભગવાનને સંવરભાવરૂપ સામાયિક છે એમ જાણવું.

૭. ‡**એવંભૂત નય**—આ નય સંપૂર્ણ ભાવને સ્વીકારે છે, માટે આઠ કર્મનો નાશ થવાથી આઠ ગુણને મેળવનારા, લોકને અંતે બીરાજેલા, આદિ અનંત એ ભાંગાએ વર્તતા એવા સિદ્ધ ભગવાનને યથાખ્યાત ચારિત્રરૂપ સંવરભાવ જાણવો.

‡ સરખાવો શ્રી યશોવિજયજીના પદ સાથે. બંનેના મતમાં ફેર આવે છે.

૮૯.

નિશ્ચય નયથી સામાયિકનું સ્વરૂપ.

अप्पा सामाइयं, अप्पा सामाइयस्स अत्थो ।

અર્થ—આત્મા સામાયિક છે, આત્માજ સામાયિકનો અર્થ છે.

નિજ શુદ્ધસ્વરૂપ ભાવમાં રહેલો જે આત્મા તે ઉપશમ જલથી રાગદ્વેષરૂપ મેલને ધોઈ નાખે, આત્મપરિણતિ આદરે, પરપરિણતિ નિવારે તેને નિશ્ચયસામાયિક કહીએ. આ સામાયિક ઉપર શુભ દૃષ્ટિ રાખીને વ્યવહાર સમકીત પાળવાનું છે. કારણકે વ્યવહાર બલવંત છે તે નિશ્ચય-સામાયિકનું કારણ છે. તેરમા ગુણસ્થાન સુધી જે જીવ વ્યવહારરૂપ ઘોડા ઉપર ચડીને સંસારરૂપ વનને ઓળંગીને જ્યારે ઘેર આવી પહોંચે, ત્યાં સુધી તે વ્યવહારરૂપ ઘોડો જોઇએ. પછી જ્યારે મહેલ ઉપર ચડે ત્યારે તેને ઘોડાનું કામ ન પડે—ત્યાંતો પગની આત્મશક્તિની જરૂર પડે, તેવી રીતે વ્યવહાર, ઘોડાની પેઠે સાધક છે, તેને છોડી દેવો ન જોઇએ.

૯૦.

*ચાર નિક્ષેપે સામાયિક.

આવી રીતે નયથી સામાયિકનું સ્વરૂપ જોઇને હવે નિક્ષેપે જોઇએ. નિક્ષેપ એટલે આરોપણ, અને તે ચાર રીતે થાય છે. નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ.

૧. નામ સામાયિક—સામાયિક એવું નામ તે.

૨. સ્થાપના સામાયિક—સામાયિક એવા અક્ષર લખવા તે અસદ્ભાવ સ્થાપના, અને સામાયિકરૂપે મૂર્તિ સ્થાપવી તે સદ્ભાવ સ્થાપના.

૩. દ્રવ્ય સામાયિક—આ કહેવાઈ ગયેલ છે, છતાં બીજા રૂપે કહીએ તો વ્યવહાર નયે બહારથી વ્રતરૂપ ઉચ્ચાર કરી બે ઘડી સુધી પુણ્યપણે રહેવું તે, અને ઋજુસૂત્રનયે “ કરેમિ ભંતે ” વ્રતનો ઉચ્ચાર કરી મન, વચન, અને કાયાથી સાવદ્યને છોડી એક ચિત્તે બત્રીશ દૂષણ દોષ ટાળી સ્વાધ્યાય ધ્યાનરૂપ શુભ પરિણામે વર્તવું તે.

---

* કુંવરવિજયજીના ‘ અધ્યાત્મ પ્રશ્નોત્તર ’માંથી લીધું છે.

૪. ભાવ સામાયિક—આ પણ કહેવાઇ ગયેલ છે, તોપણ જુદી રીતે કથીએ તો દ્રવ્યરૂપ વ્યવહારનયથી ઉચ્ચાર કરી ઋજુસૂત્રનયે મન, વચન, કાયાથી એકચિત્તે સાવદ્યને છોડી બે ઘડી પર્યંત શુભ ધ્યાનમાં વર્તવું તે. આથી જીવ યથાપ્રવૃત્તિ–કરણરૂપ પહેલે ગુણઠાણે ભાવ સામાયિકી જાણવો. વળી શબ્દનયે સમતાનો આય એટલે લાભ તે, એટલે જેટલીવાર જીવ, સત્તાગતના ધ્યાનરૂપ સંવરભાવમાં વર્તે તેટલીવાર સામાયિકનો લાભ જાણવો, માટે એક અંતરમુહૂર્ત સુધી જીવ; પોતાના સ્વરૂપના ધ્યાનરૂપ ચિંતવનમાં વર્તતો, ઘાતિકર્મ ખપાવીને કેવલજ્ઞાન પામે એ ભાવસામાયિક જાણવું.

૯૧.

સામાયિકથી પમાતાં નવ તત્વોમાંનાં કેટલાંક.

હવે ઉપર કહેલા દ્રવ્ય સામાયિક અને ભાવ સામાયિકમાં નવ તત્વમાંથી કેટલા તત્ત્વ પામી શકીએ છીએ તે જોઇએ.

દ્રવ્ય સામાયિક—ઋજુસૂત્ર નયે આ સામાયિક પહેલે ગુણઠાણે જીવને કહીએ. જીવ મન, વચન, કાયાથી એક ચિત્તે વૈરાગ્ય ભાવના સહિત સામાયિક કરે છે, પણ અંતરંગ સત્તાગતના ઉપયોગમાં વર્તતો નથી, અને પુણ્યરૂપ ફલની ઇચ્છાથી તેના પરિણામમાં વર્તે છે તેથી તે જીવને દ્રવ્ય સામાયિક, પુણ્યરૂપ શુભ કર્મના હેતુરૂપ છે. આમાં પાંચ તત્વ પામીએ. એકતો તેનો જીવ તે જીવ તત્ત્વ, બીજું શુભ કર્મ તે પુણ્ય તત્ત્વ, ત્રીજું પુણ્યનાં દળીયાં–સમૂહ તે પુદ્ગલ હોવાથી અજીવ તત્ત્વ, ચોથું એ આસ્રવરૂપ છે તેથી આસ્રવ તત્ત્વ, પાંચમું એ દળીયાંથી–પુદ્ગલથી જીવ બંધાયો તેથી બંધ તત્ત્વ. આ રીતે નવ તત્ત્વમાંથી દ્રવ્ય સામાયિકમાં પાંચ તત્ત્વ પામીએ.

ભાવ સામાયિક—શ્રી ભગવતિ સૂત્રમાં સામાયિકનો એવો અર્થ કર્યો છે કે "आया खलु सामाइया" એટલે જેટલીવાર સ્વસ્વરૂપમાં રહેવું,

તેટલીવાર સામાયિકનો લાભ જાણવો. માટે શબ્દ નયે ચોથા ગુણઠાણા–ગુણસ્થાનવાલા સમ્યકત્વી, પાંચમા ગુણસ્થાનવાલા દેશવિરતિ શ્રાવક, તથા છઠ્ઠા સાતમા ગુણસ્થાનવાલા મુનિરાજને સામાયિક જાણવું. આમાં આઠ તત્ત્વ પામીએ; અને સમભિરૂઢ નયના મતથી કેવલી ભગવાનને સામાયિક જાણવું, આમાં નવ તત્ત્વ પામીએ; તથા એવંભૂત નયના અભિપ્રાયે સિદ્ધ ભગવાનને સામાયિક જાણવું. આમાં ત્રણ તત્ત્વ પામીએ. આ રીતે ભાવ-સામાયિકના સ્વરૂપનો પરમાર્થ થયો.

આપણે સામાયિકને નયની અપેક્ષાથી, ચાર નિક્ષેપથી, તથા તે કરવામાં કેટલાં તત્ત્વો પામી શકાય છે તે ટુંકાણમાં કહી ગયા, પણ તે સમજવામાં જરા કઠણ પડે તેમ છે, તેથી તેને વિશેષ ગુરૂગમથી જાણી લેવું. અહીં વિસ્તારના ભયથી તેનાપર વધારે વિવેચન આપવામાં આવ્યું નથી.

૯૨.
સામાયિક શિક્ષાવ્રતપર પંચાશક વૃત્તિ.

શ્રી હરિભદ્રસૂરિ પોતાના પ્રથમ પંચાશક નામે શ્રાવકધર્મ પંચાશકમાં શ્રાવકના બાર વ્રત સંબંધમાં સામાયિક નામના શિક્ષાવ્રત માટે ૨૫ મી ગાથા કહે છે કે:—

सिक्खावयं तु एत्थं सामाइयमो तयं तु विणेयं ।
सावज्जेयरजोगाण वज्जणासेवणारूवं ॥

અર્થ—પુનઃ અત્ર એટલે શ્રાવકધર્મમાં સામાયિક તો શિક્ષાવ્રત જાણવું, (કે જે) સાવદ્ય અને તેથી ઇતર એટલે અનવદ્ય એવા યોગો (અનુક્રમે) તજવા અને સેવવારૂપે છે.

આ પર પ્રસિદ્ધ નવાંગી ટીકાકાર અભયદેવસૂરિ નીચે પ્રમાણે પોતાની વૃત્તિમાં વિવેચન કરે છે:—

શિક્ષાવ્રત—ગ્રહણ અને સેવનરૂપી પરમપદસાધક એવી વિશિષ્ટ ચેષ્ટા તે શિક્ષા; તે જે વ્રતમાં પ્રધાનરૂપે છે તે શિક્ષાવ્રત અથવા તે

શિક્ષાનું પદ–આસ્પદ–સ્થાન તે શિક્ષાપદં. તુ એટલે પુનઃ અત્ર એટલે શ્રાવકધર્મમાં. સામાઇયં–સામાયિકં. સમ એટલે રાગદ્વેષથી વિયુક્ત એવા જીવને આય એટલે લાભ તે સમાય; સમ એટલે પ્રતિક્ષણે અપૂર્વ એવા જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રપર્યાય કે જે નિરૂપમ સુખના હેતુ છે તે સમાય જે ક્રિયાનુષ્ઠાનનું પ્રયોજન છે તે સામાયિક. ૩ એ પાદપૂરણ નિપાત છે. બીજાએ વિભક્તિનો નિર્દેશ કર્યા વગર 'મો'ને નિપાત ગણે છે. તકં તુ એટલે તત્પુનઃ વિણેયં એટલે વિજ્ઞેયં–જાણવું. સાવદ્યેતર યોગા એટલે સપાપ નિષ્પાપ વ્યાપાર. તેની વિવક્ષિત અવધિ સુધી યથાસંખ્ય વર્જના સેવનારૂપ–પરિહારાનુષ્ઠાન સ્વભાવવ ળું સામાયિક જાણવું.

આ વ્રત લીધા પછી 'દ્વિવિધ ત્રિવિધ' એ વિકલ્પે આરંભાદિનો ત્યાગ કરવાનો છે અને સ્વાધ્યાદિ વિધિ આચરવાની છે એ પ્રકારે ભાવના આમાં છે.

શંકા—કેટલાક એમ માને છે કે સામાયિક જેણે લીધી હોય તેને જિનને ન્હવણ કરવારૂપ અને જિનની પૂજા આદિ કરવામાં દોષ નથી કારણકે તેમ કરવામાં નિરવદ્ય યોગ છે કારણકે સાવદ્યયોગનું લક્ષણ એ છે કેઃ—

कम्ममवज्जं जं गरहियंति कोहाइणो य चत्तारि ।
सह तेहिजो उ जोगो पच्चक्खाणं भवे तस्स ॥

ચાર ક્રોધાદિ છે તે અવદ્ય કર્મને–પાપકર્મને જે ધિક્કારે છે તેને તે સહિતનો યોગ પચ્ચખાણરૂપ થાય છે.

માટે જિનસ્નપન આદિ કર્મો ગર્હિત નથી.

સમાધાન—જો એમ હોય તો તેમ કરવાનો પ્રસંગ સાધુઓને પણ આવશે કારણકે સાવદ્યલક્ષણમાં સાધુ અને શ્રાવકો બંને આશ્રયે ભેદ કહેલો નથી. તેનું પ્રમાણ એ છે કે 'सामाइयंमि उ कए समणो इव सावओ हवइ जम्हा, एएण कारणेणं बहुसो सामाइयं कुज्जा' એ ગાથામાં કહેલ પ્રમાણે સામાયિક જેણે લીધી છે તે શ્રાવક સાધુ સમાન થાય છે તેથી તેની સાથે સાધુનું સાદશ્ય આવે છે, તેથી શ્રાવક જો

સામાયિક લઇ જિનપૂજા આદિ કરી શકે તો સાધુ પણ કરી શકે, પણ સાધુને તેમ કરવાનો અધિકાર નથી. માટે શ્રાવક પણ ન કરી શકે. વળી જિનસ્નપન આદિ, દેહને વિભૂષણવાળું કર્યું હોય ત્યારે કર્ત્તવ્ય છે, જ્યારે સામાયિક વિભૂષણનો ત્યાગ કર્યા પછી કરવાનું છે. વળી સામાયિક એ ભાવસ્તવ છે, તેમાં રહેલાએ દ્રવ્યસ્તવ કંઇપણ કરવાનું નથી. વિશેષ માટે જુઓ પંચાશક વૃત્તિ પૃ. ૨૧–૨૩ (પ્ર. ભાવનગરની જૈનધર્મ પ્રસારક સભા.)

૯૩.

સામાયિકના પર્યાય-શબ્દ.

નિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે—

सामं समं च सम्मं इग मिइ सामाइअस्स एगट्ठा ।

એટલે સામ, સમ, સમ્મ એ સામાયિકના એકાર્થ છે.

આ ત્રણેના અર્થ જણાવ્યા છે કે:

महुरपरिणाम सामं समं तुला सम्म खीरखंडजुई ॥

—૧ મધુર પરિણામ તે સામ, ૨ તુલા–ત્રાજવા જેવા સમ પરિણામ તે સમ, ૩ ક્ષીર અને ખાંડ મળી જાય તેવો સમ પરિણામ તે સમ્મ. જુઓ અર્થદીપિકા નામની શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણસૂત્ર પર ટીકા. પૃ. ૧૪૮, ૧૪૯. (પ્ર. દે૦ લા. પુ. ફંડ).

આવશ્યક નિર્યુક્તિની ગાથા ૧૦૩૩ માં જણાવ્યું છે કે સમતા, સમ્યકત્વ, શાન્તિ, સુવિહિત આદિ શબ્દ સામાયિકના પર્યાય છે.

૯૪.

સામાયિક એટલે આત્મા.

'તે કાલે, તે સમયે પાર્શ્વનાથના વંશમાં થએલ કાલાસ્યવેષિપુત્ર નામના અનગારે જે તરફ સ્થવિર ભગવંતો હતા, તે તરફ જઇને તે સ્થવિર ભગવંતોને આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—

'હે સ્થવિરો! તમે સામાયિક જાણતા નથી, સામાયિકનો અર્થ જાણતા નથી...'

ત્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ કાલાસ્યવેષિપુત્ર નામના અનગારને આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—

' હે આર્ય ! સામાયિકને જાણીએ છીએ અને સામાયિકના અર્થને જાણીએ છીએ...'

ત્યારે તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર નામના અનગારે તે સ્થવિર ભગવંતોને આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—

પ્ર૦–હે આર્યો ! જો તમે સામાયિકને, સામાયિકના અર્થને...જાણો છો, તો હે આર્યો ! સામાયિક એ શું ? સામાયિકનો અર્થ એ શું ?...

ત્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર નામના અનગારને આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—

ઉ૦–હે આર્ય ! અમારો આત્મા એ સામાયિક છે અને એજ સામાયિકનો અર્થ છે...

ત્યાર પછી તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર નામના અનગારે તે સ્થવિર ભગવંતોને આ પ્રમાણે કહ્યું કે—

પ્ર૦–હે આર્યો ! જો આત્મા એ સામાયિક છે, આત્મા એ સામાયિકનો અર્થ છે...તો તમે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ત્યાગ કરી શામાટે તે ક્રોધ વગેરે નિંદો છો ?

ઉ૦–હે કાલાસ્યવેષિપુત્ર ! સંયમને માટે અમે ક્રોધાદિકને નિંદીએ છીએ.

પ્ર૦–હે ભગવંતો ! શું ગર્હા (નિંદા) એ સંયમ છે કે અગર્હા એ સંયમ છે ?

ઉ૦–હે કાલાસ્યવેષિપુત્ર ! ગર્હા એ સંયમ છે. પણ અગર્હા એ સંયમ નથી. ગર્હા બધા દોષોનો નાશ કરે છે–આત્મા સર્વ મિથ્યાત્વને જાણીને ગર્હાદ્વારા બધા દોષોનો નાશ કરે છે અને એ પ્રમાણે અમારો આત્મા સંયમમાં સ્થાપિત છે, એ પ્રમાણે અમારો આત્મા સંયમમાં પુષ્ટ છે, એ પ્રમાણે અમારો આત્મા સંયમમાં ઉપસ્થિત છે.

(આટલું સાંભળ્યા પછી) અહીં તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર અનગાર

સંબુદ્ધ થયા અને તેમણે તે સ્થવિર ભગવંતોને વાંધા, નમસ્કાર કર્યો. પછી તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર અનગારે આ પ્રમાણે કહ્યું કેઃ—

'હે ભગવંતો ! પૂર્વે-પ્હેલાં એ પદોને નહીં જાણવાથી, શ્રુતરહિતપણું હોવાથી. અબોધિપણું હોવાથી, અનભિગમ હોવાથી, નહીં જોયેલાં હોવાથી, ચિંતવેલાં ન હોવાથી, નહીં સાંભળવાથી, વિશેષે નહીં જાણવાથી, કહેલાં નહીં હોવાથી, અનિર્ણીત હોવાથી, ઉદ્ધરેલાં ન હોવાથી અને એ પદો અનવધારિત હોવાથી એ અર્થમાં મેં શ્રદ્ધા કરી ન હતી, પ્રીતિ કરી ન હતી, રૂચિ કરી ન હતી; અને હે ભગવંતો ! હમણાં એ પદો જાણ્યાં હોવાથી, શ્રુતસહિતપણું હોવાથી, બોધિપણું હોવાથી, અભિગમ હોવાથી, જોએલાં હોવાથી, કહેલાં હોવાથી. નિર્ણીત હોવાથી. ઉદ્ધરેલાં હોવાથી અને એ પદો અવધારિત હોવાથી એ અર્થમાં હું શ્રદ્ધા કરૂં છું, પ્રીતિ કરૂં છું, રૂચિ કરૂં છું.–(હે ભગવંતો!) તમે જેમ એ કહો છો તે એ એ પ્રમાણે છે.'

ત્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ કાલાસ્યવેષિપુત્ર અનગારને આ પ્રમાણે કહ્યું કેઃ—

'હે આર્ય ! જેમ અમે એ કહીએ છીએ તેમ તું શ્રદ્ધા રાખ, પ્રીતિ રાખ અને રૂચિ રાખ.'

ત્યારપછી તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર અનગારે તે સ્થવિર ભગવંતોને વાંધા, નમસ્કાર કર્યો અને આ પ્રમાણે કહ્યું કેઃ—

'હે ભગવંતો ! તમારી પાસે ચાર મહાવ્રતવાળો ધર્મ (મૂકી) પ્રતિક્રમણસહિત અને પાંચ મહાવ્રતવાળો ધર્મ પ્રાપ્ત કરી વિહરવા ઇચ્છું છું.'

(ત્યારે તે સ્થવિરોએ કહ્યું કેઃ-)

'હે દેવાનુપ્રિય ! જેમ સુખ થાય તેમ કર, વિલંબ ન કર.'

ત્યાર બાદ તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર અનગારે તે સ્થવિરોને વાંદી, પ્રણામ કરી અને ચાર મહાવ્રતવાળો ધર્મ (મૂકી) પ્રતિક્રમણવાળો અને પાંચ મહાવ્રતવાળો ધર્મ સ્વીકાર્યો. અને તેમ કરી તે અનગાર વિહરે છે.

ત્યાર પછી તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર નામના અનગારે ઘણાં વર્ષો સુધી સાધુપણું પાળ્યું. અને જે પ્રયોજન સારૂ નગ્નપણું, મુંડપણું, સ્નાન ન કરવું, દાતણ ન કરવું, છત્ર ન રાખવું, જોડા ન પહેરવા, ભોંય પથારી કરવી, પાટીયા ઉપર સૂવું, લાકડા ઉપર સૂવું, કેશનો લોચ કરવો, બ્રહ્મચર્યપૂર્વક રહેવું, (ભિક્ષા માટે) બીજાના ઘેર જવું, ક્યાંય મળે કે ક્યાંય ન મળે અથવા ઓછું મળે (એ સહવું) તથા અનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ, ઇંદ્રિયોને કાંટા જેવા બાવીશ પરિષહો–ઉપસર્ગોને સહવા; એ બધું કર્યું તે પ્રયોજનને તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર અનગારે આરાધ્યું અને તે અનગાર છેલ્લા ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ વડે સિદ્ધ થયો, બુદ્ધ થયો, મુક્ત થયો, પરિનિર્વૃત થયો અને સર્વ દુઃખથી હીન થયો.

—શ્રી ભગવતીસૂત્ર શ. ૧. ઉ. ૯–અનુવાદ પૃ. ૨૦૬ થી ૨૦૮.

જિહાં લગે આતમદ્રવ્યનું, લક્ષણ નવિ જાણ્યું,
તિહાં લગે ગુણઠાણું ભલૂં, કેમ આવે તાણ્યું
—આતમતત્ત્વ વિચારીએ.

આતમ–અજ્ઞાને કરી, જે ભવદુઃખ લહીએ,
આતમ–જ્ઞાને તે ટલે, એમ મન સદ્દહીએ–આતમતત્ત્વ.
જ્ઞાનદશા જે આકરી, તેહ ચરણ વિચારો,
નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં, નહીં કર્મનો ચારો–આતમતત્ત્વ.
ભગવતિ અંગે ભાખીઓ, 'સામાયિક'–અર્થ,
'સામાયિક પણ આતમા', ધરો સૂધો અર્થ–આતમતત્ત્વ.

—સીમંધર સ્ત૦ ૧૨૫ ગાથાનું–યશોવિજયજી.

૯૫.

સામાયિક ચારિત્ર.

"શંકા—ચારિત્રના બે પ્રકાર છે, એક સામાયિક અને બીજું છેદોપસ્થાનીય. સામાયિક ચારિત્ર સર્વ સાવદ્ય વિરતિરૂપ છે અને મહાવ્રતરૂપ હોવાથી છેદોપસ્થાનીય ચારિત્ર પણ અવદ્યવિરતિરૂપ જ

છે. તો આ બન્નેનું લક્ષણ સરખું છે છતાં તેમાં તફાવત કેમ હોઇ શકે? અને શાસ્ત્રોમાં તો તે બેમાં તફાવત કહ્યો છે તેનું શું કારણ?

સમાધાન—પ્રથમ જિનના સાધુઓ ઋજુજડ છે તથા અંતિમ જિનના સાધુઓ વક્રજડ છે માટે તેઓના આશ્વાસન સારૂ પૂર્વ પ્રમાણે ચારિત્રના બે પ્રકાર કહ્યા છે. જો ચારિત્રના બે પ્રકાર કરવામાં ન આવે અને આગલો એકજ સામાયિક ચારિત્રરૂપ પ્રકાર વ્યવસ્થાપવામાં આવે તો નીચે લખ્યા પ્રમાણે વાંધો આવે છેઃ—જે ધણીએ પાધરૂં જ સામાયિક ચારિત્ર સ્વીકાર્યું છે તે ધણી જો તેમાં કાંઇ જરાપણ ભૂલ કરે તો તેના મનમાં એમ આવે કે મારૂં ચારિત્ર નષ્ટ થઇ ગયું અને હું ભ્રષ્ટ થઇ ગયો. કારણ કે ચારિત્ર માત્ર કેવળ સામાયિકરૂપજ છે પણ બીજું નથી, અર્થાત્ એ પ્રમાણે તે આકળો થઇ જાય. અને સૌથી પહેલાં ચારિત્ર સ્વીકાર્યા પછી જો બીજીવાર ચારિત્ર લેવાનો પ્રસંગ હોય તથા પૂર્વના ચારિત્રમાં જો કાંઈ ભૂલ થાય તો પૂર્વ પ્રમાણે આકળા થવાનો પ્રસંગ ન રહે. કારણકે વ્રતનો આરોપ કર્યા બાદ જો સામાયિક સંબંધે જરાક અશુદ્ધતા થઈ હોય તો વ્રત ખંડાતું નથી. અને તેમ થવાથી તેઓ (થોડી ભૂલવાળા) પણ 'અમે ચારિત્રવાળા છીએ' એમ સમજી આકળા થતા નથી અને આ કારણને લીધેજ પૂર્વ પ્રમાણે ચારિત્રના બે પ્રકાર કહ્યા છે. કહ્યું છે કેઃ—

रिउवक्कजडा पुरिमेयराण सामाइए वयारुहणं ।
मणयमसुद्धेऽपि जओ सामाइए हुंति हु वयाइ ॥

—પ્રથમ અને અંતિમ જિનના સાધુઓ અનુક્રમે ઋજુજડ વક્રજડ છે માટે તેઓને સારૂ સામાયિક પછી વ્રતનો આરોપ કહ્યો છે. કારણ કે જો સામાયિક જરાક અશુદ્ધ થયું હોય તોપણ

વ્રતનો બાધ આવતો નથી. અર્થાત્ સામાયિક સંબંધી થોડી ભૂલ થાય તોપણ વ્રતો રહે છે,"

—શ્રી ભગવતી ટીકા અનુવાદ પૃ. ૧૨૮.

૯૬.

શ્રી વીરભગવાન્નું સામાયિક ચારિત્ર.

'આ પ્રકારે ભગવાને પંચમુષ્ઠિએ લોચ કર્યા પછી સામાયિક ચારિત્ર લેવાનો ઠરાવ કર્યો, અને નીચે પ્રમાણે સામાયિક ચારિત્રનો ઉચ્ચાર કર્યોઃ—પ્રથમ સિદ્ધ ભગવાનને नमो सिद्धाणं સિદ્ધોને નમસ્કાર હો એમ કહી નમસ્કાર કરી સામાયિક આ રીતે ઉચ્ચર્યુંઃ—

करेमि सामाइयं [હું સામાયિક કરૂં છું.]

सव्वं मे अकरणिज्जं पावकम्मं [સર્વ પ્રકારનું પાપકર્મ મારે માટે અકર્ત્તવ્ય છે—એટલે નહિ કરૂં]

અર્થાત્ આજથી સમભાવમાં—આત્મભાવમાં—શુદ્ધ સ્વભાવમાં રહી કોઇપણ પ્રકારનો પાપવ્યાપાર નહિ કરીશ એટલે કે મારા મનને, મારા વચનને, મારી કાયાને પાપવ્યાપારમાં જતાં સર્વથા અટકાવીશ.

આ પછી શ્રી વીરપ્રભુએ સાડાબાર વર્ષ અને ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી સમભાવરૂપ સામાયિકમાં રહી સર્વ પાપનો સર્વથા નાશ કરી કેવલજ્ઞાન, (પૂર્ણજ્ઞાન) પ્રાપ્ત કર્યું.

૯૭.

સાધુના અને શ્રાવકના સામાયિક વચ્ચે ભેદ.

સાધુ સાધ્વીઓ સામાયિક વ્રત ઉચ્ચરે તે આ પ્રમાણેઃ—

करेमि भंते सामाइयं ।	હે ભગવન્ હું સમતારૂપ સામાયિક લઉં છું.
सव्वं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि ।	**સર્વ** સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરૂં છું.
जावजीवाय पज्जुवासामि ।	**જ્યાં સુધી જીવું ત્યાં સુધી** (સામાયિકને) પર્યુપાસું છું—આદરૂં છું.
तिविहं तिविहेणं ।	**ત્રણ રીતે** (ત્રણ કરણેઃ—કરવું, કરા-

	વવું, અનુમોદવું એ ત્રણ કરણે) ત્રણ પ્રકારે (ત્રણ યોગે–મને, વચને, અને કાયાએ) જુઓ નીચે.
मणेणं वायाए कायाणं ।	મને વચને અને કાયાએ.
न करेमि न कारवेमि करंतंपि अन्नं न समणुजाणेमि ।	કરૂં નહિ, કરાવું નહિ અને અન્ય કરતા હોય તેને રૂડું માનું નહિ.
तस्स भंते पडिक्कमामि, निंदामि, गरिहामि, अप्पाणं वोसिरामि ॥	હે ભગવન્ તે (પાપવ્યાપારથી હું) નિવર્તું છું, નિંદું છું, ગર્હું છું (ધિક્કારૂં છું) આત્માને વોસરાવું છું.

શ્રાવક શ્રાવિકાઓ સામાયિકવ્રત ઉચ્ચરે તે આ સામાયિકસૂત્રમાં આપેલ છે છતાં સ્પષ્ટતા અને સરખામણી ખાતર અત્ર મૂકી જોઇએ.

करेमि भंते सामाइयं ।	હે ભગવન્ હું સામાયિક લઉં છું.
सावज्जं जोगं पच्चक्खामि	સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ–પ્રત્યાખ્યાન કરૂંછું.
जावनियमं पज्जुवासामि	**જ્યાં સુધી નિયમ છે ત્યાં સુધી** (ઓછામાં ઓછું બે ઘડી સુધી) તેનું પર્યુપાસન–સેવન કરૂં છું.
दुविहं तिविहेणं	**બે રીતે** (બે કરણેઃ કરવું અને કરાવવું એ બે કરણે) અને ત્રણ રીતે (ત્રણ યોગે–મને વચને અને કાયાએ) નીચે જુઓ
मणेणं वायाए काएणं	મને વચને અને કાયાએ
न करेमि न कारवेमि ।	કરૂં નહિ, કરાવું નહિ;
तस्स भंते पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ॥	હે ભગવન્ તે (પાપવ્યાપારથી હું) નિવર્તું છું, નિંદું છું, ગર્હું છું (ધિક્કારૂં છું) અને આત્માને વોસરાવું છું.

શ્રાવક–શ્રાવિકા પરિગ્રહધારી છે–તેમણે મહાવ્રત લીધાં નથી તેથી સામાયિક યાવજ્જીવન ન લઇ શકે, તેમજ ત્રણેય કરણે એટલે કરવા,

કરાવવા અને **અનુમોદવા** ૩૫ ત્રણેય કરણે તે વ્રત ન લઈ શકે-લેવા સમર્થ નથી, તેથી તેમને **અનુમોદન**ની છુટ રહી છે.

આવશ્યકનિર્યુક્તિપર પોતાની બૃહદ્વૃત્તિમાં સામાયિકના અધિકારમાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિ કહે છે કેઃ—ગૃહસ્થ પણ ગૃહસ્થપણે સામાયિક કરે ત્યારે 'કરેમિ ભંતે' ઇત્યાદિ કહી સામાયિક કરે છે તેમાં 'દુવિહં તિવિહેણું' ને બદલે 'તિવિહં તિવિહેણું' એવો પાઠ કેમ નથી ઉચ્ચારતા એટલે એવો પાઠ ઉચ્ચારવામાં શું દોષ–હાનિ છે? એનો ઉત્તર એ છે કે પૂર્વે કરેલાં ખેતી આદિ કર્મોના આરંભ કાર્યોમાં જો અનુમતિના અનિષેધથી તે વ્રતના ભંગ કરવાનો પ્રસંગ આવે, એટલે કે ગૃહસ્થે પૂર્વે આરંભાદિક કાર્ય કર્યાં છે અને આગલ હવે પછી પણ તેને આરંભાદિક કાર્ય કરવાનો અભિલાષ છે તે માટે ગૃહસ્થથી અનુમોદનાનો નિષેધ ન થાયઃ—જો અનુમોદનાનો નિષેધ કરે તો વ્રત ભંગ થાય. બીજો પ્રશ્ન પછી એ છે કે આગમમાં ત્રિવિધ ત્રિવિધે પણ ગૃહસ્થને પ્રત્યાખ્યાન કરવાનું કહ્યું છે તે શા સંબંધે? તેનો ઉત્તર એ છે કે અતિ સ્થૂલ સાવદ્ય યોગના સંબંધે તેમ છે. તેમજ મહાભાષ્યકારે કહ્યું છે કેઃ—

जइ किंचिदप्पओ अणमप्पप्पं वा विसेसिउं वत्थुं ।
पच्चक्खेज ण दोसो सयंभुरमणाइ मच्छुव्व ॥

—જો કોઇ પ્રયોજન રહિત એવી અલ્પમાત્ર વસ્તુને વિશેષપણે કરવાને ત્રિવિધ ત્રિવિધે કરી પચ્ચખે છે તેમાં દોષ નથી; સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના મત્સ્યની પેઠે.

અહીં સામાયિક વિષે તો સામાન્ય પ્રકારે નિયમનું ગ્રહણ છે તેમાં પણ પૂર્વાચાર્યની પરંપરાનું પ્રમાણ ગણી જઘન્યે બે ઘટિકા જેટલું તે વ્રત કરવું યોગ્ય છે.

૯૮.
સ્થાયી સામાયિક.

શ્રી કુંદકુંદાચાર્યના નિયમસારના પરમસમાધિ–અધિકારમાં જણાવ્યું છે કેઃ—

૧. જે સર્વ સાવદ્ય ક્રિયાથી વિરક્ત છે, ત્રણ ગુપ્તિના ધારક હોઇ પોતાની ઈંદ્રિયોને સંકોચે છે તેને—
૨. જે સર્વ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણીઓમાં સમતાભાવ રાખે છે તેને+
૩. જેને સંયમમાં, નિયમમાં, તપમાં હોવા સાથે આત્મા સંનિહિત—નિકટવર્તી છે તેને—
૪. જેને રાગ દ્વેષ વિકાર પેદા થતો નથી તેને—
૫. જે નિત્ય આર્ત્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનને તજે છે તેને--
૬. જે નિત્ય પુણ્ય અને પાપ ભાવોને તજે છે તેને--
૭. જે હાસ્ય, રતિ, શોક, અરતિ, જુગુપ્સા, ભય, ને ત્રણ પ્રકારના વેદ એ સર્વ તજે છે તેને—
૮. જે ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન નિત્ય ધ્યાવે છે તેને--

સામાયિક સ્થાયી થાય છે એમ કેવલિ શાસનમાં કહ્યું છે-ગાથા ૧૨૫ થી ૧૩૩.

૯૯.

છ આવશ્યકનો ક્રમ અને તેમનાં ફલ.*

(૧) સામાયિકાધ્યયન —પ્રતિક્રમણની આદિમાં ઇરિયાવહિ કરવામાં આવે છે, તે ક્ષેત્રશુદ્ધિને માટે છે; ત્યારપછી દેવવન્દન કરવામાં આવે છે તે મંદિરની ક્રિયા છે. મંદિરમાં જઈ દેવવન્દન કરવાની વિધિ

+આ ગાથા આ પ્રમાણે છે:—

जो समो सव्वभूदेसु थावरेसु तसेसु वा।
तस्स सामाइगं ठाई इदि केवलिसासणे ॥ १२६ ॥

આનું રૂપાંતર 'યદાહુઃ' એમ કહી રત્નશેખરસૂરિએ પોતાની શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણસૂત્રની અર્થદીપિકા નામની ટીકામાં નીચે પ્રમાણે ટાંક્યું છે:—

जो समो सव्वभूएसु तसेसु थावरेसु अ।
तस्स सामाइअं होइ, इई केवलिभासिअं पृ. १४८

*શ્રી પંચપ્રતિક્રમણ મૂલ સૂત્રમ્—પ્ર૦ શ્રી જૈન નવયુવક મિત્રમંડળ-લોહાવટ મારવાડની-પ્રસ્તાવનામાંથી.

શિથિલ થવા લાગી ત્યારે આચાર્યોએ પ્રતિક્રમણની સાથે તે સામેલ કરી છે. અસલ વાત એ છે કે દૈવસિક પ્રતિક્રમણમાં " દેવસિ પડિક્કમણુ ઠાઉં ' અહીંથી લઇ અતિચારની આઠ ગાથાઓનો કાયોત્સર્ગ પારી ' નમો અરિહંતાણં ' કહેવા સુધી સામાયિકાધ્યયન છે.

સામાયિક ત્રણ પ્રકારનાં છે. શ્રુતસામાયિક, સમ્યક્ત્વસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિક [ચારિત્રસામાયિકના બે ભેદ છે–દેશચારિત્રસામાયિક અને સર્વચારિત્રસામાયિક.] આ મુખ્ય ત્રણે સામાયિકથી ક્રમશઃ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સામાયિકાધ્યયનમાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર, તેમજ ઉપલક્ષણથી તપ અને વીર્ય એ પાંચે આચારોમાં અતિચાર લાગ્યા હોય, તેનું ચિંતવન કરવામાં આવે છે. આ ચિંતવન રાગદ્વેષરૂપી વિકલ્પોને દૂર કરી સમભાવ રાખવાથી થઇ શકે છે, તેટલા માટેજ આ અધ્યયનનું નામ સામાયિક–અધ્યયન રાખવામાં આવ્યું છે.

આ અધ્યયનનું ફલ શું? તે માટે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના ૨૯ મા અધ્યયનમાં પ્રશ્ન કરી ઉત્તર આપવામાં આવેલ છે કે:—

પ્ર૦ सामाइएणं भन्ते जीवे किं जणइ ?—હે ભગવન્! સામાયિકથી ભવ્ય જીવ શું પ્રાપ્ત કરે છે?

ઉ૦ सामाइएणं सावज्जजोग विरइ जणयइ ८।—સામાયિક કરવાથી જીવ સાવદ્યયોગોથી નિવૃત્તિ પામે છે, એટલે કે પાપ લાવનારા સાવદ્યયોગ છે તેથી નિવૃત્તિ થવાથી ફરી નવાં પાપ આવતાં નથી.

(૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવાધ્યયન––રાગદ્વેષરૂપી વિકલ્પોનો ત્યાગ કરી સમભાવ જે જીવ રાખે તે ચોવીસ તીર્થંકરોની ગુણસ્તુતિ કરી શકે છે. તે સ્તુતિ, કાયોત્સર્ગ પાર્યા પછી ' લોગસ્સ ' કહેવામાં આવે છે તે; તેને ચતુર્વિંશતિસ્તવાધ્યયન કહે છે. તેનું ફલ ઉક્તસૂત્રમાં ઉક્તઅધ્યયનમાં કહ્યું છે કે:—

प्र० चउव्वीसत्थएणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?—હે ભગવન્ ચતુર્વિંશતિસ્તવથી જીવ શું પામે છે ?

उ० चउव्वीसत्थएणं जीवे दंसणविसोहिं जणयइ ९।—ચોવીસ તીર્થંકરોની ગુણસ્તુતિ કરવાથી જીવોને દર્શનવિશુદ્ધિ થાય છે એટલે સમ્યક્ત્વ નિર્મલ થાય છે.

(૩) વન્દનકાધ્યયન—રાગદ્વેષરહિત સમભાવોથી દેવની ગુણસ્તુતિ કરનારો મહાનુભાવ આચાર્યમહારાજને દ્વાદશાવર્તન વન્દન કરવા યોગ્ય થાય છે. 'લોગસ્સ' કર્યા પછી બે વાર દ્વાદશાવર્તન વન્દના દેવી તે વન્દનક. તેનું ફલ તેજ સ્થળે એમ કહ્યું છે કે:—

प्र० वन्दणएणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?—

उ० वन्दणएणं जीवे नियागोयं कम्मं खवेइ उच्चागोयं कम्मं निबन्धइ सोहग्गं चणं अपडिहयं आणाफलं निवत्तेइ दाहिणभावं च णं जणयइ.। १०

ભાવાર્થ—ગુરૂમહારાજને નમ્રભાવે વન્દન કરવાથી નીચ ગોત્ર કર્મનો ક્ષય, અને ઉચ્ચ ગોત્રકર્મનો બન્ધ કરે છે. સૌભાગ્યલક્ષ્મિનુ ઉપાર્જન કરે, તથા જેનાપર આદેશ—આજ્ઞા કરે તે સહર્ષ સ્વીકારી શીઘ્રતાપૂર્વક તે કાર્યને કરે અને બીજાને આનન્દકારી વચન બોલવાની લબ્ધિને પ્રાપ્ત કરે.

(૪) પ્રતિક્રમણાધ્યયન—જે રાગદ્વેષરહિત સમભાવોથી દેવગુરૂની સ્તુતિ સ્તવના વન્દન નમસ્કાર કરનાર હોય તે પોતાના પાપોનું પ્રતિક્રમણ કરી શકશે. આ વન્દનાના અંતથી "આયરિય ઉવજ્ઝાય" સુધીનું પ્રતિક્રમણ નામનું ચતુર્થ અધ્યયન છે. તેનું ફલ ઉક્તસ્થલે એમ બતાવ્યું છે કે:—

प्र० पडिक्कमणेणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?।

उ० पडिक्कमणेणं जीवे वयछिद्दाणि पिहेइ
पिहियवयछिद्दे पुण जीवे निरुद्धासवे

उसबलचरित्ते अट्ठसु पवयणमायासु
उवउत्ते अपुहत्ते सुप्पणिहिंदिए विहरइ. । ११

ભાવાર્થ--પ્રતિક્રમણ કરનારા જીવોના વ્રતમાં અતિચારરૂપી જે છિદ્ર હતાં કે જેને લીધે કર્મરૂપી પાણી આવતું રહ્યું હતું, તે છિદ્રોને જાણી પ્રતિક્રમણરૂપી પાટીઆથી છિદ્રોને પૂરી દેવાથી કર્મરૂપી પાણી આવતું બંધ થઇ ગયું, ત્યારથી અસબલ એટલે નિર્મલ ચારિત્ર પાળતા થકા અષ્ટપ્રવચનમાતાના પાલનમાં ઉપયોગવંત સંયમસમાધિવન્ત થઈ નિરતિચાર ચારિત્ર પાળતા પાળતા વિચરે.

(૫) કાયોત્સર્ગાધ્યયન--રાગદ્વેષરહિત દેવગુરૂની સ્તુતિ વન્દનાદિ સમભાવથી કરનારા શુદ્ધભાવોથી પ્રતિક્રમણ કરશે તેજ જીવ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રની વિશુદ્ધિને માટે કાયોત્સર્ગ કરવા યોગ્ય થશે. ' આયરિય ઉવજ્ઝાએ ' ના અંતથી બે વાર વંદના દેવા સુધીનું આ પાંચમું અધ્યયન છે. તેનું ફલ ઉક્તસ્થળેજ એમ દર્શાવ્યું છે કેઃ—

प्र० काउसग्गेणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?
उ० काउसग्गेणं जीवे तीय पडुप्पन्नं पायच्छित्तं विसोहेइ ।
विसुद्धपायच्छित्ते य जीवे निव्वुयहियए ओहरियभरुव्व भारवहे पसत्थज्झाणोवगए सुहं सुहेणं विहरइ ॥ १२ ॥

ભાવાર્થ--કાયોત્સર્ગ કરનારા જીવ ભૂત અને વર્તમાનકાળમાં લાગેલા અતિચારોના પ્રાયશ્ચિત્તને વિશુદ્ધ કરે છે. તે પ્રાયશ્ચિત્તને વિશુદ્ધ કરનારો જીવ પ્રશસ્ત હૃદય શુભભાવનાઓવાળો થઇ જેમ ભાર ઉપાડનાર જીવ ભાર ઓછો થતાં સુખી થાય છે તે પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપી વજનને ઓછું કરવાથી પ્રશસ્ત ધ્યાન એટલે ધર્મધ્યાન શુકલધ્યાનમાં પોતાના આત્માને જોડતાં સુખથી વિહાર કરે.

(૬) પ્રત્યાખ્યાનાધ્યયન--રાગદ્વેષત્યાગી સમભાવી દેવગુરૂભક્તિ-સ્તુતિ કરનારો નિષ્કપટભાવથી પ્રતિક્રમણ કરી પ્રાયશ્ચિત્તરૂપી કાયોત્સર્ગ કરનારો થાય તેજ ભવિષ્યમાં પ્રત્યાખ્યાન કરવા યોગ્ય બની

શકે. નમુક્કારસિ આદિ તપશ્ચર્યા કરવારૂપ આ છઠ્ઠું અધ્યયન છે. તેનું ફલ પણ તેજ સ્થળે કહ્યું છે કે:--

प्र० पच्चक्खाणेणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?

उ० पच्चक्खाणेणं जीवे आसवदाराइं निरुम्भइ ।
पच्चक्खाणेणं इच्छानिरोहं जणयइ ।
इच्छानिरोहं गये य णं जीवे सव्वदव्वेसु विणीयतण्हे सीयलभूए विहरइ ॥ १३ ॥

ભાવાર્થ—પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવ કર્મ આવવાના દરવાજારૂપ જે આસ્રવ છે તેનો નિરોધ કરી નાંખે છે, અને ભવિષ્યની ઇચ્છાનો પણ નિરોધ કરે છે. ઇચ્છાનો નિરોધ કરવાથી સર્વ દ્રવ્યોપર જે મમત્વભાવ હતો તે તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવાથી શિતલીભૂત થઇ જાય છે અર્થાત્ પ્રત્યાખ્યાન કરનારો તૃષ્ણાથી મુક્ત થઇ જાય છે.

આ આવશ્યક ભગવાન્ વીરપ્રભુના શાસનમાં નિર્વિઘ્નપણે સમાપ્ત થયું છે તે માટે ઓછામાં ઓછા ત્રણ અને વધુમાં વધુ ૧૦૮ શ્લોકોથી ચૈત્યવન્દન સ્તુતિ કરવામાં આવે છે કે જેનું ફલ એજ સ્થળે એમ બતાવ્યું છે કે:—

प्र० थवथुइमंगलेणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?

उ० थवथुइमंगलेणं जीवे नाणदंसणचरित्तबोहिलाभं जणयइ ।
नाणदंसणचरित्तबोहिलाभसंपन्ने य णं जीवे अन्तकिरियं कप्पविमाणोववत्तिगं आराहणं आराहेइ ॥ १४ ॥

ભાવાર્થ—તીર્થંકરોનાં ગુણકીર્ત્તન સ્તુતિ કરવાથી જીવો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ બોધિબીજની પ્રાપ્તિ કરી લે છે. જ્ઞાનાદિની પ્રાપ્તિ થવાથી તેજ ભવમાં મોક્ષે જાય છે યા વૈમાનિક દેવનું આયુષ્યયોગ્ય આરાધના કરે છે તે ત્રીજા ભવે મોક્ષે જાય છે.

૧૦૦.
'પ્રશ્નપદ્ધતિ'માંથી જાણવા જેવું.

૧. **મુહપત્તી**—મુખવસ્ત્રિકાને 'હસ્તક' એ નામ પણ આપવામાં આવ્યું છે. નવાંગ વૃત્તિકાર શ્રીમદ્ અભયદેવસૂરિના શિષ્ય શ્રી હરિચંદ્રગણિની પ્રશ્નપદ્ધતિ નામના ગ્રંથમાં પ્રશ્નોત્તર છે તેમાં પહેલો પ્રશ્નોત્તર એ છે કેઃ—

પ્ર૦ શ્રીમદ્ દશવૈકાલિકમાં "हत्थगं संपमज्जिता" છે તેમાં હસ્તક શબ્દથી શું સમજવું ?

ઉ૦ આનો ઉત્તર એ છે કે 'હસ્તક' શબ્દથી મુખવસ્ત્રિકા નામનું ઉપકરણવિશેષ સમજવું. વિદ્વાનોએ કહ્યું છે કેઃ—

सोलस्संगुलदीहं वित्थारेणापि होति [तावेव] ।
हत्थगनामुवगरणं तं नेयव्वं पयत्तेण ॥

—સોળ આંગળ દીર્ઘ—લાંબી ને વિસ્તારથી પણ હોય છે તે હસ્તક નામ ઉપકરણ છે એમ પ્રવૃત્તિ કરનારે જાણવું. આમા સોળ અંગુલ પ્રમાણ કથન છે તે પરથી મુખવસ્ત્રિકા જાણવી. (આ નામ તે હાથમાં રાખવામાં આવતી તે પરથી પડયું લાગે છે.)

૨. **ઉત્તરાસંગ ઇર્યાપથિકી અવસરે શ્રાવકથી ન રાખી શકાય તેનું શું કારણ ?**

આનો ઉત્તર એ છે કે વિનયની પ્રતિપત્તિ—સાચવણ માટે ઉત્તરાસંગ છે. ઇર્યાપથિકી તો પ્રાયશ્ચિત્ત—આદાન રૂપ છે તેમાં ઉત્તરાસંગ હોય નહિ. અતિ હમુખ રીતિથી પ્રાયશ્ચિત્ત પાળવાનું છે. તેથી ઇર્યાપથિકી પ્રતિક્રમણ અવસરે ઉત્તરાસંગની પ્રવૃત્તિ નથી રખાતી. [૨૬ મો પ્રશ્નોત્તર]

૩. જો શ્રાવકે સામાયિક આદિ કર્યું છે તે સાધુવંદનાર્થે જાય કે નહિ ? —આનો ઉત્તર એ છે કે ઇર્યા આદિ સમિતિ વડે યતિની પેઠે જો જાય તો તે ગમન યુક્તજ છે. અન્યથા નહિ. આ સવિસ્તર હરિભદ્રસૂરિએ આવશ્યક બૃહદ્ વૃત્તિમાં કહ્યું છે ત્યાંથી જાણવું. [૪૬ મો પ્રશ્નોત્તર]

૧૦૨.
સામાયિકનું માહાત્મ્ય-ફલ.

સામાયિક મોક્ષાંગ છે, અને તે કઇ રીતે તે કહી ગયા છીએ. મોક્ષાંગ કહેવાથી સામાયિકનું સૌથી વધારે માહાત્મ્ય બતાવાય છે, એટલે તે કરતાં વધારે ફલ કહેવાની જરૂર ન રહે, છતાં શાસ્ત્રકારોએ તેનું પ્રમાણ બીજી રીતે કરેલ છે તે કહીએ.

दिवसे दिवसे लक्खं, देइ सुवन्नस्स खंडियं एगो ।
एगो पुण सामाइयं करेइ न पहुप्पए तस्स ॥

અર્થ—કોઇ દરેક દિવસે લાખ ખાંડી સુવર્ણનું-સૌનૈયાનું દાન દે, અને કોઈ એક સામાયિક કરે, પણ સામાયિક કરનારની તોલે લાખો સૌનૈયા હમેશાં દાન દેનારો આવતો નથી. આવો સામાયિકનો મહિમા છે. વળી કહ્યું છે કેઃ—

सामाइयं कुणंतो, समभावं सावओ अ घडिय दुग्गं ।
आउ सुरेसु बंधइ इति अमित्ताइ पलियाइं ॥

અર્થ—બે ઘડી સમભાવથી સામાયિક કરનાર શ્રાવક અસંખ્ય વરસોનું અનેક પલ્યોપમવાળું દેવ-આયુ બાંધે (તે જીવ તદ્ભવ મોક્ષગામી ન હોય તો)

"લખ ઓગણુસઠ બાણું કોડી, પંચ વિશ સહસ્સ નવસેં જોડી;
પંચવિંશ પલ્યોપમ ઝાઝેરૂં, તે બાંધે આયુ સુર કેરૂં.

—બાર વ્રતની પૂજા.

"બાણુવઇ કોડીઓ, લખ્ખા ગુણસઠ્ઠી સહસ પણુવીસં ।
નવસય પણુવીસાએ, સતિહા અડભાગ પલિયસ્સ ॥

—શુદ્ધ સામાયિક કરનારને આટલું ફળ કહ્યું છે કે તે ૯૨૫૯૨૫૯૨૫૯૨૫⅜ પલ્યોપમ દેવગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે. વળી

"સામાયિકવ્રત પાળી જુગતે, તે ભવ ધનમિત્ર ગયો મુગતે;
આગમ રીતે વ્રત હું પાળું, પંચમ ગુણઠાણું અજવાળું.

—બારવ્રતની પૂજા.

અર્થ—યુક્તિપૂર્વક, ઉપયોગપૂર્વક સામાયિક કરી ધનમિત્ર (તેની આખી કથા અર્થદીપિકામાં આપેલી છે) તેજ ભવને વિષે મોક્ષ પામ્યો. હું પણ આગમરીતે મહાપુરૂષો જે પ્રકારે બોધી ગયા છે તે પ્રકારે એ વ્રત આદરૂં, અને એમ કરી દેશવિરતિરૂપ શ્રાવકને યોગ્ય પાંચમા ગુણસ્થાનકનો મહિમા વધારૂં; એટલે કે ઉત્તમ શ્રાવક પોતાના શ્રાવકપણાને દીપાવવાનોજ મનોરથ રાખે. આ સામાયિક એ દેશ ચારિત્ર છે. દેશવિરતિ શ્રાવકે પ્રતિ દિવસે સામાયિક કર્તવ્ય છે.

શ્રી કર્પૂરપ્રકર નામક ગ્રંથના શ્લોક ૪૭ અને ૪૮ કહે છે કેઃ—

सामायिकं द्विघटिकं चिरकर्मभेदि,
चंद्रावतंसकवदुच्चधियोऽत्र किंतु ।
स्पर्शेऽपि सत्यमुदकं मलिनत्वनाशि
घोरं तमो हरति वा कृत एव दीप ॥

વિશેષાર્થ—સામાયિક બે ઘડી પાળ્યું હોય તો પણ ઘણા કાલનાં સંચેલાં કર્મોને ભેદનારૂં થાય છે. કોની પેઠે ? તો કહે છે કે ચંદ્રાવતંસક રાજાની પેઠે, અર્થાત્ બે ઘડીવાર પાળેલું સામાયિક અનેક કર્મોનો નાશ કરે છે, તો ઝાઝીવાર પાળવાથી એ સામાયિકમાં ઉંચી બુદ્ધિવાલાને કર્મનો નાશ થાય તેમાં તો શું આશ્ચર્ય ? તે વાત સત્ય છે. અહીં દૃષ્ટાંત કહે છે, જેમકે જલ, સ્પર્શ કરવાથી મલીનપણાને નાશ કરનારૂં થાય છે અને દીવો, કરાતાંજ ઘણા કાલના ભયંકર અંધકારનું તે હરણ કરે છે.

सामायिकं समतयारिसुहृत्सु सिध्यै,
प्रद्योतमुक्तिकृदुदायिनराजवत्स्यात् ।
सच्चंदनांशुकमिवास्फुटकुष्ठभाजः
तत्कुर्वतः कपटतो बहिरंगशुध्यै ॥

વિશેષાર્થ—શત્રુમિત્રોને વિષે સમભાવરૂપ સામાયિક કર્યું હોય તો સિદ્ધિને માટે હોય. કોની પેઠે ? તો કહે છે કે ચંડપ્રદ્યોત રાજાને બંધનથી મૂકનાર એવા ઉદાયિન રાજાની પેઠે, અને કપટથી સામાયિક કરનારને બાહેરના અંગની શુદ્ધિને માટે થાય છે. ત્યાં દૃષ્ટાંત કહે છે કે જેમ જે પ્રાણીને

કોઢનો રોગ બહાર દેખાણો નથી તે પ્રાણીને સારૂં ચંદન ચોપડવું તેજ વસ્ત્ર લાગે, તેમ તે સામાયિક બહારના દોષોને મટાડે છે, માટે તેવું સામાયિક સર્વ ભવ્ય જીવે જરૂર કરવું.

વળી સામાયિક એ સમતાનો પ્રવાહ છે-સમતાનો સમુદ્ર છે, તેથી તેમાં રહેવાથી શ્રાવક સાધુ થઈ શકે છે. કહ્યું છે કેઃ—

सामाइअंमि उ कए, समणो इव सावओ हवइ जम्हा ।
एएण कारणेणं, बहुसो सामाइयं कुज्जा ॥

અર્થ—સામાયિક કર્યે છતે શ્રાવક સાધુ જેવો થાય છે, અને તેટલા માટે બહુવાર સામાયિક કરવું. (જુઓ સામાયિક પારવાનું સૂત્ર.)

આ વાત સત્ય છે, કારણ કે સાધુમાં ક્ષમા, વૈરાગ્યવૃત્તિ, ઉદાસીનતા, સ્ત્રી-પુત્ર-દેહ વગેરે પરના મમત્વનો ત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય આદિ જે મહાન ગુણો હોવા જોઇએ તેની છાયા સામાયિક કરતી વખતે શ્રાવકને પણ આવે છે.

આવશ્યક ચૂર્ણિમાં પણ કહ્યું છે કેઃ—

यदा सव्व सामाइअं काउमसत्तो तदा देससामाइअंपि ताव बहुसो कुज्जा । तथा जत्थ वा वीसमइ अच्छइ वा निव्वावारो सव्वत्थ सामाइअं करेइ ।

—જ્યારે સર્વથી સામાયિક કરવાને અશક્ત હોઇએ ત્યારે દેશથી સામાયિક પણ ઘણીવાર કરવું જોઇએ. તથા જ્યાં વિસામો હોય છે-એટલે કે અવકાશ મળે છે, યા નિર્વ્યાપારપણું-કાંઈ કાર્ય કરવાપણું ન હોય ત્યાં સર્વથા-અવશ્ય સામાયિક કરવું ઘટે.

કારણ કે—

जीवो पमायबहुलो बहुसोवि अ बहुविहेसु अत्थेसु ।
एएण कारणेणं बहुसो सामाइअं कुज्जा ॥

—બહુ વિધ એટલે ઘણા પ્રકારના અર્થ એટલે પદાર્થોમાં બહુશઃ-ઘણીવાર બહુ પ્રમાદવાળો જીવ છે, એ કારણથી ઘણીવાર સામાયિક કરવી જોઇએ.

તપ કરતાં સમતાવાળી સામાયિક શ્રેષ્ઠ છે તે માટે જુઓઃ-

तिव्वतवं तवमाणो, जं नवि निठ्ठवइ जम्म कोडीहिं ॥
तं समभाविअचित्तो, खवेइ कम्मं खणद्धेण ॥

અર્થ—કરોડ જન્મો તીવ્ર તપ તપતાં પણ જે કર્મ ક્ષીણ થતાં નથી, તે એક સમતાવાન જીવ સમતાથી સામાયિક કરી અર્ધ ક્ષણમાં ક્ષીણ કરે છે. આ સામાયિકનું ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ છે, અને તે પણ અભ્યાસે કરી આવી શકે છે. વળી

जे केवि गया मोक्खं, जेवि य गच्छंति जे गमिस्संति ।
ते सव्वे सामाइअमाहप्पेणं मुणेयव्वा ॥

અર્થ—જે કોઇ મોક્ષે પધાર્યાં, પધારશે, અથવા પધારે છે તે સર્વે સામાયિકના માહાત્મ્યથી-પ્રભાવથીજ, એમ જાણવું.

સામાયિક કરવાથી સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ થાય છે. સામાયિક એ ભાવસ્તવ છે તે પ્રાપ્ત થવાથી પૂજા આદિ દ્રવ્યસ્તવ કરવાનો અધિકાર—યોગ્યતા નથી.

સામાયિક ઉદય આવવું મહા દુર્લભ છે, તેથી દેવતા પણ પોતાના હૃદયમાં સામાયિકની સામગ્રી મેળવવા વાંછે છે કે 'એક મુહૂર્ત માત્ર સામાયિક કરવાનું મને ઉદયમાં આવે તો મારૂં દેવપણું સફલ થઇ જાય !' આ માટે શ્રાવકે પણ શુદ્ધ સામાયિક કરવું.

ફલનો વિશેષ વિસ્તાર શ્રી વીરભગવાનને 'सामाइएणं भंते जीवे किं जणइ' એટલે સામાયિક કરનારો જીવ શું ઉપાર્જન કરે છે? એ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવતાં ઉત્તરમાં ભગવાને કહેલાં ઉત્તમ ફલ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯ મા અધ્યયનમાં જણાવેલ છે તે (ઉપર પૃ. ૯૬) મૂકવામાં આવેલ છે. વિશેષમાં

न हूयेत तप्येत न, दीयेत वा न किंचन ।
अहो ! अमूल्यक्रीतेयं साम्यमात्रेण निवृतिः ॥

હોમ ન કરીએ, તપ ન કરીએ, કંઇ પણ દાન ન આપીએ, (છતાં) અહો ! સામ્ય માત્રથી વિના મૂલ્યે નિવૃત્તિ એટલે મોક્ષ ખરીદાય છે.

તથા

किं तिव्वेण तवेणं, किं च जवेणं किं च चरित्तेणं ।
समयाइ विण मुक्खो, न हु हुओ कहवि न हु होइ ॥

—શ્રી ભગવતી અંગ.

અર્થ—ગમે તેવો તીવ્ર તપ તપે, જપ કરે, અને દ્રવ્ય ચારિત્રનું ગ્રહણ કરે, પરંતુ સમતા વિના-સામાયિક (ઉત્કૃષ્ટ ભાવનું) વિના મોક્ષ કોઇનો થયો નથી, થતો નથી, થશે નહિ.

આવું સામાયિકનું માહાત્મ્ય છે; વસ્તુતઃ સામાયિક મોક્ષાંગ છે, તો સામાયિક સદ્‌ભાવપૂર્વક થાય તો બહુ લાભ થાય; માટે આત્મહિતના શોધકે-ઇચ્છાવાળાએ સામાયિક કરવાનો સદૈવ ભાવ રાખવો. સદ્‌ભાવપૂર્વક સામાયિક કરતાં ઘણા જીવો તરી ગયાના દાખલા છે, તે **'અર્થ**દીપિકા' 'ઉપદેશપ્રાસાદ' વગેરે વાંચવાથી સમજાશે, અને આપણે પણ સામાયિકથી તરીશું.

તેથી છેવટે આપણા પૂર્વ મહાન્ પ્રભાવક પુરૂષોના શબ્દો 'जाहे खणिउ ताहे, सामाइअं करेइ' એટલે જ્યારે વખત મળે ત્યારે સામાયિક કરી એ શબ્દો કહીશું.

૧૦૨.
સૂત્રપાઠ અને વિધિ સાથે અર્થજ્ઞાન.*

હવે સામાયિકમાં બોલાતાં સૂત્રો તે સંબંધીની વિધિ સહિત **'સામાયિક-સૂત્ર'**માં આપીએ છીએ તે પહેલાં સૂત્ર કેવું હોવું જોઇએ, તે સંબંધી શું ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ તે કહીશું.

કેટલાક ભાઇઓ યા બ્હેનો સૂત્ર કંઠસ્થ કરી લે છે; અને ક્રિયા કરતી વખતે પોપટ માફ્ક પાઠ બોલી જાય છે, પરંતુ તે મૂલ સૂત્રોના અર્થથી અજ્ઞાત હોવાથી; અર્થ ભાવાર્થ અને મતલબને જાણનારા જેટલો

* શ્રી પંચ પ્રતિક્રમણ મૂલ અત્રમ્-પ્ર૦ શ્રી જૈન નવ યુવક મિત્રમંડળ-લોહાવટ મારવાડની પ્રસ્તાવનામાંથી.

લાભ લઈ શકે તેટલો તેઓ લાભ લઇ શકતા નથી. શાસ્ત્રકારોએ ફરમાવ્યું છે કેઃ—

पदं—(દરેક) પદ.
सिक्खितं—સારી રીતે શીખેલું જોઇએ.
ठितं—વાચનાદિ સ્વાધ્યાયથી ઠીક સ્થિર કરેલું જોઇએ.
जितं—સારણા વારણા ધારણાથી અસ્ખલિત હોય.
मितं—પદ અક્ષર બરાબર માપેલ-યાદ રાખેલ હોય.
परिजितं—ક્રમોત્ક્રમ યાદ રાખેલું હોય.
नामसम—શીખેલા જ્ઞાનને સ્વનામ પેઠે યાદ રાખેલું હોય.
घोससम—ઉદાત્ત અનુદાત્ત સ્વર વ્યંજન સંયુક્ત યાદ રાખેલું હોય.
अहिण अक्खरं—અક્ષરાદિ હીનતા રહિત " "
अणाच्च अक्खरं—અક્ષર માત્રાદિના અધિકપણા રહિત " "
अबद्ध अक्खरं—ઉલટ પાલટ અક્ષર રહિત યાદ રાખેલું હોય.
अक्खलियं—અસ્ખલિતપણે બોલવા રૂપે " "
अमिलिय अक्खरं—અનમીલન એટલે વિરામાદિ સંયુક્ત બોલવા રૂપે યાદ રાખેલું હોય.
अवच्चामेलियं—પુનરૂક્તિ આદિ રહિત બોલવા રૂપે " "
पडिपुन्नं—અષ્ટ સ્થાનોચ્ચારણ સંયુક્ત " "
कंठोट्ठ विप्पगुक्क—બાલકની માફક અસ્પષ્ટતા ન બોલે.
गुरुवायणोवगयं—ગુરૂ મુખથી વાચના લીધી હોય તે માફક બોલવું.
सेणं तत्थ वायणाए—સૂત્રાર્થની વાચના એટલે બોલવું યાદ રાખ્યું હોય,
पुच्छणाए—શંકા થતાં શબ્દાર્થાદિ પૂછવું.
परिअट्ठणाए—શીખેલા જ્ઞાનની પુનઃ પુનઃ આવૃત્તિ કરવી.
धम्मकहाए—ઉચ્ચ સ્વરથી ધર્મકથા કહેવી.
नो अणुप्पेहाए—ઉપર બતાવેલી શુદ્ધતા સાથે મૂલ સૂત્રનું ઉચ્ચા-

રણ કરતાં છતાં પણ, ભાવાર્થને નહિ જાણનારાથી સર્વ ક્રિયાઓને 'अणोवग दव्वो'–ઉપયોગ રહિત દ્રવ્ય ક્રિયા જણાવેલી છે.

—શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્ર.

આ પરમ વ્યાખ્યાપર પાઠકોએ અવશ્ય ધ્યાન દેવું જોઇએ કે આટલી શુદ્ધતાપૂર્વક શબ્દોચ્ચારણ કરતા છતાં પણ ઉપયોગ રહિતની સર્વ ક્રિયાઓને દ્રવ્યક્રિયા કહી છે. માટે ક્રિયા થોડી ભલે હોય પણ ઉપયોગ સહિત તે થવી જોઇએ અને તેજ તે ફલદાયક થાય છે.

સામાયિક—પ્રતિક્રમણ કરનારા મહાનુભાવોએ મૂલ પાઠની સાથે જ તેના ભાવાર્થને પણ કંઠસ્થ કરવો જરૂરી છે. કહ્યું છે કે 'उवओग भावो'–ઉપયોગ તેજ ભાવક્રિયા કર્મનિર્જરાનો હેતુ છે.

સામાયિક પ્રતિક્રમણ એ કંઇ સામાન્ય ક્રિયા નથી, કિન્તુ ધર્મ જિજ્ઞાસુઓને માટે પરમાવશ્યક ક્રિયા છે. જેમ હિન્દુ ભાઇઓને સન્ધ્યા, મુસલમાનને નિમાજ અવશ્યક્રિયા છે, તેજ પ્રમાણે જૈન ભાઇઓને સામાયિક–પ્રતિક્રમણ એક અવશ્યક્રિયા છે.

સામાયિક એ સામાયિક સૂત્રના નામથી બોલાય છે, તેમાં 'સૂત્ર'નો અર્થ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય નીચે પ્રમાણે ઉધ્ધૃત કરે છેઃ--

" अल्पाक्षरमसंदिग्धं सारवद् विश्वतो मुखम् ।
अस्तोभमनवद्यं च सूत्रं सूत्रविदो विदुः " ॥ १ ॥

અર્થ—થોડા અક્ષરવાળું, સંદેહ વગરનું, સારવાળું, સર્વત્ર પ્રકાશક, અધિકતા વર્જિત, અને શાસ્ત્રીય દૂષણ રહિત એવું સૂત્ર હોવું જોઇએ, એમ સૂત્રને જાણવાવાલા વિદ્વાનો કહે છે."–કહેવાની જરૂર નથી કે સામાયિક સૂત્રમય ક્રિયા છે. અને તેમાં સૂત્રનું લક્ષણ યોગ્ય રીતે ઘટે છે.

अर्हम्

" सकल द्वादशाङ्गोपनिषद्भूत सामायिकसूत्रवत् "

—શ્રીમદ્ યશોવિજય-તત્ત્વાર્થ ટીકા ૧-૧

અર્થાત્-સામાયિક સૂત્ર સકલ દ્વાદશાંગોપનિષદ્ છે.

સામાયિક-સૂત્ર.

१

सामायिकं सुदुःसाधमप्यभ्यासेन साध्यते।
निम्नीकरोति वार्बिन्दुः किं नाश्मानं मुहुःपतन् ॥

–દુઃસાધ્ય છતાં–અતિશયથી સાધ્ય કરવા માટે અશક્ય છતાં, સામાયિક અભ્યાસથી–નિત્યપ્રવૃત્તિથી સાધ્ય થાય છે (કેવી રીતે? તો દૃષ્ટાંત કહે છે કે) જલબિંદુ વારંવાર પડયાંજ કરવાથી પત્થર શું નીચો થતો નથી? (થાય છે તેવી રીતે અભ્યાસ કર્મોમાં કૌશલ પ્રાપ્ત કરાવે છે અને તેથી સામાયિક પણ સાધ્ય થાય છે.)

સા. ધ.

૨

वैयग्रं त्रिविधं त्यक्त्वा त्यक्त्वारम्भपरिग्रहम्।
स्नानादिना विशुद्धाङ्गशुध्ध्या सामायिकं भजेत् ॥

–ત્રણ પ્રકારની (મન વચન કાયાની) વ્યગ્રતા તજીને એટલે મનવચન કાયની સ્થિરતા કરીને, આરંભ પરિગ્રહ તજીને, તથા સ્નાન આદિથી વિશુદ્ધ અંગશુદ્ધિથી સામાયિક કરવું ઘટે. શ્રા.

૩

जे केवि गया मोक्खं जे विय गच्छंति जे गमिस्संति।
ते सव्वे सामाइय माहप्पेणं मुणेयव्वा ॥

–જે કોઈ મોક્ષે ગયા, જે વળી જાય છે અને જે મોક્ષે જશે તે સર્વે સામાયિકના (નિશ્ચય સામાયિકના) માહાત્મ્યથી–પ્રભાવથી જાણવા.

ॐ श्री अर्हम्.

સામાયિક-સૂત્ર.

૧.

મંગલાચરણ.

अर्हंतो भगवंत इन्द्रमहिताः सिद्धाश्च सिद्धिस्थिताः
आचार्या जिनशासनोन्नतिकराः पूज्या उपाध्यायकाः।
श्री सिद्धान्तसुपाठका मुनिवरा रत्नत्रयाराधकाः
पंचैते परमेष्ठिनः प्रतिदिनं कुर्वन्तु वो मंगलम् ॥

અર્થ—ભગવાન અને ઇંદ્રોથી પૂજાયેલા શ્રી અરિહંતો, સિદ્ધિમાં રહેલા શ્રી સિધ્ધો, જિનદર્શનની ઉન્નતિ કરનાર શ્રી આચાર્યો, પૂજવા યોગ્ય શ્રી ઉપાધ્યાયો, અને રત્નત્રય (સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર) ના આરાધક તથા શ્રી સિદ્ધાંતોને સારી રીતે ભણેલા શ્રી મુનિવરો-સાધુઓ-એ પાંચે પરમેષ્ટી અમારૂં હમેશાં મંગળ કરો!

૨.

પ્રથમ વિધિ.

(૧) સદ્‌ગુરૂ પાસે, અતિ દૂર નહિ તેમ બહુ પાસે નહિ એમ બેસવું.

(૨) સદ્‌ગુરૂ ન હોય તો તેમની સ્થાપના કરવી. આ સંબંધી સ્થાપનાચાર્ય વિષે 'સામાયિક-વિચાર' માં જે કહેવાયું છે તે લક્ષમાં રાખવાનું છે.

(૩) બેસવા પહેલાં બેસવાની ભૂમિ-જગ્યા જયણાથી પુંજી પ્રમાર્જી બેસવું.

(૪) ચરવલો પાસે રાખી, ડાબા હાથમાં મુહપત્તી રાખી જમણો હાથ સદ્‌ગુરૂ અથવા સ્થાપનાચાર્ય સંમુખ ધરી, નીચેના પવિત્ર મંત્ર **નવકારનું** શુદ્ધ ભાવે, ઉપયોગપૂર્વક સ્મરણ કરવું.

૩.
આ વિધિમાં રહેલ રહસ્ય.

(અ) જમણો હાથ સદ્‌ગુરૂ સંમુખ ધરવો એ વિનયનું કારણ છે. અથવા,

(બ) એ એમ સૂચવે છે કે હે! કૃપાળુ! હું સામાયિકનો લાભ લેવા ઉત્સુક થઇ આપ પાસે આ જમણો હાથ આવી યાચના કરતો ધરૂં છું, તો હે! સમતાસાગર! જેને સામાયિકનો લાભ થયો છે એવા સદ્‌ગુરૂ! આપ મને એ પવિત્ર લાભ આપો, અથવા આપની કૃપાએ આપના આલંબનથી મને પણ એ પવિત્ર લાભ મળો.

(ક) સ્થાપનાચાર્ય ગુરૂના અભાવે કરવાની જરૂર છે, તે આપણે સમજી ગયા છીએ. તે કરતી વખત ગુરૂની ભાવના અવશ્ય જોઇએ. આ ભાવના બતાવવા માટે જે વસ્તુમાં ગુરૂની સ્થાપના કરીએ તેમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવાની છે, અને તે જમણા હાથથી બતાવી શકાય છે. પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવાથી જે પુસ્તક નોકારવાળી આદિ ચીજમાં ગુરૂની સ્થાપના કરવામાં આવે છે તે ચીજ અચેતન હોય છે, છતાં તેમાં ચેતનના ભાવી એવી ભાવના ભાવવાની છે કે 'ગુરૂ સાક્ષાત્ મારી પાસે ચેતનવાળા બિરાજેલા છે અને તેમની સન્મુખ હું બેસી સામાયિકની ધર્મક્રિયા કરૂં છું.' આ ભાવના કરી શકાય છે. કોઇપણ વસ્તુને જેવું આપણું મન હોય તેવી દેખી શકીએ છીએ. તેથી કહ્યું છે કે 'यादृशी दृष्टिः तादृशी सृष्टिः'–દૃષ્ટિમાં ક્રોધ હોય તો બીજાને શત્રુરૂપે જોવાય છે, અને એક સ્ત્રીને આપણે બહેન, પત્ની, મા વગેરે અનેક દૃષ્ટિથી જોઇ શકીએ છીએ.

(ડ) જમણો હાથ કે જે સ્થાપના સ્થાપવા રખાય છે તે અભય-મુદ્રા છે. આ મુદ્રાથી એવું સૂચિત થાય છે કે આપ ગુરૂ

અભયના સ્થાન છો, આ સ્થલ અભય સ્થાન છે, અને આ સામાયિક ક્રિયા પણ અભયરૂપ અને અભયને આપનાર છે.

(૪) અથવા, જમણો હાથ એમ ધરવાથી સદ્‌ગુરૂની સ્તુતિ પણ થાય છે, એટલે હાથ લાંબો કરીને એમ સુચવાય છે કે અહો ! ધન્ય મહાગુરૂ ! આપ ધન્ય છો. વળી જ્ઞાનીઓએ જોએલું એવું યોગના લાભનું પણ એમાં કારણ સંભવે છે.

વગેરે રહસ્ય એમાં હોવાથી જમણો હાથ સુગુરૂ સન્મુખ ધરી નીચેનો મહામંગલરૂપ **નવકારમંત્ર** સ્મરવો.

દરેક શુભ ક્રિયામાં પ્રથમ મંગલ આવવું જોઇએ, તેથી સામાયિક એ પવિત્ર ધર્મક્રિયામાં આ મહામંગલરૂપ નવકાર પહેલાં કહેલ છે.

૪.

નવકાર (નમસ્કાર) સૂત્ર.

નમો અરિહંતાણં,
નમો સિદ્ધાણં,
નમો આયરિયાણં,
નમો ઉવજ્ઝાયાણં,
નમો લોએ સવ્વ સાહૂણં.
***એસો પંચ નમુક્કારો, સવ્વ પાવપ્પણાસણો ।**
મંગલાણં ચ સવ્વેસિં, પઢમં ×હવઇ મંગલં ॥

---

* આ અનુષ્ટુપ્ છંદમાં—શ્લોકમાં છે.

× કેટલાક ' હવઇ ' ને બદલે ' હોઈ ' કહી બત્રીશ અક્ષર માને છે, અને શ્લોકમાં પણ બધા મળી બત્રીશ અક્ષર આવે છે. અને અર્થમાં કાંઇ ફેર નથી. પરંતુ મૂળ એના તેત્રીસ અક્ષર છે. આનું પ્રમાણ શ્રી **મહાનિશીથ** સિધ્ધાંતમાં આપેલ છે અને **પ્રવચનસારો** દ્ધારની ૭૯ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે.

જો કે ' હવઇ ' ને બદલે ' હોઈ એ શબ્દ મૂકવાથી અર્થમાં ફેર થતો નથી, તો પણ ' હવઈ ' કહેવાનું પ્રમાણ એ છે **નમસ્કારાવલિકા** ગ્રંથમાં કહ્યું

૫.
સંસ્કૃત છાયા.

नमोऽर्हद्भ्यः । नमः सिद्धेभ्यः । नम आचार्येभ्यः । नम उपाध्यायेभ्यः । नमो लोके सर्वसाधुभ्यः ॥

एष पंचनमस्कारः । सर्वपापप्रणाशनः ।
मंगलानां च सर्वेषां । प्रथमं भवति मंगलम् ॥

૬.
અર્થપાઠ.

નમસ્કાર હો અરિહંતોને, નમસ્કાર હો સિદ્ધોને, નમસ્કાર હો આચાર્યોને, નમસ્કાર હો ઉપાધ્યાયોને, નમસ્કાર હો લોકમાં રહેલા સર્વ સાધુઓને.

આ પાંચેને કરેલો નમસ્કાર સર્વ પાપનો સર્વથા નાશ કરનાર છે; અને તે સર્વ મંગલોમાં પહેલું મંગલ છે.

૭.
વિવેચનપાઠ.

આ નમસ્કાર પંચપરમેષ્ઠીને છે, તેથી તે પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કાર અથવા પંચપરમેષ્ઠીસ્તવઃ એમ કહેવાય છે. આ સર્વ (લૌકિક અને લોકોત્તર) શ્રી જિનશાસનનો સાર, ચૌદ પૂર્વનો ઉદ્ધાર, અને મહામંત્રરૂપ છે, અને માંગલિકનું મૂળ, તેનં કારણ જેને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે તે પંચપરમેષ્ઠીમાં રહેલા પ્રભાવને લઇને છે. તો પહેલાં પંચપરમેષ્ઠી એટલે શું, અને તેનું દરેકનું સ્વરૂપ શું છે તે જોઇએ.

પરમેષ્ઠી—એટલે જે પરમ=ઉત્કૃષ્ટ+ઇષ્ટી=ઇષ્ટતાવાળા—આપનાર.

છે કે કોઇ કાર્યવિશેષ ઉપજે ત્યારે ચૂલિકાનું ધ્યાન કરવું. આ ધ્યાન વખતે બત્રીશ દલનું કમલ રચી એકેકો અક્ષર એકેકી પાંખડીએ સ્થાપવો, આવી રીતે બત્રીશ અક્ષર બત્રીશ પાંખડીપર સ્થાપતાં બાકી રહેલો તેત્રીશમો અક્ષર મધ્યે રહેલી કર્ણિકાપર સ્થાપી ધ્યાન કરવું.

નમસ્કાર એટલે નમવું તે આ બે પ્રકારે છે. દ્રવ્યથી અને ભાવથી. દ્રવ્યથી એટલે વ્યવહારથી એટલે કે બે હાથ, બે પગ અને મસ્તક એમ પાંચ અંગવડે સુપ્રણિધાન-સારી રીતે પ્રણામ કરવા રૂપ; અને ભાવથી એટલે પરમાર્થથી એટલે કે વિશુદ્ધ, નિર્મળ મનથી. આ બંને પ્રકારે પરમેષ્ટીને નમસ્કાર કરવાનો છે. પરમેષ્ટી પાંચ છે. ૧ અરિહંત, ૨ સિદ્ધ, ૩ આચાર્ય, ૪ ઉપાધ્યાય, ૫ સાધુ. આ દરેકનું સ્વરૂપ જોઇએ.

૮.

૧ અરિહંત—શબ્દાર્થ.

અરિહંત ત્રણ પાઠે લખાય છે. ૧ અરહંત ૨ અરિહંત અને ૩ અરૂહંત.

૧. (૧) અરહંત (અર્હત્-જે યોગ્ય છે. અર્હ્=યોગ્ય થવું એ ધાતુપરથી) એટલે જે પૂજાને-આઠ મહાપ્રાતિહાર્યરૂપ પૂજાને યોગ્ય છે તે. શ્રી ભદ્રબાહુની નિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કેઃ-જુઓ ચેઇયિ વંદણ મહાભાસ ગાથા ૨૭૯.

अरहंति वंदणनमंसणाणि अरहंति पूयसक्कारं ।

सिद्धिगमणं च, अरिहा, अरहंता तेण वुच्चंति ॥

અર્થ—જે વંદન, નમસ્કારાદિને યોગ્ય છે, જે પૂજા સત્કાર કરવા યોગ્ય છે અને જે સિદ્ધિ પામવા યોગ્ય છે તેને અરહંત કહે છે.

ઉત્તમ ગુણથી સંપન્ન એવા અર્હ એટલે યોગ્ય તેમાં અંતરૂપ એટલે જેનાથી ત્રિભુવનમાં કોઈ ઉત્તમ નથી એવા.

(૨) અરહંત—(અરજઃ-રજોહનનાત્-રજ હણવાથી રજવગરના) એટલે ચાર આત્મગુણઘાતી કર્મરૂપી રજને હણનાર.

(૩) (અરહસ્યઃ—જેને રહસ્ય નથી તે) એટલે પોતાને કેવલ જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત થયેલ હોવાથી જેને કંઇ પણ છાનું નથી તે.

(૪) (અ=નથી+રહ=એકાંતપ્રદેશ+અંત=મધ્ય ભાગ. જેને એકાંત પ્રદેશ કે મધ્ય ભાગ નથી) એટલે જેને કંઇ પણ વસ્તુ છાની નથી તે.

(૫) (અ=નથી+રહ=રથરૂપી પરિગ્રહ+અંત=વિનાશ-વિનાશ કરનાર એવા જરા-ઘડપણ આદિ) એટલે જેને પરિગ્રહ કે જરા આદિ નથી તે.

(૬) (અરહયતુ-રહૂ=છાંડવું, જેણે છોડયો નથી) એટલે જેણે સ્વભાવ છોડયો નથી તે.

૨ અરિહંત. (અરિહંતા-અરિ=શત્રુ+હંતા=હણનાર) એટલે આઠ કર્મરૂપ શત્રુને હણનારા.

૩ અરૂહંત (અરૂહત-રૂહ=ઉગવું-ઉપજવું-જેને ઉગવું કે ઉપજવું નથી તે) એટલે જેને કર્મો ક્ષીણ થઈ જવાથી બીજો ભવ લેવાનો નથી તે.

૯.

અરિહંતના ૧૨ ગુણ.

શ્રી અરિહંત પ્રભુના બાર ગુણ છે, તેમાંના આઠ પ્રાતિહાર્ય કહેવાય છે અને ચાર અતિશય કહેવાય છે.

પ્રાતિહાર્ય એટલે જે પ્રતિહારી (દરવાજાના રખેવાલ) તરીકે પ્રભુ પાસે રહે છે તે. તે આઠ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

अशोकवृक्षं सुरपुष्पवृष्टिः दिव्यध्वनिश्चामरमासनं च ।
भामंडलं दुंदुभिरातपत्रं सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणां ॥

શિખરિણી.

अशोकाख्यं वृक्षं सुरविरचितं पुष्पनिकरं
ध्वनि दिव्यं श्रव्यं रुचिरचमरावासनवरम् ।
वपुर्भासं भारं समधुररवं दुंदुभिमथ
प्रभोः प्रेक्ष्यच्छत्रत्रयमघि मनः कस्य न मुदे ? ॥

અર્થ—૧. અશોકવૃક્ષ, ૨. દેવોએ રચેલો પુષ્પનો સમૂહ, ૩. શ્રવણ કરવા યોગ્ય ધ્વનિ, ૪. મનોહર ચામરયુગલ, ૫. ઉત્તમ આસન, ૬. ભામંડલ, ૭. મધુર અવાજ કરનાર દુંદુભિ વાજીંત્ર અને ૮. ત્રણ છત્ર. આવી રીતે પ્રભુના અષ્ટ પ્રાતિહાર્યને જોઇ કોના મનમાં હર્ષ ન થાય ?

અતિશય એટલે ઉત્કૃષ્ટતા. આ મૂલ ચાર છે.

૧. અપાયાપગમ અતિશય–(અપાય=ઉપદ્રવ અને અપગમ=નાશ) આ બે પ્રકારના છે:—સ્વાશ્રયી અને પરાશ્રયી.

અ–સ્વાશ્રયી–એટલે પોતાના સંબંધમાં અપાય એટલે ઉપદ્રવનો–

દ્રવ્યથી અને ભાવથી નાશ કર્યો છે તે.

દ્રવ્ય ઉપદ્રવ–સર્વ રોગો.

ભાવ ઉપદ્રવ–અંતરંગ એવાં અઢાર દૂષણ:—

अंतराया दानलाभवीर्यभोगोपभोगगाः ।
हासो रत्यरति भीति, जुगुप्सा शोक एव च ॥
कामो मिथ्यात्वमज्ञानं निद्रा चाविरतिस्तथा ।
रागद्वेषौ च तौ दोषौ तेषामष्टादशाप्यमी ॥

(૧) દાનાંતરાય. (૨) લાભાંતરાય. (૩) વીર્યાંતરાય (૪) ભોગાંતરાય. (૫) ઉપભોગાંતરાય. (૬) હાસ્ય. (૭) રતિ. (૮) અરતિ. (૯) ભય. (૧૦) શોક. (૧૧) જુગુપ્સા=નિંદા. (૧૨) કામ. (૧૩) મિથ્યાત્વ. (૧૪) અજ્ઞાન. (૧૫) નિદ્રા. (૧૬) અવિરતિ. (૧૭) રાગ. (૧૮) દ્વેષ. આ રીતે સ્વાશ્રયી અપાયાપગમ અતિશય.

બ. પરાશ્રયી અપાયાપગમ અતિશય—કે જેથી પારકાના ઉપદ્રવ નાશ પામે; એટલે જ્યાં ભગવાન્ વિચરે ત્યાં દરેક દિશાના મલીને સવાસો યોજન સુધીમાં પ્રાયઃ રોગ, મરકી, વૈર, અતિવૃષ્ટિ, દુકાળ, વગેરે થાય નહિ.

૨. જ્ઞાન અતિશય—જેનાથી ભગવાન્ લોકાલોકનું સ્વરૂપ સર્વ પ્રકારે જાણે છે તે, કારણકે તેમને કેવલજ્ઞાન છે તેથી કાંઈ પણ તેમને જાણ બહાર રહી શકતું નથી.

૩. પૂજા અતિશય—જેનાથી શ્રી તીર્થંકર સર્વ પૂજ્ય છે, એટલે ભગવંતની પૂજા રાજા, બલદેવાદિ, દેવતા–ઈંદ્ર આદિ કરે છે, અગર કરવાની અભિલાષા રાખે છે તે.

૪. વચન અતિશય—જેનાથી શ્રીતીર્થંકરની વાણી દેવ, મનુષ્ય, અને તિર્યંચને પોતપોતાની ભાષામાં સમજાય છે તે, કારણ કે તેમની

વાણી સંસ્કારાદિક ગુણવાળી છે. આ વાણી ૩૫ ગુણે સહિત છે, તે ગુણો મારા 'શ્રી જિનદેવદર્શન' વગેરે પુસ્તકમાંથી જોઈ લેવા.

આવી રીતે આઠ પ્રાતિહાર્ય અને ચાર અતિશય મળી બાર શ્રી અરિહંત ભગવાનના ગુણ થયા. હવે સિદ્ધ ભગવાન વિષે બોલીશું.

૧૦—૧૧.

૨. સિદ્ધનું સ્વરૂપ. આઠ ગુણ.

સિધ્-સાધવું જેણે અંતિમ સાધ્ય એવું જે મોક્ષપદ સાધ્યું છે તે સિદ્ધ. વિશેષમાં જે આઠ કર્મથી મુક્ત થઇ મોક્ષમાં બિરાજે છે, જે અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર, અનંત વીર્યાદિ અનંત ગુણોથી પૂર્ણ છે, જે અનંત જ્ઞાન અને અનંત દર્શનવડે લોકાલોકનું સ્વરૂપ જાણી અને જોઈ રહ્યા છે તે સિદ્ધદેવ છે. તેમની સ્થિતિ સાદિ અને અનંત છે. જ્યારે આઠ કર્મ ખપાવી-નાશ કરી સિદ્ધ દશા મેળવે છે, ત્યારે તેમની તે દશાની શરૂઆત થઇ, માટે તેમની સ્થિતિ સાદિ=શરૂઆતે કરી સહિત, અને મોક્ષમાંથી ચવવાનો-ફરી જન્મ લેવાનો અભાવ હોવાથી અનંત કાળ સુધી સિદ્ધના સિદ્ધ રહેવાના એટલે કે તેમની તે સ્થિતિમાં ફેરફાર અનંત કાલસુધી નહિ થવાનો હોવાથી તેમની સ્થિતિ સિદ્ધપણે અનંત છે. સિદ્ધ આઠ કર્મથી રહિત છે, અને આઠ ગુણે કરી સહિત છે. આ આઠ કર્મમાંથી એક એક ખપાવવાથી એક એક સિદ્ધનો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. આનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

नाणं च दसणं चिय अव्वाबाहं तहेव सम्मत्तं ।
अखयठिइ अरूवी अगुरूलहु वीरियं हवइ ॥

સિદ્ધના આઠ ગુણો.

કર્મ	તે કર્મ જવાથી મળતા સિદ્ધના ગુણ.
૧. જ્ઞાનાવરણીય. (આવરણ= ઢાંકણ; એટલે જ્ઞાનને ઢાંકનાર)	**કેવલ જ્ઞાન**-અનંત જ્ઞાન (આથી લોકાલોકના સ્વરૂપને સમસ્ત પ્રકારે જાણી શકાય છે.)

૨. દર્શનાવરણીય.	કેવલ દર્શન-અનંત દર્શન (આથી લોકાલોકના ભાવ સમસ્ત પ્રકારે દેખી શકાય છે.)
૩. અંતરાય.	અનંત વીર્ય-બલ. અંતરાય કર્મ જવાથી અનંતદાન-લાભ-ભોગ-ઉપભોગ-વીર્યવાળા થવાય છે.
૪. મોહનીય.	અનંત ચારિત્ર-ક્ષાયક સમ્યકત્વ-નિર્મોહ થવાથી અનંતચારિત્ર ઉત્પન્ન થાય છે.

નોટ—એકથી ચાર કર્મો ઘનઘાતી—આત્માના સત્ય સ્વરૂપના સંહારક છે.

૫. નામ.	અરૂપીપણું. નામ કર્મ હોય ત્યાં શરીર હોય, અને શરીર હોય ત્યાં રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, વર્ણ આદિ હોય તેથી નામ કર્મનો ક્ષય થવાથી અરૂપી ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે.
૬. ગોત્ર.	અગુરૂલઘુત્વ=ભારીપણું નહિ તેમ હલકાપણું નહિ. ગોત્ર કર્મ ક્ષય થવાથી ઉંચ નીચપણું રહેતું નથી.
૭. વેદનીય. આથી સુખ દુઃખ વેદવામાં-સહવામાં આવે છે.	અવ્યાબાધ સુખ=(અ=નહિ+વ્યાબાધ=પીડા) પીડા વગરનું, નિર્વેદનીય—નિરૂપાધિક અનંત સુખ; કારણકે આ આનંદમાં સુખદુઃખ હોતું નથી.
૮. આયુષ્ય.	અક્ષય સ્થિતિ. આયુષ્ય કર્મનો નાશ થવાથી સિદ્ધ થવાય છે, અને બીજો જન્મ થતો નથી, તેથી સિદ્ધની અવસ્થા સાદિ અનંત છે.

નોટ—પાંચથી આઠ આંકડાવાળાં કર્મો અઘાતી છે, એટલે ઘનઘાતી નથી.

ઊપર કહ્યા પ્રમાણે આઠ કર્મ ક્ષય કરવાથી-ખપાવવાથી જે આઠ ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે, તે સિદ્ધના ગુણો છે. આ કર્મ મુખ્ય રીતે આઠ

છે, અને બીજી રીતે જોતાં અનેક છે, પણ તે સઘળાંનો સમાવેશ ઉકત આઠ કર્મોમાં થાય છે; આ આઠને પરિપૂર્ણ જાણતાં અનેક કર્મોની પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ, પ્રદેશ વગેરેને યથાર્થ જાણી શકાય છે,

૧૨.

પ્રસ્તાવ.

મુખ્ય રીતે દેવ અને ગુરૂ એ બે પદને નમસ્કાર કરેલ છે, જેમાંથી અરિહંત અને સિદ્ધ એ બેનો સમાવેશ દેવમાં થાય છે, અને તેનું વર્ણન તેના ગુણ વિગેરે આપી કરી ગયા. હવે ગુરૂ એટલે સંયતિનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. સંયતિ એટલે **स्वयं आत्मानं जयति इति संयतिः** અર્થાત્ પોતાના આત્માને વશ કરે તે. અથવા યતિમાં **यम्** ધાતુ છે તેનો અર્થ કાબુમાં રાખવુ એ થાય છે, તે પરથી ભૂખ તરસ આદિ કષ્ટ સહન કરી આત્માને પોતાના કાબુમાં લાવનાર સંયતિ કહેવાય છે.

સંયતિ ત્રણ પ્રકારના છેઃ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ. તેને અનુક્રમે લઇએ.

૧૩.

૩. આચાર્ય-શબ્દાર્થ.

૧. આ=મર્યાદાથી-તે સંબંધે વિનયથી+ચર્યતે યઃ—જેની સેવા થાય છે તે. અર્થાત્ જિનશાસનના અર્થની ઉપદેશકતાવડે તે ઉપદેશકતાની ઇચ્છા રાખનાર જીવો જેને સેવે છે તે.

૨. पंचविहं आयारं, आयरमाणा तहा पयासंता ।
आयारं दंसंता, आयरिया तेण वुच्चंति ॥

અર્થ—જે *પાંચ પ્રકારનો આચાર આચરનાર તથા પ્રકાશક-દેખાડનારા છે અને જે આચારનો ઉપદેશ આપનાર છે તેને આચાર્ય કહેવામાં આવે છે.

આમાં મુખ્ય 'આચાર' શબ્દ લેવામાં આવ્યો છે, તેનો અર્થ આ=મર્યાદાએ+ચાર=વિહાર એ થાય છે.

---

* પાંચ પ્રકારના આચાર-જ્ઞાનાચાર વગેરે માટે પંચિંદિય સૂત્ર'માં આગળ જુઓ.

૩. આ=ઇષત્–થોડું–અપરિપૂર્ણ+ચાર=શિષ્ય, તેને વિષે જે સાધુ–ભલા છે તે આચાર્ય. એટલે જે અપરિપૂર્ણ–આ યુક્ત છે કે અયુક્ત છે એવો ભેદ પાડવામાં અનિપુણ–પણ વિનયી શિષ્ય તેને યથાર્થ શાસ્ત્રાર્થ ઉપદેશક રહી કરે તે આચાર્ય.

૪. જે આદરવા ગોગ્ય–અંગિકાર કરવા ગોગ્ય વસ્તુને પોતે અંગિકાર કરે, અને બીજા પાસે કરાવે તે આચાર્ય. (આચર્–આચરવું.)

૧૪.

આચાર્યના છત્રીશ ગુણ.

૧. पडिरूवाइ चउदस, खंतीमाई य दसविहो धम्मो ।
बारस य भावणाओ, सूरिगुणा हुंति छत्तीसं ॥

પ્રતિરૂપાદિ ચૌદ ગુણ—૧ પ્રતિરૂપ, ૨ તેજસ્વી, ૩ યુગપ્રધાન (ઉત્કૃષ્ટ આગમના પારગામી અર્થાત્ સર્વ શાસ્ત્રના જાણ) ૪ મધુર વચન વાળા, ૫ ગંભીર, ૬ ધૈર્યવાન્ ૭ ઉપદેશમાં તત્પર અને રૂડા આચારવાળા, ૮ સાંભળેલું નહિ ભૂલી જનારા, ૯ સૌમ્ય, ૧૦ સંગ્રહશીલ, ૧૧ અભિગ્રહ મતિવાળા. ૧૨ વિકથા નહિ કરનાર, ૧૩ અચપળ, અને ૧૪ પ્રશાંત હૃદયવાળા.

ક્ષાંતિ આદિ દશ ધર્મ—૧ક્ષમા, ૨ આર્જવ, ૩ માર્દવ, ૪ મુક્તિ–અલોભ, ૫ તપ, ૬ સંયમ, ૭ સત્ય, ૮ શૌચ, ૯ અકિંચનત્વ, અને ૧૦ બ્રહ્મચર્ય. આ દશ પ્રકારનો યતિધર્મ.

અને બાર ભાવના—૧ અનિત્યભાવના, ૨ અશરણ, ૩ સંસાર, ૪ એકત્વ, ૫ અન્યત્વ, ૬ અશુચિ, ૭ આસ્રવ, ૮ સંવર, ૯ નિર્જર ૧૦ લોકસ્વરૂપ, ૧૧ બોધિદુર્લભ, ૧૨ ધર્મભાવના.

(૨) આ સિવાય છત્રીશ ગુણ જે કહ્યા છે. તે આ સામાયિક સૂત્રમાં કહેલા 'પંચિંદિય' સૂત્રમાં કહેલ છે. તેથી તે અને તેપર વિસ્તાર પાછળ કરેલ છે તે જોઇ લેવો.

(૩) બીજા પણ અનેક પ્રકારે છત્રીસ ગુણો નિવેદન કર્યા છે, તેમાંનો નીચેનો પણ એક પ્રકાર છે.

अठविहा गणिसंपइ, चउग्गुणा नवरि हुंति बत्तिसं ।
विणओअ चउप्मेओ, छत्तीसगुणा इमे गुरुणो ।।

—પ્રવચનસારોદ્ધાર.

સાર—અષ્ટવિધ–આઠ પ્રકારની ગણિસંપદાના ચાર ચાર ભેદ કરતાં બત્રીશ થાય છે, તેની સાથે વિનયના ચાર ભેદ મેળવતાં ગુરૂના ૩૬ ગુણ થાય છે, તે આઠ ગણિસંપદા અને ચાર પ્રકારના વિનયનાં નામ આ પ્રકારે છે.

(૧) આચારસંપત્ (૨) શ્રુતસંપત્ (૩) શરીરસંપત્ (૪) વચનસંપત્ (૫) વાચનાસંપત્ (૬) મતિસંપત (૭) પ્રયોગસંપત્ (૮) સંગ્રહપરિજ્ઞાસંપત્–આ દરેકના ચાર ભાગ મળી ૩૨ ગુણ થયા. હવે ચાર વિનય તેઃ–(૧) આચારવિનય (૨) શ્રુતવિનય (૩) વિક્ષેપણવિનય, અને (૪) દોષ પરિઘાતવિનય. એમ કુલ ૩૬ ગુણ થયા. આનો વિશેષ વિસ્તાર પ્રવચનસારોદ્ધારથી જાણવો.

૧૫.

૪. ઉપાધ્યાય-શબ્દાર્થ.

૧. ઉપ=પાસે અર્થાત્ જે પાસે આવ્યા હોય કે રહેતા હોય તે સાધુ વગેરે પ્રત્યે+અધ્યાગ=અભ્યાસ–એટલે સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કરાવે તે તથા જેની પાસે આવી અધીયતે+અભ્યાસ થાય છે–ભણાય છે તે.

૨. ઉપ=(જેની) પાસે+આધિકયેન ગમ્યતે–અધિકપણાએ જવાય છે તે.

૩. ઈક્ ધાતુ=સ્મરણ કરવું એટલે સૂત્રથી જિનપ્રવચનનું જેથી સ્મરણ થાય છે તે. તેથી કહ્યું છે કે—

૪. बारसंगो जिणखाओ, सज्झाओ कहिओ बुहेहिं ।
तं उवइसंति जम्हा, उवज्झाया तेण वुच्चंति ।।

અર્થ—દ્વાદશઅંગ કે જેનું શ્રી જિનભગવાને વ્યાખ્યાન કરેલ છે તેની સઝ્ઝાય કરવાનું પંડિતે–બુધે કહેલ છે તેથી જે દ્વાદશાંગીને ઉપદેશે તેને ઉપાધ્યાય કહીએ.

૫. ઉવર્ઝાયમાં ઉકાર છે અને જકાર છે તે બંનેના અર્થ નીચે કહ્યા છેઃ—

उत्ति उवओगकरणे, जत्ति ज्झाणस्स होइ तिद्देशे ।
एएण हुंति उज्झा, एसो अन्नोवि पज्झाउ ॥

અર્થ—ઉકાર જે છે તે ઉપયોગ કરવાને અર્થે છે, તેથી 'ઉ'ને 'ઉવ' થયો, અને ઉવ પછી જકાર છે તે ધ્યાન નિર્દેશ અર્થે છે. આથી 'ઉ' અને 'જ' એ અક્ષરથી ઉવજ્ઝાય એ પર્યાયાર્થ થયો છે.

૬. ઉપરનું બીજી રીતે કહીએ તો જરા પર્યાય ફેર અર્થ થાય છે તે આ પ્રમાણેઃ—

उत्ति उवओगकरणे, पत्ति अपावपरिवज्झणे होइ ।
जत्ति अ जाणस्स कए, उत्ति अ ओसक्कणा कम्मे ॥

અર્થ—ઉ અક્ષર ઉપયોગ કરવાને અર્થે છે, પ અક્ષર તે પાપના પરિવર્જન એટલે સમસ્તપ્રકારે વર્જવાના અર્થે છે, જ અક્ષર તે ધ્યાનના કરવા અર્થે છે અને ફરી આવતો ઉ વર્ણ તે કર્મના ઓસરવાના—ઓછા થવાના અર્થે છે.

આ રીતે ચાર અક્ષર ભેગા મળવાથી ઉપાજ્ઝાઓ, એ શબ્દ થાય છે, તે પર્યાયાંતરે ઉપાધ્યાયનુંજ નામ છે.

૭. ઉપાધિ+આય=ઉપાધ્યાય. ઉપાધિ એટલે પાસે વસવું અને આય એટલે લાભ તે ઉપાધિનો—શ્રુતના પાસે વસવાનો અથવા ઇષ્ટફળનો અથવા શોભન ઉપાધિનો લાભ છે જેથી તે ઉપાધ્યાય.

૮. ઉપ=ઉપહત—હણાયેલા જેણે અધ્યાય કે આધ્યાય કર્યા છે તે ઉપાધ્યાય. હવે આધ્યાયનો અર્થ એ થાય છે કે આધિ—મનની પીડા+આય=મનની પીડાનો લાભ અને અધ્યાય એટલે અધિ=ટુંકી બુદ્ધિ—કુબુદ્ધિ+આય=લાભઃ અથવા અધ્યાયમાં ધ્યૈ ધાતુ પણ થાય કે જેનો અર્થ ધ્યાન કરવું અને અ એ નકાર કે કુત્સિતપણું સૂચવે છે એટલે બધાનો અર્થ ખરાબ ધ્યાન—કુધ્યાન પણ થઈ

શકે. ટુંકામાં ઉપરના અધ્યાય અથવા આધ્યાય-એ બંને જેણે ઉપહત-હણાયલા કર્યાં છે તે ઉપાધ્યાય.

૯. ઉપ=પાસે અને અધ્યાય શબ્દ અધ્યયન કરવું તે પરથી થયેલ છે. જે ગુરૂ આદિ ગીતાર્થની પાસે સંપૂર્ણ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી પારંગામી થયેલ છે અને જેની પાસે સાધુઓ અને ગૃહસ્થો જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે છે તે.

૧૬.
ઉપાધ્યાયજીના ૨૫ ગુણ.

૧ થી ૧૧ અગીયાર અંગ તથા ૧૨ થી ૨૩ બાર ઉપાંગ-એમ ત્રેવીશને ભણાવે અને ૨૪ થી ૨૫ ચરણસિત્તરી તથા કરણસિત્તરી એ બંનેને શુદ્ધ રીતે પાળે--એમ પચીસ ગુણ.

હવે આ પચીસ ગુણ અનુક્રમે વિવેચનથી કહે છેઃ—

૧૭.
અગીઆર અંગ.

૧. આચારાંગ—આમાં સાધુના પરિસહ આદિ આચાર વગેરે વર્ણવેલ છે.

૨. સૂત્રકૃતાંગ—(સૂયગડાંગ) તેમાં ૩૬૩ પાખંડીઓ (કુવાદીઓ) નું સ્વરૂપ વગેરે બતાવેલ છે.

૩. સ્થાનાંગ—(ઠાણુંગ). આમાં દશ સ્થાન (અધ્યાય) છે તેમાં પહેલામાં એક એક બોલ બીજામાં બે બે એમ દશમામાં દશ દશ બોલ જેનાં જેના હોય તેની વ્યાખ્યા કરી છે.

૪. સમવાયાંગ—એક બેથી સંખ્યાત અસંખ્યાત અનંત બોલની વ્યાખ્યા સાથે ૫૪ ઉત્તમ પુરૂષોના અધિકાર વગેરે છે.

૫. ભગવતી (અથવા વિવાહપ્રજ્ઞતિ)-આમાં ગૌતમસ્વામીએ પૂછેલા ૩૬૦૦૦ પ્રશ્ન છે તેમજ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવીકા, વગેરે તેમ સૂક્ષ્મ ભંગજાલ-જીવ વિચાર આદિ બાબતોનું વિવેચન છે.

૬. જ્ઞાતા ધર્મકથા—દષ્ટાંતોદ્વારા દયા-સત્ય વગેરેની પુષ્ટિ કરેલ છે, તથા તેમાં અનેક ધર્મકથાઓ છે.

૭. ઉપાસકદશાંગ—આનંદ આદિ ૧૦ શ્રાવકોના અધિકાર છે.
૮. અંતકૃત્ (અંતગડ)—મોક્ષગામી જીવો પ્રદ્યુમ્નાદિના અધિકાર છે.
૯.* અનુત્તરોપપાતિક (અનુત્તરોવવાઇ)—આમાં ૩૩ જીવો કે જે અનુત્તર વિમાનમાં ગયા છે અને એકભવ કરી મોક્ષે સીધાવશે તેનાં વર્ણન છે.
૧૦. પ્રશ્ન વ્યાકરણ—આમાં આસ્ત્રવદ્વાર અને સંવરદ્વાર સંબંધી વિવેચન છે.
૧૧. વિપાકસૂત્ર—દુઃખવિપાક અને સુખવિપાકના વર્ણન સાથે તેના દૃષ્ટાંત તરીકે ઘણાના અધિકાર આપેલ છે.

૧૮.

બાર ઉપાંગ.

ઉપરનાં અંગ ઉપરાંત બારમું અંગ નામે દૃષ્ટિવાદ છે કે જે લુપ્ત થયું છે. આ બારે અંગ (એટલે શરીર) કહેવાય છે, અને તેના ઉપાંગ એટલે તે અંગના હાથ પગ આંગળી આદિ બાર છે તે નીચે પ્રમાણેઃ—

૧. ઔપપાતિક (ઉવવાઇ)—આમાં કેટલાંક મહાન્ પુરૂષોનાં ચરિત્ર, કેવલ સમુદ્દ્ઘાત અને મોક્ષનાં સુખ વગેરે બાબતોનું વર્ણન છે. આ આચરાંગનું ઉપાંગ કહેવાય છે.
૨. રાજપ્રશ્નીય (રાયપસેણી)—આ સુયગડાંગનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં શ્રી કેશી સ્વામીનો પરદેશી રાજાની સાથે થયેલ સંવાદ છે.
૩. જીવાભિગમ—આ ઠાણાંગનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં અઢી દ્વીપ, ચોવીસ દંડક આદિનું વર્ણન છે.
૪. પ્રજ્ઞાપના (પન્નવણા)—આ સમવાયાંગનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં સર્વ લોકનું સ્વરૂપ વગેરે છે.
૫. જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ (પન્નતિ)–આ સમવાયાંગનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં જંબુદ્વિપનું ક્ષેત્ર, પર્વત વગેરે વિસ્તારથી વર્ણન છે.
૬. ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ—જ્ઞાતાજીનું પહેલું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં ચંદ્રમાના વિમાન, ગતિ વગેરે અધિકાર છે.
૭. સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ—જ્ઞાતાજીનું બીજું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં સૂર્યના વિમાન વગેરેનું વર્ણન છે.

૮. કલ્પિકા (કપ્પિયા)—નિરિયાવલિકા શ્રુતસ્કંધ–ઉપાસક દશાંગનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં કોણિક પુત્રથી શ્રેણિક રાજાનું મૃત્યુ વગેરે બાબત છે.

૯. કલ્પાવતંસિકા (કપ્પવડંસિયા)—અંતગડ દશાનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં શ્રેણિક રાજાના દશ પુત્ર દીક્ષા લઈ દેવલોકમાં ગયા છે તેનો અધિકાર છે.

૧૦. પુષ્પિકા (પુપ્ફિયા)—અનુત્તરોવવાઇનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં ચંદ્રસૂર્ય વગેરેની પૂર્વ કરણીનો, સોમલ બ્રાહ્મણ અને શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામીનો સંવાદ વગેરે અધિકાર છે.

૧૧. પુષ્પચૂલિકા (પુપ્ફચુલીયા)—પ્રશ્ન વ્યાકરણનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં શ્રી વગેરેની પૂર્વ કરણીના અધિકાર છે.

૧૨. વૃષ્ણિ (વન્હિ) દશાંગ—આ વિપાક સૂત્રનું ઉપાંગ કહેવાય છે. આમાં બલભદ્રજીના પુત્ર વગેરેના અધિકાર છે.

૧૯.

૧૧ અંગ ને ૧૨ ઉપાંગની સઝાય.

ઢાળ–સાહેલડીની દેશી.

અંગ ઇગ્યાર સોહામણાં સાહેલડીરે, આચારંગ સુયગડાંગ તો;
ઠાણાંગ સમવાયાંગ વળી સા૦, ભગવતિ પંચમ અંગ તો. ૧
જ્ઞાતા ધર્મકથા છઠ્ઠું સા૦, સાતમું ઉપાસગ દશાંગ તો;
અંતગડ અણુત્તરોવવાઇયા સા૦, પ્રશ્ન વ્યાકરણ દશમાંગ તો. ૨
સુખદુ:ખ વિપાક ઇગ્યારમું સા૦, હવે ઉપાંગ કહું બાર તો;
ઉવવાઇ રાયપસેણિયાં સા૦, જીવાભિગમ વિચાર તો. ૩
પન્નવણા જંબુપન્નતી સા૦, જેહમાં ક્ષેત્રવિચાર તો;
ચંદપન્નતિ સુરપન્નતિ સા૦, હવિ પણ એકમાં સંભાર તો. ૪
કુપ્પિયા, કુપ્પવડિંસિયા સા૦, જેહમાં વિમાન વિચાર તો;
પુપ્ફિયા ને પુપ્ફચુલિયા સા૦, નિરયાવળી એમ બાર તો. ૫
સૂત્ર અર્થ ગુરૂથી લહી સા૦, ભણે ભણાવે જેહ તો;
તે વાચકને વંદિયે સા૦, જ્ઞાનવિમલ શું નેહ તો. ૬

૨૦.

ચરણ-સિત્તરી.

જે નિત્ય કરવું તે ચરણ-ચારિત્ર.

वयसमणधम्मसंजम, वेयावच्चं च बंभगुत्तिओ ।
नाणाइतियं तव कोह, निग्गहाइं चरणमेयं ॥

અર્થ—વ્રત [૫ મહાવ્રત], શ્રમણ ધર્મ [૧૦ ક્ષાંતિ આદિ], સંયમ [૧૭ પ્રકારે], વૈયાવૃત્ય [૧૦ પ્રકારે], બ્રહ્મગુપ્તિ [૯ પ્રકારે], જ્ઞાનાદિક ત્રિક, તપ [૧૨ પ્રકારે], ક્રોધનિગ્રહ આદિ [૪ કષાયનો નિગ્રહ]. આ રીતે ચરણના ભેદ ૭૦ થયા.

૫ મહાવ્રત—૧ પ્રાણાતિપાતવિરમણ ૨ મૃષાવાદવિરમણ ૩ અદત્તાદાનવિરમણ ૪ મૈથુનવિરમણ ૫ પરિગ્રહવિરમણ.

૧૦ પ્રકારે યતિધર્મ—૧ ક્ષમા ૨ માર્દવ [કોમલતા] ૩ આર્જવ [સરલતા] ૪ મુક્તિ [લોભત્યાગ-સંતોષ] ૫ તપ ૬ સંયમ [આસ્રવનો ત્યાગ] ૭ સત્ય (જૂઠનો ત્યાગ) ૮ શૌચ [પવિત્રતા] ૯ અકિંચનત્વ [દ્રવ્યરહિતપણું] ૧૦ બ્રહ્મચર્ય [મૈથુનત્યાગ]

૧૭ પ્રકારે સંયમ—૧. પૃથ્વીકાય ૨ અપ્કાય ૩ અગ્નિકાય ૪ વાયુકાય, ૫ વનસ્પતિકાય ૬ દ્વીંદ્રિય ૭ ત્રીંદ્રિય ૮ ચતુરિંદ્રિય ૯ પંચેદ્રિય—એ સર્વ જીવોની હિંસા ન કરવી. ૧૦ અજીવ સંયમ [સોના વગેરે નિષેધ કરેલી અજીવ વસ્તુનો ત્યાગ] ૧૧ પ્રેક્ષાસંયમ [યત્નાપૂર્વક વર્તવું] ૧૨ ઉપેક્ષાસંયમ [આરંભ તથા ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણા ન કરવાં તે] ૧૩ પ્રમાર્જન સંયમ [સર્વ વસ્તુને પ્રમાર્જીને-પૂંજીને વાપરવી તે] ૧૪ પરિષ્ઠાપના સંયમ [યત્નપૂર્વક પરઠવું તે] ૧૫ મનઃસંયમ [મનને ધર્મવૃત્તિમાં રાખવું તે] ૧૬ વચનસંયમ [સાવદ્ય વચન ન બોલવું તે] ૧૭ કાયાસંયમ [ઉપયોગથી કામ કરવું તે].

૧૦ પ્રકારનો વૈયાવૃત્ય—૧ અરિહંતનો. ૨ સિદ્ધનો, ૩ જિનપ્રતિમાનો ૪ શ્રુતસિદ્ધાંતનો, ૫ આચાર્યનો, ૬ ઉપાધ્યાયનો, ૭ સાધુનો ૮ ચારિત્રધર્મનો, ૯ સંઘનો, ૧૦ સમકિતદર્શનનો—વૈયાવૃત્ય. વૈયાવૃત્ય એટલે વિનય, માન, સત્કાર વગેરે.

પાઠાંતરે નીચે લખેલા દશ પ્રકારના વૈયાવૃત્ય ગણાય છે. ૧ આચાર્ય ૨ ઉપાધ્યાય ૩ તપસ્વી ૪ શિષ્ય ૫ ગ્લાનસાધુ ૬ સ્થવિર ૭ સમનોજ્ઞ (સરખા ચામાચારીવાળા) ૮ ચતુર્વિધ સંઘ ૯ કુલચંદ્રાદિ ૧૦ ગોત્ર,—એ દશનો વિનય.

૯ પ્રકારે બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ—૧ સ્ત્રી પશુ યા નપુંસકનાં સંસર્ગવાળાં આસન, શયન, ગૃહ આદિના સેવનનો ત્યાગ, ૨ સ્ત્રી સાથે રાગપૂર્વક કથા વાર્તા ન કરવી ૩ સ્ત્રીના આસને બે ઘડી સુધી બેસવું નહિ—સ્ત્રી સમુદાયમાં નિવાસ ન કરવો, ૪ સરાગે સ્ત્રીનાં અંગોપાંગ જોવાં કે ચિંતવવાં નહિ. ૫ સ્ત્રી પુરૂષ જ્યાં ક્રીડા કરતાં હોય ત્યાં ભીંત વગેરેના અંતરે રહેવું નહિ ૬ પૂર્વાનુભૂત કામક્રીડા—ભોગવેલાં સુખ સંભારવાં નહિ ૭ રસપૂર્ણઆહાર ન કરવો ૮ અતિ માત્રાએ આહાર ન કરવો. ૯ શરીરની શોભા ન કરવી.

૩ જ્ઞાનાદિ—એટલે ૧ જ્ઞાન ૨ દર્શન ૩ ચારિત્ર.

૧૨ પ્રકારનાં તપ—૧ અનશન ૨ ઉણોદરી ૩ વૃત્તિસંક્ષેપ (અનેક પ્રકારના અભિગ્રહ-નિયમ કરવા તે) ૪ રસત્યાગ ૫ કાયક્લેશ ૬ સંલીનતા (ઈંદ્રિયોને વશ રાખવી તે)—આ છ બાહ્યતપ: હવે છ અભ્યંતર તપ નામે:—૧ પ્રાયશ્ચિત્ત ૨ વિનય ૩ વૈયાવૃત્ય ૪ સ્વાધ્યાય (સઝાય ધ્યાન કરવું) ૫ ધર્મકથા ૬ કાયોત્સર્ગ.

૪ કષાયનો ત્યાગ—૧ ક્રોધ ૨ માન ૩ માયા ૪ લોભ—એ ચાર —— કષાયનો ત્યાગ કરવો.

૭૦.

૨૧.
કરણસિત્તરી.

પ્રયોજન થયાં થકાં કરી લેવું, અને પ્રયોજન ન હોય ત્યારે ન કરવું તે કરણ. (સરખાવો 'ચરણ').

पिंडविसोही समिइ, भावण पडिमाय इंदियनिरोहो ।
पडिलेहण गुत्तिओ, अभिग्गहं चेव करणं तु ॥

અર્થ—૪ પિંડવિશુદ્ધિ. ૫ સમિતિ, ૧૨ ભાવના, ૧૨ પડિમા, ૫ ઇંદ્રિયોનો નિરોધ, ૨૫ પ્રતિલેખના, ૩ ગુપ્તિ અને ૪ અભિગ્રહ-એ સર્વ મળી સીત્તેર કરણના ભેદ થયા તેથી કરણસિત્તરી કહેવાય છે.

વિવેચન—હવે તે નામવાર કહે છેઃ—

૪ પિંડવિશુદ્ધિ-૧ આહાર ૨ ઉપાશ્રય ૩ વસ્ત્ર ૪ પાત્ર એ ચાર વિશુદ્ધ એટલે બેતાલીસ દોષરહિત ગ્રહણ કરવાં તે.

૫ સમિતિ—૧ ઇર્યા ૨ ભાષા ૩ એષણા ૪ આદાનભંડભત્ત નિખેપણા ૫ પરિષ્ઠાપનિકા-આ પાંચે સમિતિનું વિવેચન '**પંચિંદિય**' સૂત્રમાં આગળ કહીશું.

૧૨ ભાવના—૧ અનિત્ય ૨ અશરણ ૩ સંસાર ૪ એકત્વ ૫ અન્યત્વ ૬ અશુચિ ૭ આસ્રવ ૮ સંવર ૯ નિર્જરા ૧૦ લોકસ્વભાવ ૧૧ બોધિદુર્લભ ૧૨ ધર્મ-ભાવના.

૧૨ પ્રતિમા—૧ એક માસની ૨ બે માસની ૩ ત્રણ માસની ૪ ચાર માસની ૫ પાંચ માસની ૬ છ માસની ૭ સાત માસની ૮ સાત દિનરાતની ૯ સાત દિનરાતની ૧૦ સાત દિનરાતની ૧૧ એક દિનરાતની ૧૨ એક રાતની-પ્રતિમા. એ દરેકમાં અમુક અમુક જેમકે ચોવિહાર આદિ કરવા તે.

૫ ઇંદ્રિયોનો નિરોધ—૧ સ્પર્શ ૨ રસ ૩ ઘ્રાણ ૪ ચક્ષુ ૫ શ્રોત —ઇંદ્રિયનિરોધ.

૨૫ પ્રતિલેખના-આની ગાથા એ છે કેઃ—

मुहपोति चोलपट्टो, कप्पतिगंदोनिसिज्ज रयहरणं ।
संथारुत्तरपट्टो, दसपेहा उग्गए सूरे ॥

अन्ने भणंति एक्कारसमो दंड उत्ति ॥
उवगरण चउद्दसगं, पडिलेहिज्जइ दिणस्स पहरतिगे ।
उग्घाडपोरिसीए उपत्तनिज्जोग पडिलेहा ॥

૧ મુહપત્તિ ૨ ચોલપટ્ટ ૩ ઉનનું કલ્પ ૪–૫ સુતરનાં બે કલ્પ ૬ રજોહરણનું અંદરનું સુતરનું નિષિઝું ૭ બહારનું પગ લૂછવાનું નિષિઝું ૮ ઓઘો ૯ સંથારો ૧૦ ઉત્તરપટ્ટો, (અને બીજા કહે છે કે) ૧૧ દાંડો આ અગીયારે ચીજોની પડિલેહણા પ્રભાતમાં સૂર્યના ઉદય થયા પહેલાં કરાય છે; બાકીની ચૌદ ઉપકરણની પ્રતિલેખના પહોરને અંતે કરવામાં આવે છે તે કહે છેઃ—

૧ મુહપત્તિ ૨ ચોલપટ્ટ ૩ ગોચ્છક ૪ પાત્ર ૫ પાત્રબંધ ૬ પડલાઓ ૭ રજસ્ત્રાણ ૮ પાત્રસ્થાપન ૯ માત્રક, ૧૦ પતદ્દગાહ ૧૧ રજોહરણ ૧૨ ઉનનું કલ્પ ૧૩–૧૪ સુતરનાં બે કલ્પ. આમ ઉપરની ૧૧ અને આ ૧૪ મળી પચીસ પ્રતિલેખના કરવાની છે. અને તેનો વિશેષ વિસ્તાર પ્રવચનસારોદ્ધારમાંથી જોઈ લેવો.

૩ ગુપ્તિ—૧ મન ૨ વચન ૩ કાય-ગુપ્તિ. આનો વિસ્તાર 'પંચિંદિય' સૂત્રમાં આગળ થશે.

૪ અભિગ્રહ—અભિગ્રહ એટલે પ્રતિજ્ઞા. ૧ દ્રવ્યથી ૨ ક્ષેત્રથી ૩ કાલથી ૪ ભાવથી-અભિગ્રહ.

——
૭૦ આ પ્રકારે કરણસિત્તરીના ભેદ થયા.

૨૨.

૫. સાધુ-શબ્દાર્થ.

૧. निव्वाणसाहए जोए, जम्हा साहंति साहुणो ।
समा य सव्वभूएसु, तम्हा ते भावसाहुणो ॥

અર્થ—નિર્વાણ-મોક્ષને સાધવાના જે જોગ છે તે સાધે છે તે

સાધુઓ છે. અને જે સર્વભૂતો પ્રત્યે ચોરાસી લાખ જીવયોનીથી ઉપજેલા સર્વ જીવો પ્રત્યે સમ એટલે સમતા ધરનારા છે તે ભાવ-સાધુ છે.

સાધુ એમાં સાધ્ ધાતુ છે જેનો અર્થ સાધવું એ થાય છે. આ અર્થ ઉપર લાગુ પાડવામાં આવ્યો.

૨. સંયમને ધારણ કરનાર તે સાધુ.

૩. અસહાયને સહાય કરનાર તે સાધુ. તેથી કહ્યું છે કે.—

असहाइ सहायत्तं, करेति मे संजम करंतस्स ।
एएण कारणेणं, णमामि हं सव्वसाहूणं ॥

અર્થ—અસહાયને સહાય કરનાર, અને મને (અસંયમપણું ટાળી) સંયમ કરનાર-ઇંદ્રિયનિગ્રહ કરાવનાર છે, એ કારણથી સર્વ સાધુને હું નમસ્કાર કરૂં છું.

૪. સંયમકારી જનોને સહાયતા ધારણ કરનાર તે સાધુ.

'સર્વ' સાધુને નમસ્કાર કર્યો છે. તેથી તે (૧) 'સર્વ'માં જિનકલ્પી, સ્થવિરકલ્પી, સ્થિતિકલ્પી વગેરે બધા ભેદવાળા સાધુઓનો સમાવેશ થાય છે. (૨) સર્વ એટલે સાર્વ અર્થાત્ સર્વ જીવોને હિતના કરનાર, અથવા સર્વ શુભ યોગોને સાધનાર તે સાર્વ સાધુ, અથવા સાર્વ એટલે અરિહંત તેને સાધનાર તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે આરાધનાર તે સાર્વ સાધુ. (૩) સર્વ-શ્રવ્ય એટલે જે વાક્યો શ્રવણ કરવા યોગ્ય છે તેને વિષે સાધુ એટલે નિપુણ તે શ્રવ્ય સાધુ (૪) સર્વ-સવ્ય એટલે દક્ષિણ-પોતાને અનુકૂલ જે કાર્ય તેને વિષે સાધુ એટલે નિપુણ તે સવ્ય સાધુ.

એકલા ' સર્વ સાધુ ' એમ કહેવાથી ' સર્વ ' એ શબ્દથી દેશતા તથા સર્વતા બંને દેખાડી શકાય છે, પણ અહીં જરા પણ બાકી ન હોય એવું અપરિશેષ બતાવવા માટે ' લોક ' એ શબ્દ મૂકેલ છે તેથી ' નમો લોએ સવ્વ સાહૂણં. ' વળી ' લોક ' મૂકવાથી જ્યાં જ્યાં સાધુ હોય તે સર્વ સાધુનો સમાવેશ થાય છે.

૨૩.

સાધુ મુનિરાજના સત્તાવીશ ગુણ.

छव्वय-छकाय-रख्खा, पंचिंदिय-लोह-निग्गहो खंती ।
भावविसुद्धि पडिले-हणा य करणे विसुद्धि य ॥
संजमजोए जुतो, अकुसल मणवयणकायसंरोहो ।
सीयाइपीडसहणं, मरणं उवसग्गसहणं च ॥

(૧-૬) ૭ વ્રત—પ્રાણુતિપાતવિરમણ, મૃષાવાદવિરમણ, અદત્તાદાનવિરમણ, મૈથુનવિરમણ, પરિગ્રહવિરમણ, અને રાત્રિભોજનવિરમણ.

(૭-૧૨) ૭ કાયની રક્ષા—પૃથ્વીકાયરક્ષા, અપ્કાયરક્ષા, તેજઃકાયરક્ષા, વાયુકાયરક્ષા, વનસ્પતિકાયરક્ષા, અને ત્રસકાયરક્ષા.

(૧૩-૧૭) પાંચ ઇંદ્રિયનો નિગ્રહ—સ્પર્શેદ્રિય, રસેંદ્રિય, ઘ્રાણેંદ્રિય, ચક્ષુરેંદ્રિય અને શ્રોતેંદ્રિય એ પાંચ ઇંદ્રિયનો નિગ્રહ એટલે વશ કરવી.

આવી રીતે સત્તર ગુણ થયા, હવે

(૧૮) લોભનિગ્રહ—લોભને વશ કરવો તે, (૧૯) ક્ષાંતિ—ક્ષમા, (૨૦) ભાવની વિશુદ્ધિ એટલે ચિત્તની નિર્મળતા, (૨૧) વસ્ત્ર વગેરેનું પડિલેહણ કરવામાં વિશુદ્ધિ. (૨૨) સંયમના યોગમાં યુક્ત રહેવું (એટલે પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિને આદરવાં, અને વિકથા, અવિવેક, નિદ્રા વગેરેનો ત્યાગ કરવો.) (૨૩) અકુશલ મનનો સંરોધ એટલે અશુભ માર્ગે જતાં મનને રોકવું. (૨૪) અકુશલ વચનનો સંરોધ એટલે અશુભ માર્ગે વચન પ્રવર્તતું હોય તેને રોકવું, (૨૫) અકુશલ કાયાનો સંરોધ એટલે અશુભ માર્ગે કાયા પ્રવર્તતી હોય તેને રોકવી (૨૬) શીતાદિ પીડા—પરિસહનું સહન, અને (૨૭) મરણનો ઉપસર્ગ સહન કરવો તે.

આવા ૨૭ ગુણે કરી સહિત સાધુઓને નીચલી ટુંક ગાથામાં નમસ્કાર કરીએ:—

विसयसुहनियत्ताणं, विसुद्धचारित्तनियमजुत्ताणं ।
तच्च गुणसाहयाणं, साहूण किच्चजज्झायण नमो ॥

અર્થ—વિષય (શબ્દાદિક પાંચ પ્રકારના) સુખથી નિવૃત્ત થએલા, વિશુદ્ધ ચરિત્ર અને નિયમથી યુક્ત, અને તથ્ય—સાચા ગુણના સાધક, અને કૃત્યકૃત્ય થવાના-મોક્ષ પામવાના કાર્યમાં ઉદ્યમવંત એવા સાધુને નમસ્કાર થાઓ.

૨૪.
ઉપસંહાર.

ઉપર પંચ પરમેષ્ટી કયા કયા ? તે, તેનો અર્થ, તથા તેના બધા મળી ૧૦૮ ગુણ પણ કહ્યા, તેથી છેલ્લે તે ગુણની સંખ્યા બરાબર ધ્યાનમાં રહે માટે કહીએ છીએ કેઃ—

बारस गुण अरिहंता, सिद्धा अट्ठेव सूरि छत्तीसं ।
उवज्झाया पणवीसं, साहू सगवीस अठसयं ॥

બાર ગુણ અરિહંત દેવ, પ્રણમિયે ભાવે;
સિદ્ધ આઠ ગુણ સમરતાં, દુઃખ દોહગ જાવે. ૧
આચારજ ગુણ છત્રીશ, પચવીશ ઉવઝાય;
સત્તાવીશ ગુણ સાધુના, જપતાં સુખ થાય. ૨
અષ્ટોત્તર સય ગુણ મલી એ, એમ સમરો નવકાર;
ધીરવિમલ પંડિત તણો, **નય** પ્રણમે નિત સાર. ૩

અર્થ—અરિહંત દેવના બાર ગુણ છે; તેને ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરીએ, અને સિદ્ધના આઠ ગુણનું સ્મરણ કરતાં દુઃખ દારિદ્ર દૂર થાય છે. આચાર્યના ગુણ છત્રીશ, ઉપાધ્યાયના પચીશ, અને સાધુના સત્તાવીશ ગુણ જપતાં સુખ પમાય છે. આ બધા મળી એકસો અને આઠ ગુણ છે, તે બરાબર ધ્યાન રાખી નવકારનું સ્મરણ કરો અને પંડિત **ધીર**વિમલના શિષ્ય નયવિમલ (પછીથી પ્રસિદ્ધ થયેલ જ્ઞાનવિમલસૂરિ) હમેશાં તે સારભૂત નવકારને પ્રણામ કરે છે.

૨૫

*નવકારનો મહિમા.

नवकार इक्क अखर, पावं फेडेइ सत्त अयराणं।
पन्नासं च पएणं, सागर पणसय समग्गेण ॥
जो गुणइ लखमेगं, पूएइ विहीइं जिण नमुक्कारं।
तित्थयरनाम गोअं, सो बंधइ नत्थि संदेहो ॥
अठेवय अठसया, अठसहस्सं च अठकोडीओ।
जो गुणइ भत्तिजुत्तो, सो पावइ सासयं ठाणं ॥

અર્થ—નવકારનો એક અક્ષર સાત સાગરોપમનું પાપ ખેરવે છે. એક પદથી પચાશ સાગરોપમની સ્થિતિવાળું પાપ ટળે. સમગ્ર નવકાર ગણવાથી પાંચસે સાગરોપમની સ્થિતિવાળું પાપ કર્મ ટળે અને એક લાખવાર આખો નવકાર ગણે અને વિધિવડે તીર્થંકર ભગવાનને પૂજે અને નવકાર કરે તો તિર્થંકર નામ કર્મ ગોત્ર બાંધે છે. આઠ ક્રોડ આઠ હજાર આઠસોને આઠ એટલીવાર નવકાર મંત્ર ભક્તિવડે ગણે તો શાશ્વત સ્થાન-મુક્તિ પામે.

૨૬.

'પંચિંદિય' સૂત્રનો ક્રમહેતુ.

'નવકાર'નું સ્મરણ કરી રહ્યા પછી સજીવન મૂર્તિ સદ્‌ગુરૂ સાક્ષાત્ ન હોય, તો સદ્‌ગુરૂ કેવા હોય ? મારા સદ્‌ગુરૂ કેવા છે ? મારા ગુરૂ આવા અનુપમ ગુણવાલા છે, એમ ચિંતવન કરવા માટે તે ગુણોનું જેમાં વર્ણન છે તે "**પંચિંદિય**" સૂત્ર ચિત્તની એકાગ્રતા પૂર્વક કહેવું; અને એવા ગુણવાળા સાક્ષાત્ મારા સદ્‌ગુરૂ બિરાજમાન છે, અને હું એઓની સમક્ષજ સામાયિક કરૂં છું, એવો ભાવ રાખવો. આમ કરવાથી સામાયિક બહુ શુદ્ધ થાય છે.

---

*નવકારથી કયા કયા સુંદર ફલસિદ્ધિ પામ્યા, તેનાં દૃષ્ટાંત જોવા માટે જુઓ નવકારનો છંદ 'વંછિત પૂરે વિવિધ પરે.'

અથવા ગુરૂ ન હોય તો ઉત્તમ ધર્મ ઉપકરણમાં ગુરૂની સ્થાપના કરવા માટે પાંચેંદિય ' સૂત્રમાં ગુરૂના જે છત્રીસ ગુણ કથેલા છે, તેનો પાઠ ભણવો; ગુરૂના અભાવે ગુરૂની સ્થાપના કરી તેમની સન્મુખ દરેક ક્રિયા કરવી જોઇએ, અને તેથી તેમના ગુણોની સ્થાપનામાં પડવા જોઇએ.

ગુરૂ હોય તો ' પાંચેંદિય 'નો પાઠ ભણવાની જરૂર નથી.

આ સંબંધમાં એક દૃષ્ટાંત છે કે દ્રોણાચાર્ય પાસે પ્રખ્યાત પાંચ પાંડવમાંનો બાણાવળી અર્જુન બાણની વિદ્યા શીખતો હતો. તેની ચતુરાઇ અને ચપલતાથી ગુરૂ તેનાપર બહુજ પ્રસન્ન રહેતા, અને તેને તે વિદ્યા પૂરી શીખવી હતી. આ બધું જોઇને જંગલમાં રહેતા એક ભિલ્લને બાણવિદ્યા શીખવાની ઉત્કંઠા થઇ, અને ગુરૂ પાસે આવી તે શીખવવાની નમ્ર વિનતિ કરી; પરંતુ ગુરૂએ તેનો અનાદર કર્યો. તે ભીલે આથી દ્રોણાચાર્ય ગુરૂની એક માટીની પ્રતિમા સ્થાપિત કરી તેના પ્રત્યે ઘણોજ ભક્તિભાવ રાખી શીખવા માંડયું, અને તે વિદ્યા સારી રીતે સાધતાં અર્જુન કરતાં પણ વધારે પ્રવીણ થયો. આ બાબતની દ્રોણાચાર્ય અને અર્જુનને ખબર પડી, ત્યારે તેઓ ચકીત થઇ ગયા. અને પોતાનું વચન રાખવા માટે દ્રોણાચાર્યે તે ભીલ પાસેથી ગુરૂદક્ષિણા તરીકે તેના હાથનો અંગુઠો માંગી લીધો. તો પણ તે અંગુઠા વિના બાણ ચડાવવા લાગ્યો.

આ પરથી સમજવાનું છે કે ગુરૂ હોય તો ગુરૂની સમીપ, અને ગુરૂ ન હોય તો ગુરૂની સ્થાપના સંમુખ દરેક ક્રિયાનું આરાધન કરવું જોઇએ. ચાર નિક્ષેપમાં સ્થાપના નિક્ષેપ પણ માન્ય કહેલો છે અને તે કારણે જિનના અભાવે જિનની પ્રતિમા સ્થાપવામાં આવે છે. આ વિષે ઘણી ચર્ચા છે, પરંતુ તે અહીં વિસ્તારવાની જરૂર નથી.

૨૭.

વિધિ.

માટે સામાયિકની શરૂઆત કરતાં પહેલાં માનસિક સંકલ્પ–પૂર્વક ગુરૂની સ્થાપના કરવી, સ્થાપનાને માટે નવકારવાળી કે કોઇ શાસ્ત્રીય

ગ્રંથ, ચારિત્રનાં ઉપકરણ ઉંચા સ્થાને સ્થાપવાં, અને તેમાં ગુરૂના ગુણનું આરોપણ કરવાને તે સ્થાપનાની સંમુખ જમણો હાથ સ્થાપન કરીને તેને ગુરૂ તરીકે સ્થાપન કરવાના હેતુથી નીચેનો પાઠ ભણવો.

૨૮.

'પંચિંદિઅ' સૂત્ર-ગુરૂગુણસ્મરણ.

મૂળ પાઠ-ગાથામાં.

પંચિંદિઅ-સંવરણો,
તહ નવવિહ-બંભચેર-ગુત્તિધરો;
ચઉવિહ-કસાય-મુક્કો,
ઇઅ અટ્ઠારસ-ગુણેહિં સંજુત્તો. ॥૧॥
પંચમહવ્વયજુત્તો,
પંચવિહાયારપાલણસમત્થો;
પંચસમિઓ તિગુત્તો,
છત્તીસ ગુણો ગુરૂ મજઝ. ॥૨॥

૨૯.

સંસ્કૃત છાયા.

पंचेन्द्रियसंवरणस्तथा नवविधब्रह्मचर्यगुप्तिधरः ।
चतुर्विधकषायमुक्त, इत्यष्टादशगुणैः संयुक्तः ॥१॥
पंचमहाव्रतयुक्तः, पंचविधाचारपालनसमर्थः ॥
पंचसमितः, त्रिगुप्तः, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्मम ॥२॥

૩૦.

અર્થપાઠ.

પંચિદિય-સંવરણો—પાંચ ઇંદ્રિયને એટલે પાંચ ઇંદ્રિયના વિષયને રોકનાર.
તહ—તથા.
નવવિહ બંભચેર ગુત્તિધરો—નવ પ્રકારના બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિને ધારણ કરનાર.

ચઉવિહ કષાયમુકકો—ચાર જાતના કષાયથી મુક્ત છે,
ઇઅ અઠારસ ગુણેહિં સંજુત્તો—આ અઢાર ગુણોથી સંયુક્ત છે.
પંચમહવ્વયજુત્તો—પાંચ મહાવ્રતથી યુક્ત.
પંચવિહાયાર–પાલણ–સમત્થો—પાંચ જાતના આચાર પાલવાને સમર્થ.
પંચસમિઓ—પાંચ સમિતિઓવાળા
તિગુત્તો—ત્રણ ગુપ્તિઓવાળા
છત્તીસગુણો ગુરૂ મજ્ઝ–(આવી રીતે કુલ) છત્રીસ ગુણવાળા મારા ગુરૂ છે.

સામટો અર્થ–પાંચ ઇંદ્રિયને એટલે તેના વિષયને રોકનાર, તથા નવ પ્રકારના બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિને ધારણ કરનાર, ચાર પ્રકારના કષાયથી મુક્ત–એ અઢાર ગુણોથી જે સંયુક્ત હોય, અને વળી પાંચ મહાવ્રતથી યુક્ત, પાંચ પ્રકારના આચારને પાળવાને સમર્થ, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિએ કરી સહિત (એટલે બીજા અઢાર ગુણો મળી) એ પ્રમાણે છત્રીસ ગુણોએ કરીને સંયુક્ત હોય તે મારા ગુરૂ છે.

૩૧.
વિવેચનપાઠ.

પાંચ ઇંદ્રિય નામે સ્પર્શ ઇંદ્રિય [ચામડી], રસ ઇંદ્રિય [જીભ], ઘ્રાણ ઇંદ્રિય [નાક] ચક્ષુ ઇંદ્રિય [આંખ], અને શ્રોત્ર ઇંદ્રિય [કાન] છે. આના મુખ્ય વિષયો સ્પર્શ, રસ આદિ પાંચ વિષયો છે, તથા તેને બીજી રીતે વિસ્તારતાં ત્રેવીસ ભેદ થાય છે. અને આ દરેકના વિકાર ગણતાં તે બસોબાવન થાય છે.

આ બધાં પાંચ ઇંદ્રિયના વિષયને તથા વિકારોને રોકનાર એટલે જે પોતાને અનુકૂળ પ્રીતિકારી હોય, તેના ઉપર રાગ ન ધરે, અને જે પ્રતિકૂળ અપ્રીતિકારી હોય તેનાપર દ્વેષ ન કરે, તેથી ગુરૂને પંચેંદ્રિયના સંવરયુક્ત કહ્યા.

૩૨.
ઇંદ્રિય વિષય અને વિકાર.

હવે પાંચ ઇંદ્રિયના ત્રેવીસ વિષય અને બસોબાવન વિકાર કયા તેનો કોઠો કરી બતાવીએ.

૫ ઇંદ્રિયનાં નામ તથા અર્થ.	વિષય ૨૩.	વિકારો ૨૫૨.
૧ સ્પર્શ (ફરસ) ઇંદ્રિય=ચામડી.	વિષય આઠ—[૧] હળવો સ્પર્શ તે રૂ જેવો; [૨] ગુરૂ (ભારે) સ્પર્શ તે વજ્ર આદિ જેવો; (૩) મૃદુ (કોમળ) સ્પર્શ—હાંસરૂ પ્રમુખ જેવો [૪] ખર (ખરબચડો) સ્પર્શ તે કરવતની ધાર જેવો અથવા ગાયની જીભ જેવો [૫] શીત [ટાઢો] સ્પર્શ બરફ જેવો [૬] ઉષ્ણ [ઉનો] સ્પર્શ અગ્નિ જેવો [૭] સ્નિગ્ધ [ચોપડો] સ્પર્શ—ઘી જેવો; અને [૮] લૂખો સ્પર્શ—ભસ્મ આદિ જેવો.	વિકાર ૯૬—ઉક્ત આઠ વિષયનો દરેક સચિત, અચિત, મિશ્ર એમ ત્રણુ પ્રકારે હોય, એટલે તેથી ૨૪ વિકાર થયા. તે ૨૪ માં દરેકને સારો, અને નરસો એ બે ગુણુ હોય તેથી ૪૮ વિકાર થાય અને તેનો રાગ અને દ્વેષ એ બેએ ગુણુતાં ૯૬ થાય.
૨ રસઇંદ્રિય=જીભ	વિષય પાંચ—આમાં નીચેના છ રસનો સમાવેશ થાય છે. નામેઃ—મીઠો, ખાટો, ખારો, કડવો, કષાયલો, તીખો. આમાં છ રસ છે, છતાં પાંચ વિષય કહ્યા તેનું કારણ એકે છઠ્ઠો નામે કષાયલો રસ પાંચ રસના વિષયમાં સમાઇ જાય છે.	વિકાર ૭૨—આ છએ રસ રસ સારા અને નરસા મળી ૧૨, તે દરેક સચિત, અચિત અને મિશ્ર એમ ત્રણુ હોય, તેથી બધા મળી ૩૬, તેને રાગ અને દ્વેષ એમ બેએ ગુણુતાં ૭૨.

૫ ઇંદ્રિયનાં નામ. તથા અર્થ.	વિષય ૨૩.	વિકારો ૨૫૨.
૩ ઘ્રાણઇંદ્રિય=નાક	વિષય બે—[૧] સુરભિ ગંધ=સુગંધીદાર ગંધ અને [૨] દુરભિગંધ=દુર્ગંધી ગંધ—આવી રીતે બંને એટલે સુગંધી અને દુર્ગંધ પદાર્થથી જે ઘ્રાણેંદ્રિયનો વિષય થાય તે.	વિકાર ૧૨—કહેલા બે ગંધને સચિત, અચિત અને મિશ્ર એમ ગુણતાં ૭ થાય અને તેને રાગ, અને દ્વેષ એમ બેવડે ગુણતાં ૧૨ થાય.
૪ ચક્ષુ ઇંદ્રિય= આંખ.	વિષય પાંચ—આ ઇંદ્રિયના પાંચ વર્ણ નામે [૧] સફેદ [૨] કાલો [૩] લીલો [૪] પીલો [૫] રાતો—એ પાંચ વિષય છે.	વિકાર ૬૦—આ પાંચ રંગને શુભ અને અશુભ એમ બંને હોય તેથી બેએ ગુણતાં ૧૦ થાય, તેને સચિત, અચિત, અને મિશ્ર એમ ત્રણે ગુણતાં ૩૦ થાય; અને તેને રાગ, અને દ્વેષ એ બેએ ગુણતાં ૬૦ થાય.
૫ શ્રોત્રઇંદ્રિય= કાન.	વિષય ત્રણ—આ ઇંદ્રિયના વિષય ત્રણ શબ્દ છે નામેઃ-[૧] સચિત શબ્દ જેમ કે મોર, કોયલ વગેરે પક્ષી અને મનુષ્યના શબ્દ [૨] અચિત શબ્દ જેમકે વાજીંત્ર, તાલ મૃદંગના શબ્દ [૩] મિશ્રશબ્દ જેમકે પુરૂષ અને સ્ત્રીની વચ્ચે વસ્ત્રાદિક મિશ્ર ભેરી, નફેરી શંખ પ્રમુખના શબ્દ.	વિકાર ૧૨—આ ત્રણ વિષયને શુભ અને અશુભે ગુણતાં ૬ થાય, અને રાગ, અને દ્વેષે ગુણતાં ૧૨ થાય.

૩૩.
નવવિધ બ્રહ્મચર્ય.

આ નવ શીયળની વાડો એટલે ૯ પ્રકારે બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ કહી છે તે છે. તે કઈ કઈ છે તે અગાઉ કહી જવાઇ છે (જુઓ પૃ. ૯૮) પણ વિસ્તારપૂર્વક જોવું હોય તો છેવટે પરિશિષ્ટ જુઓ.

૩૪.
ચાર પ્રકારના કષાય.

કષાય—[કષ=સંસાર+આય=લાભ] જેનાથી સંસારનો લાભ થાય છે એટલે જેનાથી ભવ-સંસાર કરવા પડે છે તે. તે મુખ્ય રીતે ચાર છે તેનાં નામઃ—

ક્રોધ—આથી પ્રીતિ નાશ પામે છે. ક્ષમાથી તે દૂર થાય છે.

માન—અહંકાર. મૃદુતાથી-વિનયથી તે નાશ પામે છે.

માયા—કપટ. સરલતાથી તે દૂર કરાય છે.

લોભ—સંતોષથી તે જીતાય છે.

૩૫.
પાંચ પ્રકારનાં મહાવ્રત.

૧. સર્વ પ્રાણાતિપાતવિરમણ—સર્વથા પ્રકારે પ્રાણાતિપાત [જીવહિંસા] થી અટકવું તે. પ્રાણાતિપાત એટલે પ્રાણનો અતિપાત. પ્રાણ *દશ છે. પ્રાણને ધારણ કરનાર પ્રાણી કહેવાય છે. તે પ્રાણીના કોઇ પ્રાણનો અતિપાત કરવાથી વિરમવું તે પહેલું મહાવ્રત.

૨. સર્વ મૃષાવાદવિરમણ—સર્વથા પ્રકારે મૃષાવાદ [જૂઠા બોલવા] થી અટકવું તે.

૩. સર્વ અદત્તાદાનવિરમણ—સર્વથા પ્રકારે અદત્ત એટલે કોઇએ આપેલ નહિ તેનું આદાન એટલે લેવું, તેનાથી [ચોરીથી] અટકવું તે.

૪. સર્વ મૈથુનવિરમણ—સર્વથા પ્રકારે મૈથુનથી અટકવું તે.

૫. સર્વ પરિગ્રહવિરમણ—સવથા પ્રકારે પરિગ્રહથી અટકવું તે.

---

* પાંચ ઇંદ્રિય-(કાન, આંખ, નાક, જીભ અને ચામડી), મન, વચન, કાયા, શ્વાસોશ્વાસ, આયુષ્ય એ દશ પ્રાણ.

નોટ—આ ઉપરના બધા મહાવ્રતમાં 'સર્વ' એ શબ્દ લગાડેલ છે તેનો અર્થ સર્વથા પ્રકારે થાય છે એટલે તેથી તેમાં કરવું, કરાવવું, અને અનુમોદવું, અને તે વળી મન, વચન, અને કાયાથી એ બધાંનો સમાવેશ થાય છે. આ પરથી સમજાશે કે શ્રાવકનાં જે પાંચ વ્રતો છે તે દરેકને 'સ્થૂલ' એ શબ્દ લગાડવામાં આવે છે, તેથી તે ઉપરનાં મહાવ્રતથી નાનાં છે માટે તેને **અણુવ્રત** કહેવામાં આવે છે.

૩૬.

પંચવિધ આચાર.

સાધુના આચાર પાંચ પ્રકારના છે:—

૧. જ્ઞાનાચાર—જ્ઞાન ભણવું, ભણાવવું, લખવું, લખાવવું; જ્ઞાનના ભંડાર કરવા, કરાવવા અને જ્ઞાન ભણનાર પ્રત્યે રાગ ધરવો.

૨. દર્શનાચાર—દર્શન-સમકીત પાળવું, પળાવવું, અને સમકીતથી પડતા જીવને હેતુ-યુક્તિવડે સ્થિર કરવા તે.

૩. ચારિત્રાચાર—શુદ્ધ ચારિત્ર પાળવું, પળાવવું અને પાળતાને અનુમોદવું.

૪. તપાચાર—છ બાહ્ય અને છ અભ્યંતર એમ બાર ભેદે તપ કરવો, કરાવવો, અને કરતાને અનુમોદવો.

૫. વીર્યાચાર—ધર્માનુષ્ઠાન જેવા કે પ્રતિક્રમણ, પ્રતિલેખન (પડિલેહણ), દેવવંદન વગેરે કરવામાં વીર્ય-બલ ગોપવે નહિ, અને ઉપર કહેલા પાંચ જાતના આચાર પાળવામાં વીર્ય-શક્તિ સ્ફુરાવે (ફેરવે).

૩૭.

૫ સમિતિ.

સમિતિ તે સમ=સરખાપણે+ઇ=જવું એ પરથી થયેલ છે-જેમાં સમતોલપણે-[વધુ નહિ-હદબહાર નહિ એટલે હદમાં] જવાય છે તે. એટલે ચાલવામાં, બોલવામાં, ખાવામાં, અન્નપાન આદિની ગવેષણામાં, કોઇ ચીજ રાખવા ત્યાગવામાં, તથા મલમૂત્રના પરિષ્ઠાપનમાં-પરઠવવામાં-

ત્યાગ કરવામાં સમ્યક્પણે મર્યાદા રાખવી તે, વિવેકપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી તે. અને તેથી તે પ્રમાણે સમિતિના પાંચ પ્રકાર થાય છે.

૧. ઇર્યા સમિતિ—ઇર્યા એટલે જવું, એમાં સમિતિ એટલે આવશ્યક કાર્યને માટે સંયમને અર્થે આસપાસ ચારેકોર ચાર હાથ-ધોંસરાપ્રમાણ દૃષ્ટિએ જોવામાં તત્પરતા રાખી ચાલવામાં ધીમે ધીમે પગ પાડી ગતિ કરવી તે.

૨. ભાષા સમિતિ—ભાષા સર્વને હિતકર, પરિમિત, સંદેહ વગરની, પાપ રહિત, અને નિર્ણીત અર્થવાળી બોલવી તે.

૩. એષણા સમિતિ—એષણા એટલે આહાર તેમાં સમિતિ અર્થાત્ આધાકર્માદિ ૪૨ દોષ રહિત અન્નપાન આદિ કરવું તે.

૪. આદાન નિક્ષેપ સમિતિ—એટલે લેવામાં, તેમજ ત્યાગવામાં સમિતિ અર્થાત્ રજોહરણ, પાત્ર, વસ્ત્ર, પુંઠા વગેરે જે જે આવશ્યક કાર્યને માટે પૂંજવામાં, ખાવામાં, પહેરવામાં, બેસવામાં જોઈતી વસ્તુઓ છે તેને સારી રીતે જોઈ શુદ્ધ કરી લેવી, અને મૂકી દેવી.

૫. ઉત્સર્ગ [પારિષ્ઠાપનિકા] સમિતિ—ઉત્સર્ગ એટલે મલમૂત્રનો ઉત્સર્ગ કરવામાં-પરઠવવામાં સમિતિ એટલે મલમૂત્ર વગેરેને ભૂમિને જીવ વગરની જોઇ પૂંજી તેપર નાંખવાં-પરઠવવાં તે.

૩૮.

૩ ગુપ્તિ.

ગુપ્તિ એ ગુપ=રક્ષા કરવી, રોકવું-નિગ્રહ કરવો એ સંસ્કૃત ધાતુ-માંથી થયેલ નામ છે: તેથી ગુપ્તિ એટલે જેનાવડે આત્માની સંસારથી રક્ષા થાય છે તે; અથવા સમ્યગ્ રીતે યોગનો નિગ્રહ અર્થાત્ સમ્યક્ પ્રકારે જાણીને-સ્વીકારીને સમ્યગ્દર્શન પૂર્વક મન, વચન, કાયા એ ત્રણના યોગ કે જેની શુદ્ધિનું વર્ણન આગળ [જુઓ પૃ. ૧૨.] કરી ગયા છીએ તેનો જે નિગ્રહ-નિરોધ એટલે રોકવું તે. એટલે મન, વચન,

કાયાથી ઉત્પન્ન થતી અસત્ પ્રવૃત્તિને દેશથી કે સર્વથી રોકવી તે. આથી ત્રણ જાતના યોગ રોકવાવડે ત્રણ જાતની ગુપ્તિ કહેલી છે:—

૧. મનોગુપ્તિ—સાવદ્ય એટલે પાપ સહિત [નિંદનીય-દુષ્ટ] સંકલ્પોનો નિરોધ. કુશલ-ઉત્તમ સંકલ્પ કરવો, અથવા કુશલ અને અકુશલ બંને પ્રકારના સંકલ્પોનો નિરોધ કરવો તે. આ આ ત્રણ પ્રકારની છે:—[૧] અસત્કલ્પનાવિયોગિની-આ આર્તરૌદ્ર ધ્યાન સંબંધી કલ્પનાઓની જાળના ત્યાગરૂપ છે. [૨] સમતાભાવિની-ધર્મધ્યાન સંબંધી મધ્યસ્થપણાની-સમતાપણાની પરિણતિ તે [૩] આત્મારામતા-કેવલજ્ઞાન પછી યોગને નિરોધ કરવાની અવસ્થામાં મનના સર્વ દ્રવ્યનો નિરોધ કરવો તે.

૨. વચનગુપ્તિ—યાચના કરવામાં, પૂછવામાં તથા પૂછેલા પદાર્થના કહેવામાં વાણીનો નિયમ અથવા સર્વથા મૌન રહેવું તે. આ બે પ્રકારની છે. [૧] મૌનાવલંબિની-ભ્રકુટી [ભવાં] ની સંજ્ઞા વગેરે છોડી દઈ મૌન ધારણ કરવાનો અભિગ્રહ કરવો તે. [૨] વાગ્નિયમિની-વાચના, પૃચ્છના વગેરે કરવામાં મુખે મુહપત્તિ રાખીને બોલતાં જે વાણીની નિયંત્રણા કરવામાં આવે તે.

૩. કાયગુપ્તિ—સૂવું, બેસવું, ગ્રહણ કરવું, ફેંકી દેવું [ત્યાગ અથવા કોઇ વસ્તુને એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને ફેંકવી], તથા એકથી બીજા સ્થાનકે જવું આદિ કાર્યોમાં શરીરની ચેષ્ટાનો નિયમ રાખવો. આ બે પ્રકારની છે.

[૧] ચેષ્ટાનિવૃત્તિરૂપા—ઉપસર્ગ વગેરે થાય તે છતાં કાર્યોત્સર્ગમાંથી ચલિત થવું નહિ તે અથવા કેવલીને યોગનિરોધની અવસ્થામાં સર્વથા શરીરની ચેષ્ટાનો ત્યાગ.

[૨] યથાસૂત્ર ચેષ્ટાનિયમિની-સિદ્ધાંતમાં કહેલ વિધિ પ્રમાણે મુનિના કાયાના વ્યાપારની પ્રવૃત્તિરૂપ.

નોટ—પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ શું છે તે ઉપર કહી ગયા. એ આઠને મુનિની **અષ્ટપ્રવચનમાતા**નું નામ શાસ્ત્રકારે આપેલ છે. આનું વિશેષ સ્વરૂપ સમજવા માટે શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી મહારાજની અષ્ટપ્રવચન-માતાની સઝ્ઝાય જોઇ લેવી. એ આઠેનો સંવર તત્ત્વમાં સમાવેશ થાય છે, કારણકે તેથી કર્મો સંવરાય છે-કર્મની પ્રાપ્તિનો અભાવ થાય છે. હવે અહીં કોઇ કહેશે કે પાંચે સમિતિનો ત્રણ ગુપ્તિમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, તેથી તેને એક બીજાથી જુદી કેમ પાડી હશે? તો તેનો ઉત્તર એ કેઃ—પ્રમાણિક કાલ સુધી સમસ્ત યોગનો જે નિગ્રહ તે ગુપ્તિ છે, જ્યારે ગુપ્તિમાં બહુ કાલ સુધી સ્થિત રહેવામાં અસમર્થ સાધુની પોતાના કલ્યાણરૂપ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ થાય તે પ્રવૃત્તિ સમિતિ છે, તેથી ગમન, ભાષણ, ભોજન, ગ્રહણ-નિક્ષેપણ, મલમોચન એ સર્વ ક્રિયામાં સમિતિ રાખવામાં જે અપ્રમાદી હોય છે તે ગમન, ભાષણ આદિ ક્રિયાઓ દ્વારા પ્રવેશ કરનારાં કર્મોનો નિરોધ કરે છે અને તેથી તેને સંવરની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૩૯.

'ઇચ્છામિ ખમાસમણ'-પ્રણિપાત સૂત્રનો ક્રમહેતુ.

'પંચિંદિય' બોલી રહ્યા પછી ઉઠી ઉભા થઇ [જયણાપૂર્વક પુંજી-પ્રમાર્જી પ્રત્યેક વખતે નમસ્કારાદિ માટે પણ ઉઠતાં બેસતાં ચરવલાથી ભૂમિ, હાથપગ વગેરે પ્રમાર્જવાનો લક્ષ રાખવો.] ગુરૂને વંદન અર્થે "**ઇચ્છામિ ખમાસમણ**" નો પાઠ બોલવો અને તે પાઠ બોલવાની સાથે વંદન કરી ઉભા થવું.

ગુરૂથી સ્થાપના કર્યા પછી ગુરૂનો વિનય સાચવવાની જરૂર છે, કારણકે વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે. કહ્યું છે કેઃ—

विणयाहीआ विज्जा, दिंति फलं इह परे य लोगंमि।
न फलंति विणयहीणा, सस्साणिव तोअहीणाणि॥

અર્થ—વિનયને આધીન જે વિદ્યા તે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં

પણ ઉત્તમ ફલને આપનાર થાય છે. વિનય વગરની વિદ્યા જેમ પાણી વગરનાં ધાન્ય પાકતા નથી તેમ ફળતી નથી.

भत्तीइ जिणवराणं, खिज्जंति पुव्वसंचिया कम्मा।

आयरियनमुक्कारेण, विज्जामंतावि सिज्जंति ॥

અર્થ—જિનેશ્વરની ભક્તિથી પુર્વસંચિત કર્મ ક્ષય પામે છે, અને આચાર્યને નમસ્કારાદિ કરવાથી વિદ્યામંત્ર પણ સિદ્ધ થાય છે.

જુઓ! શ્રેણિક રાજાએ સિંહાસનપર બેસી એક ચંડાળ પાસેથી વિદ્યા શીખવાને ઇચ્છયું. પરંતુ તે સાધ્ય ન થઇ; પણ જ્યારે અભયકુમારે રાજાને નીચે ઉતારી તે ચંડાળને સિંહાસનપર બેસાડી-એટલે એ જાતનો વિનય કરી શીખવા વિનતિ કરી, ત્યારે રાજાએ તેમ વિનય સાચવતાં તે વિદ્યા મેળવી શકયો. આ પરથી સમજી શકાશે કે વિનયથી તત્વની સિદ્ધિ છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે એક ચંડાળનો પણ વિનય કર્યા વગર શ્રેણિક જેવા રાજાને વિદ્યા સિદ્ધ ન થઇ, તો તેમાંથી તત્ત્વ એ ગ્રહણ કરવાનું છે કે કંઇ પણ તત્ત્વ સાધ્ય કરવા માટે વિનય કરવો. આત્મતત્વ પામવા નિર્ગ્રંથ ગુરૂનો જો વિનય થાય તો કેવું મંગળદાયક થાય!

મતલબ કે ગુરૂને નમસ્કાર કરવો, વંદન કરવું. વિનય વૈયાવૃત્ય (વેયાવચ્ચ) કરવાં એ જરૂરનું છે. આવાજ હેતુથી ગુરૂવિનયનિમિત્તે તેમને નમન કરવું જોઇએ, અને દરેક ક્રિયા તેમની સાક્ષીએ કરવી જોઇએ; માટે તેને 'પ્રણિપાત' પણ કહે છે. 'પ્રણિપાત' સામાયિકમાં અનેક વખતે કરવાનો કહ્યો છે. કયારે કયારે કરવાનો છે તે અહીં જણાવીએ છીએ.

૪૦.
સામાયિકમાં પ્રણિપાતસંખ્યા.

(૧) ઇરિયાવહિય પડિક્કમવાની આજ્ઞા માંગવા પૂર્વે.

(૨) મુહપત્તિ તથા અંગની પડિલેહણાની આજ્ઞા માંગવા પૂર્વે.

(૩) સામાયિક લેવાની આજ્ઞા માંગવા પૂર્વે.

(૪) સામાયિકમાં પ્રવેશ કર્યાની ખબર આપવા પૂર્વે.
(૫) સામાયિક લેતાં ઉભા રહેવાનું હતું, તે બેસી જવાની આજ્ઞા માંગવા પૂર્વે.
(૬) આજ્ઞા માગતાં બેસી ગયાની ખબર આપવા પૂર્વે.
(૭) સામાયિકી કાળ સ્વાધ્યાયમાં ગાળવા માટે આજ્ઞા માંગવા પૂર્વે.
(૮) સામાયિકી કાળ સ્વાધ્યાયમાં ગાળવાની ખબર આપવા પૂર્વે.

આમાં બધાં મળી આઠવાર પ્રણિપાતના પાઠના ઉચ્ચારપૂર્વક સામાયિક લેતી વખતે ગુરૂને વંદન કરવાનો વિધિ છે. સદ્દગુરૂનાં વિનય, બહુમાનની કેટલીબધી જરૂર છે એ ક્ષણે ક્ષણે સૂચવવા-યાદ દેવા આ પ્રવૃત્તિ બસ છે. વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે તેથી શિષ્ય વિનયવાળો ન થાય ત્યાં લગણ તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી તેને આત્માર્થ ન જાગે, ત્યાં સુધી તેના કાર્યની સિદ્ધિ ન થાય—આ ચોક્કસ છે, અને તેના અચૂક પુરાવા રૂપે, મહાન્ ઉપાય રૂપે આ વિનયના આદેશ-ફરમાન-પ્રવૃત્તિ મૂકેલ છે.

૪૧.

વિધિ અને તેનો હેતુ.

અહીં કંઈ પણ આજ્ઞા માંગતાં "**ઈચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્!**" એમ કહેવાય છે, તે વૃદ્ધ પરંપરાથી ચાલ્યો આવેલો નિયમનો આચાર છે. તેનો અર્થ એમ થાય છે કે 'હે! ભગવન્! આપની ઇચ્છાએ કરી-આપને અનુકૂળતા હોય તો,-આપને યોગ્ય લાગે તો,-મારી ઈચ્છાએ-આજ્ઞા આપો.' હવે જે અર્થે આજ્ઞા માંગવાની હોય, તે આ સૂત્રવાક્ય પછી ઉચ્ચારવું જેમકે "**ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! ઇરિયાવહિયં પડિક્કમામિ**" એટલે "હે ભગવન્! ઇચ્છાએ કરી આજ્ઞા આપો, હું ઇરિયાવહિય પડિકમું છું" અર્થાત્ મને ઇરિયાવહી પડિકમવાની આજ્ઞા આપો. આમ સામાયિક લેતાં આજ્ઞા માગવા માટે બોલાતા આવા બીજા સૂત્રપાઠો સહેલથી સમજી શકાય તેમ છે.

૪૨.

'ઇચ્છામિ ખમાસમણ'-પ્રણિપાત સૂત્ર.

મૂળ પાઠ.

ઇચ્છામિ ખમાસમણો !
વંદિઉં જાવણિજ્જાએ
નિસીહિઆએ
મત્થએણ વંદામિ ॥

૪૩.

સંસ્કૃત છાયા.

इच्छामि क्षमाश्रमण ! वंदितुं यापनीयया नैषेधिक्या मस्तकेन वंदे ॥

૪૪.

અર્થ પાઠ.

ઇચ્છામિ–ઇચ્છું છું.
ખમાસમણો—હે ક્ષમાશ્રમણ–ક્ષમા આદિ ગુણે કરી સહિત એવા ક્ષમાશીલ શ્રમણ–સાધુજી–તપસ્વિન્ !
વંદિઉં–વાંદવાને
જાવણિજ્જાએ—યથાશક્તિયુક્ત–બનતી શક્તિએ યુક્ત–યોગ્ય થયેલ
નિસીહિઆએ—પ્રાણાતિપાત આદિમાંથી નિષેધ પામેલા–નિવૃત્ત થયેલા શરીરવડે
મત્થએણ–મસ્તકવડે
વંદામિ–વાંદું છું.

૪૫.

ભાવાર્થપાઠ.

હે ક્ષમાદિગુણે કરી સહિત એવા સાધુજી ! આપને જાવણિજ્જાએ એટલે ઇંદ્રિય અને મનને બનતી શક્તિએ વશ કરીને તેની પીડાઓથી

અબાધિત કરી યોગ્ય કરેલા, અને પ્રાણાતિપાત આદિ નિષેધ થયાં છે જેમાંથી એવા નૈષેધિક્યા એટલે શરીરવડે-ટુંકમાં વંદનયોગ્ય અબાધિત શરીરવડે વાંદવાને ઇચ્છું છું, અને બે જાનુ (ઢીંચણ), બે હાથ અને લલાટ એ પાંચ અંગે ભૂમિને સ્પર્શ કરતો મસ્તકથી વંદન કરૂં છું-વાંદું છું. (જુઓ 'આપણું ખમાસમણ અથવા પ્રણિપાત સૂત્ર' એ લેખ જૈનયુગ ફાગણ-ચૈત્ર ૧૯૮૩ નો અંક પૃ. ૨૯૯)

૪૬.
વિવેચનપાઠ.

મુનિના દશ ધર્મ ક્ષમાદિ કહ્યા છે તે આગળ આપણે કહી ગયા છીએ. (જુઓ પૃ. ૧૨૫) મુનિ એટલે સાધુ. સાધુ કોણ તે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ; તેથી તે હમેશાં વંદન કરવા યોગ્ય છે. આને માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કેઃ—

किं पिच्छसि साहूणं, तवं च नियमं च संयमगुणं वा ?।
तो वंदसि साहूणं, एयं मे पुच्छिओ साहु ॥

અર્થ—હે પ્રાણી! (સાધુ તે પોતાના ગુણે કરીનેજ સાધુ હોય, તે માટે) તું સાધુ ભણી શું પ્રેક્ષા કરે છે-જુએ છે? શું તપનો ગુણ જુએ છે? કે નિયમનો ગુણ કે સંયમનો ગુણ? તે ગુણ દેખીને ત્યાર પછી તું શું સાધુ પ્રત્યે વાંદીશ? એમ હું તુજને પુછું છું માટે સાધુના ગુણેજ સાધુ દેખીને વંદના કરવી. (સુગુરૂને સુખશાન્તિ પૃચ્છા માટે જુઓ પરિશિષ્ટ.)

૪૭.
પ્રણિપાતદોષ.

વંદન કરતાં ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે રખેને દોષ થઇ જાય. માટે જે બત્રીશ દોષ ટાળી પ્રણિપાત-વંદન કરવાનું છે તે દોષ કહે છે.

૧. અનાદૃતદોષ—અનાદરપણે સંભ્રાંત થઇ વંદના કરવી તે.
૨. સ્તબ્ધદોષ—જાતિ આદિથી અભિમાન રાખી, અથવા દ્રવ્યભાવાદિક ચોભંગીથી સ્તબ્ધ થઇ વંદના કરવી તે.

૩. અપવિદ્ધદોષ—વાંદણાં દેતાં તુરત નાસવું, અથવા આમતેમ ફરવું તે.

૪. પરિપિંડિતદોષ—ઘણા સાધુ પ્રત્યે એકજ વાંદણે વાંદવું તે, અથવા આવર્ત, વ્યંજન, અને આલાપ એ સર્વ એકઠા કરવા તે.

૫. ઢોલગતિદોષ—તીડની પેઠે ઉછળતા થકા વાંદવું તે.

૬. અંકુશદોષ—અંકુશની પેઠે રજોહરણને બે હાથ ગ્રહીને વાંદવું તે.

૭. કચ્છભરિંગિતદોષ—કાચબાની પેઠે રીંગતાં રીંગતાં વાંદવું તે.

૮. મત્સ્યોદ્ધર્તદોષ—ઉભા થઇ બેસીને પાણીના માછલાની પેઠે એકને વાંદીને ઉતાવળા ફરી બીજાને વાંદવું, અથવા પાઠ છાનો કરવો, અથવા રેચકાવર્તે અનુલોમ પ્રતિલોમ વાંદવું તે.

૯. મનઃપ્રદુષ્ટદોષ—કોઇ સાધુ પ્રત્યે મનમાં ચિંતવતાં ઈર્ષ્યા સહિત વાંદવું તે.

૧૦. વેદિકાબદ્ધદોષ—બે ઢીંચણની ઉપર તથા નીચે હાથ મૂકીને, અથવા બે હાથની વચમાં બે ઢીંચણ રાખીને, અથવા બે હાથની વચમાં એક ઢીંચણ રાખીને, અથવા ખોળામાં હાથ મૂકીને વાંદવું તે.

૧૧. ભજંતદોષ—જેને વાંદીએ છીએ તે સાધુ અમને કંઇક ભજશે એટલે વિદ્યામંત્રાદિક શીખવશે વગેરે લાલચથી, અથવા નહિ વાંદીશ તો રીસ કરશે એવું જાણીને વાંદવું તે.

૧૨. ભયદોષ—નહિ વાંદીશ તો ગચ્છ આદિથી બહાર કાઢી મૂકશે, અથવા શાપ આદિક ક્રોધ કરશે ઇત્યાદિ ભયથી વાંદવું તે.

૧૩. ગારવદોષ—હું વાંદીશ તો પોતે સામાચારીમાં કુશળ છે એવું સર્વ જાણશે એવા ગારવથી વાંદવું તે.

૧૪. મિત્રદોષ—જેને વાંદું છું તેની સાથે મારે પૂર્વે મિત્રાઇ છે એવી વૃત્તિથી વાંદવું તે.

૧૫. કારણદોષ—જ્ઞાનદર્શનાદિ કારણ સિવાયનું બીજું કારણ-વસ્ત્રાદિક પદાદિક મને આપશે એવો હેતુ રાખીને વાંદવું તે.

૧૬. સ્તૈન્યદોષ—ચોરની પેઠે છાનું કે રખેને મને કોઇ ઓળખી લેશે એવી રીતે વાંદવું તે.

૧૭. પ્રત્યનીકદોષ—આહારાદિકની વેળાએ પ્રત્યનીકપણે-શત્રુપણે અનવસરે વાંદવું તે.

૧૮. રૂષ્ટદોષ—ક્રોધપૂર્વક વાંદવું તે.

૧૯. તર્જિતદોષ—વાંદવાથી પ્રસન્ન થતા નથી, ક્રોધ પામતા નથી માટે વાંદવું નકામું છે એવા હેતુથી, અગર તર્જની આંગળીથી તર્જના દેતા થકા વાંદવું તે.

૨૦. શઠદોષ—માયાદિક કપટપૂર્વક અથવા ગ્લાનાદિક વ્યપદેશ કરી વાંદવું તે.

૨૧. હિલિતદોષ—'તમને વાંદવાથી શું ફલ થાય?' એવી હેલનાપૂર્વક વાંદવું તે.

૨૨. વિચલિત ચિત્તદોષ—અર્ધા વાંદણાં દઈ વચમાં દેશકથાદિક કરતા જવું એમ વાંદવું તે.

૨૩. દૃષ્ટાદૃષ્ટદોષ—કોઇએ દીઠું ન દીઠું એમ લાજતા થકા અંધારામાં વાંદવું તે.

૨૪. શૃંગદોષ—મસ્તકનું એક પાસુ ગુરૂને પગે લગાડે તથા મુદ્રાહીનપણે ધર્મોપકરણાદિક વિપરીતપણે રાખતા છતાં વાંદવું તે.

૨૫. કર દોષ—રાજાના કર હોય તેમ વેઠ કરતો હોય નહિ તેમ વાંદવું તે, પણ કર્મના નિર્જરા અર્થે નહિ.

૨૬. તન્મોચન દોષ—આ કર્યા વગર છૂટકો નથી, હવે આમાંથી ક્યારે છૂટશું એવી ચિંતવના કરતાં વાંદવું તે.

૨૭. આશ્લિષ્ટાનાશ્લિષ્ટ દોષ—હાથે કરી રજોહરણ અને મસ્તક અડે, તે શુદ્ધ છે એટલે તેમાં દોષ નથી, પણ (૧) જો રજોહરણને હાથ લગાડે પણ મસ્તકે હાથ ન લગાડે, (૨) મસ્તકે હાથ લગાડે પણ રજોહરણે હાથ ન લગાડે (૩) તથા રજોહરણ અને મસ્તક બેઉને હાથ લગાડે નહિ—આશ્લેષે નહિ—આમ ત્રણ પ્રકારે આ દોષ થાય છે.

૨૮. ઊણ દોષ—આવસ્યાદિક પાઠ ઓછા કહેતા થકા વાંદવું તે.

૨૯. ઉત્તરચૂલિકા દોષ—વાંદણે વાંદીને છેલ્લા શબ્દો ' મત્થએણ વંદા-
મિ ' એમ કહેવું તે.

૩૦. મૂક દોષ—આલાપ, આવર્ત વગેરે મુંગાની પેઠે ન બોલતાં વાંદવું તે.

૩૧. ઢઢ્ઢર દોષ—આલાપને અત્યંત મહોટે સ્વરે ઉચ્ચાર કરી વાંદવું તે.

૩૨. ચુડલિક દોષ—અંબોડાની પેઠે રજોહરણ છેડે ઝાલી રજોહરણને
ભમાડતાં થકા વાંદવું તે.

૪૮.

દોષવર્જનથી થતા ગુણો.

આ દોષથી રહિત વાંદણાં કરવાથી ઘણું ફળ થાય છે અને ધર્મના હેતુઓ સચવાય છે. તે નીચે પ્રમાણેઃ—

૧. વિનયોપચાર—વિ=વિશેષે કરી+નય્=લઇ જવું-એટલે વિશેષે કરી સર્વ કર્મનો નાશ કરે તે વિનય, અને ઉપચાર એટલે આરાધવાનો પ્રકાર. વંદણાંથી આ સચવાય છે.

૨. માનાદિભંગ—વંદન કરવાથી વિનય થાય છે, અને તેથી પોતાના અભિમાન આદિનો ભંગ થાય છે.

૩. ગુરૂપૂજા—ગુરૂ જે પૂજ્યજન તેમની પૂજા, સેવા, ભક્તિનું સાચવવું થાય છે.

૪. જિનાજ્ઞારાધન—શ્રી તીર્થંકર દેવની આજ્ઞાનું આરાધન-પાળવું થાય છે કેમકે ભગવંતે વિનયમૂલ ધર્મ કહ્યો છે.

૫. શ્રુતધર્મારાધન—શ્રુત ધર્મનું આરાધવું થાય છે, કારણ કે શ્રુતજ્ઞાન જે ગુરૂ પાસેથી ભણવું તે પણ વંદનપૂર્વક ભણવાનું કહ્યું છે.

૬. અક્રિયા—પરંપરાએ અક્રિયારૂપ ફલ એટલે સિદ્ધપણું પમાય છે.

આવી રીતે છ ગુણ ગુરૂને વંદન કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. ગુરૂ વિના જ્ઞાન નથી, અને જ્ઞાન વિના મોક્ષ નથી. માટે ગુરૂને સર્વ બાબતમાં સામાયિકમાં, દર્શન કરતી વખતે, ભણતી વખતે, સાંભળતી વખતે પ્રણિપાત સૂત્રથી વંદના કરવાની છે.

૪૯.

'ઈરિયાવહી' પાઠનો ક્રમહેતુ.

ગુરૂને વંદન કરવા પછી પોતાને જે દોષ લાગેલો છે તેની શુદ્ધિ કરવા નિમિત્તે '**ઇરિયાવહી**'નો પાઠ ભણવો જોઇએ, કારણ કે એવા દરેક પ્રકારના દોષથી શુદ્ધ થયા પછીજ સામાયિક કરવાને લાયક થઈ શકાય છે. જેમ મલીન લુગડા ઉપર રંગ લગાડવાથી તે લુગડાની કીંમત ઘટે, માટે મેલ ટાળી લુગડું ઉજળું કરી પછી રંગ ચઢાવે, તો તેની કીંમત ઘણી વધે, તેમ અહીંઆં જીવ પણ સંસારમાં આર્ત્ત, રૌદ્ર રૂપ પરિણામથી, તથા ગમનાગમન (આવવા જવાનું) કરતાં અનેક પ્રકારે જીવની વિરાધના રૂપ પાપે કરી મલીન થવાય છે, માટે તે પાપ આલોવ્યા વિના મલીનપણે વ્રત રૂપ રંગ લગાવાય, તો તે ન શોભે, તેથી પહેલાં '**ઇરિયાવહી**' પડિક્કમવી. આ, પહેલાં પડિક્કમવાના શાસ્ત્રના આધારો ઘણા છે; જેમકે

ववहारावस्सय महानिसीह भगवइ विवाहचूलासु ।
पडिक्कमणचुण्णिमाइसु, पढमं इरियापडिक्कमणं ॥

અર્થ—શ્રી **વ્યવહારસૂત્ર**, **આવશ્યકસૂત્ર**, **મહાનિશીથસૂત્ર**, **ભગવતિસૂત્ર**, **વિવાહ ચૂલિકા**, તથા **પ્રતિક્રમણચૂર્ણિ** આદિને વિષે પ્રથમ ઇરિયાવહી પ્રતિક્રમવાનું કહેલું છે. અને દરેક શુભ ધર્મક્રિયાની શરૂઆતમાં ઇરિયાવહી પડિક્કમવી જોઇએ; અને તેને માટે શ્રી **મહાનિશિથ** સૂત્રમાં કહ્યું છે કે

इरियावहियाए अपडिक्कंता न किंचि कप्पइ ।
चेइयवंदण सज्झायावस्सयाइं काउं ॥

અર્થ—ઇરિયાવહી પ્રતિક્રમ્યા વિના ચૈત્યવંદન, સઝ્ઝાય, આવશ્યકાદિ કાંઇ પણ કરવું ન કલ્પે.

મતલબ કે દરેક શુદ્ધ ક્રિયા, આત્માને કર્મથી મુક્ત કરવાને માટે છે, અને તેટલા માટે જે દોષ હોય તે પ્રથમથી દૂર કરવો જોઇએ, તે માટે હૃદયપૂર્વક સમજીને 'ઇરિયાવહી' નો નીચેનો પાઠ વિધિપૂર્વક બોલવો.

૫૦.

વિધિ.

'ઇચ્છામિ ખમાસમણુ' કરી પછી ઉભા થઇ બે પગની વચ્ચે આગળથી ચાર આંગળનું અને પાછળથી ત્રણ આંગળ ઝાઝું અને ચાર આંગળથી ઓછું એવું અંતર રાખી એમ પગે જિનમુદ્રા સાચવતો, તથા બે હાથની આંગળીઓ એક એકમાં નાખી કમળના દોડાના આકારે હાથ જોડી મુખ આગળ રાખી બે હાથની કોણીઓ પેટ ઉપર રાખવા રૂપ યોગમુદ્રા સાચવી 'ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્' એ નીચેનો પાઠ 'પડિક્કમામિ' સુધી આજ્ઞા માગવા રૂપે કહેવાનો છે. પછી 'ઇચ્છં' —આજ્ઞા પ્રમાણ છે એમ કહી, 'ઇચ્છામિ પડિક્કમિઉં' એ ઇરિયાવહીય સૂત્રનો આખો પાઠ કહેવો.

૫૧.

'ઇરિયાવહિયં' સૂત્ર-ઇર્યાપથિકી સૂત્ર.

[વિરાધનાની આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત સૂત્ર]

મૂળ પાઠ.

ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્!
ઇરિયાવહિયં પડિક્કમામિ । ઇચ્છં ॥
ઇચ્છામિ પડિક્કમિઉં ॥ ૧ ॥
ઇરિયાવહિયાએ વિરાહણાએ ॥ ૨ ॥
ગમણાગમણે ॥ ૩ ॥
પાણક્કમણે, બીયક્કમણે, હરિયક્કમણે,
ઓસા-ઉત્તિંગ-પણગ-દગ-મટ્ટી-મક્કડાસંતાણા-
સંકમણે ॥ ૪ ॥
જે મે જીવા વિરાહિયા ॥ ૫ ॥—
એગિંદિયા બેઇંદિયા, તેઇંદિયા,
ચઉરિંદિયા, પંચિંદિયા ॥ ૬ ॥—

અભિહયા, વત્તિયા, લેસિયા,
સંઘાઇયા, સંઘટ્ટિયા, પરિયાવિયા,
કિલામિયા, ઉદ્દવિયા,
ઠાણાઓ ઠાણં સંકામિયા, જીવિયાઓ વવરોવિયા,
તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં ॥ ૭ ॥

૫૨.

સંસ્કૃત છાયા.

इच्छाकारेण संदिशथ भगवन् ! ईर्यापथिकीं
प्रतिक्रामामि । इच्छामि ॥
इच्छामि प्रतिक्रमितुं ईर्यापथिकायां विराधनायां ।
गमनागमने । प्राणाक्रमणे बीजाक्रमणे हरिताक्रमणे
अवश्यायोत्तिंगपनकोदकमृत्तिकामर्कटसंतानसंक्रमणे ।
ये मया जीवाः विराधिताः । -एकेंद्रियाः द्वींद्रियाः
त्रींद्रियाः चतुरिन्द्रियाः पंचेंद्रियाः । -अभिहताः
वर्त्तिताः श्लेषिताः संघातिताः संघट्टिताः परितापिताः
क्लमिताः अवद्राविताः स्थानात्स्थानं संक्रमिताः
जीवितात् व्यपरोपिताः । तस्य मिथ्या मम दुष्कृतम् ॥

૫૩-૫૪.

અર્થપાઠ અને ભાવાર્થ પાઠ.

ઇચ્છાકારેણ-ઇચ્છાએ કરી, ઇચ્છાપૂર્વક
સંદિસહ ભગવન્-આજ્ઞા આપો, ભગવન્ !
ઇરિયાવહી પડિક્કમામિ-ઇર્યાપથિકીક્રિયા પ્રતિક્રમું છું.

૧* અભ્યુગમ સંપદા—અભિ=તરફ+ઉપગમ-જવું તે, એટલે સ્વીકાર, દોષનો એકરાર. સંપદા એટલે વિસામો-વિરામ. વિશેષાર્થ એ છે કે

---

*Confession (as of a guilt) Aptes Dictionary.

આલોચના લક્ષણરૂપ કાર્યના અંગિકાર કરવારૂપ સંપદા; કારણ કે નીચે પ્રતિક્રમવાની ઇચ્છા કરાય છે.

ઇચ્છામિ–ઇચ્છું છું,

પડિક્કમિઉં—પ્રતિક્રમવાને-નિવર્તવાને-મુક્ત થવાને.

૨. નિમિત્ત સંપદા—હવે શું પ્રતિક્રમવાની ઇચ્છા છે? તો કહે કે ઇર્યાપથિકી વિરાધના. આ, વિરાધના પ્રતિક્રમવારૂપ અંગીકાર કરેલ વસ્તુને ઉપજવાનાં કારણરૂપ છે કારણ કે તે વિરાધના થાય તો પ્રતિક્રમવાની જરૂર રહે છે તેથી તે વિરાધના નિમિત્ત કારણ હોવાથી આ સંપદાને નિમિત્તસંપદા કહેવામાં આવે છે.

ઇરિયાવહિયાએ વિરાહણાએ—સં. ઇર્યાપથિકયા વિરાધનયા—

(૧) ઇર્યાપથમાંથી ઉદ્ભવેલી; ઇર્યા–ગતિ અને પથ–માર્ગ તે ઇર્યાપથમાંથી જંતુઓની થનારી વિરાધના તેમાં. આમાં ઇર્યાપથ એટલે જવાનું જેમાં મુખ્ય છે એવો માર્ગ.

(૨) ઐર્યાપથિક એટલે સાધુ તથા શ્રાવકનો આચાર અર્થાત્ ધ્યાન મૌન આદિ વ્રત. તેમાં આચારના અતિક્રમથી–ઉલ્લંઘનથી થયેલ વ્રતને બાધા તેનું નામ ઐર્યાપથિકી વિરાધના,

—આ બંને અર્થથી તે પાપક્રિયા છે, આમાંથી (પ્રતિક્રમવા–નિવૃત્ત થવા ઇચ્છું છું)

૩. ઓધ–સામાન્યહેતુ સંપદા.

ઉપર બતાવેલી વિરાધનારૂપ સપાપ ક્રિયા શું કરવાથી થાય ? તો તે કહેવાને સામાન્ય પ્રકારે પ્રાયશ્ચિત ઉપજાવવારૂપ કહે છે તેથી સામાન્યહેતુ સંપદા, કારણ કે જીવહિંસા ઉપજાવવાનો સામાન્ય હેતુ ગમનાગમન છે તેથી કહે છે કે,

ગમણાગમણે—ગમન એટલે જવું અને આગમન એટલે આવવું તેના વિષે, અર્થાત્ પોતાના સ્થાનકથી બીજે સ્થાનકે જવું, અને બીજે સ્થાનકથી પોતાને સ્થાનકે આવવું, આ બે ક્રિયામાં (સામાન્ય રીતે જોતાં જીવવિરાધના–હિંસા થાય છે).

હવે તે ગમનાગમનમાં એટલે પરસ્થાનકે જવામાં અને સ્વસ્થાનકે આવવામાં બીજી રીતે-વિશેષપણે કઇ રીતે વિરાધના થાય છે તો તેને માટે કહે છેઃ—

૪. ઈત્વર-વિશેષહેતુ સંપદા.

પાણક્કમણે—પ્રાણીને આક્રમણથી એટલે દાબવાથી-પગેથી ચાંપવાથી. પ્રાણી એટલે બેંદ્રિય, તેંદ્રિય, અને ચૌરિંદ્રિય જીવો.

બીયક્કમણે—બીજને દાબવાથી-પગેથી ચાંપવા થકી. બીજ જેવાં કે ચોખા, જવ, સરસવ વગેરે સર્વ જાતિનાં ધાન્ય વગેરે કે જે વાવવાથી ઉગી નીકળે તે બીજ.

હરિયક્કમણે—હરિતને પગથી ચાંપવા થકી. હરિત એટલે નીલવર્ણ-વાળી એવી મૂલસ્કંધાદિક દશ પ્રકારની *વનસ્પતીમાં થાય છે તે.

ઓસા—અવશ્યાય એટલે ઓસ-ઠાર; ઠારથી આકાશમાંથી જે સૂક્ષ્મ અપ્કાય-પાણીના જીવો પડે છે તેનું ગ્રહણ કરવાનું છે. આ સૂક્ષ્મ અપ્કાયની વિરાધના પાપનો હેતુ છે; કારણ કે આગમમાં કહ્યું છે કે

एगंमि उदगबिंदुमि, जे जीवा जिणवरेहिं पणत्ता ।
ते जइ सरिसिव मित्ता, जंबूदीवे न मायंति ॥

અર્થ—ઉદગ એટલે પાણીના એક બિંદુમાં જિનવરે જે જીવો કહ્યા છે, તે દરેક સરસવ જેવડી કાયા કરે, તો જંબૂદ્વિપમાં સુમાઈ શકે નહિ.

ઉત્તિંગ—ભૂમિફોડા-અથવા જેને ભુઇયા કહે છે. આ જીવો ગર્દભ એટલે ગધેડા જેવા આકારના હોય છે, તે ભૂમિમાં ગોળ આકારનું ઘર કરીને રહે છે. અથવા ઉત્તિંગ એટલે કીડીઓનાં દર-નાગરાં.

* વનસ્પતિ ચાંપવાથી જીવની વિરાધના થાય છે, કારણ કે વનસ્પતિમાં જીવ છે. જીવનાં જે જે લક્ષણ છે તે વનસ્પતિમાં જોવામાં આવે છે. ડા. જગદીશચંદ્ર વસુએ વનસ્પતિમાં જીવ હોવાનું વિજ્ઞાનદ્વારા સિધ્ધ કર્યું છે.

પણગ—પનક એટલે પંચ વર્ણનાં નીલ ફૂલ—સેવાળ.

દગમટ્ટિ—૧ ઉદક એટલે પાણી અને મૃત્તિકા એટલે માટી. આ બંનેનો ભેગો અર્થ એ થાય છે કે સચિત્ત ભૂમિનો સચિત્ત પાણી સાથે સંયોગ થતાં થતો કીચડ-કાદવ. ૨ અથવા જુદો અર્થ કરીએ તો પાણી—અપ્કાય અને માટી—પૃથ્વીકાય.

મક્કડાસંતાણા—મર્કટ-કરોળીઆનાં સંતાન એટલે જાળો.

• આ રીતે ઉપર જણાવેલ સર્વ પાંચ અથવા છ જાતિના જીવોને

સંકમણે—સંક્રમણ કરવા થકી, પગે ચાંપવા થકી-એટલે ચાંપ્યા હોય-પગાદિથી મસળ્યા હોય-મથન કર્યા હોય-તાડન, તર્જન કરવા થકી જે કંઇ વિરાધના થઇ હોય તે.

ભાવાર્થ--માર્ગમાં ચાલતાં કોઇ પણ પ્રાણધારી જીવને ચાંપ્યા હોય, બીજ, વનસ્પતિ, ઠાર, સચિત્ત પાણી અને કાચી માટી, પાંચ જાતનાં નીલફૂલ, કરોળીઆનાં જાળાં વગેરેને પગ વતી ચાંપ્યાં હોય અને દુઃખ ઉપજાવ્યું હોય. આમાં પાણક્કમણે બીયક્કમણે એમ દરેકનાં નામ દઇને વિશેષ કહ્યું તેથી ઇત્વર (વિશેષ) હેતુ સંપદા. (આવશ્યકપર શ્રી હરિભદ્રની વૃત્તિ પૃ. ૫૭૩)

૫ સંગ્રહ સંપદા. (એકજ પદથી સંગ્રહવડે સર્વ જીવોની વિરાધના કહે છે)

જે મે જીવા—જે મારાથી જીવો.

વિરાહિયા--વિરાધ્યા હોય, દુઃખમાં પાડયા હોય.

ભાવાર્થ--જે કોઇ પણ એકેંદ્રિયાદિક જીવની સાથે મેં વિરાધના કે દુઃખ ઉપજાવ્યું હોય.

આમાં જીવ વિરાધ્યા એમ સામાન્યે કહ્યું, પણ વિસ્તારે એકેં-દ્રિય આદિથી ન કહ્યું માટે આ સઘળા જીવના પરિતાપરૂપ એક પદની સંગ્રહ સંપદા.

૬ જીવ સંપદા— હવે તે કયા જીવ મેં વિરાધ્યા એટલે દુઃખીઆ

કીધા તે જીવનાં નામ ' એગિંદિયા ' આદિ ગણાવે છે તેથી જીવ સંપદા.

એગિંદિયા—એક ઇંદ્રિયવાળા એટલે જેને શરીરરૂપ એકજ ઇંદ્રિય હોય તે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ એ પાંચ પ્રકારના સ્થાવર જીવ એકેંદ્રિય છે. આ પાંચેમાંના દરેકના અનેક ભેદ છે, તે જીવવિચારમાંથી જાણવા.

બેઇંદિયા—બે ઇંદ્રિયવાળા એટલે જેને શરીર અને મુખ એ બેજ ઇંદ્રિયો હોય તે. દાખલા તરીકે કૃમિ, શંખ, સીપ, જળો, અળસીઆં વગેરે જેને પગ ન હોય તે.

તેઇંદિયા—ત્રણ ઇંદ્રિય વાળા એટલે જેને શરીર, મુખ અને નાસિકા એ ત્રણજ ઇંદ્રિય હોય. દાખલા તરીકે ગધૈયા, કુંથુવા, જૂ. લીખ, માંકડ, કીડી, મકોડા વગેરે

ચઉરિંદિયા—ચાર ઇંદ્રિયવાળા એટલે જેને શરીર, મુખ, નાસિકા અને આંખ એ ચાર ઇંદ્રિય હોય તે. જેવા કે માખી, મચ્છર, ડાંસ, વિંછી, ચાંચડ, ભમરી, ટીડ વગેરે જે જે ઉડનારા જીવ હોય તે.

પંચિંદિયા—પાંચ ઇંદ્રિયવાળા એટલે શરીર, મુખ, નાસિકા, આંખ અને કાન એ પાંચ ઇંદ્રિય જેને હોય તે. જેવાકે જલચર-માછલાં, કાચબા આદિ, તથા સ્થલચર-સિંહ, વાઘ આદિ, ખેચર-હંસ, મોર આદિ પક્ષીઓ-તિર્યંચ વગેરે, તથા મનુષ્ય, દેવ અને નારકી એ સૌ પંચેંદ્રિય જીવ છે.

આ સર્વેમાં-પાંચ બોલમાં બધા સંસારી જીવનો સમાવેશ થયો.

ભાવાર્થ—માર્ગમાં જતાં આવતાં એકેંદ્રિય, દ્વીંદ્રિય, ત્રીંદ્રિય, ચતુરિંદ્રિય અને પંચેંદ્રિય કોઇ પણ જીવને મેં દુ:ખ ઉપજાવ્યું હોય.

૭. વિરાધના સંપદા.

અભિહયા—અભિહતા:-અભિ એટલે સામા આવતાં પગે કરી હણ્યા.

વત્તિયા—ધૂળમાં કે કાદવમાં ઢાંકયા.

લેસિયા—જમીન સાથે ઘસ્યા અથવા લગાર મસળ્યા.

સંઘાઇયા—માહોમાંહે એક બીજાના શરીરને મેળવ્યા.

સંઘટ્ટિયા—સંઘટ્ટ-સ્પર્શ કરીને અડાડીને દુભાવ્યા.

પરિયાવિયા—પરિતાપ (દુઃખ) ઉપજાવ્યો.

કિલામિયા—કિલામણા-ગ્લાનિ ઉપજાવી નિસ્તેજ કીધા એટલે માર્યા નહિ પણ મરણ તોલ કીધા યા થકાવ્યા.

ઉદ્દવિયા—ઉપદ્રવ કીધો-ત્રાસ પમાડયા.

ઠાણાઓ ઠાણં સંકામિયા-એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને લઇ ગયા.

જીવિયાઓ વવરોવિયા—જીવિતથી જુદા કીધા એટલે મારી નાંખ્યા.

તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં—તેનું-તે સંબંધી દુષ્કૃત-પાપ લાગ્યું હોય તે મિથ્યા થાઓ.

આમાં કઇ રીતે વિરાધના કરી હોય-થઈ ગઇ હોય તેનાં નામ જુદી જુદી રીતે આપ્યાં તેથી વિરાધના નામે સંપદા થઇ.

ભાવાર્થ—આ પાંચે જાતના જીવોને સામા આવતાં માર્યા હોય, ધૂળે કરી ઢાંકયા હોય, જમીન સાથે ઘસ્યા હોય, માંહોમાંહે લડાવ્યા હોય, સ્પર્શ કરીને દુઃખ દીધું હોય, અનેક રીતે પરિતાપ ઉપજાવ્યો હોય, દુઃખ આપીને મરણતોલ કર્યા હોય, અનેક રીતે ત્રાસ ઉપજાવ્યો હોય, એક સ્થાનકથી બીજા સ્થાનકે લઇ જતાં દુઃખ ઉપજાવ્યું હોય, અને અનેક ચેષ્ટા કરતાં જીવથી દૂર કર્યા હોય-માર્યા હોય તો તે સર્વે મારાં પાપ મિથ્યા થજો-નિષ્ફળ થજો. (૭).

૫૫.
વિવેચન પાઠ.

આમાં પશ્ચાત્તાપ એ મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. જે કાંઈ કર્યા વગર ચાલતું નથી એટલે જે અશકયપરિહાર છે તેમાં વગર ઇરાદાએ પોતાના નિમિત્તે કોઇ પણ પ્રકારનું દુઃખ કોઇ પણ જીવને થાય તે એક જાતનું પાપ

છે, અને એવા પાપનો જેટલો બને તેટલો ત્યાગ કરવાની સાથે તેનો અંતઃકરણપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરવો જોઇએ. એક આચાર્ય વિષે એ પ્રમાણે કહેલું છે કે એક નદી ઓળંગતી વખતે તેમના મનમાં એવા પ્રકારનો પશ્ચાત્તાપ થયો કે અહો! મારા ચાલવાથી આ પાણીના જીવને કેટલું બધું દુઃખ થતું હશે? આ પશ્ચાત્તાપની ભાવનાએ ચડતાં ચડતાં તે નદીની વચ્ચમાંજ તેમણે ક્ષપકશ્રેણિ માંડીને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

આ ઉપરથી વિચારવાનું છે કે ઉપયોગ એ ઉત્તમ પ્રકારનો ગુણ છે. જો ઉપયોગપૂર્વક ચાલવામાં આવે, અને દરેક ક્રિયા ઉપયોગપૂર્વક કરવામાં આવે તો હજારો પાપમાંથી મુક્ત રહેવાય છે અને તેની સાથે જે અશક્ય હોય તેના વિષે પશ્ચાત્તાપ થાય તો તે પશ્ચાત્તાપથી અનેક ભવના સંચિત પાપનો નાશ પણ થાય છે.

આમાં રહેલ પશ્ચાત્તાપ કોઈ પણ ક્રિયા કરતાં પહેલાં જાણ્યે અજાણ્યે ચાલતાં-ગમનાગમન કરતાં જીવની વિરાધના થઇ ગઈ હોય તે સંબંધે છે. જીવની વિરાધના જાણ્યેઅજાણ્યે જેમ બને તેમ ન થાય તે સારૂં છે, અને તે નિયમ સચવાતાં ધર્મની જનની-મારૂપ દયાનો ઉત્તમ સિદ્ધાંત માત્ર નામથી નહિ પણ દરેક ક્રિયામાં પાળી શકાય છે. આથી શાસ્ત્રકારે એવું ફરમાવેલું છે કે દરેક શુભ ક્રિયા કરતાં પહેલાં આ ઇર્યાપથિકીથી વિશુદ્ધિ કરવી. આ ઇર્યાપથિકીમાં રહેલા ભાવથી સમજી શકાશે કે જૈનધર્મમાં ઉચ્ચ તત્ત્વોને પુષ્ટિ આપનાર એવી સૂક્ષ્મ વિશુદ્ધિ સઘળી ક્રિયામાં કરવા જણાવેલ છે, તેથી જગત્‌ના દરેક જીવ પ્રત્યે સમાનભાવ રાખી તેમની રક્ષા કરવા માટે જૈનધર્મ કેટલો ઉંડો ઉતરેલ છે તેનો સારો આભાસ આવી શકે તેમ છે.

જીવને મરણથી બચાવવા એનું નામજ દયા છે એટલું માની બેસી જવું એ ભૂલ ભરેલું છે, તેવો પાઠ આ સૂત્ર શીખવે છે. મૂળ સૂત્રમાં દરેક સૂક્ષ્મ અને બાદર જીવની દયા ચિંતવી છે, તેમાં તેમને જીવથી જુદા કરવા એટલુંજ નહિ પરંતુ કોઇ પણ જીવને-સૂક્ષ્મ જીવને પણ ચાંપવા, ઘસવા, માંહોમાંહે લડાવવા, એક સ્થાનકેથી બીજે સ્થાનકે લઈ

જવા અને ત્રાસ ઉપજાવવો એ પણ ખોટું છે, એમ આ પાઠ દર્શાવી આપે છે; આથી હૃદયશુદ્ધિ થાય છે.

'તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં' એટલા શબ્દો પાઠના અંતે આવે છે, તેનો અર્થ [1]અશક્યપરિહારને લઇને કોઈ પણ જીવને ત્રાસ ઉપજાવ્યો હોય તે સર્વે મિથ્યા–નિષ્ફળ દુષ્કૃત થાઓ અર્થાત્ એ દોષથી મુક્ત થવાની ભાવના ભાવીએ છીએ. આ શબ્દોમાં આખા પાઠનું તાત્પર્ય નામે આંતરિક પશ્ચાત્તાપ સમાએલ છે, 'મિચ્છા મિ દુક્કડં' એ શબ્દો જૈનોમાં સામાન્ય રીતે બહુ પ્રચલિત અને રૂઢ તરીકે વપરાય છે, એ-ટલે કોઇ પણ ક્રિયા કરતાં તેમાં થયેલ દોષ, સ્ખલના, ભૂલ, અસત્યા-ચરણ, આદિ થયેલ હોય તે દુષ્કૃત મિથ્યા થાઓ એ અર્થમાં વારંવાર વપરાય છે; દાખલા તરીકે સંવત્સરીને દિવસે પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી 'મિચ્છા મિ દુક્કડં' દેવાય છે. આ જો હૃદયપૂર્વક–પશ્ચાત્તાપપૂર્વક ઉપયો-ગથી યથાર્થ અર્થ સમજીને એટલે કરેલાને માટે પશ્ચાત્તાપ અને હવે પછી ફરીથી નહિજ કરવાના ભાવથી વપરાયો હોય તો તેનું રહસ્ય પામી શકાય છે, અને રહસ્ય પામતાં કર્મબંધનનું દ્વાર બંધ થાય છે. આ પાઠમાં 'મિચ્છા મિ દુક્કડં' ૫૬૩ પ્રકારના જીવો પ્રત્યે દેવાય છે. તે જીવોના ભેદ આ પ્રમાણેઃ–નર્ક ગતિના ૧૪ ભેદ, તિર્યંચ ગતિના ૪૮ ભેદ, મનુષ્ય ગતિના ૩૦૩ ભેદ, અને દેવગતિના ૧૯૮ ભેદ–એમ ચાર ગતિના મળીને ૫૬૩ ભેદ થાય. તે જૂદા જૂદા બતાવે છે–સાત નર્કના પર્યાપ્તા, અને અપર્યાપ્તા ગણતાં ૧૪ ભેદ થાય; પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાઉકાય, અને સાધારણ વનસ્પતિકાય એ પાંચેના સૂક્ષ્મ, બાદર અને પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા ગણતાં ૨૦ ભેદ; તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય અને અને વિકલેંદ્રિય (બેઇંદ્રી, તેઇન્દ્રી, ચૌરેંદ્રી) એ ચારના પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા ગણતાં ૮ ભેદ; જળચર, થળચર, ખેચર, ઉરપરી અને ભુજપરી એ પાંચ પ્રકારના તિર્યંચ પંચેંદ્રીયના સંમૂર્છિમ, ગર્ભજ, તથા પર્યાપ્તા અપ-ર્યાપ્તા ગણતાં ૨૦ ભેદ એમ સર્વ મળીને તિર્યંચ ગતિના ૪૮ ભેદ થાય;

---

૧ એટલે જેનો ત્યાગ કરવો અશક્ય છે.

૧૫ કર્મભૂમિ, ૩૦ અકર્મભૂમિ અને ૫૬ અંતરદ્વીપ કુલ ૧૦૧ ક્ષેત્રોના મનુષ્યને ગર્ભજ પર્યાપ્તા, ગર્ભજ અપર્યાપ્તા, અને સમુર્છિમ અપર્યાપ્તા એમ ત્રણ પ્રકારે ગુણતાં મનુષ્ય ગતિના ૩૦૩ ભેદ થાય; ૧૦ ભુવનપતિ, ૧૫ પરમાધામી, ૧૦ તિર્યગ્ જૃંભક, ૮ વ્યંતર, ૮ વાણવ્યંતર, ૫ ચરજ્યોતિષી, ૫ સ્થિરજ્યોતિષી, ૧૨ દેવલોક, ૯ ગ્રૈવેયક, ૫ અનુત્તર વિમાન, ૩ કીલ્વીષીઆ, ૯ લોકાંતિક એ પ્રમાણે કુલ ૯૯ પ્રકારના દેવતાને પ્રર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા ગણતાં દેવગતિના કુલ ૧૯૮ ભેદ થાય. આ રીતે ચારગતિના મળીને સર્વ ૫૬૩ ભેદ થાય. આનો વિસ્તાર જીવવિચાર પ્રકરણમાંથી જોઈ લેવો.

ઇરિયાવહીના મિચ્છા મિ દુક્કડનું પ્રમાણ સિદ્ધાંતમાં એવું કથેલું છે કે ઉપર જણાવેલા જીવના ૫૬૩ ભેદને 'અભિહયા'થી તે 'જીવિયાઓ વવરોવિયા' સુધીના દશ પદો કે જે જીવવિરાધના થવાના અંગે છે તેથી દશ પ્રકારે ગુણતાં ૫૬૩૦ થાય; તેમાં કેટલાએકની રાગથી વિરાધના થઇ હોય, કેટલાએકની દ્વેષથી વિરાધના થઈ હોય, એથી રાગ અને દ્વેષથી બમણાં કરીએ તો ૧૧૨૬૦ થાય. વળી તેની મન, વચન, કાયા એ ત્રણ યોગે કરીને વિરાધના થાય તેથી તેને ત્રણગણાં કરતાં ૩૩૭૮૦ થાય. વળી કરવું, કરાવવું, અને અનુમોદવું એમ ત્રણ પ્રકારે પાપ લાગ્યું તેથી ત્રણગણાં કરતાં ૧૦૧૩૪૦ ભેદ થાય, તેને ત્રણ કાલ—અતીત, અનાગત, અને વર્તમાન એમાં જે પાપ લાગ્યું હોય માટે ત્રણગણાં કરતાં ૩૦૪૦૩૦ થાય. આ અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ, દેવ, ગુરૂ, અને પોતાના આત્મા એમ છની સાક્ષીએ મિચ્છા મિ દુક્કડ દેતાં થકાં છગણાં કરીએ ત્યારે ૧૮૨૪૧૨૦ થાય. આ રીતે મિચ્છા મિ દુક્કડ દેતાં થકાં એમંતા મુનિને કેવલજ્ઞાન ઉપજ્યું હતું; માટે શુદ્ધ મનથી પ્રથમ 'ઇરિયાવહી' પડિક્કમવી તેનો અર્થ વિચારી (૧૮૨૪૧૨૦) મિચ્છા મિ દુક્કડ દેવા.

સહેજસાજ દોષથી આત્માને મુક્ત રાખવાને ઉપયોગ કેટલો બધો જરૂરનો છે, તે ઉપર સૂચવેલા ભેદ બતાવી આપે છે. આવા ઉપયોગ-

પૂર્વક આપેલા મિચ્છા મિ દુક્કડથી આત્મા શુદ્ધ થઇ જાય તેમાં શું નવાઇ છે? દરેક જીવપર મૈત્રીભાવ રાખવાને આ શબ્દો છે, અને તે સમજીને મન વચન કાયાની ત્રિકરણ શુદ્ધિથી ઇરિયાવહી પડિક્કમતાં મિચ્છા મિ દુક્કડ દેનારને આંતરિક પરિણામની શુદ્ધિ–આત્માની શુદ્ધિ થયા વગર રહે નહિ, અને એવી રીતે શુભ ધ્યાનથી ક્ષણિકમાં મૃગાવતિની પેઠે અનેક ઘોર કર્મનો–પાપનો નાશ થઇ જાય.

વળી ઉલટી કરેલી ક્રિયા નિષ્ફળ પણ જાય છે, અને બીજાં દૂષણ લાગે છે. કહ્યું છે કે:—

મિથ્યા દુક્કડ દેઈ પાતિક, તે ભાવે જે સેવેરે;
આવશ્યક સાખે તે પ્રગટ, માયા મોસો સેવેરે.

અર્થ—મિથ્યા દુક્કડ દઇને તેજ પાપ ભાવે કરીને જે પ્રાણી સેવે છે અર્થાત્ કરે છે, તે અપ્રત્યક્ષ રીતે આવશ્યક સૂત્રની સાક્ષીએ માયા-મૃષાવાદ પાપસ્થાનક સેવે છે. તો 'મિચ્છા મિ દુક્કડ'નો અર્થ પૂરે-પૂરો શીખી મનન કરી તે પ્રમાણે વર્તન કરવાનું છે; તે માટે શાસ્ત્રકારે 'મિચ્છા મિ દુક્કડ' નો વિશેષાર્થ, અને તે કહેવામાં મનના પરિણામ કેવાં હોય તે દર્શાવવા તેના દરેક અક્ષરપર અર્થવિસ્તાર આ પ્રમાણે કરેલ છે:—

'मि'त्ति मिउमद्दवत्ते, 'छ'त्तिय दोसाण छायणे होइ;
'मि' त्ति य मेराइ ठिओ, 'दु' त्ति दुगुंछामि अप्पाणं ॥
'क'त्तिय कडं मे पावं, 'ड' त्ति य डेवेमि तं उवसमेण;
एसो मि–च्छा–मि–दु–क्क-ड, पयक्खरत्थो समासेण ॥

અર્થ—'મિ'કાર એટલે મૃદુ સુકુમાલ અહંકારરહિતપણાને અર્થે છે. 'છ'કાર તે દોષને છાંડવા અર્થે છે. 'મિ'કાર તે મર્યાદામાં રહેવાને અર્થે છે, 'દુ'કાર તે પાપકારી આત્માને દુગંછવાને માટે છે, 'ક'કાર તે જે પાપ મેં કર્યું તેને 'ડ'કારથી એટલે ઉપશમથી દવું છું, દહું છું, બાળું છું. આવી રીતે 'મિચ્છા મિ દુક્કડં'નો પદાક્ષરાર્થ સમાસે—ટુંકામાં કહ્યો.

મિચ્છા મિ દુક્કડનું ખરૂં પ્રવર્તન ક્યારે? તે વિષે સંબોધસત્તરીમાં કહ્યું છે કેઃ—

जं दुक्कडंति मिच्छा, तं भुज्जो कारणं अपूरंतो;
तिविहेण पडिक्कंतो, तस्स खलु दुक्कडं मिच्छा ॥

અર્થ—જે દુષ્કૃતને મિથ્યા કરે, તે દુષ્કૃત સંબંધી કારણને ફરીથી સેવે નહિ, અને વિધિએ કરીને પડિક્કમે તેનું ખરૂં મિથ્યા દુષ્કૃત જાણવું; અને

जं दुक्कडंति मिच्छा, तं चेव निसेवइ पुणो पावं ।
पच्चक्खमुसावाई, मायानियडिप्पसंगो अ ॥

અર્થ—જે દુષ્કૃતને-પાપને મિથ્યા કરે, તેજ પાપનાં કારણને ફરીથી જાણીને સેવે, તે પ્રાણીને પ્રત્યક્ષ મૃષાવાદી અને માયા કપટના નિબિડ પ્રસંગવાળો જાણવો.

૫૬.

'તસ્સ ઉત્તરી' સૂત્રના પાઠનો ક્રમહેતુ.

ઇર્યાપથિકીની ક્રિયાથી હૃદય નિર્મળ કર્યા પછી પણ તેની વિશેષ શુદ્ધિ કરવા માટે કાઉસગ્ગ (કાયોત્સર્ગ) કરવાની અપેક્ષાથી મન, વચન, કાયાની કેવળ વિશુદ્ધિ અર્થે 'ઇરિયાવહી' ના પાઠ પછી **'તસ્સ ઉત્તરી'** નો પાઠ કહેલો છે. જેમ એક મનુષ્યે ઉત્તમ પ્રકારનાં વસ્ત્રાલંકાર પહેર્યા હોય તો પછી તેને લાયક બીજા સોળે શૃંગારની શોભા જરૂરની છે, અને તેજ વસ્ત્રની શોભામાં વધારો કરે છે તેમ 'ઇરિયાવહી'ની ક્રિયાથી જો કે આત્મવિશુદ્ધિ થાય છે તોપણ તેજ વિશુદ્ધિ વિશેષ નિર્મળ કરવાના હેતુથી કાયોત્સર્ગ કરવાની અપેક્ષા રાખી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઇએ, અને કેવળ શલ્યરહિત થઇ આત્માને વિશેષ શોભાવવો જોઇએ. આવાજ હેતુથી **'ઇરિયાવહી'**ના પાઠ પછી **'તસ્સ ઉત્તરી'** નો પાઠ કહેલો છે.

૫૭.

'તસ્સ ઉત્તરી' સૂત્ર-ઉન્માર્ગકરણ સૂત્ર.

[કાયોત્સર્ગનો સંકલ્પ અને હેતુ.]

મૂળપાઠ.

તસ્સ ઉત્તરીકરણેણં,
પાયચ્છિત્તકરણેણં,
વિસોહિકરણેણં,
વિસલ્લીકરણેણં,
પાવાણં કમ્માણં નિગ્ઘાયણટ્ઠાએ,
ઠામિ કાઉસ્સગ્ગં ॥

૫૮.

સંસ્કૃત છાયા.

तस्य उत्तरीकरणेन प्रायश्चित्तकरणेन विशुद्धिकरणेन
विशल्यीकरणेन पापानां कर्मणां निर्घातनार्थाय
तिष्ठामि-करोमि कायोत्सर्गम् ॥

૫૯.

અર્થપાઠ.

૮. પ્રતિક્રમણ સંપદા.

તસ્સ—તેની (ઇરિયાવહીથી પાપમલ લાગવાથી મલિન આત્મા થયો હોય તેથી તે આત્માની.)

ઉત્તરીકરણેણં—વિશેષ શુદ્ધ કરવાને.

પાયચ્છિત્ત કરણેણં—પ્રાયશ્ચિત્ત-આલોચના કરવાને. પ્રાયશ્ચિત્ત એમાં પ્રાયઃ એટલે ઘણું અને ચિત્ત એટલે મન અથવા જીવ—એટલે જે ઘણું મનને-જીવને શોધે છે અથવા જે પાપને છેદે છે તે. અથવા પ્રમાદથી થયેલ જે વ્યતિક્રમ (નિષિદ્ધાચરણ) છે તેને

પ્રાયઃ જાણી લઇ જાણતાં જાણતાં જે ફરીથી આચરતું નથી તે, અથવા જેનાથી અપરાધની પ્રાયઃ વિશુદ્ધિ થાય છે તે.

पावं छिंदइ जम्हा, पायच्छित्तं तु भन्नइ तम्हा ।
पाएण वा वि चित्तं, सोहयइ तेण पच्छित्तं ॥

(આવશ્યક ગાથા ૧૫૦૮ પૃ. ૭૮૨, અને ચેઇય વંદણ મહાભાસ ગાથા ૩૮૫).

આ પ્રાયશ્ચિત્ત આભ્યંતર એટલે અંદરની-આત્માની સાથે સંબંધ રાખનાર તપના છ પ્રકારનું એક છે. અહીં તે આલોચના (આલોયણ)નું તપ છે, એટલે ગુરૂ પાસે પાપ આલોવીએ, એટલે ગુરૂએ દીધેલું એવું આલોયણાનું તપ છે.

વિસોહીકરણેણં—વિશોધીકરણને માટે એટલે વિશેષ શુદ્ધિ (વિશુદ્ધિ) કરવા માટે. આત્માના પાપરૂપ અંતરમલને ટાળી આત્માને નિર્મળ કરવા અર્થે-વિશુદ્ધિ કરવા અર્થે.

વિસલ્લીકરણેણં—શલ્ય રહિત કરવાને. શલ્ય એટલે અનેક પ્રકારની વેદનાથી પ્રાણિના સમૂહનો જે 'શ્રૃણાતિ' એટલે ઘાત કરે તે. આને આપણી લોક ભાષામાં 'શૂળ' કહીએ છીએ. બાવળની 'શૂળ', પેટમાં રોગરૂપે આવતી 'શૂળ' વગેરે બાહ્યશૂળ છે, જ્યારે આંતરિક 'શૂળ' તે અહીં કહેવામાં આવે છે. આ શલ્ય ત્રણ જાતનાં છે. ૧. માયાશલ્ય-કપટ ધારવારૂપ શલ્ય. ૨. નિદાન (નિયાણ) શલ્ય એટલે વિષયભોગની વાંછા કરવારૂપ અને ૩. મિથ્યાત્વશલ્ય અર્થાત્ તત્ત્વાર્થમાં શ્રદ્ધાના અભાવરૂપ-કદાગ્રહરૂપ. (સમવાયાંગ સૂત્ર ૩ પૃ. ૮). આ ત્રણ શલ્ય જ્યાં સુધી હોય છે ત્યાં સુધી વ્રતી થઇ શકાતું નથી.-જુઓ શ્રી તત્ત્વાર્થમાં ભાષેલું છે કે 'निःशल्यो व्रती'=જે શલ્ય રહિત હોય તેજ વ્રતી થઇ શકે છે. કારણ કે કપટીનાં વ્રત જૂઠાં હોય; ઇંદ્રિયજનિત વિષયભોગની વાંછાવાળો આત્મજ્ઞાનરહિત રાગી હોય છે, તેથી રાગસહિતને વ્રત હોય તે પરમાર્થને

સમજ્યા વગર હોય, તેથી અજ્ઞાનીનું વ્રત નિષ્ફળ છે; મિથ્યા-દૃષ્ટિને વ્રત હોય તો તે દ્રવ્યલિંગી હોવાથી વ્રતી હોઈ શકે નહિ.

પાવાણં કમ્માણં—પાપકર્મને. સંસાર હેતુ રૂપ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોને.

નિગ્ઘાયણટ્ઠાએ—નિર્ઘાતન એટલે ઉચ્છેદન—સમૂળગો નાશ કરવાને અર્થે.

ઠામિ કાઉસગ્ગં—સ્થિત થાઉં છું કાઉસગ્ગ પ્રત્યે. કાઉસગ્ગ=કાયોત્સર્ગ. કાયાનો ઉત્સર્ગ એટલે શરીર વ્યાપારનો ત્યાગ.

આમાં પહેલાં 'તસ્સઉત્તરી કરણેણં'થી તે 'વિસલ્લીકરણેણં' એ ચાર પદોથી કાઉસગ્ગ કરવાના ચાર હેતુ કહ્યા; અને તે કહી શું કરવું છે કે કાઉસગ્ગમાં સ્થિત થાઉં છું એમ કહ્યું. આથી સઘળા છ પદમાં પડિક્કમવાના—પ્રતિક્રમણ કરવાના શબ્દો કહ્યા, તેથી પ્રતિક્રમણ સંપદા થઇ. પ્રતિક્રમણ=નિવર્તન—થયેલા પાપનું નિવારણ—પશ્ચાત્તાપ—આલોચના કરવી તે.

૬૦.

ભાવાર્થ પાઠ.

ઇર્યાપથિકી ક્રિયાથી લાગેલ પાપમલથી આત્મા મલિન થયો—તેની શુદ્ધિ 'મિચ્છા મિ દુક્કડ' દ્વારા કરી, તથાપિ પરિણામ પૂર્ણ શુદ્ધ ન થવાથી તે અધિક નિર્મળ ન થયો હોય તો તેને અધિક નિર્મલ બનાવવા માટે તેના પર વારંવાર સારા સંસ્કાર નાંખવા જોઇએ—એટલે આત્માની વિશેષ શુદ્ધિ કરવાને માટે, પ્રાયશ્ચિત કરવાની ઇચ્છાથી, આત્માના કર્મરૂપ અંતરમલ શોધવાની—વિશુદ્ધિ કરવાની અપેક્ષાથી, અને માયાશલ્ય, નિયાણાશલ્ય અને મિથ્યાત્વશલ્ય એ ત્રણ શલ્યથી રહિત થવાને માટે તેમજ પાપકર્મનું જડમૂળથી ઉચ્છેદન કરવાને અર્થે હું કાર્યોત્સર્ગ સ્થાપું છું; અર્થાત્ કાયાને એક સ્થળે સ્થિર કરૂં છું.

સારા સંસ્કાર વારંવાર નાંખવા માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જરૂરી છે. પ્રાયશ્ચિત્ત પણ પરિણામની વિશુદ્ધિ વગર થઈ શકતું નથી. પરિણામની

વિશુદ્ધતા માટે શલ્યોનો ત્યાગ અને બીજાં બધાં પાપકર્મોનો નાશ કાઉસગ્ગથીજ થઇ શકે છે માટે હું કાઉસગ્ગ કરૂં છું.

૬૧.
વિવેચન પાઠ.

કાયોત્સર્ગ એ કાય=શરીર+ઉત્સર્ગ=ત્યાગ, એ પરથી થયેલ છે. આનો વિશેષાર્થ એ છે કે મન તથા ઇંદ્રિયોને બહાર જતાં અટકાવવા માટે સર્વ ઉપાધિઓનો ત્યાગ કરવો, અને ધ્યાનમાં ચિત્તને એકાગ્ર કરવું. કાયાને તજીને એટલે કાયાની બીલકુલ દરકાર કર્યા વગર કાયોત્સર્ગ એટલે કાઉસગ્ગ કરવાની સમજણુ માટે જે પાઠ છે, તેમાં પહેલો ભાગ 'ઇરિયાવહી' એ પાઠ છે તેમાં અજાણતાં થઈ ગયેલા દોષોની માફી માગી છે, અને આ પાઠ તે બીજો ભાગ છે કે જેમાં દોષને વિશેષ શુદ્ધ કરવા માટે ભણવામાં આવે છે, તથા તેથી હું મારી કાયાનો કોઇ પણ જાતનો વ્યાપાર નહિ કરૂં તેનો દૃઢ નિશ્ચય કરાવનારો છે.

મન, વચન, અને કાયાનો વ્યાપાર જ્યાં સુધી થતો જાય ત્યાં સુધી કર્મને આવવાનું કદી બંધ થઇ શકતું નથી; અને જ્યાં સુધી કર્મમાંથી છૂટા થવાતું નથી ત્યાં સુધી મોક્ષપદ સાધી શકાતું નથી. માટે કર્મના બંધ તોડવા, તથા તેના આવવાનાં દ્વાર બંધ કરવાની જરૂર છે. તો કર્મથી વિશુદ્ધ થઈ નવીન કર્મનો બંધ ન થાય એવા હેતુથી કાયાનો પણ ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ કરવાનું જણાવ્યું છે. 'કાઉસગ્ગ' તે છ આભ્યંતર તપમાંનું એક છે.

'ઇર્યાપથિકી' ક્રિયા તે પરદયા અર્થે છે, જ્યારે 'તસ્સઉત્તરી' વગેરે પાઠ સ્વદયા સૂચવે છે. આમ સ્વદયા અને પરદયા એ બંનેથી આત્માની નિર્મળતા પ્રાપ્ત થતી જાય છે.

૬૨.
'અન્નત્થ ઊસસિએણં' સૂત્ર પાઠનો ક્રમહેતુ.

ઉપર 'તસ્સ ઉત્તરી' ના પાઠથી 'ઠામિ કાઉસગ્ગં' એટલે કાયવ્યાપાર એટલે શરીરના વ્યાપારના ત્યાગરૂપ કાયોત્સર્ગમાં રહું છું. એ

કહેવાથી કાયાનો વ્યાપાર ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. આ પ્રતિજ્ઞામાં શરીરનો બીજો કોઇ પણ વ્યાપાર થઇ જાય તો તે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય, તેને માટે તે પ્રતિજ્ઞામાં–કાઉસગ્ગમાં *આગાર રાખ્યા છે, અને તે આગાર આ 'અન્નત્થ ઊસસિએણં' ના પાઠમાં સમાવ્યા છે. આ આગારથી કાઉસગ્ગનો ભંગ થાય નહિ; અને તે આગાર કયા છે તે જણાવવા અને તે જણાવી તેનાથી કાઉસગ્ગ અભગ્ન–ભાંગ્યા વગરનો–અખંડિત, અને અવિરાધિત એટલે થોડાથી પણ વિરાધના થયા વગરનો રહો એ દર્શાવવા નીચેનો 'અન્નત્થ ઊસસીએણં' સૂત્ર પાઠ બોલવો.

૬૩.

'અન્નત્થ ઊસસિએણં' સૂત્ર.

[કાયોત્સર્ગના આગારો]

મૂળપાઠ

અન્નત્થ ઊસસિએણં,
નીસસિએણં,
ખાસિએણં,
છીએણં,
જંભાઇએણં,
ઉડ્ડુએણં,
વાયનિસગ્ગેણં,
ભમલિએ,
પિત્તમુચ્છાએ. ॥ ૧ ॥
સુહુમેહિં અંગસંચાલેહિં,
સુહુમેહિં ખેલસંચાલેહિં,
સુહુમેહિં દિટ્ઠિસંચાલેહિં ॥ ૨ ॥

* અપવાદ–છુટ–મોકળ.

એવમાઇએહિં આગારેહિં અભગ્ગો,
અવિરાહિયો,
હુજ્જ મે કાઉસ્સગ્ગો ॥ ૩ ॥
જાવ અરિહંતાણં,
ભગવંતાણં,
નમુક્કારેણં,
ન પારેમિ ॥ ૪ ॥
તાવ કાયં,
ઠાણેણં,
મોણેણં,
ઝાણેણં,
અપ્પાણં વોસિરામિ ॥ ૫ ॥

૬૪.

સંસ્કૃત છાયા.

अन्यत्र उच्छ्वसितेन निःश्वसितेन, कासितेन, क्षुतेन, जृम्भितेन, उद्गारितेन, वातनिसर्गेण, भ्रमर्या, पित्तमूर्च्छया। सूक्ष्मैः अंगसंचालैः, सूक्ष्मैः श्लेष्मसंचालैः, सूक्ष्मैः दृष्टिसंचालैः। एवमादिभिः आकारैः अभग्नः, अविराधितः, भवतु मम कायोत्सर्गः। यावत् अर्हतां भगवतां नमस्कारेण न पारयामि। तावत् कायं स्थानेन मौनेन ध्यानेन आत्मीयं व्युत्सृजामि ॥ (अत्र सर्वत्र पंचम्यर्थे तृतीया ॥)

૬૫.

અર્થપાઠ.

૧. એકવચનાંત આગાર સંપદા.

અન્નત્થ—અન્યત્ર-બીજે સ્થાનકે-અન્ય ક્રિયાઓ દ્વારા; એટલે હવે

જે ઉશ્વાસાદિક આગારો કહેવામાં આવશે તે આગારોને વર્જીને બીજે સ્થાનકે કાયાનો વ્યાપાર કરવાનો નિયમ કરૂં છું. હવે તે આગારોનાં નામ કહે છે:-

ઊસસિએણં—ઉંચો શ્વાસ લેવાથી. મુખથી અને નાસિકાથી.

નીસસિએણં—(મુખથી અને નાસિકાથી) નીચો શ્વાસ લેવાથી.

નોટ—આ બંને આગાર અશક્યપરિહાર એટલે જેનો ત્યાગ કરવો અશક્ય છે, તે હોઈ મૂક્યા છે.

ખાસિએણં—ખાંસી-ઉધરસ આવવાથી.

છીએણં—છીંક આવવાથી.

જંભાઇએણં—બગાસું આવવાથી

નોટ—જે વખતે ખાંસી, છીંક, બગાસું આવે ત્યારે જીવરક્ષા આદિ માટે મુખે હાથ યા મુહપત્તી રાખવી.

ઉડ્ડુએણં—ઓડકાર આવવાથી.

વાયનિસગ્ગેણં—વાયુનો સંચર અધોદ્વારે થવાથી.

ભમલિએ—ભમરી-ચક્કર-ફેર આવવાથી.

પિત્તમુચ્છાએ—પિત્તના પ્રકોપથી મૂર્ચ્છા આવવાથી.

આમાંના નવ પદમાં દરેક પદમાં એક બોલ-વચન વડે આગાર આપેલા છે તેથી એકવચનાંત આગાર સંપદા થઈ. આગાર એટલે છૂટ. કાઉસગ્ગમાં કાયાનો સર્વ વ્યાપાર ત્યાગ કરવાનો છે. ઉપર કહેલ ખાંસી આદિ જે છે તે કાયાનો વ્યાપાર હોવા છતાં કદાચ અટકાવી ન શકાય, તેથી તેને માટે છૂટ મૂકી છે. આવી રીતે છૂટ મૂકવાથી કાયાના થતા વ્યાપારથી કરેલા કાઉસગ્ગનો ભંગ ન થાય. આવાજ આગાર બીજા છે તે કહે છે, પણ તેમાંનો દરેક આગાર એક કરતાં વધારે બોલથી કહેવામાં આવે છે તેથી તે બહુવચનાંત સંપદા છે.

૨. બહુવચનાંત સંપદા.

સુહુમેહિં અંગસંચાલેહિં—સૂક્ષ્મ અંગના સંચાર-હાલવા વડે ટાઢ

આદિ વેદનાથી રૂંવાડા ઉભા થાય અને તેથી શરીરનો સંચાર-હલનચલન, થઇ જાય છે.

સુહુમેહિં ખેલસંચાલેહિં—સૂક્ષ્મ શ્લેષ્મ એટલે થુંક તથા કફ ગળવાથી થતા સંચાર વડે.

સુહુમેહિં દિઠિસંચાલેહિં—સૂક્ષ્મ દષ્ટિના (આંખ ઉઘાડવા બીડવાથી) થતા સંચારથી.

૩. આગંતુક આગાર સંપદા.

એવમાઇએહિં આગારેહિં—પૂર્વે કહેલ (બાર) 'વગેરે' આગાર દઇને. અહીં 'વગેરે' કહેવાનું કારણ એ છે કે ઉપર કથેલા બાર સીવાય બીજા આગંતુક-અકસ્માતે આવી પડેલા ચાર આગાર છે. નામે (૧) વીજળી તથા દીવા આદિનો પ્રકાશ શરીરપર પડતાં ઓઢવાનાં વસ્ત્ર આદિ લેવાં પડે, અથવા બીજે સ્થાનકે જવું પડે તો. (૨) ઉંદર અને બીલાડી આગળ જતાં આવતાં દોડતાં હોય, તથા મોઢા આગળ પંચેંદ્રિય જીવનું છેદન ભેદન થતું જોવામાં આવે તેથી બીજે સ્થાનકે જવું પડે તો. (૩) અકસ્માત્ ચોરની ધાડ આવી પડવાથી અથવા રાજાદિકના ભયથી બીજે સ્થાનકે જવું પડે તો. (૪) અગ્નિ લાગવાથી અથવા ઘરની ભીંત ખડહડતી પડતી જાણવાથી, તથા પોતાને તથા પરને સર્પાદિનો દંશ થાય, અથવા સિંહાદિકના ઉપદ્રવ થતા જોવામાં આવે, વગેરે વગેરે પ્રસંગો કે જેમાં વધારે વિલંબ કરવાથી ઘણીજ ધર્મની હાનિ થતી દેખીએ તો ત્યાં પૂરો ન કરેલો કાઉસગ્ગ પારતાં છતાં કાઉસગ્ગ ન ભાંગે. આ ચાર આગાર આગંતુક-અપવાદ માર્ગે છે. આની સાથે ઉપરના બાર આગાર મેળવતાં સોળ આગાર થાય છે. આ સોળે થતાં

અભગ્ગો—અભગ્ન, અખંડિત.

અવિરાહિઓ—અવિરાધિત,

હુજ્જ મે કાઉસગ્ગો—મારો કાઉસગ્ગ હોજો.

૪. કાયોત્સર્ગાવધિ સંપદા.

જાવ—જ્યાં સુધી.

અરિહંતાણું, ભગવંતાણું=અરિહંત ભગવાનને

નમુક્કારેણુ—નમસ્કારથી.

ન પારેમિ—ન પારૂં એટલે કાયોત્સર્ગના પાર પ્રત્યે ન પામું—સમાપ્ત ન કરૂં;

આમાં ચાર પદથી કાયોત્સર્ગની અવધિ—મર્યાદા બાંધેલ છે તેથી કાયોત્સર્ગાવધિ સંપદા.

૫. સ્વરૂપસંપદા

તાવ કાયં—ત્યાં સુધી (મારા) શરીરને.

ઠાણેણં—એક સ્થાનકે સ્થિર કરીને.

મોણેણં—મૌન રાખીને.

ઝાણેણં—ધ્યાન એટલે ધર્મને વિષે મનની સ્થિરતા અથવા નમસ્કારાદિને વિષે એકાગ્રતા કરીને. અપ્પાણં વોસિરામિ—પોતાની (કાયાને) વોસરાવું છું—વ્યુત્સૃજામિ એટલે તજું છું—અલગ કરૂં છું. અર્થાત્ કાઉસગ્ગ રહિતપણા થકી, અને સાવદ્ય વ્યાપાર થકી કાયાને વોસિરાવું છું. આમાં ૬૭ પદથી 'તાવ કાયં' ઇત્યાદિમાં શરીર સ્થિર રાખવાનું કહ્યું તેથી તે સ્વરૂપ સંપદા.

૬૬.

ભાવાર્થપાઠ.

કાયાના વ્યાપારનો ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ કરતાં નીચે લખેલા આગારથી કાયોત્સર્ગની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય નહિ (૧) ઉંચો શ્વાસ લેવો પડે (૨) નીચો શ્વાસ લેવો પડે (૩) ખાંસી કે ઉધરસ આવે (૪) છીંક આવે (૫) બગાસું આવે (૬) ઓડકાર આવે (૭) વાયુનો સંચાર—થાય (૮) ચકરી કે ફેર આવે (૯) પિત્તના ચડી જવાથી મૂર્છા આવે (૧૦)

સૂક્ષ્મ અંગનો સંચાર થાય (૧૧) સૂક્ષ્મ શ્લેષ્મ એટલે થુંક કે કફ ગળી જતાં સંચાર થાય (૧૨) સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિનો સંચાર થાય-એમ બાર આદિ આગારથી અન્યત્ર-બીજે સ્થળે મારી કાયાનો વ્યાપાર બંધ રહે એવો હું નિયમ કરૂં છું, અને જ્યાં સુધી અરિહંત ભગવાનને નમસ્કાર કરવા રૂપ **'નમો અરિહંતાણં'** એવો શબ્દ ન બોલું ત્યાં સુધી મારો કાયોત્સર્ગ પારૂં નહિં, અને તેટલા વખત સુધી એક સ્થાનકે મૌનપણે, અને એકજ ધ્યાનથી મારી કાયાના દરેક વ્યાપારને હું વોસરાવી દઉં અર્થાત્ તેનો ત્યાગ કરૂં, અને **'નમો અરિહંતાણં'** કહેવા પછી મારો કાયોત્સર્ગ પૂરો થાય.

૬૭.
વિવેચનપાઠ.

'તસ્સ ઉત્તરી'ના પાઠથી કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત થવાનું છે તેથી શરીરના સર્વ વ્યાપાર દૂર કરવાના છે-આવા દૃઢ નિશ્ચયથી પૂરેપૂરી રીતે પાળવાના પ્રયત્નો કરતાં છતાં કદાચ શરીરનો કોઇ પણ વ્યાપાર કુદરતથી આપણી ઇચ્છા વગર થઇ જાય તો તે તે બાબતનો આગાર (મોકળ) છે; તે બાબતો કઇ કઇ છે તે આ પાઠમાં બતાવવામાં આવ્યું છે.

અહીં યાદ રાખવાનું એ છે કે આ આગારો જાણી જોઇને કાયાના વ્યાપાર માટે રાખવામાં આવ્યા નથી. કાર્યોત્સર્ગ કરવા વખતે આ આગાર એટલા માટે રાખ્યા છે કે સર્વની શક્તિ એક સરખી હોતી નથી. જે કમતાકાત અને ડરપોક હોય છે તે કોઇ વખતે એટલા બધા ગભરાઇ જાય છે કે ધર્મ ધ્યાનને બદલે આર્ત્તધ્યાન કરવા માંડે છે. આ માટે આ અધિકારીઓ નિમિત્તે આવા આગારોને રાખવા આવશ્યક છે; આગાર રાખવામાં અધિકારીભેદજ મુખ્ય કારણ છે. વળી જે જે આગારો કહ્યા છે તે બધા એવા છે કે તેવી રીતનો કાયાનો વ્યાપાર કુદરતે પોતાની ઇચ્છા વગર થઈ જવાનો સંભવ છે; તેથી તે થઈ જાય તો છૂટ છે, અને તે બતાવવા આ પાઠ કહેલો છે. બાકી મૂળ લક્ષ કાઉસગ્ગમાં ધ્યાનમાં સ્થિત થવાનું છે તેથી અંતરંગ શુદ્ધિ થાય

છે. અંશ માત્ર પણ મલીનતા ન રહે એવા હેતુથી કાયાના વ્યાપારનો ત્યાગ કરવાનું આ સામાયિક અને બીજી ક્રિયામાં સૂચવ્યું છે,

મન, વચન, અને કાયાની શુદ્ધિથી સમાધિસ્થ દશા પ્રાપ્ત કરવાની છે. આ પાઠ આ રીતે યોગની દશાનું ભાન કરાવે છે અને જૈનોની સામાન્ય ક્રિયામાં પણ યોગ પ્રધાન છે એમ આ ક્રિયા ચોખ્ખી રીતે બતાવી આપે છે. માત્ર તેનો લક્ષ ન રહેવાથી જૈનો પોતાને વારસામાં મળેલી ઉત્તમ પ્રકારની યોગક્રિયાનો યથાર્થ ઉપયોગ કરી જાણતા નથી, જ્યારે બીજાઓ તેને મેળવવા અહોનિશ પ્રયત્ન સેવ્યાં કરે છે.

૬૮.

કાયોત્સર્ગમાં ટાળવાના દોષ.

'કાઉસગ્ગ' કરતી વખતે ૧૯ દોષ ટાળવાના છે; રખેને તેમાંનો કોઇ દોષ થઇ જાય એવા ભયથી ઉપયોગપૂર્વક રહેવાનું છે. તે દોષ નીચે પ્રમાણે છે:—

घोडग लयाय खंभे, कुड्डे मालेय सबरि वहु नियले,
लंवुत्तर थण उद्धी संजय खलिणे य वायस कविट्ठे ॥
सीसोकंपिय मूई, अंगुलि भमुहाय वारुणी पेहा ।

૧. ઘોટકદોષ—ઘોડાની પેઠે એકજ પગપર-વિષમ પગપર બધો ભાર રાખી ઉભા રહેવું.
૨. લતાદોષ—વાએ હલાવેલી વેલીની માફક ક્ષણે ક્ષણે કંપવું.
૩. સ્તંભાદિદોષ—થાંભલા કે ભીતને અઢેળીને રહેવું.
૪. માલદોષ—ઉપરને માલે મસ્તક અડાવી રહેવું.
૫. શબરીદોષ—વસ્ત્રરહિત એવી ભીલડી માફક બે હાથને (ગુહ્યદેશ સંતાડવા) આગળ લાવી રાખવા.
૬. વધૂદોષ—નવ પરણીત વહુની પેઠે નીચુ માથું કરવું.
૭. નિગડદોષ—બેડી ઘાલ્યાની પેઠે પગ પહોળા કરવા યા, ભેગા કરવા, પણ જિનમુદ્રામાં જેટલું અંતર કહ્યું છે તે નવ રાખવું.
૮. લંબુત્તરદોષ—નાભિથી ઉપર, અને નીચે જાનુ સુધી વસ્ત્ર-ચોલપટ્ટ

પહેરવું. ખરી રીતે નાભિથી ચાર આંગળ ઉંચે અને જાનુથી ચાર આંગળ નીચે ચોલપટ્ટ પહેરવું કહ્યું છે.

૯. સ્તનદોષ—સ્તનને ઢાંકવામાં આવે છે તેમ ડાંસ આદિના ભયથી ચોલપટ્ટાદિવડે હૃદયને ઢાંકવું.

૧૦. ઉધિદોષ—ગાડાંની ઉધીની પેઠે પગની બે પાની મેળવીને આગળ બે પગ વિસ્તારી અથવા બે પગના બે અંગુઠા મેળવીને પાછલા પાનીના ભાગ તરફ બંને પગ વિસ્તારવા.

૧૧. સંયતિદોષ—સંયતિ મહાસતીની પેઠે બંને ખભા ઉપર વસ્ત્ર ઓઢવાં. કારણકે આથી જે જમણો ખભો કાઉસગ્ગમાં ઉઘાડો કરવો જોઇએ તે થતો નથી તેથી દોષ લાગે છે.

૧૨. ખલણદોષ—ઘોડાના ચોકડાની પેઠે રજોહરણ આડું રાખવું.

૧૩. વાયસદોષ—કાગડાની પેઠે આંખના ડોળા આમતેમ ફેરવવા.

૧૪. કપિથ્થદોષ—ભ્રમરના ભયથી જાણે કોઠાની પેઠે વસ્ત્ર કરવું. એટલે પહેરવાના વસ્ત્રનો ગોટો કરી બે પગ વચ્ચે રાખવો.

૧૫. શિરકંપદોષ—ભૂતની પેઠે માથું હલાવવું.

૧૬. મૂકદોષ—મુંગાની પેઠે હું હૂં કરવું.

૧૭. ભ્રમરાંગુલી દોષ—નવકાર કે લોગસ્સ ગણવાને આંખની ભ્રમર તથા આંગળી હલાવવા.

૧૮. વારૂણીદોષ-મદિરાદોષ—દારૂ પીધાની પેઠે બડબડ કરવું.

૧૯. પ્રક્ષાદોષ—અપેક્ષા વિના આમતેમ જોઈ વાનરની પેઠે બે હોઠ હલાવવા.

(આમાં ૩ માં સ્તંભદોષ અને કુડચદોષ જુદા કરીએ અને ૧૭ માં ભ્રમરદોષ અને અંગુલીદોષ જુદા કરીએ તો કુલ ૨૧ દોષ થાય.)

આ કાઉસગ્ગના ઓગણીશ દોષમાં ૮, ૯, ૧૧ મો એમ ત્રણ દોષ મહાસતી સાધ્વીને ન લાગે, કારણ કે તેનું શરીર વસ્ત્રથી ઢંકાયલું હોયજ. પણ આમાં એટલું વિશેષ છે કે સાધ્વી પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા કરે તો મસ્તક ઉઘાડું રાખે; અને આ ત્રણ દોષ અને છઠો વધૂ દોષ એમ

ચાર દોષ શ્રાવિકાને ન લાગે. બીજા લાગે. (જુઓ ચૈત્યવંદણ મહાભાસ ગાથા ૪૭૮ થી ૪૯૬.) આના માટે નીચે પ્રમાણે સઝાય છે.

૬૯.

કાઉસ્સગ્ગમાં અટકાવવાના ૧૯ દોષની સજ્ઝાય.

ચોપાઈ.

સકલદેવ સ્મરી અરિહંત, પ્રણમી સદ્‌ગુરૂ ગુણે મહંત;
ઓગણીશ દોષ કાઉસગ્ગ તણા, બોલું શ્રુત અનુસારે સુણી. ૧
ઘોટકદોષ પ્રથમ કહ્યો એહ, વાંકો પગ રાખે વળી જેહ;
લતાદોષ બીજો હવે સુણો, ડીલ હલાવે તે અતિ ઘણો. ૨
ઓઠીંગણ લઇને જે રહે, સ્તંભદોષ તે ત્રીજો કહે;
માલદોષ ચોથો કહ્યો એહ, મસ્તક અડકાવી રહે જેહ. ૩
પગ અંગુઠા મેલી રહે, ઉધિદોષ પંચમ તે લહે;
બેઉ પગ પાની મેળવે, નિલયદોષ છઠ્ઠો જિન કવે. ૪
ગુહ્યસ્થાને રાખે નિજ હાથ, શબરી દોષ કહ્યો જગનાથ;
ધર્મોપકરણ વાંકું ગ્રહે, ખલીનદોષ તેને પણ કહે. ૫
મુખચાલના કરે અતિ ઘણું, ખલીનદોષ આઠમ તે ભણું;
ઘુંઘટ તાણીને જે રહે, વધૂ દોષ નવમો તે લહે. ૬
લડસડતું પહેરે પહેરણું, દશમો દોષ લંબોત્તર ભણું;
હૃદયસ્થલ આચ્છાદિત રહે, તે સ્તનદોષ અગ્યારમો લહે. ૭
વસ્ત્રેસુ ઢાંકે સહિ દેહ, સંયતિદોષ બારમો તેહ;
પાંપણી ચાલો કરે અતિ ઘણો, ભ્રમરદોષ તેરમો ગણો. ૮
અંગુલી હલાવે સંખ્યા કાજ, અંગુલિદોષ ચૌદમો સાંજ;
નેત્ર તણા જે ચાળા ધરે, તે વાયસદોષ પંદરમો કરે. ૯
પહેર્યાં વસ્ત્ર સંકોડી રહે, કપિથ્થદોષ સોળમો લહે;
મસ્તક ધૂણાવે અતિ ઘણું, તે શિરકંપ સત્તરમો સુણું. ૧૦
મદિરાની પરે જે બુડબુડે, વારૂણિદોષ અઢારમો ચઢે;
મુંગાની પરે હું હું કરે, મુકદોષ ઓગણીસમો ધરે. ૧૧

ત્રણ દોષ એ માંહે ટળે, સોળ દોષ સાધવીને મળે;
લંબુત્તર સ્તન ને સંયતિ, દોષ એહ બોલ્યા જિનપતિ. ૧૨
બહુ દોષ ચોથો જબ ટળે, પંદર દોષ શ્રાવિકાને મળે;
કાઉસગ્ગથી સમતા સુખ થાય, કઠિન કર્મ કોડી પુલાય. ૧૩
કાઉસગ્ગ કરતાં શિવ સુખ હોય, કાઉસગ્ગ સમતા પણ કહિયો કોય;
દોષરહિત કાઉસગ્ગ કીજીએ, તો સહેજે શિવફળ લીજીએ;
ધીરવિમલ પંડિતનો શિષ્ય, કવિ નયવિમલ ભણે સુજગીશ. ૧૪

—શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિ.

૭૦.

પ્રતિજ્ઞા.

આ પાઠમાંની છેલ્લી સ્વરૂપસંપદામાં, 'તાવકાય' થી તે 'વોસિરામિ' સુધી જે કહેલ છે તેમાં પ્રતિજ્ઞા લેવાય છે. આ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થવો નથી જોઇતો, કારણ કે આપણે વ્યવહારમાં જોઇશું તો વખતસરની હુંડી સ્વીકારવાની પ્રતિજ્ઞા જો કોઇ આસામી તોડે, તો તે આસામી કાચી પડેલી લેખાય છે, અને કોઈ તેનો વિશ્વાસ કરતું નથી; તો આ ધર્મક્રિયામાં શુભ પ્રતિજ્ઞા અવશ્ય પાળવીજ જોઇએ. વળી આ પ્રતિજ્ઞા ગુરૂસમક્ષ, અને આત્મા સમક્ષ લેવાય છે કે 'સ્થાનથી ખસીશ નહિ, મૌન રહીશ, ધ્યાનમાં સ્થિત થઇશ, અને આ શરીર ઉપર આત્મત્વ-મારાપણું મુકી દઉં છું' આમ કહ્યા છતાં-દૃઢપણે નિશ્ચય રીતે પ્રતિજ્ઞા કર્યા છતાં કાયોત્સર્ગમાં અવ્યવસ્થિતપણે વર્તાય તો પ્રતિજ્ઞા-ભંગ થાય છે. માટે તે અવ્યવસ્થા ન થાય, તે માટે શરીરના વ્યાપારથી થતા ઉપર કહી ગયા તે ઓગણીશ દોષ ટાળવા માટે ઉપયોગપૂર્વક રહેવાનું છે, અને મૌનપણે એકાગ્ર ચિત્ત રાખી ધ્યાનમાં સ્થિત થવાનું છે.

૭૧.

'લોગસ્સ સૂત્ર'ની વિધિ.

(૧) આ કાયોત્સર્ગને વિષે **'લોગસ્સ'**ના પચીસ પદ એટલે "ચંદેસુ નિમ્મલયરા" સુધી ચિંતવવા; અને

(૨) કાઉસગ્ગ પૂરો થયા પછી "નમો અરિહંતાણં" કહીને કાઉસગ્ગ પારવો.

(૩) આ કાઉસગ્ગ પછી સંપૂર્ણ આખો 'લોગસ્સ' એટલે "સિદ્ધાસિદ્ધં મમ દિસંતુ" સુધી પ્રગટ કહેવો.

વિશેષ સમજણ—કાયોત્સર્ગમાં શ્વાસોશ્વાસનું પ્રમાણ-માપ કહેલું છે, અને તેથી જ્યારે એક 'લોગસ્સ'નો કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે ત્યારે 'ચંદેસુ નિમ્મલયરા' સુધીના પચીસ પદનું ચિંતવન કરવાનું કહ્યું છે. આ પચીસ પદનું ચિંતવન કરતાં પચીસ શ્વાસોશ્વાસ જેટલો કાળ જાય છે. કેટલાક આ અનુક્રમ સમજતા નહિ હોવાને લીધે અધુરા શ્વાસોશ્વાસે પદ યાદ કરી જાય છે, અને કાયોત્સર્ગ કે જે ધ્યાનની ક્રિયા છે તે માત્ર પદને યદ્વાતદ્વા-એટલે ગમે તે રીતે સંભારીને કાયોત્સર્ગ પૂરો કરે છે. આ રીતે કાર્યોત્સર્ગ કરવો યોગ્ય નથી. એક એક શ્વાસોશ્વાસ સુધી એક એક પદના અર્થનું મનન કરતાં જવું જોઇએ, અને એવી રીતે શ્વાસોશ્વાસ પૂરા થાય ત્યારે 'નમો અરિહંતાણં' કહીને કાર્યોત્સર્ગ પારવો જોઇએ. કાર્યોત્સર્ગ કરતાં દૃષ્ટિને સ્થાપનાચાર્ય સંમુખ અથવા નાકની અણીપર સ્થાપવી જોઇએ.

૭૨.

'લોગસ્સ સૂત્ર'ના ક્રમહેતુ.

કાર્યોત્સર્ગ પૂરો કર્યા પછી 'લોગસ્સ'નો પાઠ પ્રગટ બોલવાનું કારણ એમ છે કે ઉપર કહી ગયા તે ક્રિયાથી આત્માની શુદ્ધિ કર્યા પછી ધર્મપ્રવર્તક પરમોપકારી વર્તમાન ચોવીસીના ચોવીસ તીર્થંકરોને નમન કરવારૂપ કાર્ય કરવું જોઇએ. વર્તમાન ચોવીસીના તીર્થંકરો સ્મરવા, અને અતીત અને અનાગત ચોવીસીના તીર્થંકરો નહિ, તેનું કારણ એ કે વર્તમાન ચોવીસીના ઋષભાદિક તીર્થંકરો ભરતક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી આસન્ન ઉપકારી છે. વળી ધ્યાનમાં રહેવું એ 'અન્નથ ઉસસિએણં'ના પાઠના 'ઝાણેણં' શબ્દથી જણાય છે, અને તે પરથી એ સૂચિત થાય છે કે અમુક નિર્મિત કાળ સુધી કોઇ પણ જાતનું પ્રશસ્ત ધ્યાન કરવું

જોઇએ; પણ દરેકમાં તેવું ધ્યાન કરવાની શક્તિ ન હોઈ શકે માટે શિષ્ટ પુરૂષોએ વર્તમાન ચોવીસીના નામના સ્તવન રૂપે, 'લોગસ્સ' પાઠ પચીશ પદ સાથે ચિંતવવા નક્કી કરેલ હોય એમ લાગે છે. આ પદ એવી રીતે ચિંતવવા કે એક એક પદે એક એક શ્વાસોશ્વાસ લેવો અને તેટલા કાળમાં તેનો અર્થ ચિંતવવો.

ચોવીશ તીર્થંકરનું ધ્યાન ઘણું ઉપકારી છે, શ્રીમદ્ **વિજયલક્ષ્મી** સૂરિ પોતાની **વીશ** સ્થાનકની પુજામાં કથે છે કેઃ—

'અરિહંત પદ ધ્યાતાં થકાં, દ્રવ્ય ગુણ પરજાયરે;—
ભેદ છેદ કરી આતમા, અરિહંત રૂપી થાયરે.

કહેવાનું તાત્પર્ય કેઃ—

તીર્થંકર મહારાજની સ્તુતિ કરવાનું કારણ એ છે કે તેથી, પહેલાં તો સમ્યક્ત્વ નિર્મળ થાય છે, એટલે દર્શનાચારની વિશુદ્ધિ થાય છે અને પછી તીર્થંકર જેવાજ ગુણો ધીમે ધીમે પ્રગટી નીકળે છે, કારણ કે શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો કેઃ—(જુઓ ઉત્તરાધ્યયન અને આનું પૃ. ૯૮.)

थय थुइ मंगलेण, भंते जीवे किं जणइ गोयमा ।
नाण दंसण चरीत्त बोहीलाभं जणइ ॥

અર્થ—હે ભગવન્! સ્તવન અને સ્તુતિ કરવાથી જીવને કેવો લાભ થાય? ત્યારે **વીર**પ્રભુએ કહ્યું કે 'હે ગૌતમ! જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને સમકીતનો લાભ થાય.'

વિવેચન—પૂજ્ય પુરૂષોની સ્તુતિ કરવાથી આત્માના જે મૂળ ગુણો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર તેની પ્રાપ્તિ થાય.

વળી જીવની પરિણતિનો ઘણો આધાર આલંબન ઉપર રહેલો છે, તેથી તીર્થંકરનું સ્તવનરૂપ આલંબન શ્રેષ્ઠ હોવાથી તેનું શાસ્ત્રકારે કથન કરેલું છે અને તેથી દરેક ક્રિયામાં 'લોગસ્સ'નો પાઠ કહેલો છે. આ લોગસ્સનું બીજું નામ ચતુર્વિંશ-ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્તુતિ રૂપ હોવાથી

'ચતુર્વિંશતિસ્તવ' (ચઉવિસત્થો) આપેલ છે અને તેને પ્રતિક્રમણના ૭ આવશ્યકમાંનું બીજું આવશ્યક ગણેલું છે.

૭૩.

'લોગસ્સ'સૂત્ર-નામસ્તવ.

[ચતુર્વિંશતિ સ્તવ-૨૪ તીર્થંકરની સ્તુતિ.]

મૂળપાઠ.

લોગસ્સ ઉજ્જોઅગરે,
ધમ્મતિત્થયરે જિણે,
અરિહંતે કિત્તઈસ્સં,
ચઉવિસં પિ કેવલી. ×॥ ૧ ॥
ઉસભમજિયં ચ વંદે,
સંભવમભિણંદણં ચ સુમઈં ચ,
પઉમપ્પહં સુપાસં,
જિણં ચ ચંદપ્પહં વંદે. ॥ ૨ ॥
સુવિહિં ચ પુપ્ફદંતં,
સીઅલ-સિજ્જંસ-વાસુપુજ્જં ચ,
વિમલમણંતં ચ જિણં,
ધમ્મં સંતિં ચ વંદામિ ॥ ૩ ॥
કુંથું અરં ચ મલ્લિં,
વંદે મુણિસુવ્વયં નમિજિણં ચ,
વંદામિ રિટ્ઠનેમિં,
પાસં તહ વદ્ધમાણં ચ ॥ ૪ ॥

× આ અનુષ્ટુપ છંદ-શ્લોક છે, અને ત્યારપછી બધું ગાથા-આર્યા છંદમાં છે.

એવં મએ અભિથુઆ,
વિહુયરયમલા પહીણજરમરણા,
ચઉવીસંપિ જિણવરા,
તિત્થયરા મે પસીયંતુ ॥ ૫ ॥
કિત્તિય વંદિય મહિયા,
જે એ લોગસ્સ ઉત્તમા સિદ્ધા,
આરૂગ્ગ બોહિલાભં,
સમાહિવરમુત્તમં દિંતુ ॥ ૬ ॥
ચંદેસુ નિમ્મલયરા,
આઇચ્ચેસુ અહિયં પયાસયરા,
સાગરવરગંભીરા,
સિદ્ધા સિદ્ધિં મમ દિસંતુ ॥ ૭ ॥

૭૪.

સંસ્કૃત છાયા.

लोकस्य उद्योतकरान्, धर्मतीर्थकरान् जिनान् ।
अर्हतः कीर्त्तयिष्यामि, चतुर्विंशतिमपि केवलिनः ॥ १ ॥

ऋषभमजितं च वंदे, संभवमभिनंदनं च सुमतिं च ।
पद्मप्रभं सुपार्श्वं, जिनं च चंद्रप्रभं वंदे ॥ २ ॥

सुविधिं च पुष्पदंतं, शीतलश्रेयांसवासुपूज्यं च ।
विमलमनंतं च जिनं, धर्मं शांतिं च वंदे ॥ ३ ॥

कुंथुं अरं च मल्लिं, वंदे मुनिसुव्रतं नमिजिनं च ।
वंदे अरिष्टनेमिं, पार्श्वं तथा वर्द्धमानं च ॥ ४ ॥

एवं मया अभिष्टुता, विधूतरजोमलाः प्रक्षीणजरामरणाः ।
चतुर्विंशतिरपि जिनवराः, तीर्थंकराः मम प्रसीदंतु ॥ ५ ॥

कीर्तितवंदितमहिताः, ये एते लोकस्य उत्तमा सिद्धाः ।
आरोग्यबोधिलाभं, समाधिवरं उत्तमं ददतु ॥ ६ ॥

चंद्रेभ्यो निर्मलतराः आदित्येभ्यः अधिकं प्रकाशकराः ।
सागरवरगंभीराः, सिद्धाः सिद्धिं मम दिशंतु ॥ ७ ॥

૭૫.

અર્થપાઠ.

લોગસ્સ—લોકના (લોકવિષે). પાંચ અસ્તિકાય જેમાં રહેલ છે એવા લોકના.

ઉજ્જોઅગરે—ઉદ્યોત-પ્રકાશ કરનાર, કેવલજ્ઞાન રૂપી પ્રદીપથી ભાવ-ઉદ્યોત કરનાર.

ધમ્મતિત્થયરે—ધર્મ તીર્થના કરનારને, તીર્થ એટલે જેનાથી તરાય છે તે; ધર્મતીર્થ એટલે ધર્મ જે તીર્થમાં પ્રધાન છે તે; ધર્મતીર્થ કરવાનું શીલ છે જેમનું તે ધર્મતીર્થંકર; કારણ કે દેવ, મનુષ્ય અસુર યુક્ત પરિષદ્ (પર્ષદા)માં સર્વને પરિણમે એવી ભાષાથી ભરેલી વાણીથી તીર્થંકરો ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવે છે. આ પદથી પ્રભુનો પૂજાતિશય તેમજ વચનાતિશય બતાવાયા.

જિણે—જિનોને. જિન=રાગદ્વેષાદિને જીતનારા. આ પદથી અપાયાપગમાતિશય સૂચવાય છે.

અરિહંતે—અરિહંતને; કર્મરૂપ શત્રુને હણવાથી નિર્દોષપણું પ્રથમ થયું છે જેને એવા અરિહંતને. (અરિહંતના વિશેષ અર્થ માટે આગળ જુઓ. પૃ. ૧૧૩).

કિત્તઇસ્સં—કીર્ત્તન-પ્રશંસા-સ્તુતિ કરીશ. અહીં જે સ્તુતિ કરીશું તે નામોચ્ચારપૂર્વક જેવા કે શ્રી ઋષભનાથ આદિ ચોવીસ વર્તમાનચોવીસીના તીર્થંકરોનાં નામ લઇને કરીશું. આ બધા ભાવાર્હત્ છે, જ્યારે અરિહંત એ પદમાં રાજ્યાદિક અવસ્થાને વિષે દ્રવ્ય અરિહંતનો પણ સમાવેશ થાય છે, તેથી

તેને અલગ કરી અહીં ભાવાર્હત્ કહેવામાં આવે છે, તે ખાસ સુચવવાને ' કેવલી ' એ નામ હવે પછી મુકવામાં આવશે.

ચઉવિસંપિ—ચોવીસ અને (બીજા) પણ. ચોવીસમાં ભારત વર્ષમાં થયેલા ઋષભાદિક ચોવીસ તીર્થંકરનો સમાવેશ થાય છે, અને અપિ=પણ શબ્દથી અન્ય તીર્થંકરો કે જે મહાવિદેહ આદિ ક્ષેત્રમાં છે તેનો પણ સમાવેશ થાય છે.

કેવલી—કેવલજ્ઞાનીને; કેવલજ્ઞાન જેને ઉત્પન્ન થયું છે તેમને. +હવે ચોવીશ તીર્થંકરોનાં નામ આવે છે.

[1]ઉસભં—ઋષભ (દેવ)ને

+ શ્રી ઋષભ આદિ ચોવીશે તીર્થંકરો (વર્તમાન ચોવીશ) નાં અહીં નામ આપેલાં છે. તે નામના અર્થ પણ છે. તે બે પ્રકારે છેઃ-સામાન્યથી અને વિશેષથી. સામાન્ય અર્થ દરેક તીર્થંકરોમાં વ્યાપ્ત છે એટલે દાખલા તરીકે ઋષભ લઈએ તેનો અર્થ કરતાં ' યઃ ઋષતિ ' એટલે જે જાય છે (પરમપદ પ્રત્યે) તે ઋષભ. આ અર્થ દરેક તીર્થંકરને સામાન્ય છે કારણકે દરેક તીર્થંકર એટલે શ્રીઋષભદેવ ઉપરાંત સર્વે પરમપદ પ્રત્યે જાય છે; માટે દરેક તીર્થંકરના વિશેષ નામ પરથી સામાન્ય અર્થ કરવામાં આવ્યો છે તે સામાન્ય અર્થ; અને જે વિશેષ અર્થ કરવામાં આવે છે જેમકે ગર્ભમાં આવ્યા પછી અમુક જાતનો પ્રભાવ થાય તેથી જે નામ પડે, તે વિશેષાર્થ છે, આ અર્થ જેનો કરવામાં આવ્યો હોય તેનેજ લાગુ પડે છે, જેમ કે ' વૃષભનાથ; ' આ નામ પહેલા તીર્થંકર પોતાની માતાના ગર્ભમાં આવતાં તે માતાએ પ્રથમ સ્વપ્નમાં વૃષભ-બળદ દીઠો તેથી પડયું છે. આ બીજા તીર્થંકરોના સંબંધમાં બનતું નથી. આવી રીતે દરેક નામપરથી જે સામાન્ય અર્થ થતો હોય તે નીચે ફૂટનોટમાં અનુક્રમે પહેલાં આપવામાં આવ્યો છે, અને જે વિશેષાર્થ થતો હોય તે પછીથી આપવામાં આવ્યો છે.

૧. તે પ્રભુના બંને ઉરૂ (સાથળ)માં વૃષભનું લાંછન-લક્ષણ ચિન્હ હતું, તેથી અને સર્વ તીર્થંકરોની માતા પ્રથમ સ્વપ્નમાં હસ્તી-હાથી દેખે, જ્યારે એમની માતા મરૂદેવીએ પ્રથમ સ્વપ્નમાં વૃષભ-બળદ દીઠો તેથી આ પ્રભુનું નામ 'વૃષભ' પડયું. વળી તેઓ ધર્મની આદિ કરનાર થયા તેથી તેમનું બીજું નામ આદિનાથ છે. પિતા-નાભિ, જન્મસ્થાન-અયોધ્યા, લાંછન વૃષભ છે.

[૨]અજિયં ચ—અને અજિતનાથને
વંદે—વંદન કરૂં છું-વાંદું છું.
[૩]સંભવં—સંભવનાથને
[૪]અભિણંદણં ચ—અને અભિનંદનને
[૫]સુમઇ ચ—અને સુમતિનાથને

---

૨. અજિતનાથ ભગવાન્ પરિસહ આદિથી-ઘોર અંતરંગ વૈરી એવા ઇંદ્રિય વિષય-કષાયાદિથી પણ જીતાય નહિ તેવા અજિત હતા, તથા તે પોતાની માતાના ગર્ભમાં નહોતાં આવ્યા, ત્યારે તેમની માતા અને પિતા દ્યૂતરમણ કોઈ વખત કરતા હતા ત્યારે માતા બાજી હારી જતા હતા, પરંતુ જ્યારે ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી માતા અજિત એટલે જીતાય નહિ તેવા થયા એટલે તેમની સાથે પ્રભુના પિતા હારી જવા લાગ્યા. આથી પ્રભુનું નામ 'અજિતનાથ' આપવામાં આવ્યું. પિતા-જિતશત્રુ, માતા-વિજયા, જન્મસ્થાન-અયોધ્યા, આમનું લાંછન હસ્તી છે.

૩. સંભવનાથ એ નામ પડવાનાં કારણો-(૧) તેનામાં પ્રકર્ષે ચોત્રીશ અતિશયનો (સંભવ) છે, તેથી (૨) જે આ પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે તેને સં= સુખ, ભવ= થાય છે માટે. (૩) આ ભગવાન્ ગર્ભમાં આવ્યા પછી અધિક સસ્ય-ધાન્યનો સંભવ થયો માટે, એટલે દેશમાં દુકાળ હતો, અને ભગવાન્ ગર્ભમાં આવ્યાથી અણુચિંતવ્યો મેહ આવ્યો, ધાન્યનાં વહાણો આવ્યાં, અને અણુચિંતવ્યો પૃથ્વીમાં ધાન્યનો સંભવ થયો તેથી. પિતા-જિતારિ, માતા-સેના, જન્મસ્થાન-શ્રાવસ્તિ. આમનું લાંછન અશ્વ (ઘોડો) છે.

૪. અભિનંદનનું નામ પડવાનાં કારણો—(૧) જેમનું અભિનંદન દેવેંદ્રાદિથી થાય છે (૨) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી પ્રતિક્ષણે શક્રાભિનંદન થતું એટલે શક્ર-ઇંદ્ર આવી સ્તવી સ્તવીને જતો, આપરથી અભિનંદ્યા-પ્રશંસ્યા માટે. પિતા-સંવર, માતા-સિધ્ધાર્થા, જન્મસ્થાન-અયોધ્યા, આમનું લાંછન વાનર (વાંદરો) છે.

૫. સુમતિનાથ—(૧) સુ એટલે શોભન જેમની મતિ છે તે (૨) તે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યાથી તેમના માતાની મતિ સુનિશ્ચિત-ભલી થઇ હતી તે આવી રીતેઃ-એક વણિકને બે સ્રીઓ હતી, તેમાં મોટી વંધ્યા-

⁶પઉમપ્પહં—પદ્મપ્રભને
⁷સુપાસં—સુપાર્શ્વનાથને
જિણં ચ—વળી જિન એટલે કર્મરૂપી શત્રુને જીતનાર એવા.

વાંઝણી હતી જ્યારે નાનીને પુત્ર થયો હતો. તે વણીક મરી જવાથી આ બંને સ્ત્રીઓ વચ્ચે વઢવાડ થઈ, મોટી કહે કે મારો છોકરો છે, નાની કહે કે મારો પુત્ર છે, કારણ કે જેનો પુત્ર ઠરે, તેને વણિકની બધી દોલત મળે. આનો ન્યાય રાજા પાસે કરાવવા બંને વઢતી વઢતી ગઈ રાજાથી ચૂકાદો ન થયો. આ વખતે દરબારમાં રાણીજી હતાં. તેણીના ગર્ભના માહાત્મ્યથી ચૂકાદો કરવાની ભલી બુદ્ધિ થઈ. યુક્તિથી કહ્યું 'બંને સોકયો મળી ધન અડધો અડધ વહેંચી લ્યો. અને છોકરાના પણ બે ભાગ કરી અડધો અડધ વહેંચી લ્યો !' આ સાંભળી નાની કે જે સગી મા હતી તે બોલી 'મારે દ્રવ્ય જોઇતું નથી, અને છોકરાના કાંઇ બે ભાગ થાય નહિ; મારે પુત્રનો તથા ધનનો ખપ નથી, પુત્ર એનેજ સોંપો. એનો છે તે મહારાજ છે !' રાણીજી તરત બોલ્યાં 'એ પુત્ર ન્હાની સ્ત્રીનો છે કેમકે પુત્રનું મરણ થાય ત્યાં સુધી મ્હોટી સ્ત્રીથી ના કહેવાણી નહિ, અને ન્હાની સ્ત્રીએ પોતાનો પુત્ર હોવાથી તેને મારવાની મનાઇ કરી માટે, તે તેનોજ—ન્હાની સ્ત્રીનો છે તેથી તે ધન તથા પુત્ર તેણીનેજ સ્વાધીન કરવું.' આવી રીતે ન્યાયબુદ્ધિ ઉપજી માટે. પિતા-મેઘરથ, માતા-સુમંગલા, જન્મસ્થાન-અયોધ્યા, આમનું લાંછન ક્રૌંચ પક્ષી છે.

૬. પદ્મપ્રભ—(૧) જેની પ્રભા એટલે કાંતિ નિઃકપતાથી પદ્મના સમૂહ જેવી છે (કારણ કે પદ્મ-કમળ પાણીમાં રહ્યું છતાં પાણીથી અલગ નિઃકંપ છે) તે; (૨) ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાને પદ્મની શય્યાપર શયન કરવાનો દોહલો (દોહદ) ઉપજ્યો તેથી. (૩) ભગવાનનું પદ્મના રાતા વર્ણ જેવું શરીર હતું તેથી. પિતા-ધર, માતા-સુસીમા, જન્મસ્થાન કૌશામ્બી, આમનું લાછન પણ પદ્મ છે.

૭ સુપાર્શ્વનાથ—(૧) સુપાર્શ્વ એટલે રૂડાં છે પાર્શ્વ-પડખાં-પાસાં છે જેને (૨) ભગવાન્ ગર્ભમાં આવ્યાથી તેમની માતા સુપાર્શ્વા થઈ એટલે

૮ચંદપ્પહં—ચંદ્રપ્રભને.
વંદે—(હું) વાંદું છું.
૯સુવિહિં ચ પુપ્ફદંતં—વળી સુવિધિનાથને-પુષ્પદંતને.
૧૦સીઅલ--શીતલનાથને
૧૧સિજ્જં ચ—શ્રેયાંસનાથને અને

કોઢના રોગવાળાં પોતાનાં પડખાં હતાં તે સુવર્ણ વર્ણવાળાં સુકુમાલ થયાં તેથી. પિતા-સુપ્રતિષ્ઠ, માતા-પૃથ્વી, જન્મસ્થાન-કાશી, લાંછન સ્વસ્તિક (સાથીઓ).

૮. ચંદ્રપ્રભ—(૧) ચંદ્ર સમાન જેની પ્રભા-કાંતિ છે, વર્ણ છે તે. (૨) પરમેશ્વર ગર્ભમાં આવ્યાથી માતાને ચંદ્રનું પાન કરવાનો દોહલો ઉપન્યો તેથી. પિતા-મહાસેન, માતા-લક્ષ્મણા, જન્મસ્થાન-ચંદ્રપુરી. આમનું લાંછન ચંદ્ર છે.

૯. સુવિધિનાથ—(૧) સુવિધિ એટલે શોભન વિધિ છે જેનો એટલે સર્વ સ્થળે કૌશલ્ય છે જેનું તે. (૨) ભગવાન્ ગર્ભમાં આવ્યાથી તેમના માતા, પિતા ભલી વિધિએ કરી ધર્મમાં પ્રવર્ત્યા. આમનું બીજું નામ પુષ્પદંત છે કારણ કે મચકુંદ ફૂલની કળી જેવા ઉજ્જવલ પ્રભુના દાંત હતા. પિતા-સુગ્રીવ, માતા-શ્યામા, જન્મસ્થાન કાકંદી, લાંછન મગર મત્સ્ય (મગરમચ્છ) છે.

૧૦. શીતલનાથ—(૧) સમસ્ત જીવોનાં સંતાપને શીતલ-હરણ કરે છે તેથી (૨) ભગવાનના પિતાને પિત્ત દાહ રોગ થયો હતો તે ગર્ભમાં આવ્યા પછી તેમના શરીરપર પ્રભુની માતાએ હાથ ફેરવ્યો એટલે ઉપશાંત થયો-શરીરે શીતલતા થઇ તેથી. પિતા-દૃઢરથ, માતા-નંદા, જન્મસ્થાન-ભદ્દિલપુર, લાંછન શ્રીવત્સ

૧૧. શ્રેયાંસનાથ—(૧) જે સર્વ જગત્નું શ્રેય-હિત કરનાર છે તે તથા (૨) સકલ જગત્ને જેમનું અત્યંત પ્રશંસા કરવાપણું છે તે. (૩) ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાને શ્રેય થયું તેથી. તે આ રીતેઃ-રાજાના ઘરમાં પરંપરાગત દેવથી અધિષ્ઠિત થયેલી શય્યા હતી. તે પર જે બેસે કે સૂવે તેને ઉપદ્રવ ઉપજતો હતો. આ શય્યાની પૂજા થતી હતી. પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાને આ શય્યાપર સૂવાનો દોહલો

[૧૨]વાસુપુજ્જં ચ—વાસુપૂજ્યને. અને
[૧૩]વિમલં—વિમલનાથને.

ઉત્પન્ન થયો, તે વખતે વિચાર્યું કે દેવ ગુરૂની પ્રતિમાની પૂજા થાય, પરંતુ શય્યાની પૂજા ક્યાંહી સાંભળી નથી, એમ ચિંતવી શય્યાના રક્ષકે મનાઇ કરી તોપણ તે પર સુતા. ગર્ભના પ્રભાવથી અધિષ્ઠિત દેવ શય્યા મૂકી જતો રહ્યો અને રાજા પ્રમુખે શય્યાને પછીથી વપરાશમાં લીધી. આ રીતે માતાનું શ્રેય થયું. પિતા-વિષ્ણુ, માતા વિષ્ણુ, જન્મસ્થાન સિંહપુર, લાંછન ગેંડો.

૧૨. **વાસૂપૂજ્ય**—(૧) વસુ એટલે અમુક પ્રકારના દેવતા છે તેનાથી પૂજવા યોગ્ય તે. (૨) ભગવંત ગર્ભમાં આવ્યા પછી વસુ એટલે હિરણ્ય અથવા રત્ન-તેનાથી ઇંદ્ર મહારાજ આવી રાજકુલને પૂજતા હતા તેથી (૩) અથવા તેમના પિતાનું નામ વસુપૂજ્ય હતું, તેના પુત્ર તેથી વાસુપૂજ્ય. પિતા-વસુપૂજ્ય, માતા-જયા, જન્મસ્થાન-ચંપાનગરી, લાંછન મહિષ (પાડો).

૧૩. **વિમલનાથ**—(૧) જે વિમલ છે એટલે જેને નિર્મલ જ્ઞાનાદિક છે તે, અથવા (૨) જે કર્મફલ રહિત છે તે (૩) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતા વિમલમતિવાળી થઈ તેથી; તે આ રીતેઃ—નગરમાં કોઈ સ્ત્રી ભર્તાર દેહરે આવી ઉતર્યાં; સ્ત્રી પાણી પીવા બીજે સ્થળે ગઇ, તે વખતે ભર્તાર એકલો રહ્યો અને એક વ્યંતરી દેવી ત્યાં રહેતી હતી તેણીને તે પુરૂષનું સુંદર સ્વરૂપ જોઇને તેની સાથે કામક્રીડા કરવાની ઈચ્છા થઈ તેથી તેની બહાર ગયેલી સ્ત્રીના જેવુંજ રૂપ લઇ તે પુરૂષ પાસે આવી, તે વખતે તેની મૂળ સ્ત્રી બહારથી આવી. પુરૂષે બેનેને સમાન રૂપવાળી જોઇ કહ્યું કે 'આમાં મારી પોતાની સ્ત્રી કોણ છે?' બંનેએ કહ્યું કે 'હું તારી સ્ત્રી છું,' આમ વઢતા વઢતાં રાજા પાસે આવ્યા. રાજા અને પ્રધાન બંનેનું સરખું રૂપ જોઈ નિવેડો કરી શકયા નહિ, તે વખતે રાજાની રાણી અને પ્રભુની માતાએ પુરૂષને એક બાજુ રાખી એવું કહ્યું કે 'જે સ્ત્રી પોતાના સત્ય વચનના પ્રભાવથી દૂર ઉભેલા પોતાના ભરથારને ખસ્યા વગર સ્પર્શ કરે, તેનો આ ભરથાર જાણવો.' વ્યંતરીએ દેવશક્તિના

૧૪અણુંતં ચ—વળી અનંતનાથને
જિણું—એ જિનને.
૧૫ધમ્મં—ધર્મનાથને.
૧૬સંતિં ચ—અને શાંતિનાથને.
વંદામિ—(હું) વાંદું છું.
૧૭કુંથું—કુંથુનાથને.

પ્રભાવથી પોતાનો હાથ લાંબો કરી તે પુરૂષનો સ્પર્શ કર્યો, એટલે રાણીએ તરતજ તેનો હાથ પકડી તું વ્યંતરી છે એમ કહી પોતાને સ્થાનકે જવાનું કહ્યું. આવા જુદા ચાર ન્યાયથી રાણી વિમલ મતિવાળી કહેવાણી. (૪) ગર્ભમાં પ્રભુ આવ્યાથી તેના પ્રભાવે માતાનું શરીર પણ નિર્મલ થયું તેથી. પિતા-કૃતવર્મ, માતા-રામા, જન્મસ્થાન-કંપિલપુર, લાંછન સુવર.

૧૪. અનંતનાથ—(૧) જેને અનંતજ્ઞાન, દર્શન આદિ છે. અથવા (૨) જેણે કર્મના અનંત અંશ જીતેલા છે. (૩) ગામમાં તાવના વાસરા હતા, પ્રભુ ગર્ભે આવ્યા ત્યારે માતાએ અનંત ગાંઠના દોરા કરી બાંધવાથી તાવને દૂર કર્યો (૪) તથા સ્વપ્નમાં જેનો અંત નહિ આવે તેવી મોટી રત્નની માળા માતાએ જોઈ તેથી. પિતા-સિંહસેન, માતા-સુયશા. જન્મસ્થાન-અયોધ્યા, લાંછન સિંચાણો.

૧૫. ધર્મનાથ—(૧) દુર્ગતિએ પડતા પ્રાણીને ધરી રાખે તે; (૨) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યાથી પ્રભુના માતપિતા દાનાદિધર્મપરાયણ થયા તેથી. પિતા-ભાનુ, માતા-સુવ્રતા, જન્મસ્થાન-રત્નપુર. લાંછન વજ્ર.

૧૬. શાંતિનાથ—(૧) સ્વયમેવ શાંતિના કરનાર, અથવા (૨) શાંતિના યોગથી અથવા શાંતિરૂપ હોવાથી. (૩) દેશમાં મરકીનો ઉપદ્રવ ઘણો હતો તે ભગવંત ગર્ભે આવ્યા પછી માતાએ અમૃત છાંટયું તેથી મરકીની શાંતિ થઈ એ પ્રભાવથી. પિતા-વિશ્વસેન, માતા-અચિરા, જન્મસ્થાન-હસ્તિનાપુર, લાંછન મૃગ.

૧૭. કુંથુનાથ—(૧) કુ એટલે પૃથ્વી તેને વિષે સ્થિત માટે (૨) ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાએ સ્વપ્નમાં રત્નનો થુભ (ઢગલો) પૃથ્વીને વિષે જોયો (૩) તથા શત્રુ હતા તે કુંથુઆની પેઠે ન્હાના થયા.

૧૮અરં ચ—અને અરનાથને.
૧૯મલ્લિં—મલ્લિનાથને.
વંદે—(હું) વાંદું છું.
૨૦મુણિસુવ્વયં—મુનિસુવ્રતને.
૨૧નમિજિણં ચ—અને નમિ જિનને.

---

(૪) અથવા પ્રભુ જન્મ્યા પછી કુંથુઆ પ્રમુખ ન્હાના મોટા જીવોની જયણા દેશમાં પ્રવર્તી માટે. પિતા-સૂર, માતા-શ્રી, જન્મસ્થાન-હસ્તિનાપુર, લાંછન છાગ (બોકડો.)

૧૮. અરનાથ—(૧) વૃદ્ધ પુરૂષો અર એવું નામ એવા પુરૂષને આપે છે કે જે અરિહંત જેવા સર્વોત્તમ પુરૂષ જે કુલને વિષે ઉપજે તે કુલની વૃદ્ધિ થાય. (૨) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં સર્વ રત્નમય અર એટલે આરો તથા શુભ એટલે ઢગલો દીઠો માટે. પિતા-સુદર્શન, માતા-દેવી, જન્મસ્થાન-હસ્તિનાપુર, લાંછન નંદાવર્ત.

૧૯. મલ્લિનાથ—(૧) પરિસહરૂપ મલ્લ તેનો જય કરનાર તે મલ્લિ, (૨) ભગવાન્ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાને એક ઋતુમાં સર્વ ઋતુનાં સુગંધિ ફૂલની શય્યામાં સૂવાનો દોહલો થયો માટે મલ્લિનાથ. પિતા-કુંભ, માતા-પ્રભાવતી, જન્મસ્થાન-મિથિલા. લાંછન કુંભ-કલશ.

૨૦. મુનિસુવ્રત—(૧) જે જગત્‌ની ત્રણ કાલની અવસ્થા જાણે તે મુનિ, અને વળી જેને શોભન વ્રત છે તે સુવ્રત. (૨) ભગવંત ગર્ભમાં આવ્યા પછી એમની માતાને મુનિ સરખા શોભન શ્રાવકનાં વ્રત પાળ્યાં, એ ગર્ભના પ્રભાવે આ નામ પાડયું. પિતા-સુમિત્ર, માતા-પદ્મા, જન્મસ્થાન-રાજગૃહ, લાંછન કાચબો.

૨૧. નમિનાથ—(૧) પરિસહ ઉપસર્ગાદિક જેણે નમાવ્યા છે તે નમિ. (૨) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી ગર્ભના પ્રભાવે શહેરપર ચડી આવેલા રાજાઓ નમ્યા હતા, તે આવી રીતેઃ—સીમાડાના રાજાઓ ભગવંતના પિતાના શત્રુ હતા, તે ચઢી આવી ગામને વીંટી લીધું, રાજાએ આકુળવ્યાકુળ થઇ નિમિત્તિઆ (જોષિ)ને બોલાવી ઉપાય પૂછયો; નિમિત્તિઆએ કહ્યું કે 'રાણી સગર્ભા છે, તેણીને ગઢ ઉપર ચઢાવી

વંદામિ—(હું) વાંદું છું.
૨૨રિટ્ઠનેમિં—અરિષ્ટનેમિને.
૨૩પાસં—પાર્શ્વનાથને.
તહ—તથા
૨૪વદ્ધમાણં ચ—અને વર્ધમાનને.

શત્રુઓને તેણીનું દર્શન કરાવો.' તેમ કરતાં શત્રુઓ ભગવંતની માતાને તેણીનું તેજ ન ખમાતાં નમસ્કાર કરતાં કરતાં રવાના થઇ ગયા. પિતા-વિજય, માતા-વપ્રા, જન્મસ્થાન-મિથિલા. લાંછન-નીલોત્પલ એટલે નીલવર્ણવાળું કમળ.

૨૨. અરિષ્ટનેમિ—(૧) રિષ્ટ એટલે પાપ તેનો અભાવ એટલે નાશ કરવામાં નેમિ એટલે ચક્ર સમાન માટે અરિષ્ટનેમિ. (૨) પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાએ સ્વપ્નમાં અરિષ્ટ એટલે કાળા રત્નની રેલ દીઠી, તથા આકાશમાં નેમિ એટલે ચક્ર ઉછળતું જોયું. આવા પ્રભાવથી અરિષ્ટનેમિ નામ દીધું. આ ભગવાનનું બીજું નામ નેમિનાથ છે. પિતા-સમુદ્રવિજય, માતા-શિવાદેવી, જન્મસ્થાન-સૌરીપુર, લાંછન શંખ છે.

૨૩. પાર્શ્વનાથ—(૧) જે સમસ્તભાવોને 'સ્પૃશતિ' એટલે જાણે છે માટે; (૨) એમનો વૈયાવૃત્ય કરનાર પાર્શ્વ નામનો યક્ષ છે તેના નાથ એટલે સ્વામી તેથી પાર્શ્વનાથ (૩) અથવા પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાએ અંધારી રાત્રે પોતાની પાસે સર્પ દીઠો તે સર્પના જવાના માર્ગની વચમાં રાજા (પ્રભુના પિતા)નો હાથ દેખી રાણીએ ઉંચો કર્યો તેથી રાજા જાગી ઉઠયો અને બોલ્યો 'શા માટે હાથ ઉંચો કર્યો ?' રાણીએ કહ્યું 'મેં સર્પ જોયો તેથી.' રાજા બોલ્યો 'તમે જૂઠું બોલો છો,' પછી તેણે દીવો મંગાવી જોયું તો સર્પ જોયો. તેથી વિસ્મય પામી રાજાએ વિચાર્યું કે મેં ન દીઠો અને રાણીએ દીઠો એ ખરે ગર્ભનો પ્રભાવ છે એમ જાણી પાર્શ્વનાથ નામ આપ્યું. પિતા-અશ્વસેન, માતા-વામા, જન્મસ્થાન-કાશી. લાંછન સર્પ.

૨૪. વર્ધમાન—(૧) જન્મથી માંડી જ્ઞાનાદિકથી વૃદ્ધિ પામ્યા તે વર્ધમાન (૨) ભગવાન્ ગર્ભે આવ્યા પછી માતા પિતા સમસ્ત ઋદ્ધિથી

એવં—એ પ્રકારે.

મએ—મેં-મારા જીવે.

અભિથુઆ—અભિસ્તુતિ કરી એટલે નામપૂર્વક સ્તવ્યા.

વિહુયરયમલા—કર્મરૂપી રજ અને મલને વિશેષ પ્રકારે જેણે ટાળ્યા છે એવા. અહીં કર્મરૂપી રજ તે જે કર્મ જતાં આવતાં (ઈર્યાપથિકી ક્રિયાથી) બંધાય, અથવા નવા બંધાતાં જે ઢીલાં કર્મ તે રૂપી રજ; અને કર્મરૂપી મલ એટલે પૂર્વે બાંધેલ ચીરકાલનાં સંચિત, નિકાચિત ગાઢકર્મ, અથવા સાંપરાયિક ક્રિયાથી બંધાતાં કર્મ તે રૂપી મલ.

પહીણ—પ્રક્ષીણ એટલે અતિશયે કરીને ક્ષય કર્યા છે.

જરમરણા—જરા અને મરણ (જેણે); એટલે જે સમય સમય આયુષ ઘટે તેને જરા કહીએ, અને સર્વથા આયુ ઘટીને પ્રાણ જુદો પડે તેને મરણ કહીએ.

ચઉવિસંપિ—ચોવીશે પણ (પૂર્વે કહેલા વર્તમાન ચોવીશીના અને 'અપિ' એટલે 'પણ' એમાં બીજા તીર્થંકરોનો સમાવેશ થાય છે.)

જિણવરા—જિનવરો-જિનમાં ઉત્તમ એટલે શ્રુતધર આદિ જિનો થકી શ્રેષ્ટ.

વૃદ્ધિ પામ્યા, ધન ધાન્યાદિકના ભંડાર તથા દેશ નગરાદિકની વૃદ્ધિ થઇ, સર્વ રાજા આજ્ઞામાં વર્તવા લાગ્યા, આ પ્રભાવથી વર્ધમાન નામ પાડયું. બીજું નામ મહાવીર છે. (૧) ભગવંતે જન્મતાંજ મેરૂ પર્વતને ડાબા પગના અંગુઠાથી કંપાવ્યો. (૨) ભગવંતની સાથે તેના બળની પરીક્ષા કરવા આવેલો દેવતા આમલક્રીડા (આંબલી પીંપળીની રમત) કરતાં હાર્યો. આમ ભગવંતનું અનંત બળ જાણીને શ્રી મહાવીર એવું બીજું નામ ઇંદ્ર મહારાજે આપ્યું. પિતા-સિદ્ધાર્થ, માતા-ત્રિશલા, જન્મસ્થાન-ક્ષત્રિયકુંડ. લાંછન કેશરી છે.

તિત્થયરા—તીર્થંકરો.

મે—મારા ઉપર.

પસીયંતુ—પ્રસન્ન થાઓ. પ્રસાદ એટલે કૃપા કરો.

નોટ—જેને આપણે 'પ્રસન્ન થાઓ' એમ કહીએ છીએ તે જિન ભગવાન્ વીતરાગ છે એટલે તેથી સ્તુતિ કરનાર ઉપર પ્રસન્ન થતા નથી; તેમજ તેની નિંદા કરનાર ઉપર અપ્રસન્ન થતા નથી; પરંતુ સ્તુતિ કરનારને સ્તુતિનું ફળ મળે છે, અને નિંદા કરનારને નિંદાનું ફળ મળે છે. કારણ કે દરેક ક્રિયાનું ફળ તો અવશ્ય હોય છેજ. વળી જેવી રીતે ચિંતામણીથી મંત્રાદિક કરવાથી શુભની વાંચ્છા કરનારને શુભ મળે છે અને અશુભની વાંચ્છા કરનારને અશુભ ફળ મળે છે, તેવી રીતે અહીં સ્તુતિ કરવાથી સ્તુતિનું ફળ મળે છે. અહીં કોઈ એમ કહે કે 'જે પ્રસન્ન થતાજ નથી, તે શી રીતે પ્રસન્ન થશે? માટે વૃથા પ્રલાપ કરવાથી ભક્તિનો અતિશય થતો નથી,' આના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે પ્રસન્ન થાઓ એવું કહેવાથી દોષ પણ નથી, કારણ કે જેની સ્તુતિ કરી પ્રસન્ન થવાનું કહીએ છીએ તેના ક્લેશ આદિ ક્ષીણ થઈ ગયા છે તે જેમ પ્રસન્ન થતા નથી, તેમ તેમની સ્તુતિ વૃથા પણ થતી નથી કારણ કે તેને સર્વભાવની વિશુદ્ધિ છે. ભક્તિથી નામ લેવાથી કર્મક્ષયોગશમ થાય છે અને ભવ્યોનું કલ્યાણ થાય છે.

કિત્તિય—(જે) કીર્તિત તે; એટલે નામવિશેષથી જેનું ઇંદ્રો આદિ કીર્તન કરે છે, સ્તુતિ કરે છે.

વંદિય—(જે) વંદિત છે; એટલે જેને ઇંદ્ર આદિ વિશુદ્ધ મન, વચન અને કાયાથી વંદે છે-પંચાંગ નમસ્કાર કરે છે.

મહિયા—(જે) મહિત છે, એટલે ઇંદ્રાદિક જેને પુષ્પ આદિથી પૂજે છે.

જે એ—(એવા) જે, તે.

લોગસ્સ—લોકના (લોકને વિષે)

ઉત્તમા—ઉત્તમ પ્રધાન એવા.

સિદ્ધા—સિદ્ધ થયા છે એટલે નિષ્ઠિતાર્થ-જેના અર્થ સર્વ સંપૂર્ણ થયા છે-એવા થયા છે-સિદ્ધ ગતિને પામ્યા છે.

આરૂગ્ગ—આરોગ્યતા. આરોગ્યતા બે પ્રકારની છે: દ્રવ્યારોગ્યતા એટલે તાવ આદિ રોગથી રહિતપણું અને ભાવારોગ્યતા એટલે સિદ્ધપણું. અહીં સિદ્ધપણું અર્થ છે.

બોહિલાભં—બોધિલાભને-સમ્યક્ત્વને એટલે શ્રી જિનધર્મની પ્રાપ્તિના લાભને.

સમાહિવરમુત્તમં—પ્રધાન અને ઉત્તમ સમાધિને, સમાધિ એટલે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ રત્નત્રયને વિષે એકતા-પરમસ્થિરતા.

દિંતુ—દ્યો, આપો.

ચંદેસુ—ચંદ્રોમાં-ચંદ્રના સમુદાયથકી.

નિમ્મલયરા—નિર્મલતર-અતિ નિર્મળ.

આઇચ્ચેસુ—આદિત્યોમાં-સૂર્યના સમુદાયથકી.

અહિયં—અધિક.

પયાસયરા—પ્રકાશના કરનારા.

સાગરવર—ઉત્તમ સાગર (પેઠે) એટલે ઉત્તમ એવા સ્વયંભૂરમણ નામના સમુદ્ર જેવા.

ગંભીરા—ગંભીર છે જેઓ, (એવા)

સિદ્ધા—સિદ્ધ એટલે જે અષ્ટ કર્મથી રહિત સિદ્ધ થયા છે તે.

સિદ્ધિ—સિદ્ધિને-મુક્તિને

મમ—મને

દિસંતુ—આપો.

નોટ—અહીં કોઇ કહે કે આરોગ્ય-બોધિલાભ-ઉત્તમ સમાધિ મને આપો એમ કહેવું તે નિદાન-નિયાણું નથી ? એ તો વિભાષા-અસત્યમૃષા ભાષા કહેવાય. તેના ઉત્તરમાં આચાર્ય જણાવે છે કે જેના રાગ દ્વેષ ક્ષીણ થયા છે એ સમાધિ કે બોધિ ખરી રીતે આપતા નથી છતાં તેમને આપો એમ કહેવું એ ભકિતથી પ્રેરિત વચન છે-તેમાં અસત્યમૃષા ભાષા નથી, કારણ કે વીતરાગ જિનવરોની પરમ ભકિતથી આરોગ્ય-બોધિલાભ-સમાધિમરણ પ્રાપ્ત થાય છે.

૭૬.

ભાવાર્થ પાઠ.

આ ચૌદ રાજલોકને વિષે જેઓ ઉદ્યોત કરી રહ્યા છે, ધર્મતીર્થને પ્રવર્તાવી રહ્યા છે એવા શ્રી અરિહંત ચોવીશે જિનો તથા કેવલી પ્રભુ છે તેની હું સ્તુતિ કરીશ. ૧

(૧) શ્રી ઋષભદેવ (૨) શ્રી અજીતનાથ (૩) શ્રી સંભવનાથ (૪) શ્રી અભિનંદન (૫) શ્રી સુમતિનાથ (૬) શ્રી પદ્મપ્રભ (૭) શ્રી સુપાર્શ્વનાથ (૮) શ્રી ચંદ્રપ્રભ (૯) શ્રી સુવિધિનાથ કે શ્રી પુષ્પદંત (૧૦) શ્રી શીતલનાથ (૧૧) શ્રી શ્રેયાંસનાથ (૧૨) શ્રી વાસુપૂજ્ય (૧૩) શ્રી વિમલનાથ (૧૩) શ્રી અનંતનાથ (૧૫) શ્રી ધર્મનાથ (૧૬) શ્રી શાંતિનાથ (૧૭) શ્રી કુંથુનાથ (૧૮) શ્રી અરનાથ (૧૯) શ્રી મલ્લિનાથ (૨૦) શ્રી મુનિસુવ્રત (૨૧) શ્રી નમિનાથ (૨૨) શ્રી અરિષ્ટનેમિ (નેમિનાથ) (૨૩) શ્રી પાર્શ્વનાથ અને (૨૪) શ્રી વર્ધમાન અથવા શ્રી મહાવીર. ૨-૪.

એ ચોવીશે તીર્થંકરોની મેં નામોચ્ચારપૂર્વક સ્તુતિ કરી. જેઓએ કર્મરૂપી રજ અને મલને દૂર કર્યા છે, જન્મ જરા અને મરણને ટાળ્યા છે એવા તે ચોવીશે તીર્થંકરો મારાપર પ્રસન્ન થાઓ! ૫.

ઇંદ્રાદિક જેઓની કીર્તિ કરે છે, જેમને વંદન કરે છે, અને જેમનું પૂજન કરે છે, અને જેઓ લોકને વિષે ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ થયા છે તે શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ મને આરોગ્યતા, બોધિલાભ, અને ઉત્તમ પ્રધાન એવી સમાધિ આપો! ૬,

જેઓ અનેક ચંદ્રના સમૂહથી પણ નિર્મળ છે, અનેક સૂર્યના સમુદાયથી વિશેષ પ્રકાશ કરનારા છે, અને સ્વયંભૂ રમણ સમુદ્રથી પણ જેઓ ગંભીર છે તે શ્રી સિદ્ધ ભગવાન મને સિદ્ધિ આપો! ૭.

૭૭.
વિવેચન પાઠ.

અન્ય ધર્મમાં યોગ ઉપર ઘણાં શાસ્ત્રો છે, જ્યારે આપણામાં તે સંબંધે છે કે નહિ એના જવાબમાં કહેવાનું કે 'અવશ્ય છે.' 'યોગબિંદુ,' 'યોગશાસ્ત્ર' 'યોગપ્રદીપ' વગેરે અનેક ગ્રંથો યોગ સંબંધે જૈનોમાં છે; અને જૈનોમાં યોગ છે એવું સૂચન અહીં કરી બતાવવાનું કારણ એ છે કે 'લોગસ્સ'નો પાઠજ તે કહી આપે છે.

આમાં ચોવીશ જિનવરનાં નામ કહી પછી જે યાચના કરી છે તેમાં 'સમાહિવરમુત્તમં દિંતુ' એવી પણ યાચના કરી છે. તે કહે છે કે 'અમને ઉત્તમોત્તમ સમાધિ આપો.' સમાધિ એટલે આ સંસારમાં બધી જગાએ આધિ (મનનું દુઃખ), વ્યાધિ (રોગ) અને ઉપાધિ (બહારથી આવી પડેલું દુઃખ) એ ત્રણ વિટંબના લાગી રહીજ છે, તે વિટંબના-જંજાળ-દુઃખથી વિરક્ત બની સમતા ભાવે રહેવું તેનું નામ સમાધિ છે.

સામાયિક ક્રિયા સમતા ભાવે રહેવાની ક્રિયા છે, તેથી તે સમાધિરૂપ છે. આત્માની સ્વાનુભવ સ્થિતિ વિચારી તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનાં લક્ષણો શોધી તે પ્રમાણે વર્તન રાખવું તે સામાયિક અને સમાધિનો ઉદ્દેશ છે. ક્રિયા સમજણ અને ભાવથી કરવાથી ઉત્તમ ભાવનાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. આથી આત્મા સ્વરૂપમાં રહી ઉચ્ચ સ્થિતિએ ચઢે છે.

'લોક' એટલે ચૌદ રાજલોક. ચૌદ રાજલોકનું સ્વરૂપ બે પગ પહોળા કરી કેડ ઉપર હાથ દઇ ઉભેલા માણસના જેવું-પુરૂષાકાર છે એમ સામાન્યકારે કહી શકાય તેમ છે.

કર્મને લીધેજ આ સંસારમાં જન્મ, જરા અને મરણનાં દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. કર્મ એજ પુનઃ જન્મનું કારણ છે, માટે કર્મ રૂપી રજ-મેલને ટાળવાના પ્રયાસ કરવાને આ પાઠથી સૂચના મળે છે, નઠારાં, પાપકારી, અનીતિનાં કૃત્યોથી કર્મનો સમૂહ-જથ્થો વધતો જાય

છે, જ્યારે દયા, અનુકંપા પરોપકાર, નીતિ, દાન, શિયળ, તપ, ભાવના આદિથી એ કર્મોનો ધીમે ધીમે નાશ થતો જાય છે, અથવા શુભ કર્મમાં વધારો થાય છે, તેથી તીર્થંકર દેવની પ્રસન્નતા માગવાનું કારણ એ છે કે એવી રીતે તેમનાં સ્મરણ-ચિંતવનથી તેમના ગુણોમાંના કોઇ પણ ગુણો કોઇ પણ અંશે ગ્રહણ કરવાની આપણને ટેવ પડે, અને તેથી પાછાં અનીતિનાં-પાપકારી આચરણો ન આચરીએ. [જુઓ ચેઇયવંદણ મહાભાસ ગાથા ૫૦૭ થી ૬૩૮ પૃ. ૯૧ થી ૧૧૫]

૭૮.

મુહપત્તિની પડિલેહણા.—(મુખવસ્ત્રિકા પ્રતિલેખન).

વિધિ—ઉપર પ્રમાણેનો ‘ લોગસ્સ ’ નો પાઠ પ્રગટ કહ્યા પછી મુખવસ્ત્રિકાનું પ્રતિલેખન કરવા માટે અગાઉ (૧) ખમાસમણ પૂર્વક (૨) સદ્‌ગુરુનો મુહપત્તી પડિલેહવાનો આદેશ માગી (૩) બેસી *(ગોદોહાસને) (૪) મુહપત્તી પડિલેહવી. મુહપત્તી પડિલેહવા માટે આજ્ઞા આવી રીતે માંગવી.

“ ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ !
મુહપત્તિ પડિલેહું ? ”

સંસ્કૃત છાયા.

इच्छाकारेण संदिसह भगवन् मुखवस्त्रिकां प्रतिलिखामि.

અર્થ—હે ભગવન્ ! ઇચ્છાએ કરી મને આદેશ આપો કે હું મુહપત્તી પડિલેહું.

આથી ગુરૂ આજ્ઞા આપે “ **પડિલેહ.** ” (सं. प्रतिलिख)

ત્યારે સામાયિક કરનારે “ ઇચ્છં ” એમ કહી મુહપત્તિ તથા અંગની પડિલેહણા કરવી.

---

*ગોદોહાસન—એટલે જેમ કોઈ ગાય દોહતું હોય, અને બે પગ ઉભા રાખી અધર બેસે, અને બે હાથ બે જાંગની વચ્ચે ગાયના આંચળ ઉપર હોય તેમ. એટલે બે પગ વચ્ચે અધર બેસી વચમાં બે હાથ રાખી જે આસન થાય તો

૭૯.

મુહપત્તિ પડિલેહવાનો હેતુ.

અહીં લક્ષમાં રાખવાનું છે કે ગુરૂ સાક્ષાત્ હાજર ન હોય છતાં ગુરૂ સમીપેજ બેઠો છું, એવી ભાવના રાખીને ગુરૂની આજ્ઞા માગવાનો વિધિ યથાવિધિ આચરવો; અર્થાત્ "ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્!" ઇત્યાદિપૂર્વક જાણે સાક્ષાત્ સદ્‌ગુરૂ પાસે આજ્ઞા માગતા હોઇએ એમ વર્તવું; અને ગુરૂની સ્થાપના કાંઇ વાણી બોલે નહિ, છતાં માગેલ આજ્ઞાનો સદ્‌ગુરૂ તરફથી ઉત્તર મળ્યો છે, એમ ધારી તે તે કાર્યમાં પ્રવર્તવું. આવી પ્રવૃત્તિ એ વિનયનું પરમ-મોટું કારણ છે; અને પ્રમાદ ટાળવાનું, તથા ઉપયોગ જાગૃત રાખવાનું ઉત્તમ સાધન છે. પડિલેહણનો મૂળ શબ્દ પ્રતિલેખન છે; પ્રતિ=તરફ, ફરી+લેખન=જોવું લિખ્ ધાતુપરથી. એટલે ફરી ફરી વાર જોવું, નિરીક્ષણ કરવું.

૮૦.

મુહપત્તિ કઈ રીતે પડિલેહવી ?

હવે મુહપત્તિ પડિલેહતાં તેના તથા અંગપડિલેહણના દરેકના પચીસ પચીશ એમ મળી નીચેના પચાસ બોલો મનમાં બોલી જવા, એટલે તેના સ્મરણ-ચિંતનપૂર્વક મુહપત્તિ અને અંગ પડિલેહવા (પ્રતિલેખવા). પહેલાં મુહપત્તિ અને અંગ-શરીર-કાયા કઇ રીતે પડિલહવા તે કહે છે, અને પછી તે દરેકમાં શું ચિંતવવું તે કહીશું.

दिट्ठि पडिलेह एगा, छ उड्ढपफ्फोड तिग ति अंतरिआ ।
अक्खोड पमज्जणया, नव नव मुहपत्ति पणवीसा ॥

૧ એક દષ્ટિ પ્રતિલેખના—એટલે પ્રથમ મુહપત્તિના બંને પાસા સર્વત્ર દૃષ્ટિએથી જોવા.

૬ ઉર્ધ્વ *પખોડ પ્રતિલેખના—એટલે ત્યાર પછી મુહપત્તિને ફેરવી બે બે હાથે-ડાબા અને પછી જમણા હાથે પકડીને નચાવવા રૂપ ત્રણ ત્રણ ઉંચા પખોડા કરવા, તે છ વાર ખંખેરવા રૂપ.

૯ નવ *અખ્ખોડ પ્રતિલેખના
૯ નવ પ્રમાર્જના પ્રતિલેખના } ત્યાર પછી ત્રણ અખ્ખોડા અને ત્રણ પ્રમાર્જના તે અનુક્રમે ત્રણવાર એક એકને અંતરે કરવા એટલે મુહપત્તિના ત્રણ વધૂટક (વહુના ઘુંઘટની માફક) કરી જમણા હાથની અંગુલિના આંતરાની વચમાં ભરાવીને ત્રણ અખોડા પસલી ભરીએ એટલે ત્રણવાર મુહપત્તિ ઊંચી રાખી ડાબા હાથના તળા ઉપર સ્પર્શ કર્યા સિવાય અંદર લઇએ અને પછી ત્રણ પ્રમાર્જના પશલી માંહેથી ઘસીને કાઢીએ. એમ એક એકને આંતરે ત્રણવાર ત્રણ ત્રણ પ્રમાર્જના કરવી. એ પ્રમાણે કરતાં નવ અખ્ખોડા (ખંખેરવા રૂપ) પ્રતિલેખના થાય છે.

૮૧.

અંગની પચીસ પ્રતિલેખના.

આ રીતે મુહપત્તીની કુલ પચ્ચીસ પ્રતિલેખના થઇ. હવે અંગની શરીરની પચીસ પ્રતિલેખના કહીએ.

---

* પખોડ, અખ્ખોડ—આ શબ્દો 'પ્ર-ક્ષાલન, અ-ક્ષાલન' ના અપભ્રંશ હોવા સંભવે છે. આ સંભવ કલ્પનાજનિત છે; પણ તે કલ્પનાને પુષ્ટિ આપનાર એ 'પખોડા—અખોડા' શબ્દનો વ્યવહાર જે ક્રિયા માટે યોજ્યો છે, તે ક્રિયાનો હેતુ છે. આ ક્રિયા તે મુહપત્તિના પ્રતિલેખનમાં 'પખોડા—અખોડા' કરે છે તે છે. મુહપત્તિના પચાશ બોલ દાખવ્યા છે, તે હાલ વ્યવહારમાં બહુધા અપ્રચલિત છે; પણ એ બોલમાં ઉત્તમ હેતુ રહેલો છે; ' સમ્યકત્વ મોહિની ' આદિ પરિહરૂં એ 'પખોડા'-પ્રક્ષાલન અને 'સદ્દેવાદિ' આદરૂં એ અખોડા—અક્ષાલન, આમ કલ્પના થાય છે, પણ તેની સત્યતાનો આગ્રહ કરી શકાય એમ નથી. આવી રીતે સાક્ષરશ્રી મનસુખલાલ કિ૦ મહેતા મને પત્રદ્વારા જણાવે છે. મો. દ. દેશાઇ.

पाया हिणेण तिअ तिअ, वामेअर बाहु सीस मुह हिअए ।
अंसुद्धाहो पिट्ठे, चउ छप्पय देह पणवीसा ॥

૧૫ પ્રતિલેખના—વામ એટલે ડાબા હાથે, જમણા હાથે, શીષ એટલે મસ્તકે, મુખે, અને હૃદયસ્થાને એમ પાંચ સ્થાને પ્રદક્ષિણાવર્ત્તે કરી ત્રણ ત્રણ વાર પ્રતિલેખના કરવી; એટલે મુહપત્તિ વધૂટકની પેઠે ગ્રહણ કરી ડાબા હાથ આદિ પાંચ સ્થાને ફેરવવાથી પંદર પ્રતિલેખના.

૪ પ્રતિલેખના—બે ખભાની ઉપર તથા બે નીચે, તથા વાંસાની બાજુએ, એટલે બે ખભા ઉપર અને બે કાંઇક વાંસાનો ભાગ આવી જાય તેવી રીતે બે કક્ષાને—પડખાને વિષે, એમ ચાર પ્રતિલેખના.

નોટ—કેડથી નીચેના ભાગે મુહપત્તિ અડાડવી ન જોઇએ તેથી શરીરની ઓગણીસ પ્રતિલેખના મુહપત્તીથી, અને બે પગની છ પ્રતિલેખના ચરવળાથી કરવી જોઇએ. કેટલાકો ચરવળો નથી રાખતા, તેમણે આ વાત ધ્યાનમાં લેવાની છે.

આ ઉપર કહેલી પ્રતિલેખના પુરૂષોને માટે છે. સ્ત્રીઓને માટે તેમનું શરીર અને મસ્તક લૂગડાંથી ઢંકાયેલું હોય માટે તેઓથી શરીરની પચીશ પ્રતિલેખનામાંથી ત્રણ મસ્તકની, ત્રણ હૃદયની, બે ખભાની અને બે પાસાની—પડખાની એ દશ પ્રતિલેખના ન થઇ શકે, તેથી તેઓને બાકીની પંદર પ્રતિલેખના હોય, કેમકે સ્ત્રીઓને મર્યાદા સાચવવાની જરૂર છે.

૮૨.

મુહપત્તિ પડિલેહતાં ચિંતવવાના પચાસ બોલ.

ઉપર આપણે મુહપત્તિની અને અંગની પ્રતિલેખના કઇ રીતે કરવી જોઇએ તે કહી ગયા; હવે તે પ્રતિલેખના કરતાં શું ચિંતવવું તે કહીએ. આ સંબંધમાં લખવાનું કે **આવશ્યક વૃત્તિ** અને **પ્રવચન-સારોદ્ધાર** વગેરે ગ્રંથોમાં પ્રતિલેખનામાં જીવરક્ષાનો હેતુ અને જિનેશ્વરની આજ્ઞા

કહી છે, તોપણ મનરૂપ મર્કટ–વાંદરાને નિયમમાં લાવવા સારૂ અન્ય આચાર્યોએ પચાસ પ્રતિલેખના વખતે પચાસ બોલ મનમાં યાદ લાવવાના કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે.

सुत्तत्थ तत्तदिट्ठि, दंसणमोहतिगं च रागतिगं।
देवाईतत्ततिगं, तहय अदेवाइतत्ततिगं ॥१॥
नाणाइतिगं तह, तव्विराहणा तिन्निगुत्ति दंडतिगं।
इय मुहणंतग पडि लेहणाइ कमसो विचिंतिज्जा ॥२॥
हासो रईअ अरई, भय सोग दुगंछया य वजिज्जा।
भुअ जुअलं पेहंतो, सीसे अपसत्थ लेसतिगं ॥३॥
गारवतिगं च वयणे, उरि सल्लतिगं कसायचउ पीट्ठे।
पयजुगि छज्जीव वहं, तणुपेहाए विङ्झाणमिणं ॥४॥
जइवि पडिलेहणाए, हेऊ जियरक्खणं जिणाणा य।
तहवि इमं मणमक्कड, निज्जंतणत्थ मुणि विंति ॥५॥

પ્રથમ દૃષ્ટિ પ્રતિલેખનામાં એટલે મુહપત્તિ ઉખેળી તેને બે બાજુએ જોતાં—સૂત્રાર્થ તત્ત્વદૃષ્ટિ રાખું એટલે '**સૂત્ર, અર્થ, તત્ત્વ, કરી સદ્દહું** (હૃદયને વિષે ધારણ કરૂં)' એમ ચિંતવવું.

ઉર્ધ્વ પખોડા કરતાં ડાબે હાથે મુહપત્તિને ખંખેરતાં–દર્શન–મોહત્રિક ત્યજું એટલે '**સમ્યકત્વ મોહનીય, મિશ્રમોહનીય, મિથ્યાત્વમોહનીય પરિહરૂં**' અને

ઉર્ધ્વ પખોડા કરતાં જમણે હાથે મુહપત્તિને ખંખેરતાં—રાગત્રિક ત્યજું એટલે '**કામરાગ, સ્નેહરાગ, દૃષ્ટિરાગ પરિહરૂં**' એમ ચિંતવવું.

ત્યાર પછી પ્રથમના ત્રણ અખ્ખોડામાં (જમણા હાથની આંગળીના આંતરા વચ્ચે મુહપત્તિ ભરાવી, ડાબા હાથના તળમાં અંદર લેતાં)– દેવાદિ–તત્વત્રિક ધારણ કરૂં એટલે '**સુદેવ, સુગુરૂ, સુધર્મ આદરૂં;**' અને

પ્રથમની ત્રણ પ્રમાર્જનામાં (ડાબા હાથના તળામાં મુહપત્તિને

ત્રણુવાર ધસી કાઢતાં)-અદેવાદિ તત્ત્વત્રિક તજું એટલે ' કુદેવ, કુગુરૂ, કુધર્મ પરિહરૂં, ' એમ ચિંતવવું.

બીજા ત્રણુ અખ્ખોડામાં-જ્ઞાનાદિત્રિક ધારણુ કરૂં એટલે ' જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદરૂં ' અને

બીજી ત્રણુ પ્રમાર્જનામાં તેની વિરાધનાત્રિક તજું એટલે 'જ્ઞાન-વિરાધના, દર્શન વિરાધના, ચારિત્ર વિરાધના પરિહરૂં, ' એમ ચિંતવવું.

ત્રીજા ત્રણુ અખ્ખોડામાં—ત્રિગુપ્તિ રાખવી એટલે ' મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ આદરૂં, , અને

ત્રીજી ત્રણુ પ્રમાર્જનામાં—દંડત્રિક તજું એટલે ' મનદંડ, વચન-દંડ, કાયદંડ પરિહરૂં, ' એમ ચિંતવવું.

આવી રીતે મુહપત્તિ પ્રતિલેહતાં ચિંતવવું.

હવે અંગની ૨૫ પડિલેહણા કહે છેઃ—

ડાબા હાથની ભુજાએ ત્રણુવાર પુંજતા-પ્રતિલેખના કરતાં 'હાસ્ય, રતિ, અરતિ પરહરૂં, ' એમ ચિંતવવું.

ડાબા હાથમાં મુહપત્તિ ઉપર પ્રમાણેજ ગ્રહણ કરી જમણી ભુજાએ પ્રતિલેખના કરતાં ' ભય, શોક, દુગંચ્છા પરિહરૂં, ' એમ ચિંતવવું.

મસ્તકની પ્રમાર્જના કરતાં—લેશ્યાત્રિક એટલે કૃષ્ણલેશ્યા, નીલ-લેશ્યા, કાપોતલેશ્યા પરિહરૂં,'

મુખની ત્રણ પ્રતિલેખના કરતાં—ગારવત્રિક એટલે 'ઋદ્ધિગારવ, રસગારવ, સાતાગારવ પરિહરૂં,' અને

હૃદયની ત્રણુ પ્રતિલેખના કરતાં—શલ્યત્રિક એટલે માયાશલ્ય, નીયાણુશલ્ય મિથ્યાત્વશલ્ય પરિહરૂં,' એમ ચિંતવવું.

ડાબા ખભા અને જમણા ખભાંની નીચે ઉપર બે પડખે પ્રતિ-લેખના કરતાં ચાર કષાય એટલે એક તરફ 'ક્રોધ, માન પરિહરૂં,' અને બીજી તરફ 'માયા, લોભ પરિહરૂં', એમ ચિંતવવું.

ડાબે પગે પ્રતિલેખના કરતાં 'પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેઉકાયની [1]રક્ષા કરૂં' અને જમણે પગે પ્રતિલેખના કરતાં 'વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાયની રક્ષા કરૂં.' એમ પાદયુગલ એટલે બંને પગની પ્રતિલેખના કરતાં છ કાયજીવની રક્ષા કરૂં એમ ચિંતવવું.

આ રીતે અંગની પ્રતિલેખના કરતાં ચિંતવવાના બોલ કહ્યા અને ઉપર કહેલા પચીશ મુહપત્તિની પ્રતિલેખના કરતાં ચિંતવવાના બોલ એમ પચાસ બોલ હૃદયમાં ઉપર કહેલ વિધિ પ્રમાણે ચિંતવવા.

યદ્યપિ પડિલેહણા જે છે તેનો હેતુ જીવરક્ષા અને જિનાજ્ઞા (એ બંનેનું) પાલન છે, તોપણ એ પડિલેહણા મનરૂપી મર્કટને નિયંત્રવાને અર્થે છે એમ મુનિઓ-પૂર્વાચાર્યો કહે છે.

૮૩.

મુહપત્તિ પડિલેહવાનો વિશેષહેતુ.

મુહપત્તિની પડિલેહણા (પ્રતિલેખના) તે માત્ર મુહપત્તિના એક વસ્ત્રના કટકાને ખંખેરવાનું છે, અથવા તે વસ્ત્રને પડિલેહવાનું છે એમ નથી, પરંતુ તે વસ્ત્રના ખંડથી શરીરના જે જે અંગો ઉપર સંમાર્જન કરવામાં આવે છે, તે તે અંગોની સાથે તે અંગનું સંમાર્જન કરતી વખતે જે જે શબ્દો હેય કે ઉપાદેય બોલવામાં આવે છે તે તે સંબંધ ધરાવે છે.

હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વગેરે કર્મનાં પુદ્ગલો હોઈ પૌદ્ગલિક છે, અને તેમની શરીરના અમુક અમુક ભાગમાં મુખ્યતા-નિવાસસત્તા કે ઉત્પત્તિસત્તા હોવી જોઈએ. દાખલા તરીકે કામ છે તે જો કે સકલ શરીરમાં રહેલો છે, છતાં જુદી જુદી વખતે

---

૧ 'રક્ષા કરૂં' એ શબ્દો મુનિએ બોલવાના છે. સંસારીને માટે 'જયણા કરૂં' એમ બોલવાનો રિવાજ ચાલે છે. આ વિચારતાં બરાબર છે, કારણ કે સંસારી જીવો રક્ષા કરવા સમર્થ નથી, તેથી 'જયણા કરૂં' એમ બોલે, જ્યારે મુનિ છકાયના રક્ષક હોવાથી 'રક્ષા કરૂં' એમ બોલે તે યોગ્ય છે.

તે કામ જુદા જુદા અંગનો સ્પર્શ કરવાથી તુરતજ ઉદ્ભવે છે. આ વાત ઘણે સ્થળે લખેલ છે. જુઓ શ્રી **વીર**વિજય મહારાજકૃત **સ્થૂલિ**ભદ્રની શીયળવેલની બીજી ઢાળ; તેમ આ દરેકને માટે સ્થાનનિયામકતા હોવી જોઇએ. મુહપત્તિના સંમાર્જનથી એમ સમજાય છે કે તે તે સ્થળથી સંમાર્જનદ્વારા જે હેય હોય તેને દૂર કરવા, અને જે જે અંગે ઉપાદેય અર્થસૂચક શબ્દો બોલાય છે તે તે અંગોના સ્થળથી તે તે ઉપાદેય કરવું–પ્રાપ્ત કરવું. આ ઉપરથી શરીરની સાથે મનની–અંતરંગશુદ્ધિ બહુ ધાડો, નિકટ અને ઉપયોગી સંબંધ ધરાવે છે તે સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે.

મુહપત્તિની પડિલેહણા જે બોલ બોલી કરવાની કહેલ છે, તેમાં સળંગ જોઈએ તો શરીરના અવયવોના સ્પર્શથી અંતરંગ શુદ્ધિનો વિસ્તાર છે. શુદ્ધ ક્રિયા અને ભાવનાથી તે અંગવડે તે તે ક્રિયા ભાવ સાથે કરવાથી તે તે ગુણ પ્રગટે છે. આ વાતની સિદ્ધિ માટે હાલમાં પ્રચલિત થયેલી ‘મેસ્મેરિઝમ’ નામની ક્રિયા આબાદ ઉદાહરણ પૂરૂં પાડે છે. તે ક્રિયામાં સંમાર્જન કરવાથી પ્રાણવિનિમય થાય છે, અને તે દ્વારા અનેક જાતના રોગો મટાડી શકાય છે. વળી બીજું ઉદાહરણ એ છે કે જૂનાં માણસો, વૃદ્ધ ડોસીઓ, મંત્રવાદીઓ શબ્દોચ્ચાર સાથે હાથ આદિ શરીરના અવયવોની સંમાર્જન ક્રિયા કરે છે, જેવી રીતે આંખનો ઝોકો ઉતારવો, સર્પ તથા વીંછીનું ઝેર ઉતારવું, ભૂત, પ્રેત આદિનો વળગાડ કાઢવો વિગેરે–તેમાં સમાર્જન ક્રિયા જોવામાં આવે છે.

માતા પોતાના પુત્રના શરીર ઉપર પ્રેમથી હાથ ફેરવે છે, તેથી તે હાથદ્વારા પ્રેમપ્રવાહ બાળકના શરીરમાં દાખલ થઇ બાળકને પુષ્ટ બનાવે છે. આવીજ રીતે ઘોડા, બળદ, ગાય વગેરે જાનવરો સંબંધમાં જોવામાં આવે છે, જેમકે તોફાને ચડેલો ઘોડો તેનાપર હાથ ફેરવવાથી શાંત થઇ જાય છે.

આ બધાં દૃષ્ટાંત આપી એ બતાવવાનું છે કે મુહપત્તિના સંમાર્જનની ક્રિયામાં ગંભીર અર્થ સમાયેલો છે. જેમ આપણામાં આવી ક્રિયા

છે તેમ અન્ય ધર્મોમાં પણ જોવામાં આવે છે. ગાયત્રી બોલતાં અમુક શબ્દોચ્ચાર વખતે હાથથી અમુક અંગને બ્રાહ્મણો સ્પર્શે છે, કેટલાક ડાભના તૃણથી કાયશુદ્ધિ કરે છે, કેટલાક શ્રુતિથી કરે છે. મુસલમાનો પણ નમાજ પઢતી વખતે જુદા જુદા અંગનો સ્પર્શ કરે છે. આ સર્વની મતલબ અંતરંગ દોષની શુદ્ધિ છે.

૮૪.

મુહપત્તિના પચાશ બોલ. બે સઝ્ઝાય.

૧.

ઢાલ ચોપઈ—વીર જિણેસર કેરો સીસ એ દેશી.

પાંચે આંગુલી ખૂણા ઝાલ, ઉર્ધ્વ વેદ પણ દૂષણ ટાલ,
દૃષ્ટિ પડિલેહણ પહિલી કહી, સૂત્ર અરથ તદુભય સદ્વહી. ૧
અખોડા પખોડા કરી, ત્રિણવાર કર ઉપરિ ધરી;
મિથ્યા ૧ મિશ્ર ૨ સમકિત ૩ તે ખિરી, કામ ૧ નેહ ૨ દૃષ્ટિરાગ ૩ પરિહરી. ૨
ત્રિણવાર વિધાનહ તંત, દેવ ૧ ગુરૂ ૨ ધર્મ ૩ આદરવા ખંતિ;
વલી કુગુરૂ ૧ કુદેવ ૨ કુધર્મ ૩, પરિહરતાં લહિ સમકિતમર્મ. ૩
દર્શન ૧ નાણ ૨ ચરિત આદરી, તેહ વિરાધન ટાલી ખરી;
મન ૧ વચ ૨ કાય ૩ ગુપતિ આદરી, મન ૨ વચ ૨ કાય ૩ દંડ પરિહરી. ૪
પડિલેહણ મુહપતિ પચવીસ, હવિ બોલું કાયા પણ વીસ;
હાસ્ય ૧ રતિ ૨ અરતિ ૩ વામે ભુજે, શોક ૧ દુગંછ ૨ ભય ૩ દખિણ ભુજે. ૫
કાપોત ૧ કૃષ્ણ ૨ નીલ ૩ મસ્તકે, સાયા ૧ રસ ૨ ઋદ્ધિ ૩ છાંડો મુખે,
માયા ૧ નિદાન ૨ મિથ્યાત્વ ૩ ત્રિશલ, પરિહરતાં લહિ સહજ નિઃશલ. ૬
ક્રોધ ૧ માન ૨ ડાબિ ભુજમૂલ, માયા લોભ દખિણ ભુજમૂલ;
તેઉ ૧ જલ ૨ પુહવી ૩ ડાબે પાય, વાય ૧ વણ ૨ ત્રસ ૩ દખિણ પાય. ૭

શ્રાવિકાને જાણો ચ્યાલીસ, ખભાની ચ્યાર ત્રિણ જે સીસ;
ત્રિણ હૃદય દશ ભાવે ધરી, દ્રવ્ય ક્રિયા કીધે ભવ તરી. ૮
શ્રી વિજયદાન સૂરીસર રાય. શ્રી તેજવિજય કવિયણ બુધરાય;
સીસ દાનવિજય કવિતાય, ભવ્ય જીવ હિત કાજ સઝાય. ૯

૨

ઢાલ.

સિરિ જંબૂ રે, વિનય ભક્તિ શિર નામીને;
કરજોડી રે, પૂછે સોહમ સ્વામીને:—
ભગવંતા રે, કહો શિવકાંતા કેમ મળે;
કહે સોહમ રે મિથ્યા ભ્રમ દૂરે ટળે.

ત્રુટક.

દૂરે ટળે વિષ ગરલ ઇહા, ઉભય માર્ગ અનુસરી,
એક જ્ઞાન દૂજા કરત કિરિયા, અભેદારોપણ કરી,
જિમ પંગુ દર્શિત ચરણ કર્ષિત, અંધ બિહુ નિજપુર ગયા,
તિમ સત્ત્વ સજતા તત્ત્વ ભજતા, ભવિક કેઇ સુખિયા થયા. ૧

ઢાલ.

વૈકલ્ય જ્યું રે, કષ્ટ તે કરવું સોહિલું;
પણ જંબૂ રે, જાણપણું જગ દોહિલું;
તેણું જાણી રે, આવશ્યક કિરિયા કરો,
ઉપગરણે રે, રજહરણો મુહપત્તિ ધરો.

ત્રુટક.

મુહપત્તિ શ્વેતે માનોપેતે, સોલ નિજ અંગુલ ભરી,
દોય હાથ ઝાલી દગ નિહાલી, દષ્ટિ પડિલેહણ કરી,
ત્યાં સૂત્ર અર્થ સુતત્ત્વ કરીને, સદ્દહું એમ ભાવિયે,
નચા વચ્ચા રૂપ તિગ તિમ, પખોડા પટ લાવિયે. ૨

ઢાલ.

સમકિત મોહની રે, મિશ્ર મિથ્યાત્વને પરિહરૂં;
કામ રાગ રે, સ્નેહ દૃષ્ટિ રાગ સંહરૂં;
એ સાતેરે, બોલ કહ્યા હવે આગલે,
અંગુલિ વચ્ચે રે, ત્રણ વધૂટક કરતલે. ૧

ત્રુટક.

કરતલે વામે અંજલિ ધરિ, અખોડા નવ કીજિયે,
પ્રમાર્જન નવ તિમજ કરિયે, તિગ તિગંતર લીજિયે;
સુદેવ સુગુરૂ સુધર્મ આદરૂં, પ્રતિપક્ષી પરહરૂં,
વલિ જ્ઞાન દર્શન ચરણ આદરૂં, વિરાધન ત્રિક અપહરૂં. ૩

ઢાલ.

મનોગુપ્તિ રે, વચન કાય ગુપ્તિ ભજું,
મનોદંડ રે, વચન કાય દંડને તજું;
પચવીશ રે, બોલ એ મુહપતિના લહ્યા,
હવે અંગના રે, પરિહરૂં એમ સઘળા કહ્યા.

ત્રુટક.

કહ્યા વધૂટક કરિ પરસ્પર, વામ હાથે ત્રિક કરો,
હાસ્ય રતિ ને અરતિ છંડી, ઇતર કરત્રિક અનુસરો;
ભય શોક દુગંચ્છા તજીને, પયાહિણે આચરો,
કૃષ્ણ લેશ્યા નીલ કાપોત, લલાટે ત્રિક પરિહરો. ૪

ઢાળ.

રસ ગારવ રે, રિદ્ધિ શાતા ગારવા;
મુખ હેંડે રે, ત્રણ ત્રણ એમ ધારવા;
માયા શલ્ય રે, નિયાણ મિથ્યાત્વ ટાલિયે,
વામ ખંધે રે, ક્રોધ માન દોય ગાલિયે.

ત્રુટક.

ગાલીએ માયા લોભ દક્ષિણ, ખંધ ઉર્ધ્વ અધો મળી,
ત્રિક વામ પાદે પુઢવી અપ વળી, તેઉની રક્ષા કરી,
જમણે પગે ત્રણ વાઉ વણસઇ, ત્રસકાયની રક્ષા કરૂં,
પચાશ બોલે પડિલેહણ, કરત જ્ઞાની ભવ હરૂં. ૫

ઢાલ.

એહ માંહેથી રે, ચાલીશ બોલ તે નારીને,
શીશ હૃદયના રે, ખંધ બોલ દશ વારીને;
ઇણ વિધિસ્યું રે, પડિલેહણથી શિવ લહ્યો,
અવધિ કરી રે, છ કાયનો વિરાધક કહ્યો.

ત્રુટક.

કહ્યો કિંચિત્ **આવશ્યકથી**, તથા **પ્રવચનસારથી**,
ભાવના ચેતન પાવના કહી, ગુરૂ વચન અનુસારથી;
શિવ લહે જંબૂ રહે જો શુભ, **વીરવિજયની** વાણીએ,
મન માંકડું વનવાસ રમતું, વશ કરી ઘર આણીએ.

૮૫.

મુહપત્તિના બોલથી લાભ.

મુહપત્તિ તથા અંગ પડિલેહણાની પચાશ બોલરૂપ પાંચ ગાથાઓ, પૂર્વે એવી પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોવાનું સૂચવન કરે છે, પણ હાલ જે પ્રવૃત્તિ ચાલે છે, તે જોતાં તો એ પ્રવૃત્તિ આકરી લાગશે; છતાં સામાયિકના સૂત્રપાઠો, તથા તેનો વિધિ જોતાં-વિચારતાં તેમ પ્રવર્ત્તવું વિશેષ કલ્યાણના હેતુરૂપ છે. આવી રીતે પ્રવર્તવાનો અભ્યાસ પાડવામાં આવે, તો વિનય સચવાય છે, પ્રમાદ ટળે છે, જાગૃતિ-ઉપયોગ રહે છે, નિર્જરા થાય છે-વગેરે અનેક રીતે સામાયિક વધારે વધારે શુદ્ધ બને છે.

૮૬.

' કરેમિભંતે સૂત્ર ' પહેલાંની વિધિ.

મુહપત્તિ પડિલેહી, (૧) ઉભા થઈ (૨) " ઇચ્છામિ ખમાસમણુ " ના પાઠથી વંદન કરી, " **ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ ! સામાયિક સંદિસાહું ?** " એટલે ' હે ભગવાન્ ! ઇચ્છાએ કરીને મને આદેશ આપો; હું હવે શુદ્ધ થયો છું તેથી સામાયિક અંગિકાર કરૂં ?' એ પ્રમાણે આજ્ઞા માગવી; (૪) ત્યારે ગુરૂ કહે કે ' **સંદિસહ** ' એટલે આજ્ઞા છે. પછી (૫) વળી બીજી વાર ' ઇચ્છામિ ખમાસમણુ ' પૂર્વક આજ્ઞા માંગતા કહેવું કે ' **ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ સામાયિક ઠાઉં ?** ' એટલે 'હે ભગવન્ ! ઇચ્છાએ કરીને મને આદેશ આપો કે હું સામાયિકમાં સ્થિત થાઉં ? (૬) ત્યારે ગુરૂ કહે '**ઠાઓ**' એટલે સ્થિત થાઓ. અથવા તો " **ઈચ્છં** " કહી (૭) અંજલિ કરી બે હાથ જોડી પવિત્ર નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરી (૮) " ઇચ્છકારિ **ભગવન્ ! પસાય કરી સામાયિક દંડક ઉચ્ચરાવોજી !** " એમ ગુરૂને વિનવી, અથવા એ હાજર ન હોય તો જે કોઇ વૃદ્ધ શિષ્ટ જન પાસે સામાયિક કરતા હોય તેને વિનવી, તેઓ પાસે સામાયિક દંડક કહેવરાવી; અથવા એ બધા હાજર ન હોય તો પોતે (૯) " **કરેમિ ભંતે** " નો પાઠ બોલી સામાયિક દંડક પચ્ચખાણ કરવું. ગુરૂના અભાવે વૃદ્ધ–શિષ્ટ સ્વધર્મચિંતક, કે જેણે સામાયિક લીધું હોય, તેને સામાયિક દંડક માટે વિનતિ કરવી; એ એક વિનયનો આચાર છે; તેમજ વળી એ માટેના એ સાક્ષી થાય છે. આ સામાયિકનો પાઠ ભણ્યા પછી સામાયિકી કાળ શરૂ થાય છે.

૮૭.

ક્રમહેતુ.

આ કાળથી માંડી સામાયિક પુરૂં થાય ત્યાં સુધીમાં સમતાભાવે રહેવાથી સામાયિક શુદ્ધ થાય છે, તેનો હેતુ પાર પડે છે. તો હવે

સામાયિકના કાળમાં શું કરવું, તે અર્થે સામાયિક લેનાર પોતેજ સદ્‌ગુરૂ આગળ સઝાય-સ્વાધ્યાયનો આદેશ-આજ્ઞા માગે છે.

૮૮.

'કરેમિ ભંતે' સૂત્ર-સામાયિક સૂત્ર.

મૂળપાઠઃ—

કરેમિ ભંતે ! સામાઇયં,
સાવજ્જં જોગં પચ્ચક્ખામિ,
જાવનિયમં પજ્જુવાસામિ,
દુવિહં,
તિવિહેણં,
મણેણં, વાયાએ, કાએણં,
ન કરેમિ, ન કારવેમિ,
તસ્સ ભંતે ! પડિક્કમામિ, નિંદામિ,
ગરિહામિ,
અપ્પાણં વોસિરામિ ॥ ૧ ॥

૮૯.

સંસ્કૃત છાયા.

करोमि भदन्त ! सामायिकं । सावद्यं योगं प्रत्याख्यामि । यावत् नियमं पर्युपासे, द्विविधं त्रिविधेन, मनसा वचसा कायेन, न करोमि न कारयामि । तस्य भदन्त ! प्रतिक्रामामि, निंदामि, गर्हे, आत्मानं व्युत्सृजामि ॥

૯૦.

અર્થપાઠ.

કરેમિ—(હું) કરૂં છું. ગ્રહણ કરૂં છું.
ભંતે—હે ! ભદંત, ભયાંત, ભવાંત. ભદંત એટલે કલ્યાણકારી;

ભયાંત એટલે સાત પ્રકારના ભયનો અંત કરનાર; ભવાંત એટલે ચતુર્ગતિ રૂપ ભવનો અંત–નાશ કરનાર. હે ભગવન્!

સામાઇયં—સામાયિકને.

સાવજ્જં—સાવદ્ય એટલે સ=સહિત અને અવદ્ય=પાપ–પાપ-સહિત (એવા).

જોગં—યોગ એટલે મન, વચન અને કાયાના વ્યાપાર, તે પ્રત્યે.

પચ્ચક્ખામિ—હું પચ્ચખું છું–પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું–નિષેધું છું–ત્યાગું છું.

જાવ—જ્યાં સુધી.

નિયમં—નિયમપ્રત્યે એટલે સામાયિક વ્રતના આ નિયમ પ્રત્યે.

પજ્જુવાસામિ—હું પર્યુપાસું એટલે સેવું (સેવતો રહું) એટલે સામાયિકનો જઘન્ય–ઓછામાં ઓછો કાલ એક મુહુર્ત પ્રમાણ છે ત્યાં સુધી.

દુવિહં—બે પ્રકારે–એટલે કરવા, કરાવવા રૂપ બે પ્રકારનો સાવદ્ય વ્યાપાર.

તિવિહેણં—ત્રણ પ્રકારે; (એટલે)

માણેણં—મને કરીને.

વાયાએ—વાચાથી–વચને કરીને.

કાએણં—કાયથી–શરીરે કરીને.

ન કરેમિ—(હું) નહિં કરૂં;

ન કારવેમિ—(હું) નહિ કરાવું.

તસ્સ—તે પ્રત્યે એટલે જે સાવદ્ય વ્યાપાર અતીત—ભૂતકાલમાં કર્યા હોય તે પ્રત્યે.

ભંતે—હે ભગવંત !

પડિક્કમામિ—[હું] પ્રતિક્રમું છું એટલે [પાપથી] નિવર્તું છું–મિચ્છામિ દુક્કડ લઉં છું.

નિંદામિ—[હું] નિંદું છું (આત્માની સાક્ષીએ).

ગરિહામિ—[હું] ગર્હું છું—ગર્હા કરૂં છું-વિશેષ નિંદુ છું. (ગુરૂ-
ની સાક્ષીએ).

અપ્પાણું—આત્માને એટલે પૂર્વકાલ સંબંધી દુષ્ટ ક્રિયા કરનાર એવો
જે મારો આત્મા તેને તે દુષ્ટ ક્રિયા થકી-પાપ વ્યાપાર થકી.

વોસિરામિ—[હું] વોસરાવું છું—વ્યુત્સર્ગ કરૂં છું—વિશેષે કરી
તજું છું.

નોટ—આ પાઠ બોલતાં સાધુઓ 'જાવ નિયમં' ને બદલે 'જાવ જીવં' એટલે આખી જીંદગી સુધી એમ બોલે છે, તથા 'દુવિહં' ને બદલે 'તિવિહં' કહે છે. અને 'સવ્વં, કરતંપિ અન્નં ન સમણુજાણુમિ' એવા બે પાઠ અધિક બોલે છે.

૯૧.
ભાવાર્થ પાઠ.

ગુરૂ પાસે સામાયિકનું પચ્ચખાણુ લેતાં કહેવાનું કે હે! ભગવાન્–હે ભદંત ! હું સામાયિક કરૂં છું. સર્વ પાપના યોગનો ત્યાગ કરૂં છું. જ્યાં સુધી નિયમમાં રહું ત્યાં સુધી બે પ્રકારે એટલે કરવા અને કરાવવા રૂપ, ત્રણ પ્રકારે એટલે મન, વચન અને કાયાએ હું ન કરૂં, બીજા પાસે ન કરાવું, અને આગળ કર્યા હોય તેનો હે ભગવંત ! હું ત્યાગ કરૂં છું અને વિશેષે કરીને તેની ગર્હા કરૂં છું, અને એ દુષ્ટ ક્રિયા થકી મારા આત્માને વોસિરાવું છું એટલે તજું છું.

૯૨.
વિવેચનપાઠ.

ઈર્યાપથિકી ક્રિયાથી થતા દોષનું 'ઇરિયાવહી' ના સૂત્રથી મિથ્યા દુષ્કૃત લઈ અને કાયોત્સર્ગની ક્રિયા કરી બાહ્ય તેમજ અંતરથી શુદ્ધ થયા પછી ઓછામાં ઓછી બે ઘડી સુધી સામાયિકમાં સ્થિત થવાને માટે ગુરૂ પાસે પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચખાણુ) લેવું જોઇએ. આ પ્રત્યાખ્યાન તરીકે 'કરેમિભંતે' નો પાઠ કહેલો છે, અને તેમાં સામાયિકનું સ્વરૂપ બહુ સારી રીતે સમજી શકાય છે.

સામાયિકના પચ્ચખાણરૂપ "કરેમિભંતે" થી સામાયિકસ્વરૂપ બરાબર સમજાશે. તેમાં કહેલ છે કેઃ—"હે ભદંત, હે કલ્યાણકારી પ્રભો! હું સામાયિક કરૂં છું; સાવદ્યયોગ–પાપરૂપ યોગનું પચ્ચખાણ કરૂં છું; એટલે જેથી પાપ–દોષ લાગે, આત્માર્થ હણાય એવો મન–વચન–કાયાના ત્રણે યોગનું પચ્ચખાણ કરૂં છું; અર્થાત્ મનથી માઠું ચિંતવું નહિ, વાણીથી માઠું બોલું નહિ, કાયાથી માઠું આચરૂં નહિ, હિંસા થાય તેમ કાયા પ્રવર્તાવું નહિ; એમ એ યોગના પચ્ચખાણ કરૂં છું. મન–વચન–કાયાની ચંચળતાથી વિરમું છું–અટકું છું. ક્યાં સુધી? તો કે, જ્યાં સુધી નિયમ હોય ત્યાં સુધી એટલે ઓછામાં ઓછી બે ઘડી સુધી. હવે ત્યારે સાવદ્યયોગથી–પાપરૂપ યોગથી વિરમી શું કરવું? તો કે પજ્જુવાસામિ–પર્યુપાસના કરૂં છું–સદ્ગુરૂ, સદ્દેવની ભક્તિ કરૂં છું; આત્મચિંતવન કરૂં છું; સઝાય કરૂં છું–જેથી આત્માર્થ પ્રગટે એમ વર્તું છું.

હવે એ સાવદ્ય–પાપરૂપ યોગથી કેવી રીતે વિરમું? તો કે "દુવિહ" બે પ્રકારે, અર્થાત્ સાવદ્યયોગ કરૂં નહિ, અને કરાવું નહિ, અને પાછાં તે પણ ત્રણ 'તિવિહેણં' એટલે ત્રણ પ્રકારે–મનથી, વચનથી અને કાયાથી–આમ છ પ્રકારે સદોષયોગથી નિવર્તું છું. તે છ પ્રકારઃ—

(૧) મનથી કરૂં નહિ.
(૨) મનથી કરાવું નહિ.
(૩) વચનથી કરૂં નહિ.
(૪) વચનથી કરાવું નહિ.
(૫) કાયાથી કરૂં નહિ.
(૬) કાયાથી કરાવું નહિ.

હે ભદ્રકારી! એ સાવદ્યયોગથી હું નિવર્તું છું; તેનું હું પચ્ચખાણ કરૂં છું; સામાયિકકાળમાં હું તેનો ત્યાગ કરૂં છું. પૂર્વકાળે થએલા માઠા યોગની હું આલોચના કરૂં છું, આત્મસાક્ષીએ નિંદું છું. આપની સાક્ષીએ વિશેષપણે નિંદા કરૂં છું; આત્માને તે યોગમાંથી નિવર્તાવું છું.

"કરેમિ ભંતે" એ સૂત્રપાઠમાં પવિત્ર સામાયિકનું આવું અદ્દ્ભુત સ્વરૂપ રહેલું છે, પણ આ કાળના પ્રમાદને વશ થયેલા બાળજીવો એ અદ્દ્ભુત સ્વરૂપ ક્યાંથી જાણે? બહુ વિરલા જાણે છે.

૯૩.

'કરેમિભંતે' સૂત્ર પછીની વિધિ.

સામાયિક દંડકનો ઉચ્ચાર થયો, એટલે "કરેમિભંતે" નો સામાયિકસૂત્ર-પાઠ બોલાયો-કે તરતજ સામાયિક લેનાર જે અત્યાર સુધી ઉભા ઉભા વિધિ આચરતો હતો, તે હવે સદ્દગુરૂને (૧) "ઇચ્છામિ **ખમાસમણ**" પૂર્વક વંદન કરી (૨) "**ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! બેસણે સંદિસાહુ?**" એમ કહે; વળી ગુરૂ એ આજ્ઞા આપે અથવા મળી છે એમ ગણી (૩) ફરી પ્રણિપાતના સૂત્ર પાઠપૂર્વક (૪) "**ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ બેસણે ઠાઉં?**" એમ કહી (૫) ફરી બેસી જવું.

બેઠા પછી હવે સામાયિકમાં સાવદ્ય યોગનાં તો પચ્ચખાણ કર્યા છે, ત્યારે હવે જીવે કરવું શું? જીવ જીવન્મુક્ત દશા તો પામ્યો નથી, અને તે મેળવવા જીવ-દ્રવ્ય સામાયિકથી તો આરંભ કરે છે,-તો ચિત્ત, એકદમ તો સમતાભાવ ન ભજે, તો જેનાથી નિરવદ્યયોગે-પાપ કર્યા વગર એ સમતા પ્રાપ્ત થાય-એવાં સત્શાસ્ત્રનું વાંચન, મનન, નિદિધ્યાસન, અથવા પઠન-પાઠન, અથવા [૧]વાંચના, [૨]પૃચ્છના, [૩]પરાવર્તના, [૪]ધર્મકથા, [૫]અનુપ્રેક્ષા રૂપ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય (સઝ્ઝાય) સાધનરૂપ છે, તો તેવાં સાધનોનું અવલંબન લેવા માટે

---

૧ વાચના—નિર્જરા માટે યથાયોગ્ય સૂત્ર વગેરેનું દાન કરવું અથવા ગ્રહણ કરવું તે.

૨ પૃચ્છના—વાચનામાં કંઈ સંશય રહ્યો હોય તે ગુરૂને પૂછવો તે.

૩ પરાવર્તના—પૂર્વે ભણેલાં સૂત્રાદિકને ભૂલી ન જવાય તે માટે વારંવાર ફેરવી જવું તે.

૪ ધર્મકથા—જંબૂસ્વામી વગેરે સ્થવિરોની કથા સાંભળવી અથવા કહેવી તે.

૫ અનુપ્રેક્ષા—મનમાંજ સૂત્રાદિકનું વારંવાર સ્મરણ કરવું.

૯૪.

સ્વાધ્યાય કર્યા પહેલાંની વિધિ.

(૧) સુવિનીતપણે બેસી સામાયિક લેનાર (૨) ફરી પ્રતિપાત સૂત્ર (**ઇચ્છામિ ખમાસમણ**) નો ઉચ્ચાર કરી (૩) "**ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! સઝાય સંદિસાહુ?**" એમ કહી જાણે ગુરૂની આજ્ઞા મળી છે, એમ ગણી (૪) ફરી **ખમાસમણ** દઈ "**ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! સઝાય કરૂં.**" અર્થાત્ હે ભગવન્! હે પવિત્ર સદ્ગુરૂ! હવે હું આપશ્રીની આજ્ઞા અનુસાર સ્વાધ્યાયમાં સ્થિત થાઉં છું. મારો સામાયિકી કાળ સત્શાસ્ત્ર વાંચવામાં, એ સંબંધમાં ઉપજતા પ્રશ્નો આપશ્રીને ખુલાસા-સમજુતી માટે પૂછવામાં, વાંચેલું વિચારવામાં અથવા ફરી ફરી સંભારી જવામાં, ધર્મનો લાભ થાય એવી કથાઓમાં સંસારની પુદ્ગલની અનિત્યતા વિચારવા રૂપ, અથવા આત્માની ઋદ્ધિ વિચારવા રૂપ, અથવા નવ તત્વ, છ દ્રવ્યનો વિચાર કરવા રૂપ અનુપ્રેક્ષા, ભાવના, ચિંતવનમાં ગાળીશ.

આવી રીતે સામાયિકમાં સ્થિત થયા પછી તરત (૫) પ્રાંજલિબદ્ધ થઇ અંજલીથી બે હાથ જોડી પરમ પવિત્ર કલ્યાણકારી (૬) નવકાર મંત્રનું ત્રણવાર સ્મરણ કરવું. સામાયિક લીધા પછી તે પારવાનું થાય ત્યાં સુધીમાં ઉપર મુજબ (૭) સ્વાધ્યાયમાં સ્થિત થવું પરમ કલ્યાણકારી છે. અજ્ઞાન અવસ્થામાં જીવનો સ્વભાવ મનના સંયોગથી ચળ-વિચળ પરિણામવાળો હોય છે. સાવદ્ય યોગનાં પચ્ચખાણ કર્યાં છતાં તેની ચળ-વિચળતા એકદમ કે રફતે રફતે દૂર થાય તેમ કરવા નિરવદ્ય યોગરૂપ એવી સ્વાધ્યાયના, ધર્મધ્યાનના, ભેદ જ્ઞાનીઓએ બોધ્યા છે, કે જે આત્માનું હિત ઇચ્છનાર દરેક જીવે અવશ્ય આચરણીય છે. આથી પરિણામે સર્વથા સર્વ સાવદ્ય યોગથી વિરમી જીવ કેવળદશારૂપ થશે. સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનના ભેદ વગેરે સંબંધી વિસ્તારપૂર્વક **તત્ત્વાર્થ, જ્ઞાનાર્ણવ** આદિ ગ્રંથોમાં જોઇ લેવું.

૯૫.

સામાયિક કેમ લેવું-પારવું? બેસીને કે ઉભા રહીને?

હમણાંની ચાલુ પરંપરા જોઇએ તો સામાયિક બેસીને લેવાનો પ્રચાર કેટલાક અણુસમજુ વર્ગમાં દેખાય છે, પણ એનો વિધિ તપાસીએ તો ઉપર જણાવ્યા મુજબ "ખમાસમણુ" ઉભા થઇ ઉભા રહીને, જરૂર વેળાએ બેસીને સામાયિક લેવું ઘટે છે.

"**કરેમિભંતે**" ના પાઠના પ્રકાશ થયા પછીનો જે આજ્ઞા માંગવાનો પાઠ નામે "**બેસણુ સંદિસાહું**" છે તે એમ સૂચવે છે કે હજી સામાયિક લેનાર ઉભો છે.

જો એ વિધિ મુજબ સામાયિક લેવામાં આવે તો મુહપત્તિ પડીલેહતી વખતે ગોદોહાસને (જુઓ ફુટનોટ પૃ. ૧૬૦) મુહપત્તિવડે અંગ વિગેરેનું પ્રતિલેખન કરવું જોઇએ. આમ કરવું તે અપ્રમત્ત (પ્રમાદ વગરનો) યોગ, આત્મજાગૃતિ, શુદ્ધ ઉપયોગનું સૂચવનરૂપ, કારણરૂપ છે.

શ્રમણુભગવાન્ શ્રી મહાવીર પરમાત્માએ કેવલજ્ઞાન મેળવ્યા પહેલાં સાડાબાર વરસ અનેક પરીષહ વેઠયા, તેમાં તેઓશ્રી અખંડ ઉપયોગમાં-આત્મજાગૃતિમાં રહ્યા, પ્રાયઃ નિદ્રા પણ ન લીધી, અરધો કલાક માત્ર સહજ નિદ્રા આવી ગઇ; પલાંઠી વાળી સુખાસને બિરાજ્યા નહિ, પણ જ્યારે કદાચ દેહની સ્વસ્થતા રાખવા અર્થે બેઠા ત્યારે ઉભેજ પગે, ગોદોહાસનેજ બિરાજ્યા. તે એમ સૂચવવા કે, અહો ! હજી અમારે ઘણું કરવાનું છે; કર્મશત્રુઓ અને કાળ શિકારી આ પાસે ભમે છે; તેઓને દૂર ખસેડવા માટે સદૈવ જાગૃત રહેવાનું છે; તો-મારાથી નિરાંતે પગ ઠેરવી બેસાયજ કેમ ? આમ ભગવાન્ ગોદોહાસને બિરાજી ચિંતવતા હતા. આવીજ જાગૃતિની સૂચનારૂપે આ આસનની પરંપરા પડી લાગે છે. હજી પણ પ્રતિક્રમણુ, પૌષધ, તથા સાધુઓની પ્રવૃત્તિમાં આ આસન ઓઘે ચાલે છે, તો તેમજ સમજીને, સમજવાનો ખપ કરીને ચાલવું ઉચિત છે, જરૂરનું છે.

૯૬.

સામાયિક *પારવાનો વિધિ.

અત્યાર સુધી જે બોલાયું છે તે સામાયિક લેવા સંબંધી છે, તેમાં સામાયિક લેવાની વિધિ આવી જાય છે અને ત્યાર પછી સામાયિકી કાળ શરૂ થાય છે. આ કાળમાં સઝાય આદિ જે કરવા યોગ્ય છે તે પણ કહી જવાયું છે. હવે આ સામાયિકી કાળ કે જે બે ઘડીનો જઘન્ય એટલે નાનામાં નાનો રાખવામાં આવેલ છે તે પૂરો થતાં સામાયિક પારવું જોઇએ. હવે તે કઇ રીતે પારવું જોઇએ તેના માટે વિધિ બતાવાય છે.

૧. '**ખમાસમણ**' દેવું. ૨. તે દઇ '**ઇરિયાવહિ**' પડિક્કમવી. ૩. તે પડિક્કમી યાવત્ **કાયોત્સર્ગ** (કાઉસગ્ગ) કરવો. ૪. તે કરી '**લોગસ્સ**' કહેવો. ૫. તે પછી '**ખમાસમણ**' દેવું અને ૬. તે પૂર્વક મુહપત્તિ પડિલેહવાની આ રીતે આજ્ઞા માંગવી કે "**ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! મુહપત્તિ પડિલેહું?**" ૭ '**ઇચ્છં**' કહીને આજ્ઞા લઇ મુહપત્તિનું પડિલેહણ કરવું. ૮. '**ખમાસમણ**' દેવું. ૯. તે દઈ એવી આજ્ઞા માંગવી કે "**ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! સામાયિક પારૂં?**" ૧૦. એટલે ગુરૂ, વિશેષ સામાયિક કરવાનું એટલે કે 'पुणोवि कायव्वो'–ફરીથી કરવા યોગ્ય છે એ શબ્દોમાં કહે ત્યારે કહેવું કે '**યથાશકિત**' એટલે યથાશક્તિ કરીશ એવો ઉત્તર આપવો. ૧૧. ત્યાર પછી વળી '**ખમાસમણ**' દેવું ૧૨. તે દઇને '**ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ સામાયિક પાર્યું.**' આમ કહેવું. ૧૩. આ પછી ગુરૂ કહે કે आयरो न मुत्तव्वो–આદર ન મૂકવો–છોડવો. પછી '**તહત્તિ**' तथेति એટલે આપનું કહેવું સત્ય છે એમ કહી ૧૪. જમણો હાથ ચરવળા ઉપર અથવા કટાસણા ઉપર સ્થાપીને એક **નવ-**

---

* પારવું–આમાં સંસ્કૃત ધાતુ (पारं–इ જવું.) એટલે પાર જવું–છેડે જવું એટલે પૂરૂં કરવું. આજ અર્થનો ધાતુ पारं+गम् છે કે જે પરથી પારંગત શબ્દ થયેલ છે.

કાર ગણવો ૧૫. તે ગણી નીચે લખેલો "સામાઇય વયજુત્તો" એ પાઠ કહેવો. ૧૬. ત્યાર પછી જમણો હાથ સ્થાપના સામે સવળો રાખીને એક નવકાર ગણવો.

૯૭.

વિધિમાં સવળો હાથ રાખવાનો હેતુ.

સાક્ષાત્ ગુરૂ હાજર હોય તો મુખ્ય તો ગુરૂના ચરણુકમલની સ્થાપના કરવાની છે, અને તેમ કરીને સામાયિક પારવાનું છે. આની મતલબ વિનય છે. હાલમાં ચરવલા કે જમીન ઉપર હાથ મૂકવાની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે તેનું કારણ એ હોતું જોઇએ કે સ્થાપનાચાર્ય સમ્મુખ સામાયિક કરવાનો વધારે રીવાજ હોવાથી એ રૂઢી પડી ગયેલી લાગે છે, અથવા તો ગુરૂ કોઈ બીજા શુભ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત હોય તો તેમના ચરણુમાં સ્પર્શ થવાથી તે કાર્યમાં ખલેલ પડે માટે આ પ્રવૃત્તિ ચાલેલી હોવી જોઇએ; પરંતુ એ લક્ષમાં રાખવાનું છે કે હાથ મૂકતાં ભાવના એજ રાખવાની છે કે 'ગુરૂચરણે હાથ મૂકીને હું આ ક્રિયા કરૂં છું.'

સવળો હાથ રાખીને જે નવકાર ગણવાનો છે તે શ્રાવકે ઇત્વરકાલને માટે સ્થાપના સ્થાપી હોય તે ઉત્થાપવા માટે છે. પણ સાક્ષાત્ ગુરૂ સન્મુખ શ્રાવકે સામાયિક લીધું હોય તો અને ગુરૂએ પોતે સામાયિક લીધું હોય તો, અથવા ગુરૂએ પોતે સ્થાપેલી સ્થાપના આગળ પોતે સામાયિક લીધું હોય તો તે શ્રાવકે અથવા ગુરૂએ સવળો હાથ રાખી નવકાર ગણવાની જરૂર ઉપલા કારણુ માટે નથી. જો માંગલિક માટે નવકાર ગણવો હોય તો સુખેથી હાથ જોડી ગણી શકાય. પણુ તેની ખાસ આવશ્યકતા નથી.

સવળો અર્થ રાખવાનું કારણુ એ હોઇ શકે છે કે (૧) પહેલાં આપણે અવળો હાથ રાખી માનસિક સંકલ્પથી ગુણોનું સ્થાપનામાં સ્થાપન કર્યું હતું, તે ગુણો સંહરણુ રૂપ સંકલ્પથી પાછા મનમાં સ્થાપવા માટે સવળો હાથ રાખવાનો છે, એમ સમજાય છે.

(૨) અથવા બીજી રીતે કહીએ તો સવળો હાથ રાખવો તે

'વરદા' મુદ્રા છે. આ મુદ્રા એમ સૂચવે છે કે "હે ગુરૂ મહારાજ! મને વરદાન આપો કે 'હું તને મારા ચરણમાં રાખીશ અને મારી આશિષ છે કે તારી સદા સુબુદ્ધિ રહેશે' કે જેહથી ફરી ફરી હું આવી ક્રિયા કરવા ઉત્કંઠિત થાઉં તેમજ મારામાં આ ક્રિયાના ગુણ પ્રાપ્ત થાય. ઇત્યાદિ."

(૩) અથવા ગુરૂ પાસે વર માંગવા રૂપ 'વરદા મુદ્રા' કરવાની હોવી જોઇએ એમ પણ સમજાય છે. વગેરે અનેક હેતુઓ અનેક ક્રિયામાં વિવેકનો પૂરો ઉપયોગ કરવાથી અગર ગુરૂગમથી સમજી શકાય છે, કારણ કે ક્રિયાવિધિઓને હેતુ વગર શિષ્ટ પુરૂષો કદી ગતિમાન્ કરતા નથી.

૯૮.

'સામાઇયવયજુત્તો.'–સામાયિક પારવાનું સૂત્ર.

મૂળપાઠ.

*સામાઇયવયજુત્તો,
જાવ મણે હોઈ નિયમસંજુત્તો ।
છિન્નઈ અસુહં કમ્મં,
સામાઈઅ જત્તિઆ વારા ॥ ૧ ॥
સામાઈઅંમિ ઉ કએ,
સમણો ઈવ સાવઓ હવઈ જમ્હા,
એએણ કારણેણં,
બહુસો સામાઈઅં કુજ્જા ॥ ૨ ॥
સામાયિક વિધિં લીધું,
વિધિં પારિઉં,
વિધિ કરતાં જે કોઈ અવિધિ હુઓ હોય,
તે સવિ હું મન વચન કાયાયેં કરી
મિચ્છામિ દુક્કડં ॥ ૩ ॥

* પહેલી બે ગાથાઓ છે.

૯૯.

સંસ્કૃત છાયા.

सामायिकव्रतयुक्तः, यावत् मनसि भवति नियमसंयुक्तः ।
छिद्यते अशुभं कर्म्म, सामायिकं यावतो वारान् ॥ १ ॥
सामायिके तु कृते, श्रमणः इव श्रावकः भवति यस्मात् ।
एतेन कारणेन, बहुशः सामायिकं कुर्यात् ॥ २ ॥

સામાઇઅ—સામાયિક.
વયજુત્તો—વ્રતયુક્ત—વ્રતમાં સંયુક્ત (હોય)
જાવમણે—જ્યાં સુધી મન એટલે જીવ.
હોઇ નિયમસંજુત્તો—નિયમને વિષે સંયુક્ત હોય. નિયમને વિષે એટલે સાવદ્ય વ્યાપારના નિયમ એટલે પચ્ચખાણને વિષે.
છિન્નઇ—છેદે-
અસુહં—અશુભ.
કમ્મં—કર્મને.
સામાઇય—સામાયિક.
જત્તિઆવારા—જેટલીવાર.
સામાઇઅંમિ—સામાયિક.
ઉ—પણ, વળી,
કએ—(કૃતે) એટલે કરતાં સતાં.
સમણો—શ્રમણ-સાધુ.
ઇવ—જેવો, સમાન.
સાવઓ—શ્રાવક.
હવઇ—હોય, થાય.
જમ્હા—જે માટે, જેથી.
એએણ—એ.
કારણેણં—કારણથી.
બહુસો—બહુશઃ-બહુવાર-ઘણી વખત.

સામાઇયં--સામાયિક.
કુજ્જા—કરે, કરવી જોઇએ.
વિહિં—વિધિપૂર્વક, વિધિથી.

૧૦૦.

ભાવાર્થપાઠ.

જ્યાં સુધી મન, સાવદ્ય વ્યાપારના નિયમ એટલે પચ્ચખાણથી સંયુક્ત–સારી રીતે જોડાયેલું હોય, અને સામાયિક વ્રત ગ્રહણ કરેલું હોય ત્યાં સુધી સામાયિક કરનાર જીવ જેટલી વાર સામાયિક કરે તેટલીવાર અશુભ કર્મને છેદે; વળી સામાયિક કરતી વખતે શ્રાવક હોય તે પણ સાધુ જેવોજ થઇ જાય છે, તે કારણથી તત્ત્વના જાણ પુરૂષોએ ઘણીવાર સામાયિક કરવી જોઈએ.

૧૦૧.

વિવેચનપાઠ.

આ પ્રમાણે ભાવના ભાવીને સામાયિક કરવાની વિધિના અનુક્રમમાં કાંઈ દોષ થયો હોય તેને મન, વચન, અને કાયાવડે કરીને મિથ્યા દુષ્કૃત દેવાય છે.

આ મન વચન કાયાના સઘળા મળીને બત્રીશ દોષ છે. તેમાં મનના દશ, વચનના દશ, અને કાયાના બાર દોષ છે. આ કયા કયા દોષ છે તે **સામાયિક-વિચારમાં** કહેવાયું છે. તો તે દોષ સામાયિકમાં ન થાય તેવો ઉપયોગ હમેશાં રાખી વર્તવું.

પરિશિષ્ટ અ.

વિધિ—ઉભા થઇ બે હાથ જોડી નીચે મુજબ સુશ્રાવકે મુનિરાજને સંયમ યાત્રાનો નિર્વાહ પૂછવો.

સુગુરૂને શાતા સુખ પૃચ્છા.

*ઇચ્છકાર, સુહરાઈ, સુહદેવસિ, સુખતપ, શરીર નિરાબાધ, સુખ સંજમ જાત્રા, નિર્વહોછોજી, સવામી શાતા છેજી, ભાત પાણીનો લાભ દેજોજી ॥

અર્થ—

ઇચ્છકાર—ઇચ્છા કરૂં છું.

સુહરાઈ—સુખે રાત્રી.

સુહ દેવસિ—સુખે દિવસ.

સુખતપ—સુખે તપશ્ચર્યામાં.

શરીરનિરાબાધ—શરીર સંબંધી નિરાબાધપણામાં-આબાધ એટલે પીડા રહીતપણે એટલે રોગરહિતપણે.

સુખ સંજમ જાત્રા—સુખે સંયમ યાત્રા

નિર્વહો છો—વહન કરો છો. તેમાં પ્રવર્તો છો. શાતા-સ્વસ્થતા.

વિવેચન—શ્રાદ્ધવિધિમાં કહ્યું છે કે સુશ્રાવક મુનિરાજને સંયમયાત્રાનો નિર્વાહ પૂછે, તે એમ કેઃ-"તમારી સંયમયાત્રા નિર્વહે છે? તમારી રાત્રિ સુખથી ગઇ? તમારૂં શરીર નિરાબાધ છે? કોઇ વ્યાધિ તમને પીડા તો નથી કરતો? વૈદ્યનું પ્રયોજન પડે તેવું શું કાંઇ નથી? ઔષધી આદિનો ખપ નથી? કાંઇ પથ્ય વગેરેની આવશ્યકતા નથી? વિગેરે પ્રશ્ન કરવાં.

હેતુ—આવા પ્રશ્ન કરવાથી કર્મની મોટી નિર્જરા થાય છે. કહ્યું છે કેઃ-સાધુઓની સન્મુખ જવાથી, તેમને વંદના તથા નમસ્કાર કરવાથી અને સંયમ યાત્રાનાં પ્રશ્ન પૂછવાથી ચિરકાળનું સંચિત કરેલું કર્મ પણ ક્ષણ માત્રમાં શિથિલ બંધવાળું થાય છે.

---

* આ સામાયિક સૂત્રમાં નથી, પણ તેનો ઉપયોગ ગુરૂને વંદન કરતાં થાય છે અને થવાની જરૂર પણ છે તેથી અહીં આપેલ છે.

પરિશિષ્ટ બ.

નવવિધ-નવપ્રકારે બ્રહ્મચર્ય.

પાંચ ઇંદ્રિયોના વિકારને રોકવાથી બ્રહ્મચર્ય આપોઆપ પાળી શકાય છે, છતાં તેમાં દૃઢ રહેવાને માટે તે બ્રહ્મચર્યમાં વિઘ્ન કરનાર જે નવ કારણો છે તેનાથી દૂર રહેવું જોઇએ, આ નવ કારણોથી ચેતવું તેને શાસ્ત્રમાં બ્રહ્મચર્યની **નવ વાડ** કહે છે. વાડ જેમ તેની અંદર રહેલ વસ્તુનું રક્ષણ કરે છે, તેવીજ રીતે બ્રહ્મચર્યનું આ નવ કારણો રક્ષણ કરે છે. આ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

૧. विवक्तवसतिसेवा—એટલે એકાંત સ્થળમાં નિવાસ કરવો. વિવિક્ત એટલે સ્ત્રી, પશુ, નપુંસક તેનાથી રહિત એવા એકાંત સ્થાનનો પરિભોગ કરવો કારણકે સ્ત્રી વગેરેથી સહિત એવા સ્થાનને વિષે વસવાથી વ્રતધારી પુરૂષોને બ્રહ્મચર્યવ્રતના નાશ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજ કથે છે કેઃ—

(ઢાલ વધાવાની. પહેલીને પાસો હોજી—એ દેશી.)

પહેલીને વાડે હોજી વીર જિનવરે કહ્યો,
સેવો સેવો હો વસ્તિ વિચારીનેજી.
સ્ત્રી, પશુ, પડંગ, હોજી વાસો વસે જિહાં,
તિહાં નવિ રહેવું હો શિલવ્રતધારીનેજી.
જિમ તરૂડાલે હોજી વસતો વાંદરો,
મનમાં બીએ રખે ભોંએ પડુંજી.
મંજારી દેખી હોજી પિંજરમાંહેથી,
પોપટ ચિંતે રખે દોટે ચડુંજી.
જિમ સિંહલંકી હોજી સુંદરી શિર ધરી,
જલનું બેડું હો જુગતિથી જાલવેજી.
તિમ મુનિ મનમાં હોજી રાખે ગોપવી,
નારીને નિરખી હોજી ચિત્ત નાવી ચાલવેજી.

જિહાં હોવે વાસો હોજી સહેજે મંજારનો,
જોખમ લાગે હો મુષકની જાતનેજી.
તેમ બ્રહ્મચારી હોજી નારીની સંગતે,
હારે હો હારેરે શિયલ સુદ્ધાંતનેજી.

ત્રુટક.

એમ વાડ વિધટે વિષય પ્રગટે, શંકા કંખા નીપજે.
તીવ્ર કામે ધાતુ બિગડે, રોગ બહુવિધ ઊપજે;
મન્નમાંહે વિષય વ્યાપે, વિષય શું મન રહે મળી,
ઉદયરત્ન કહે તિણે કારણ, નવ વાડ રાખો નિર્મલી.

અર્થ—શ્રી **વીર** જિનવરે પહેલી વાડમાં એવું કહ્યું છે કે વસ્તીને વિચારીને સેવવી, જ્યાં સ્ત્રી, પશુ, નપુંસક વસીને રહે છે ત્યાં શીયલવ્રતના ધારકને રહેવું નહિ. જેમ ઝાડની ડાળે વસતા વાંદરાને રખેને હું જમીનપર પડું એવી બીક લાગે છે, જેમ પોપટ પાંજરામાંથી બીલાડી દેખીને રખેને તેની દોટમાં આવી જાઉં એમ બીતો રહે છે, જેમ સિંહ ગતિવાળી સુંદરી માથાપર પાણીનું બેડું જુગતિથી જાળવે છે કે રખેને તે પડી જાય તેવી રીતે મુનિ મનને ગોપવી નારીને નિરખતાં ચિત્ત ચંચલ કરતા નથી. એતો સ્વાભાવિક છે કે જ્યાં બીલાડી વસે છે ત્યાં મુષક-ઉંદરની જાતને જરૂર પ્રાણનું જોખમ આવે; તેવી રીતે બ્રહ્મચારીને નારીની સંગતથી શીયલને પણ જોખમ લાગે છે.

એવી રીતે વાડનો નાશ થાય તો વિષય પ્રગટતાં શંકા, કાંક્ષા ઉત્પન્ન થાય છે, કામ તીવ્ર થતાં ધાતુ બગડે છે અને અનેક જાતના રોગ ઉપજે છે. મનમાં વિષય વ્યાપતાં વિષય સાથે મન મળી જાય છે; તેથી શ્રી ઉદયરત્ન કહે છે કે નિર્મળ એવી નવ વાડો જાળવો.

૨. સ્ત્રીકથાપરિહાર—સ્ત્રીની કથાનો પરિત્યાગ કરવો. સ્ત્રીઓની કથા કહેતાં વાતો ચાર પ્રકારની હોય છે. (૧) જાતિ કથા, (૨) કુલ કથા, (૩) રૂપ કથા, (૪) નેપથ્ય એટલે વેષ કથા.

શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજ બીજી વાડ સંબંધી કહે છેઃ—

ઢાલ બીજી (વિદર્ભ દેશ કુંડનપુર નયરી—એ દેશી.)

સુરપતિ સેવિત ત્રિભુવનધણી, અજ્ઞાનતિમિરહર દિનમણિ;
શીયલ રતન યતનાને તંતે, ભાંખી વાડ બીજી ભગવંતે. ૧

ત્રુટક.

ભગવંત ભાખે સંઘ સાખે, શીયલ સુરતરૂ રાખવા;
મુક્તિ મહાફલ હેતુ અદ્‌ભુત, ચારિત્રનો રસ ચાખવા.
મીઠે વચને માનનીશું, યથા ન કરે કામની;
વાડ વિધિ શું જેહ પાળે, બલિહારી તસ નામની.
વાત વ્રતને ઘાતકારી, પવન જિમ તરૂપાતને;
વાત કરતાં વિષય જાગે, છે માટે તજો તુમ વાતને,
લીંબુ દેખી દૂરથી જિમ, ખટાશે ડાઢો ગળે;
ગગન ગર્જારવ સુણીને, હડકવા જિમ ઉચ્છળે.
તિમ વ્રતીનાં ચિત્ત ઉલ્લસે, વયણુ સુંદરીનાં સુણી;
કથા તજો તિણે કારણે, એમ પ્રકાશે ત્રિભુવનધણી.

અર્થ—ઇંદ્રથી સેવાયેલ ત્રણ ભુવનના સ્વામી, અને અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને હરવામાં સૂર્ય સમાન એવા ભગવાને શીયલરૂપી રત્નની યત્ના એટલે સંભાળ કરવા માટે બીજી વાડ કહી છે.

ભગવંત સંઘની સાક્ષીએ એવું ભાખે છે કે શીયલરૂપી દેવવૃક્ષનું રક્ષણ કરવા અને મુક્તિરૂપી મહાફળના હેતુરૂપ ચારિત્રનો અદ્‌ભુત રસ ચાખવા માટે માનુની એટલે સ્ત્રી સાથે મીઠા વચનથી કામની વાત ન કરવી. આ વાડ વિધિથી જે પાળે તેના નામની બલિહારી છે; (કારણ કે) જેમ પવન ઝાડને પાડી નાખે છે તેમ સ્ત્રીની વાત શિયલવ્રતનો નાશ કરનાર છે. વાત કરવાથી વિષય જાગે છે માટે તે વાત તમે તજો. જેમ દૂરથી લીંબુ જોઇને તેની ખટાશથી દાઢમાં પાણી આવે છે, જેમ વાદળમાં ગર્જના સાંભળવાથી હડકવા વધારે ઉછળે છે, તેમ વ્રતીનાં

ચિત્ત સુંદરીનાં વચનો સુણીને ઉલ્લસે છે તેથી કથા તજો એમ ત્રિભુવનનાથ પ્રકાશે છે.

૩. निषद्यानुपवेशनम्—નિષદ્ય એટલે સ્ત્રીની બેસવાની વસ્તુ ઉપર બેસવું નહિ. વિશેષાર્થમાં એ છે કે પાટ પાટલો પ્રમુખ સ્ત્રીને બેસવાની વસ્તુપર સ્ત્રી ઉઠી ગયા પછી બે ઘડી સુધી બ્રહ્મચારીએ બેસવું નહિ, કારણકે તત્કાલ બેસે તો તેને, સ્ત્રીના શરીરનો જે સંયોગ તેથી થયેલા ઉષ્ણસ્પર્શના વશથી મનને વિહ્વલતા થવા રૂપ દોષનો સંભવ છે. શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજ કથે છે કે:—

ઢાલ ત્રીજી. (તટ જમુનાનોરે અતિ રળીઆમણોરે—એ દેશી.)

ત્રીજીને વાડેરે, ત્રિભુવનરાજીયોરે, એણીપરેં દીએં ઉપદેશ
આસન છંડોરે સાધુજી નારીનોરે, મુહૂર્ત્ત લગે સુવિશેષ
હું બલિહારીરે જાઉં તેહનીરે. ૧.
ધન્ય ધન્ય તેહની હો માત.
શીલ સુરંગીરે રંગાણી રાગશુંરે, જેહની સાતે હો ધાત. હું૦ ૨.
શયનાસનેરે પાટયને પાટલેરે, જિહાં જિહાં બેસે હો નાર;
બે ઘડી લગેરે તિહાં બેસે નહિરે, શીલ વ્રત રાખણહાર. હું૦ ૩.
કોહોલા કેરીરે ગંધ સંયોગથીરે, જિમ જાયે કણકની વાક;
તિમ અબલાનુંરે આસન સેવતાંરે, વિણસે શિયલ સુપાક. હું૦ ૪.

અર્થ—ત્રિભુવનના રાજા એવા પ્રભુ ત્રીજી વાડના સંબંધમાં એવો ઉપદેશ આપે છે કે સાધુજી ! એક મુહૂર્ત સારી રીતે નારીનું આસન તજો. આમ કરનારની હું બલીહારી જાઉં છું. તેમની માતાને ધન્ય ધન્ય છે, કે જે શીલથી સુરંગિત છે અને જેની સાતે ધાતુ પણ શીલ પરના પ્રેમથી રંગાયેલી છે. સૂવાના આસનપર, પાટ કે પાટલાપર જ્યાં જ્યાં સ્ત્રી બેસે ત્યાં બે ઘડી સુધી શીલની રક્ષા કરનાર બેસે નહિ. જેમ કણકની ચીકાશ કોળાની ગંધ આવવાથી જાય છે તેમ અબળા એટલે સ્ત્રીનું આસન સેવવાથી શિયલરૂપી સારો પાક બગડે છે.

૪. इन्द्रियाप्रयोगः--સ્ત્રીના શરીરને વિષે-અંગોપાંગને વિષે પોતાની નેત્રાદિ ઇંદ્રિયોનો પ્રવેશ ન કરે-જોવું આદિ ક્રિયા ન કરે. આનો વિશેષાર્થ એ છે કે નેત્ર વગેરે ઇંદ્રિયોના વિષયભાવને કોઇ પ્રકારે પામેલા, એટલે ચક્ષુ વગેરે ઇંદ્રિયોને દેખવા પ્રમુખ જે વિષય તેને કોઇ પ્રકારે પામેલા એવા, સ્ત્રીના શરીરના અવયવ કહેતાં ગુહ્ય, સાથલ, મુખ-કાખ, સ્તન, ઇત્યાદિ અંગો તેને વિષે અપ્રયોગ કરવો એટલે તે તે સ્ત્રીનાં અંગોને જોવા વાસ્તે પ્રયત્ન ન કરવો, એટલે સહજ કોઇ પ્રકારે સ્ત્રીનાં કોઇક અંગ દેખવામાં આવી જાય તો ફરીથી તે અંગને જોવામાં પ્રયત્ન ન કરવો તેમજ સ્ત્રીનાં અંગ માત્રને વિષે સર્વ ઇંદ્રિયોનો અપ્રયોગ કહેતાં અવ્યાપાર કરવો.

આહારાદિક લેવા જતાં આહાર આપનારી સ્ત્રી પાસે કોઇ સચિત વસ્તુ છે કે નહીં તે તપાસવા તથા સ્ત્રી સગર્ભા છે કે નહીં તે તપાસવા સ્ત્રીનાં અંગોપાગને જોવાં પડે તો ઉપરનાં કારણોથી સાપેક્ષ જોવાની છુટ છે; પણ રાગના હેતુથી જોવાં નહીં. શ્રી ઉદયરત્નજી કહે છે કેઃ—

ઢાલ ચોથી (હું વારી રંગઢોલણા—એ દેશી)

ચોથી તે વાડે તુમે ચેતજો હો રાજ, એણિપરેં ભાંખે શ્રી જિનભૂપ રે
સંવેગી સૂધા સાધૂજી.
નયણકમલ વિકાસીને હો રાજ, રખે નિરખો રમણીનું રૂપ રે.
સંવેગી સૂધા સાધૂજી--૧.
રૂપ જોતાં રઢ લાગશે હો રાજ, હેલા ઉલ્લસશે અનંગરે--સંવેગી.
મનમાંહે જાગશે મોહની હો રાજ, ત્યારે હોશે વ્રતનો ભંગરે--સં. ૨.
દિનકર સાહામું દેખતાં હો રાજ, જગમેં નયણેં ઘટે જિમ તેજરે. સં.
તિય તરૂની તન પેખતાં હો રાજ, હીણું થાયે શીયલ સુહેજરે સં. ૩.

અર્થ--શ્રી જિનરાજા ચોથી વાડમાં એમ ભાખે છે કે રાજા એટલે આત્માએ ખાસ ચેતવાનું એ છે કે રખે નયનરૂપી કમળને વિકાસીને સ્ત્રીનું રૂપ નિરખી નિરખી જોવામાં આવે. રૂપ જોવાથી રઢ એટલે પ્રીતિ લાગશે અને

અનંગ એટલે કામદેવ ઉલ્લસશે. મનમાં મોહની જાગશે અને તેથી શીયલ વ્રતનો ભંગ થશે. જેમ સૂર્ય સામું નિરખીને જોતાં આંખનું તેજ ઘટે છે, તેમ તરૂણી-સ્ત્રીનું શરીર પેખતાં શીયલ સ્વાભાવિક રીતે નબળું થાય છે.

૫. **कुड्यांतरदांपत्यवर्जनम्**--એટલે એક ભીંતને આંતરે સ્ત્રી પુરૂષનું યુગલ રહેતું હોય એવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. કુડ્ય એટલે ભીંત, તેના અંતરે રહેલું દંપતિ એટલે સ્ત્રી પુરૂષનું જોડું તેને કુડ્યાંતર-દાંપત્ય કહીએ. તે જ્યાં રહેતાં હોય તેવા સ્થાનનો વસવા નિમિત્તે, અથવા સ્વાધ્યાય, ધ્યાન ઈત્યાદિ નિમિત્તે ત્યાગ કરવો અર્થાત્ એવા સ્થાનમાં સ્વાધ્યાયાદિક ન કરવાં. કારણ કે તેમ કરવાથી તેઓનાં શૃંગારમય વચન સાંભળવાથી વ્રતને હાનિ પહોંચવા સંભવ છે.

શ્રી ઉદયરત્નજી મહારાજ વદે છે કે:--

ઢાલ પાંચમી (થાંપર વારી મારા સાહિબા, કંબલ મત ચાલો-એ દેશી.)

પાંચમી વાડી પરમેસરે, વખાણીજી વારૂ,
સાંભળજો શ્રોતા તુમે, ધર્મી વ્રત ધારૂ. ૧.
કુડયંતર વર કામિની, રમે જિહાં રાગે,
સ્વર કંકણાદિકનો સુણી, જિહાં મન્મથ જાગે. ૨.
તિહાં વસવું બ્રહ્મચારીને, ન કહ્યું વીતરાગે,
વાડ ભાંગે શીલરત્નની, જિહાં લાંછન લાગે. ૩.
અગ્નિ પાસે જિમ ઓગળે, ભાજન માંહે ધરિયા,
લાખને મીણ જાએ ગળી, નવિ રપે રસભરિયા. ૪.
તિમ હાવભાવ નારીતણા, હાંસું ને રૂદના,
સાંભળતાં શીયળ વીઘટે, મન વીંધે મદના. ૫.

અર્થ--પરમેશ્વરે પાંચમી વાડ વખાણી છે તે ધર્મવાળા અને વ્રત-ધારી શ્રોતાજનો! તમે સાંભળજો. કુડ્ય એટલે ભીંતને આંતરે જ્યાં વર અને વહુ રાગથી રહે છે, જ્યાં કંકણ આદિનો અવાજ થતાં મન્મથ ટલે કામદેવ જાગે છે ત્યાં બ્રહ્મચારીએ વસવું નહિ એમ વીતરાગ

પ્રભુએ કહ્યું છે. અગ્નિ પાસે વાસણમાં ધરેલા લાખ અને મીણ ઓગળી-ગળી જાય છે, અને રસ ભરેલા રહેતા નથી તેમ સ્ત્રીના હાવભાવ, હાસ્ય, અને રૂદન સાંભળતાં શીયલ બહુ ઘટે છે અને મદન એટલે કામદેવ મનને વીંધે છે.

૬. **પુર્વક્રીડિતાસ્મૃતિઃ**—સ્ત્રી સાથે જે પ્રથમ ક્રીડા કરી હોય તેનું સ્મરણ ન કરવું. પ્રવજ્યા-દીક્ષા અંગિકાર કર્યા પહેલાં અથવા તો વ્રત લીધા પહેલાં અતિશય પ્રમોદ ઉપજાવનાર એવી જે સ્ત્રી તેનો પ્રસંગ પ્રમુખ જે વિલાસ કરેલા હોય તેનું સ્મરણ ન કરવું. જે પ્રથમ સ્ત્રીનો ભોગ ભોગવીને પછી સાધુ થયેલા છે તે પ્રત્યે આ ઉપદેશ છે.

શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજ કહે છેઃ--

ઢાલ છઠ્ઠી (સહીયાં મારાં નયણ સમારો-એ દેશી).

છઠીને વાડે છેલછબીલો, ગુણરત્ને ગાઢો ભર્યોજી,
સિદ્ધારથકુલે નગીનો, વીરજિણંદ એમ ઉચ્ચરેજી. ૧.
અવ્રતીપણે તે જે આગે, કામક્રીડા બહુવિધ કરીજી,
વ્રત લેઇને વિલસિત પહેલાં, રખે સંભારો દિલ ધરીજી. ૨.
અગ્નિ ભાર્યો ઉપર પૂળો, મેલે જિમ જ્વાલા વમીજી,
વરસ દિવસેં જિમ વિષધરનું, શંકાએ વિષ સંક્રમેજી. ૩.
વિષયસુખ વિલસિત પહેલાં, તિમ શીયલવંત સંભારતોજી,
વ્યાકુલ થઇ શીયલ વિરાધે, પછી થાયે ઓરતોજી. ૪.

અર્થ--સિદ્ધારથ રાજાના કુળમાં ગુણરત્નથી પૂર્ણ ભરેલ એવા છેલછબીલા નગીન વીરજિનેંદે છઠ્ઠી વાડના સંબંધમાં એવું કહેલ છે કે પૂર્વે વ્રતી થયા પહેલાં-દીક્ષા લીધા પહેલાં એટલે સંસારીપણે જે જે જુદી જાતની કામક્રીડા કરી હોય તે તથા આગળના વિલાસો વ્રત લીધા પછી રખેને દિલથી સંભારો-યાદ કરતા હો ! એટલે તેમ ન થવું જોઇએ. ભારેલો અગ્નિ હોય અને તે ઉપર જો ઘાસનો પૂળો

મૂકેલો હોય તો ફરી અગ્નિ વમાય છે-થાય છે, વળી જેમ સરપ વરસ આખરે મેં વિષ વમ્યું હશે કે નહીં એવી શંકા થતાં ફરીવાર વિષ આહાર કાઢે છે તેવી રીતે શિયળવંત આગળનાં વિષય સુખ અને વિલાસો યાદ કરતો થકો વ્યાકુળ થાય છે અને તેથી શીયળ વ્રતની વિરાધના કરે છે અને પછી ઓરતો-અફસોસ થાય છે. ૧-૪.

૭. **प्रणीताभोजनम्**—પ્રણીત એટલે અતિ સ્નિગ્ધ એવાનું અભોજન કરવું-ભોજન કરવું નહિ. એટલે ગળતાં છે ઘીનાં બિંદુ જેથી-ઘી આદિકથી ઘણો રસબસ થએલો આહાર લેવો નહિ એટલે તેનાથી પોતાનું ઉપજીવન ન કરવું. મતલબ જેનાથી વિષયવાસના વધે તેવો આહાર કે દવા મુનિએ કે વ્રતધારીએ ગ્રહણ કરવાં નહીં.

શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજનું કથન એ છે કેઃ—

ઢાલ સાતમી (ગઢ બુંદીરાવાલા—એ દેશી)

સાતમી વાડે **વીર** પયંપે, સુણો સંજમના રાગી હો
શીલરથના હો ધોરી, સુધા સાધુ વૈરાગી.
મુજ આણાકારી ને બ્રહ્મચારી, વિષયરસના ત્યાગી હો.
શીલરથના હો ધોરી, સુધા સાધુ વૈરાગી. ૧.
સરસ આહાર તજજોજી સહેજે, વિગય થોડી વાવરજો હો શી.
માદક આહારેં મન્મથ કોપે, તેજાનો પરિહરજો હો શી. ૨
સન્નિપાને જિમ ધૃત યોગે, અધિક કરે ઉલાળો હો શી.
પાંચે ઇંદ્રિય તિમ રસેં પોષ્યાં, ચારિત્રમાં કરે ચાળા હો શી. ૩

અર્થ—હે સંજમના રાગી, શીલરથને હાંકનાર શુદ્ધ વૈરાગ્યવાન સાધુઓ! સાતમી વાડના સંબંધમાં શ્રી **વીર**પ્રભુ જે કહે છે તે સાંભળો. 'તમે બ્રહ્મચારી વિષયરસના ત્યાગી હોઈ મારી આજ્ઞાએ વર્તો છો; તો સ્વાભાવિક રીતે સરસ એટલે રસવાળો આહાર તજી દેજો, અને વિગય એટલે વિકૃતિ-વિકાર કરનાર પદાર્થો કહ્યા છે તે ઓછા વાપરજો. માદક આહારથી કામ એકદમ જાગે છે તો તેજાનો તજજો. ઘી ખાવાથી

જેમ સંનિપાત ઘણો ઉછાળો મારે છે એટલે વધે છે તેમ રસથી પોષેલી પાંચે ઇંદ્રિયો ચારિત્રમાં ચાળા કરે છે-વિધવિધ વિક્ષેપ પાડે છે. ૧-૩.

૮. **अतिमात्राभोग:**—અતિશય એટલે પ્રમાણથી અધિક આહારનો ભોગ ન કરવો એટલે અતિ સ્નિગ્ધ ન હોય તો પણ તે આહાર અતિશય ન કરવો. બત્રીશ કોળીઆ, ઇત્યાદિ જે શાસ્ત્રમાં પ્રમાણ લખ્યું છે તેથી અતિશય-વધારે આહાર ન કરવો. અતિ આહારથી વિષયવૃદ્ધિ થાય છે અથવા તો પચાવવાને માટે તેવી દવા ખાવી પડે છે.

શ્રી ઉદયરત્નમુનિ એમ વદે છે કે:—

ઢાળ આઠમી. (રાગ મારૂ. ગોઠણ ખોલો કમાડ-એ દેશી)

ત્રિશલાસુત હો ત્રિગડે બેસી એમ, આઠમી વાડ વખાણી શીલની;
અતિમાત્રા હો આહાર તજો અણગાર, લાલચ રાખો જો સંજમ શીલની. ૧
અતિ આહારે હો આવે ઊંઘ અપાર, સુપનમાંહે થાયે શીલવિરાધના:
વળી થાયે હો તેણે મદવંતી દેહ, સંયમની નવી થાયે આરાધના. ૨
જિમ શેરના હો માપામાંહે દોઢ શેર, ઓરીને ઉપર દીજે ઢાંકણું;
ભાંજે તોલડી હો ખીચડી ખેરૂ થાય, તેમ અતિમાત્રાએ વ્રત બગડે ઘણું. ૩

અર્થ—ત્રિશલા માતાના પુત્ર શ્રીવીરપ્રભુએ ત્રણ ગઢમાં બેસી શીલની આઠમી વાડ પર વ્યાખ્યાન કર્યું છે કે હે અણગાર-મુનિઓ! શીલ સંજમની લાલચ-ઇચ્છા રાખો તો આહાર અતિમાત્રાએ તજવાનો છે. અતિ આહારથી ઘણીજ ઉંઘ આવે છે, અને સ્વપ્નમાં શીલની વિરાધના-ખંડના થાય છે. વળી તેથી શરીર મદવાળું થતાં સંયમની આરાધના થઇ શકતી નથી-સંયમ બરાબર પાળી શકાતો નથી. જેમ કોઈ શેરનું માપ હોય તેમાં દોઢ શેર (ચૂલાપર) ઓરીને-નાંખીને તેના પર એકદમ ઢાંકણું દેવામાં આવે અને તેથી તે તોલડી-વાસણ-માપ તુટી જાય, અને વધારે ભરેલું અનાજ-ખીચડી ઢોળાઇ જાય, તેમ અતિમાત્રાએ—ગજા ઉપરાંત આહાર લેવાથી શીયલ વ્રત ઘણું બગડે છે.

૯. **विभूषापरिवर्जनम्**—અલંકારનો ત્યાગ કરવો-ન પહેરવાં-એટલે શૃંગારનાં લક્ષણવાળાં શરીરની અને ઉપકરણની શોભાનો ત્યાગ કરવો.

આવી રીતે ઉપર કહેલાં સ્ત્રી કથાદિક નવ કારણનો ત્યાગ કરવો કારણ કે તે સર્વને મોહના ઉદ્રેકપણાના એટલે અતિશય મોહની ઉત્પત્તિના હેતુ છે. શ્રી ઉદયરત્ન મુનિશ્રી કથે છે કેઃ—

ઢાલ નવમી. (કાયથ કેસવારે—અથવા ગરબાની દેશી.)

નવમી વાડે નિવારજોરે, સાધુજી શણગાર;
શરીર શોભાવ્યું શોભે નહિરે, અવનિતલે અણગાર. ૧
એમ ઉપદેશે **વીર**જીરે, મુનિવર ધરજોરે મન;
શીખામણ એ માહરીરે, કરજો શીલ જતન. ૨
સ્નાન વિલેપન વાસનારે, ઉત્તમ વસ્ત્ર અપાર;
તેલ તંબોલ આદિ તજોરે, ઉદ્‌ભટ વેશ સફાર. ૩
ધોઇને ધરણી ધર્યોરે, જિમ રત્ન હાર્યો કુંભાર;
તિમ શીલ રત્નને હારશોરે, જો કરશો શણગાર. ૪

અર્થ—હે સાધુજી! નવમી વાડે શણગારનો ત્યાગ કરજો. શણગારથી શોભાવેલું શરીર આ પૃથ્વીપર હે સાધુજી! શોભતું નથી એવું શ્રી **વીર**જી ઉપદેશે છે તો તે મુનિવર! મનમાં ધારી રાખજો; અને કહે છે કે મારી શિખામણ એ છે કે શીલની રક્ષા કરજો. ૧–૨.

ન્હાવું, વિલેપ કરવો, વાસ સુગંધ રાખવા, ઘણાં ઉત્તમ વસ્ત્ર, તેલ તંબોલ આદિ જે ઘણો ઉદ્‌ભટ એટલે બાંકેરાવ જેવો વેશ તજો. જેમ કુંભારે ભૂમિ ઉપર ધોઇને રાખેલ રત્નને ખોઈ દીધો, તેમ જો શણગાર કરશો તો શીલરૂપી રત્ન ખોઈ બેસશો. ૩–૪.

છેલ્લે શ્રી ઉદયરત્ન કવિ કહે છે કેઃ—

ઢાલ દશમી (ભટીયાણીની દેશી.)

એકલી નારી સાથે, મારગે જાતાં હો, વળી વાત ન કીજીએ,
એક સેજે નર દોય, શીલવંત નવિ સૂવે હો, સહેજે ગાલ ન દીજીએ. ૧.
ન સૂવારે નિજ પાસ, સાડાછ વરસની હો, કાંઇ પુત્રીને પણ હેજમાં,
સાત વરસ ઉપરાંત, સુતને પણ ન સૂવારે હો, કાંઈ શીલવંતી તેમ સેજમાં. ૨.

સ્રીસંગે નવલાખ, પ્રાણી હણાયે હો, ભગવંતે ભાંખ્યું ઇસ્યું,
અસંખ્યાતા પણ જીવ, સમૂર્ચ્છિમ પંચેંદ્રિય હણાયે હોં, ઘણું કહીએ કિસ્યું.૩.
એમ જાણી નરનારી, શીયલની સદ્દહણા હો, શુદ્ધિ મનમાં ધારજો,
એહ દુર્ગતિનું મૂલ, અબ્રહ્મસેવામાંહિ હો, જાતાં મનને વારજો. ૪.
તપગચ્છગયણદિણુંદ, મનવંછિત ફલદાતાહો, શ્રી હીરરત્નસૂરીશ્વર,
પામી તાસ પસાય, વાડ વખાણી હો, શીયલની એહ મનોહર. ૫.
ખંભાત રહી ચોમાસ, **સત્તરસેં ત્રેસઠે** હો, શ્રાવણ વદિ બીજ બુધે ભણી.
ઉદયરત્ન કહે કરજોડ, શિયલ જે પાલે હો, તેહને જાઉં ભામણે. ૬.

અર્થ—શીયલવંત થવાનો ઉપદેશ કરવા ઉપસંહારમાં કહે છે કેઃ—એકલી નારીની સાથે માર્ગમાં વાત ન કરીએ, એક પથારીમાં બે પુરૂષ હોય તો તેવી રીતે શીલવંત સૂવે નહિ, એને સ્વાભાવિક રીતે ગાળ ન આપે. પોતાની પુત્રીને પણ સાડા છ વરસની ઉમર થયા પછી પોતાની સાથે આનંદથી સુવાડે નહિ, અને તેવીજ રીતે શીયલવતી નારી પોતાના પુત્રને પણ સાત વરસ ઉપરની ઉમરનો થયા પછી પોતાની સાથે એક પથારીમાં સૂવાડે નહિ. ૧-૨.

ભગવંતે એવું ભાખેલું છે કે સ્રી સંગ કરતાં નવલાખ જીવ હણાય છે, વળી અસંખ્યાતા જીવ સમૂર્ચ્છિમ પચેંદ્રિય જીવ હણાય છે. આ વિષે કેટલું કહેવું ? માટે એમ જાણી નરનારીએ શીયલનું સરસ વહન કરવું એમ મનમાં શુદ્ધિથી ધારવું. અને અબ્રહ્મ-મૈથુનની સેવા કરવી એ માઠી ગતિનું મૂળ છે એમ જાણી તેમાં જતા મનને રોકવું ઘટે છે. ૩-૪.

હવે શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજ પોતાની પ્રશસ્તિ કહે છે કે તપગચ્છરૂપી આકાશના દિનેંદ્ર એટલે સૂર્ય સમાન મન વાંછિત ફળના આપનાર શ્રી હીરરત્ન સૂરીશ્વરની કૃપા પામી શીયલની મનોહર વાડનું અહીં વ્યાખ્યાન કર્યું છે. ચોમાસું ખંભાતમાં હતું ત્યારે સં. ૧૭૬૩ ના શ્રાવણ વદ ૨ વાર બુધવારે શ્રી ઉદયરત્ન મહારાજે આ ઢાળો બનાવી છે, અને છેલ્લે કહે છે કે જે શિયળ પાળે તેને હું વારી જાઉં. ૫-૬.

પરિશિષ્ટ ૩.

સવિધિ સામાયિક સૂત્રપાઠ.

૧. સામાયિક લેવાની વિધિ.

(૧) પ્રથમ ઉંચે આસને પુસ્તક આદિ જ્ઞાનાદિનું ઉપકરણ મૂકીને.

(૨) શ્રાવક શ્રાવિકાએ કટાસણું, મુહપત્તિ અને ચરવળો લઇ શુદ્ધ વસ્ત્ર સહિત.

(૩) જગ્યા પુંજી કટાસણું પાથરી તે ઉપર બેસી.

(૪) મુહપત્તિ ડાબા હાથમાં મુખ પાસે રાખી તે વડે મુખ ઢાંકી.

(૫) જમણો હાથ ઉંચો સ્થાપનાની સન્મુખ રાખીને.

એક 'નવકાર' તથા 'પંચિંદિય' સૂત્ર કહેવાં.

નવકાર (નમસ્કાર) સૂત્ર.

નમો અરિહંતાણં,
નમો સિદ્ધાણં,
નમો આયરિયાણં,
નમો ઉવજ્ઝાયાણં,
નમો લોએ સવ્વ સાહૂણં.
એસો પંચ નમુક્કારો, સવ્વ પાવપ્પણાસણો ।
મંગલાણં ચ સવ્વેસિં, પઢમં હવઈ મંગલં ॥

'પંચિંદિઅ' સૂત્ર-ગુરૂગુણ સ્મરણ.

મૂળ પાઠ-ગાથામાં.

પંચિંદિઅ-સંવરણો,
તહ નવવિહ-બંભચેર-ગુત્તિધરો;

ચઉવિહ-કસાય-મુક્કો,
ઇઅ અટ્ઠારસ-ગુણેહિં સંજુત્તો ॥૧॥
પંચમહવ્વયજુત્તો,
પંચવિહાયારપાલણસમત્થો;
પંચસમિઓ તિગુત્તો,
છત્તીસ ગુણો ગુરૂ મજઝ ॥૨॥

પછી ખમાસમણ દેવું.

'ઈચ્છામિ ખમાસમણ'-પ્રણિપાત સૂત્ર.

મૂળ પાઠ.

ઈચ્છામિ ખમાસમણો!
વંદિઉં જાવણિજ્જાએ
નિસીહિઆએ
મત્થએણ વંદામિ ॥

પછી ઇરિયાવહિ, તસ્સ ઉત્તરી, અન્નત્થ ઊસસીએણં કહેવાં.

'ઇરિયાવહિયં' સૂત્ર-ઇર્યાપથિકી સૂત્ર.

[વિરાધનાની આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત સૂત્ર.]

મૂળ પાઠ.

ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્!
ઇરિયાવહિયં પડિક્કમામિ । ઈચ્છં ॥
ઈચ્છામિ પડિક્કમિઉં ॥૧॥
ઇરિયાવહિયાએ વિરાહણાએ ॥૨॥
ગમણાગમણે ॥૩॥
પાણક્કમણે, બીયક્કમણે, હરિયક્કમણે,

ઓસા-ઉત્તિંગ-પણુગ-દગ-મટ્ટી-મક્કડાસંતાણા-
સંકમણે ॥૪॥

જે મે જીવા વિરાહિયા ॥૫॥—
એગિંદિયા બેઈંદિયા, તેઈંદિયા.
ચઉરિંદિયા, પંચિંદિયા ॥૬॥—
અભિહયા, વત્તિયા, લેસિયા,
સંઘાઇયા, સંઘટ્ટિયા, પરિયાવિયા,
કિલામિયા, ઉદ્દવિયા,
ઠાણાઓ ઠાણં સંકામિયા, જીવિયાઓ વવરોવિયા,
તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં ॥૭॥

'તસ્સ ઉત્તરી' સૂત્ર–ઉન્માર્ગકરણ સૂત્ર.

[કાર્યોત્સર્ગનો સંકલ્પ અને હેતુ]

મૂળ પાઠ.

તસ્સ ઉત્તરીકરણેણં,
પાયચ્છિત્તકરણેણં
વિસોહિકરણેણં,
વિસલ્લીકરણેણં,
પાવાણં કમ્માણં નિગ્ઘાયણટ્ઠાએ,
ઠામિ કાઉસ્સગ્ગં ॥

'અન્નત્થ ઊસસિએણં' સૂત્ર.

[કાર્યોત્સર્ગના આગારો]

મૂળ પાઠ.

અન્નત્થ ઊસસિએણં,
નીસસિએણં,

ખાસિએણં,
છીએણં,
જંભાઈએણં,
ઉડ્ડુએણં,
વાયનિસગ્ગેણં,
ભમલિએ,
પિત્તમુચ્છાએ. ॥૧॥
સુહુમેહિં અંગસંચાલેહિં,
સુહુમેહિં ખેલસંચાલેહિં,
સુહુમેહિં દિટ્ઠિ સંચાલેહિં ॥૨॥
એવમાઇએહિં આગારેહિં અભગ્ગો,
અવિરાહિયો,
હુજ્જ મે કાઉસ્સગ્ગો ॥૩॥
જાવ અરિહંતાણં,
ભગવંતાણં,
નમુક્કારેણં,
ન પારેમિ ॥૪॥
તાવ કાયં,
ઠાણેણં,
મોણેણં,
ઝાણેણં,
અપ્પાણં વોસિરામિ ॥૫॥

પછી એક 'લોસ્સગ' ના 'ચંદેસુ નિમ્મલયરા' સુધીના (લોગ-

સ્સ ન આવડે તો ચાર નવકારનો) કાઉસગ્ગ કરવો; એટલે તેમાં લોગ-સ્સ' ના પચીસ પદ 'ચંદેસુ નિમ્મલયરા' સુધીનાં ચિંતવવાં.

'લોગસ્સ' સૂત્ર-નામસ્તવ.

[ચતુર્વિંશતિ સ્તવ-૨૪ તીર્થંકરની સ્તુતિ]

મૂળપાઠ:—

લોગસ્સ ઉજ્જોઅગરે,
ધમ્મતિત્થયરે જિણે,
અરિહંતે કિત્તઈસ્સં,
ચઉવિસં પિ કેવલી. ×॥ ૧ ॥
ઉસભમજિયં ચ વંદે,
સંભવમભિણંદણં ચ સુમઈં ચ,
પઉમપ્પહં સુપાસં,
જિણં ચ ચંદપ્પહં વંદે. ॥ ૨ ॥
સુવિહિં ચ પુપ્ફદંતં,
સીઅલ-સિજ્જંસ-વાસુપુજ્જં ચ,
વિમલમણંતં ચ જિણં,
ધમ્મં સંતિં ચ વંદામિ ॥ ૩ ॥
કુંથું અરં ચ મલ્લિં,
વંદે મુણિસુવ્વયં નમિજિણં ચ,
વંદામિ રિટ્ઠનેમિં,
પાસં તહ વદ્ધમાણં ચ ॥ ૪ ॥
એવં મએ અભિથુઆ,
વિહુયરયમલા પહીણજરમરણા,

×આ અનુષ્ટુપ્ છંદ-શ્લોક છે, અને ત્યારપછી બધું ગાથા-આર્યા છંદમાં છે.

ચઉવીસંપિ જિણવરા,
તિત્થયરા મે પસીયંતુ ॥ ૫ ॥
કિત્તિય વંદિય મહિયા,
જે એ લોગસ્સ ઉત્તમા સિદ્ધા,
આરૂગ્ગ બોહિલાભં,
સમાહિવરમુત્તમં દિંતુ ॥ ૬ ॥
ચંદેસુ નિમ્મલયરા,
આઇચ્ચેસુ અહિયં પયાસયરા,
સાગરવર ગંભીરા,
સિદ્ધા સિદ્ધિં મમ દિસંતુ ॥ ૭ ॥

પૃ. ૧૭૯–૧૮૦.

(૧) કાઉસગ્ગ પૂરો થયા પછી '**નમો અરિહંતાણં**' એ પદ કહીને કાઉસગ્ગ પારવો. (૨) આ કાઉસગ્ગ પછી સંપૂર્ણ '**લોગસ્સ**' એટલે 'સિદ્ધા સિદ્ધં મમ દિસંતુ' સુધીનો આખો **પ્રગટ** કહેવો.

'**લોગસ્સ**' **સૂત્ર** જુઓ ઉપર.

'લોગસ્સ'ના પાઠ પ્રગટ કહ્યા પછી (૧) '**ખમાસમણ**' દેવું

(૨) સદ્‌ગુરૂની આજ્ઞા મુહપત્તિ પડિલેહવા માટે આ રીતે માગવી.

'**ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! મુહપત્તિ પડિલેહું?**'

એમ કહી કાંઇક વિરામ લઇ,

(૩) સદ્‌ગુરૂ આજ્ઞા આપે '**પડિલેહ**'

(૪) સદ્‌ગુરૂ ન હોય તો, સામાયિક કરનારે '**ઇચ્છં**' એમ કહી.

(૫) ગોદોહાસને બેસી જવું. ગોદોહાસન માટે જુઓ પૃ. ૧૯૫ પુ.

(૬) પછી **પંચાસ બોલ** ચિંતવવા સાથે **મુહપત્તિ પડિલેહવી.**

(મુહપત્તિ પડિલેહતાં ચિંતવવાના પચાસ બોલ.)

૧. સૂત્ર, અર્થ, તત્ત્વ, કરી સદ્દહું.
૨. સમ્યકત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, મિથ્યાત્વ મોહનીય પરિહરૂં.
૩. કામરાગ, સ્નેહરાગ, દષ્ટિરાગ પરિહરૂં.
૪. સુદેવ, સુગુરૂ, સુધર્મ આદરૂં.
૫. કુદેવ, કુગુરૂ, કુધર્મ પરિહરૂં.
૬. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદરૂં.
૭. જ્ઞાનવિરાધના, દર્શનવિરાધના, ચારિત્રવિરાધના પરિહરૂં.
૮. મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ કાયગુપ્તિ આદરૂં.
૯. મનદંડ, વચનદંડ, કાયદંડ પરિહરૂં.
૧૦. હાસ્ય, રતિ, અરતિ પરિહરૂં.
૧૧. ભય, શોક, દુગંચ્છા પરિહરૂં.
૧૨. કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા પરિહરૂં.
૧૩. ઋદ્ધિગારવ, રસગારવ, સાતાગારવ પરિહરૂં.
૧૪. માયાશલ્ય, નીઆણશલ્ય, મિથ્યાત્વશલ્ય પરિહરૂં.
૧૫ ક્રોધ, માન પરિહરૂં.
૧૬. માયા, લોભ પરિહરૂં.
૧૭. પૃથ્વીકાય અપ્કાય, તેઉકાયની રક્ષા કરૂં.
૧૮. વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાયની રક્ષા કરૂં.

પૃ. ૧૯૯–૨૦૧.

(૧) મુહપત્તિ પડિલેહી ઉભા થવું (૨) 'ઇચ્છામિ ખમાસમણ' ના પાઠથી વંદન કરી નીચે પ્રમાણે આજ્ઞા માગવી.

'ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! સામાયિક સંદિસાહું?'

(૩) ત્યારે ગુરૂ કહે કે **'સંદિસહ'**; ગુરૂ ન હોય તો પોતે કહેવું કે **'ઇચ્છં'**.

(૪) 'ઇચ્છામિ ખમાસમણ' પૂર્વક આજ્ઞા માગવી કે:

'ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! સામાયિક ઠાઉં?'

(૫) ત્યારે ગુરૂ કહે કે 'ઠાઓ' અથવા તો 'ઇચ્છં' કહી.

(૬) અંજલિ કરી-બે હાથ જોડી એક નવકારનું સ્મરણ કરવું

(૭) 'ઇચ્છાકારિ ભગવન્! પસાય કરી સામાયિક દંડક ઉચ્ચરાવોજી.'

એમ કહી ગુરૂ અથવા વડિલ હોય તો તેઓની પાસે નીચેનું 'કરેમિભંતે' સૂત્ર ઉચરવું.

'કરેમિભંતે' સૂત્ર-સામાયિક સૂત્ર.

મૂળપાઠઃ

કરેમિ ભંતે! સામાઇયં,
સાવજ્જં જોગં પચ્ચકખામિ,
જાવનિયમં પજ્જુવાસામિ,
દુવિહં,
તિવિહેણં,
મણેણં, વાયાએ, કાએણં,
ન કરેમિ, ન કારવેમિ,
તસ્સ ભંતે, પડિક્કમામિ, નિંદામિ,
ગરિહામિ,
અપ્પાણં વોસિરામિ ॥ ૧ ॥

આ સામાયિક સૂત્રનો પાઠ કહીને તરતજ (૧) 'ઇચ્છામિ ખમાસમણ' પૂર્વક વંદન કરી ગુરૂની આજ્ઞા માગવી કે (૨) 'ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! બેસણે સંદિસાહું?'

(૩) ગુરૂ આજ્ઞા આપે, યા મળી છે એમ ગણી 'ઇચ્છં' કહેવું.

(૪) **'ઇચ્છામિ ખમાસમણ'** નો પાઠ કરી કહેવું કે **'ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! બેસણે ઠાઉં?'**

(૫) એમ કહી બેસી જવું. પછી **સ્વાધ્યાય** કરવો.

(૬) તેમ કરતાં **ખમાસમણ** દઇ આજ્ઞા માગવી **'ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! સજ્ઝાય સંદિસાહું?'**

(૭) પછી **'ઇચ્છં'** કહી **ખમાસમણ** દઇ આજ્ઞા માગવી **'ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! સજ્ઝાય કરૂં?'**

(૮) પછી **'ઇચ્છં'** કહી ત્રણ **નવકાર** ગણવા.

પછી આ બે ઘડીના સામાયિકી કાળમાં સત્શ્રુત વાંચવું, ધર્મ ધ્યાન કરવું, નવકારવાળી ગણવી; વિકથાદિ પ્રમાદમાં પડવું નહિ અને જેથી સમતા પ્રાપ્ત થાય તે સર્વ કરવું ને તે કાળને અંતે સામાયિક પારવું.

---

૨ સામાયિક પારવાની વિધિ.

૧. **'ખમાસમણ'** દેવું. ૨. તે દઇ **'ઇરિયાવહિ'** પડિક્કમવી. ૩. તે પડિક્કમી યાવત્ **કાયોત્સર્ગ** (કાઉસગ્ગ) કરવો. ૪. તે કરી **'લોગસ્સ'** કહેવો. ૫. તે પછી **'ખમાસમણ'** દેવું અને ૬. તે પૂર્વક મુહપત્તિ પડિલેહવાની આ રીતે આજ્ઞા માંગવી કે **"ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! મુહપત્તિ પડિલેહું?"** ૭ **'ઇચ્છં'** કહીને આજ્ઞા લઇ મુહપત્તિનું પડિલેહણ કરવું. ૮. **'ખમાસમણ'** દેવું. ૯. તે દઈ એવી આજ્ઞા માંગવી કે **"ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! સામાયિક પારૂં?"** ૧૦. એટલે ગુરૂ, વિશેષ સામાયિક કરવાનું એટલે કે 'पुणोवि कायव्वो'–ફરીથી કરવા યોગ્ય છે એ શબ્દોમાં કહે ત્યારે કહેવું કે **'યથાશક્તિ'** એટલે યથાશક્તિ કરીશ એવો ઉત્તર આપવો. ૧૧. ત્યાર પછી વળી **'ખમાસમણ'** દેવું ૧૨. તે દઇને **'ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્! સામાયિક પાર્યું.'** આમ કહેવું. ૧૩. આ પછી ગુરૂ કહે કે आयरो न मुत्तव्वो–આદર ન મૂકવો–છોડવો. પછી **'तहत्ति'** तथेति એટલે આપનું કહેવું સત્ય છે એમ કહી ૧૪.

જમણો હાથ ચરવળા ઉપર અથવા કટાસણા ઉપર સ્થાપીને એક **નવ-કાર** ગણવો ૧૫. તે ગણી નીચે લખેલો "**સામાઇય વયજુત્તો**" એ પાઠ કહેવો.

'સામાઇય વયજુત્તો.'–સામાયિક પારવાનું સૂત્ર.

મૂળપાઠઃ

સામાઈયવયજુત્તો,
જાવ મણે હોઈ નિયમસંજુત્તો ।
છિન્નઈ અસુહં કમ્મં,
સામાઇઅ જત્તિઆ વારા ॥ ૧ ॥
સામાઈઅંમિ ઉ કએ,
સમણો ઇવ સાવઓ હવઇ જમ્હા,
એએણ કારણેણં,
બહુસો સામાઇઅં કુજ્જા ॥ ૨ ॥
સામાયિક વિધિં લીધું,
વિધિં પારિઉં,
વિધિ કરતાં જે કોઇ અવિધિ હુઓ હોય,
તે સવિ હું મન વચન કાયાયેં કરી
મિચ્છા મિ દુક્કડં ॥ ૩ ॥

(૧૬) પછી જમણો હાથ સ્થાપના સામે સવળો રાખીને એક **નવ-કાર** ગણવો.

પરિશિષ્ટ ૪.

સામાયિક ક્રિયામાં વપરાતાં સૂત્રોનો ગૂજરાતી કવિતામાં ભાવાનુવાદ.

૧.–'નવકાર'—પંચ પરમેષ્ટીને નમસ્કાર.

દોહરા.

નમું પ્રભુ અરિહંતને, નમું સિદ્ધ ભગવંત,
નમું આચાર્ય અને નમું, ઉપાધ્યાય ગુણવંત. ૧
નમું લોકમાં જે બધા, સાધુ છે વિચરંત,
પરમેષ્ટી તે પાંચને, સજ્જન સહુ નમંત. ૨
નમસ્કાર આ પાંચને, કરે પાપનો અંત,
સહુ મંગલમાં તે પ્રથમ, મંગલ કહ્યું મહંત. ૩

૨. 'પંચિંદિઅ'—ગુરુગુણ સ્મરણ.

આર્યા–ગાથા.

પંચેંદ્રિયના સંયમિ, ધારક નવવિધ બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિ,
ચાર કષાયથી મુક્ત, એ અષ્ટાદશ ગુણથી સંયુક્ત. ૧
પંચ મહાવ્રત યુક્ત, પંચવિધાચાર પાળવા શક્ત,
પંચ સમિતિ–ત્રિગુપ્તિ,-વાળા મુજ ગુરૂ છત્તિસ ગુણ યુક્ત. ૨

૩. 'ખમાસમણ'—પ્રણિપાત.

દોહરા.

વંદન કરવા ઇચ્છું છું, શરીરે શક્તિ સહિત,
ક્ષમાશ્રમણ ! હું આપને, વાંદું શીશ નમિત. ૧

અથવા–ગીતિ.

અહો ક્ષમાશ્રમણશ્રી !, શક્તિ સહિત ને શરીરથી ઇચ્છું;
આપને વંદન કરવા, મસ્તકથી હું નમસ્કાર કરૂં છું.

૪. 'ઇરિયાવહિયં'—વિરાધનાની આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત.

દોહરા.

'આજ્ઞા આપો હે પ્રભુ ! પડિકમું ઇર્યાવહી ?'
'ઇચ્છાએ' આજ્ઞા થતાં, પડિકમું ઇર્યાવહી. ૧
જાવાના માર્ગે જતાં, વિરાધના જે થાય,
ગમને આગમને તથા, પાપક્રિયા થઇ જાય. ૨
પ્રાણી ચંપાઇ જતાં, બી ચંપાઇ જાય,
વનસ્પતિ ચંપાઇને, પાપક્રિયા થઇ જાય. ૩
ઠાર ભૂમિફોડા અને પંચવર્ણુ શેવાળ,
ચપાયાં જલ માટી ને કરોળીયાની જાળ.. ૪
કર્યાં વિરાધિત મેં કદિ, એકેંદ્રિય દ્વીંદ્રિય,
ત્રીંદ્રિય ચતુરિંદ્રિય અને, જીવો પંચેંદ્રિય. ૫
કોઇ જીવ સામા હણ્યા, ઢાંક્યા ધૂળની માંહ,
ઘસ્યા ધરતીને મસળીને, અથડયા માંહોમાંહ. ૬
સ્પર્શ કરીને દૂભવ્યા, ઉપજાવ્યો પરિતાપ,
ગ્લાનિ કરી મૃતવત્ કર્યાં, કર્યાં ઉપદ્રવ-પાપ. ૭
એકથી લઇ બીજે સ્થલે, મૂક્યા હોયે કો,
જીવિતથી જૂદા કર્યાં, 'દુષ્કૃત મિથ્યા હો.' ૮
જે જે કરી વિરાધના, ક્રિયા પાપની હો,
તે તે મુજ સહુ દુષ્કૃતો, મિથ્યા મિથ્યા હો. ૯

૫. 'તસ્સઉત્તરી'—કાયોત્સર્ગનો સંકલ્પ અને હેતુ.

દોહરા.

ઉત્તમ કરવા આત્મને, કરવા પ્રાયશ્ચિત્ત,
વિશુદ્ધિ કરવા કાજ ને, થવા શલ્યથી મુક્ત. ૧
કરવા ઉચ્છેદનુ તથા, મૂળથી પાપ જે કર્મ,
શરીર-વ્યાપારો તજી, રહું હું કાયોત્સર્ગ. ૨

૬. 'અન્નત્થ ઊસસિએણં'—કાયોત્સર્ગના આગારો.

દોહરા.

લેતાં શ્વાસોશ્વાસને, ઉધરસ ખાતાં છીંક,
બગાસું આવે જો કદિ, રાખ ન ભંગની બીક. ૧
ઓડકાર ખાતાં તથા, વાયુસંચર થાય,
ચકરી આવે કે કદિ, પિત્તથી મૂર્ચ્છા થાય. ૨
સૂક્ષ્મ અંગસંચારથી, સૂક્ષ્મ શ્લેષ્મ સંચાર,
સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિના ચલનથી, છે આગાર નિર્ધાર. ૩
એ આગારાદિ થકી, થઈ ન જાશે ભંગ,
અવિરાધિત મુજ હો સદા, કાયોત્સર્ગ અભંગ. ૪
અરિહંત ભગવંતને, નમસ્કાર સવિધાન,
જ્યાં લગી હું પારૂં નહિ, કાયોત્સર્ગ-ધ્યાન. ૫
ત્યાં સુધી મારા શરીરને, રાખી એકજ ઠાય,
મૌન ગ્રહી ધ્યાને રહી, વોસરાવું હું કાય. ૬

૭. 'લોગસ્સ'—ચતુર્વિંશતિ જિન નામસ્તવ.

(ક) અનુષ્ટુપ્-શ્લોક.

લોકના ઉદ્યોતકારી, ધર્મતીર્થંકરો જિનો,
ચોવીસે અરિહંતો જે, કેવલી પ્રભુને સ્તવું. ૧

આર્યા-ગાથા.

ઋષભ અજિતને વંદું, સંભવ અભિનંદન સુમતિનાથ,
પદ્મપ્રભ સુપાર્શ્વ, ચંદ્રપ્રભ જિનને વંદું. ૨
સુવિધિ ને પુષ્પદંત, શીતલ શ્રેયાંસ વાસુપૂજ્ય તથા,
વિમલ અનંત જિનોને, ધર્મ તથા શાંતિને વંદું. ૩
કુંથુ અર ને મલ્લિ, વંદું મુનિસુવ્રત ને નમિજિન,
વંદું અરિષ્ટનેમિ, પાર્શ્વ તથા વર્ધમાનને. ૪

સ્તવ્યા એમ જેનાં છે, ગયાં પાપના મેલ જરા મૃત્યુ,
ચોવીસ જિનવરો એ, તીર્થંકરો કૃપાવંત થાઓ. ૫
કીર્ત્તિત વંદિત પૂજિત, જે આ લોકમહીં ઉત્તમ સિદ્ધો,
આરોગ્ય બોધિલાભ, ઘો ઉત્તમ સમાધિવર. ૬
ચંદ્રથી વધુ નિર્મલ જે, સૂર્ય થકી જે અધિક પ્રકાશક છે,
સાગરવર ગંભીર, એવા સિદ્ધો સિદ્ધિ ઘો મુજને. ૭

(ખ) ઉપરનો સમશ્લોકી 'લોગસ્સ' કરતાં બીજી ઢાળમાં નીચે પ્રમાણે.

[નહિ કર્મની કથા કદાપિ વ્યર્થ થનારી—એ ઢાળમાં.]

લોકના ઉદ્યોતકર ધર્મ-તીર્થંકરો,
કેવલી સ્તવું હું જિન ચોવીસ અર્હંતો—લોકના૦ ૧
ઋષભ અજિત સંભવ અભિનંદન સુમતિ,
પદ્મપ્રભ સુપાર્શ્વ ચંદ્ર-પ્રભને વંદુ હું—લોકના૦ ૨
સુવિધિ પુષ્પદંત શિતલ, શ્રેયાંસ વાસુપૂજ્ય,
વિમલ અનંત ધર્મ શાંતિ જિનને નમું—લોકના૦ ૩
કુંથુ અરનાથ મલ્લિ મુનિસુવ્રત નમિ,
અરિષ્ટનેમિ પાર્શ્વ વર્ધમાનને નમું—લોકના૦ ૪
કર્મરજ ઉડાડી જરા—મરણ ક્ષીણ કર્યાં,
તીર્થંકર ચોવીસ મુજ પર પ્રસન્ન હો!—લોકના૦ ૫
લોકમાં સ્તવ્યા વંદાયા ને પુજાયા જે,
ઉત્તમ રહી જે થયા સિદ્ધ ભગવતો—લોકના૦ ૬
દ્રવ્ય-ભાવથી આરોગ્ય બોધિલાભ ને,
ઉત્તમ સમાધિવરનું દાન તો કરો—લોકના૦ ૭
ચંદ્રથી અધિક વિમલ સૂર્યથી અધિક,
પ્રકાશ જગતમાં કરે જે સિદ્ધ ભગવતો—લોકના૦ ૮
મહાસમુદ્રની સમા, ગંભીર સર્વદા,
એ સિદ્ધ પ્રભુ અમોને સિદ્ધિ આપતા રહો—લોકના૦ ૯

૮. 'કરેમિભંતે'—સામાયિક સૂત્ર.

દોહરા.

હે ભગવન્ ! સામાયિક, કરૂં રહું સમભાવ,
જે યોગો સાવદ્ય તે તણા કરૂં પચ્ચખાણ. ૧
જ્યાં સુધી આ નિયમે રહું, ત્યાં લગી સપાપ યોગ,
કરૂં કરાવું નહિ કદિ, મનવચ કાયા યોગ. ૨
એ બે ત્રણ પ્રકારથી, લઉં સામાયિક વ્રત,
હે ભગવન્ ! તે પાપથી, પડિકમું-થઉં નિવૃત્ત. ૩
વળી તે પાપતણી કરૂં, નિંદા ગર્હા દેવ !
આત્માને તેના થકી, વોસરાવું હું દેવ ! ૪

૯. 'સામાઇયવયજુત્તો'—સામાયિક પારવાનું સૂત્ર.

ગાથા.

સામાયિકવ્રતયુક્ત, જ્યાં લગી રહીએ નિયમ સહિત મનથી,
કર્મ અશુભ કાપીએ, સામાયિક જેટલી વાર કરીએ. ૧
શ્રાવક સામાયિકમાં, શ્રમણ સમો જે કારણથી થાયે,
તે કારણથી બહુ બહુ સામાયિક છે તેણે કરવાની. ૨

પરિશિષ્ટ ૫.

ચૈત્યવંદન સ્તુતિ સ્તવન સ્વાધ્યાયાદિ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બૉર્ડ તરફથી લેવાતી શેઠ સારાભાઈ મગનભાઇ મોદી પુરૂષવર્ગ ધાર્મિક તથા પ્રાકૃત હરીફાઇની ઇનામી પરીક્ષા તથા શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ સ્ત્રીવર્ગ ધાર્મિક હરીફાઇની ઇનામી પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમમાં બાલધોરણ ૧ લું, અને કન્યા ધોરણ ૧ લું-એમાં સામાયિકનાં મૂળ સૂત્રો-અર્થ વિધિ હેતુ સહિતને માટે આ સામાયિકસૂત્રનું પુસ્તક નિર્ણીત થયું છે. તે ઉપરાંત તે ધોરણો તથા અન્ય ધોરણોમાં ચૈત્યવંદન, સ્તુતિ, સ્તવન, સ્વાધ્યાય, ગુરૂસ્તુતિ

અભ્યાસક્રમ માટે પસંદ કરવામાં આવેલ છે તે સર્વ એક સ્થળે મેળવી શકાય તે માટે, તેમજ સામાયિકના સ્વાધ્યાયકાળમાં પણ સ્વાધ્યાય કામ લાગે તે માટે અત્ર મૂકવામાં આવ્યાં છે.

[કન્યા ધોરણ ૧ લું—બે ચૈત્યવંદન-(૧) આદિદેવ અલવેસર.
(૨) પદ્મપ્રભ ને વાસુપૂજ્ય.
બે સ્તવન—(૧) માતા મરૂદેવીના નંદ !
(૨) સિદ્ધાર્થના નંદન વિનવું.
સ્તુતિ—આદિ જિનવર રાયા.]

શ્રી આદિજિન ચૈત્યવંદન.

આદિદેવ અલવેસરૂ, વિનીતાનો રાય,
નાભિરાયા કુલમંડણો, મરૂદેવા માય. ૧
પાંચશેં ધનુષની દેહડી, પ્રભુજી પરમ દયાલ,
ચોરાશી લખ પૂર્વનું, જસ આયુ વિશાલ. ૨
વૃષભ લંછન જિન વૃષધરૂ એ, ઉત્તમ ગુણમણિ આણ,
તસ પદ પદ્મ સેવન થકી, લહિયે અવિચલ ઠાણ. ૩

૨૪ જિનના વર્ણનું ચૈત્યવંદન.

પદ્મપ્રભ ને વાસુપૂજ્ય, દોય રાતા કહિયે,
ચંદ્રપ્રભ ને સુવિધિનાથ, દો ઉજ્જવલ લહિયે. ૧
મલ્લિનાથ ને પાર્શ્વનાથ, દો નીલા નિરખા,
મુનિસુવ્રત ને નેમનાથ, દો અંજન સરિખા. ૨
સોલે જિન કંચન સમા, એવા જિન ચોવીશ,
ધીરવિમલ પંડિત તણો, જ્ઞાનવિમલ કહે શિષ્ય ૩

શ્રી ઋષભદેવ સ્તવન.

(સારંગ).

માતા મરૂદેવીના નંદ !
દેખી તાહરી મૂરતિ મારૂં મન લોભાણુંજી.
મારૂં દિલ લોભાણુંજી—દેખી૦

કરૂણાઆગર કરૂણાસાગર, કાયા કંચનવાન,
ધોરી લંછન પાઉલે કાંઇ, ધનુષ પાંચસેં માન—માતા० ૧
ત્રિગડે બેસી ધર્મ કહંતા, સુણે પર્ષદા બાર,
યોજનગામિની વાણી મીઠી, વરસંતી જલધાર—માતા० ૨
ઉર્વશી રૂડી અપછરા ને, રામા છે મનરંગ,
પાયે નેપુર રણઝણે કાંઇ, કરતી નાટારંભ—માતા० ૩
તું હિ બ્રહ્મા તું હિ વિધાતા, તું જગતારણહાર,
તુજ સરીખો નહિ દેવ જગતમાં, અડવડીયાં આધાર-માતા० ૪
તું હિ ભ્રાતા તું હિ ત્રાતા, તુંહિ જગતનો દેવ,
સુર નર કિન્નર વાસુદેવા, કરતા તુજ પદ સેવ—માતા० ૫
શ્રી સિદ્ધાચલ તીરથ કેરો, રાજા ઋષભ જિણંદ,
કીર્તિ કરે માણેકમુનિ તાહરી, ટાળો ભવભયફંદ—માતા० ૬

શ્રી મહાવીર જિનસ્તવન.

સિદ્ધાર્થના રે નંદન વીનવું, વિનતડી અવધાર,
ભવમંડપમાં રે નાટક નાચીઓ, હવે મુજ પાર ઉતાર. સિદ્ધાર્થના० ૧
ત્રણ રતન મુજ આલો તાતજી, જિમ નાવે રે સંતાપ,
દાન દેયંતા રે પ્રભુજી! કસુર કિસી ?, આપો પદવી રે આપ. સિ० ૨
ચરણ અંગુઠે રે મેરૂ કંપાવિયો, સુરનું મોડયું રે માન,
અષ્ટ કર્મનો રે ઝઘડો જીતિયો, દીધું વરસી દાન. સિ० ૩
શાસનનાયક શિવસુખદાયક, ત્રિશલા કુખે રતન્ન,
સિદ્ધાર્થનો રે વંશ દીપાવિયો, પ્રભુજી! તુમે ધન્ય ધન્ય. સિ० ૪
વાચકશેખર કીર્તિવિજય ગુરૂ, પામી તાસ પસાય,
ધર્મતણા એ રે જિન ચોવીશના, વિનયવિજય ગુણ ગાય. સિ० ૫

શ્રી આદિજિન સ્તુતિ.

આદિ જિનવર રાયા, જાસ સોવન્ન કાયા,
મરૂદેવી જસ માયા, ધોરી લંછન પાયા;

જગત સ્થિતિ નિપાયા. શુદ્ધ ચારિત્ર પાયા,
કેવલ સિરિરાયા, મોક્ષનગરે સધાયા. ૧
સવિજન સુખકારી, મોહ મિથ્યા નિવારી,
દુરગતિ દુઃખ ભારી, શોક સંતાપ વારી,
શ્રેણિ ક્ષપક સુધારી, કેવલાનંત ધારી,
નમિયે નરનારી, જેહ વિશ્વોપકારી. ૨

[પુરૂષ-બાલધોરણ ૧ લું-બે ચૈત્યવંદન-(૧) આજદેવ અરિહંત નમું.
(૨) પદ્મપ્રભ ને વાસુપૂજ્ય.
બે સ્તવન-(૧) પ્રથમ જિનેશ્વર પ્રણમીએ.
(૨) પાર્શ્વ શંખેશ્વરા.
બે સ્તુતિ-(૧) આદિ જિનવર રાયા-ઉપર જુઓ પૃ. ૨૪૮
(૨) શ્રી શત્રુંજય તીર્થસાર.
નવ અંગના દુહા.]

પંચતીર્થી ચૈત્યવંદન.

આજ દેવ અરિહંત નમું, સમરૂં તારૂં નામ.
જ્યાં જ્યાં પ્રતિમા જિનતણી, ત્યાં ત્યાં કરૂં પ્રણામ. ૧
શેત્રુંજે શ્રી આદિદેવ, નેમ નમું ગિરનાર,
તારંગે શ્રી અજિતનાથ, આબુ ઋષભ જુહાર. ૨
અષ્ટાપદ ગિરિ ઉપરે, જિન ચોવીશે જોય,
મણિમય મૂરતિ માનશું, ભરતે ભરાવી સોય. ૩
સમેતશિખર તીરથ વડું, જિહાં વીશે જિન પાય,
વૈભારક ગિરિ ઉપરે, શ્રી વીર જિનેશ્વર રાય. ૪
માંડવગઢનો રાજિયો, નામે દેવ સુપાસ,
ઋષભ કહે જિન સમરતાં, પહોચે મનની આશ. ૫

—અર્થસહિત જુઓ મારો જૈનકાવ્ય પ્રવેશ. પૃ. ૫-૬

શ્રી શત્રુંજય ચૈત્યવંદન.

શ્રી શત્રુંજય સિદ્ધક્ષેત્ર, દીઠે દુર્ગતિ વારે,
ભાવ ધરીને જે ચઢે, તેને ભવપાર ઉતારે. ૧
અનંત સિદ્ધનો એ ઠામ, સકલ તીર્થનો રાય,
પૂર્વ નવાણું ઋષભદેવ, જ્યાં ઠવિયા પ્રભુ પાય. ૨
સૂરજકુંડ સુહામણો, કવિડ જક્ષ અભિરામ,
નાભિરાયા કુલ મંડણો, જિનવર કરૂં પ્રણામ. ૩

શ્રી આદિનાથ સ્તવન.

પ્રથમ જિણેસર પ્રણમિયે, જાસ સુગંધી રે કાય,
કલ્પવૃક્ષ પરેં તાસ ઇંદ્રાણીનયણ જે, ભૃંગ પરેં લપટાય. ૧
રોગ ઉરગ તુજ નવિ નડે, અમૃત જે આસ્વાદ,
તેહથી પ્રતિહત તેહમાનું કોઇ નવિ કરે, જગમાં તુમશું વાદ. ૨
વગર ધોઇ તુઝ નિર્મલી, કાયા કંચનવાન,
નહી પ્રસ્વેદ લગાર તારે તું તેહને, જે ધરે તાહરૂં ધ્યાન. ૩
રાગ ગયો તુઝ મન થકી, તેહમાં ચિત્ત ન કોઇ,
રૂધિર આમિષથી રોગ ગયો તુઝ જન્મથી, દૂધ સહોદર હોઇ. ૪
શ્વાસોશ્વાસ કમલ સમો, તુજ લોકોત્તર વાત,
દેખે ન આહાર નિહાર ચર્મચક્ષુધણી, એહવા તુઝ અવદાત. ૫
ચાર અતિશય મૂલથી, ઓગણિશ દેવના કીધ,
કર્મ ખપ્યાથી ઇગ્યાર ચોત્રીશ, એમ અતિશય સમવાયંગે પ્રસિદ્ધ. ૬
જિન ઉત્તમ ગુણ ગાવતાં, ગુણ આવે નિજ અંગ,
પદ્મવિજય કહે એમ સમય પ્રભુ પાલજો, જિમ થાઉં અખયઅભંગ. ૭

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વજિન સ્તવન.

રાગ પ્રભાત—કડખો.

પાર્શ્વ શંખેશ્વરા ! સાર કર સેવકા ! દેવ ! કાં એવડી વાર લાગે ?
કોડિ કરજોડિ દરબાર આગેં ખડા, ઠાકુરા ચાકુરા માન માગે.—પાસ. ૧

જગતમાં દેવ જગદીશ તું જાગતો, એમ શું આજ જિનરાજ ઊંઘે ?
મ્હોટા દાનેશ્વરી તેહને દાખિયે, દાન દિયે જેહ જગકાલ મૂંઘે. પાસ. ૨
ભીડ પડિ જાદવા જોર લાગી જરા, તિણે સમે ત્રીકમેં તુઝ સંભાર્યો,
પ્રગટિ પાતાલથી પલકમાં તેં પ્રભુ, ભક્તજન તેહનો ભય નિવાર્યો. પાસ. ૩
પ્રગટ થા પાસજી ! મેલિ પડદો પરો, મોહ અસુરાણને આપ છોડો,
મુઝ મહીરાણ મંજૂષમાં પેસિને, ખલકના નાથજી ! બંધ ખોલો. પાસ. ૪
આદિ અનાદિ અરિહત તું એક છે, દીનદયાલ છે કોણ દૂજો ?
ઉદયરતન કહે પ્રગટ પ્રભુ પાસજી, પામી ભયભંજનો એહ પૂજો. પાસ. ૫

શ્રી શત્રુંજય સ્તુતિ.

શ્રી શત્રુંજય ગિરિ તીરથ સાર, ગિરિવરમાં જેમ મેરૂ ઉદાર,
ઠાકુર રામ અપાર.
મંત્ર માંહે નવકારજ જાણું, તારામાં જેમ ચંદ્ર વખાણું,
જલધર જલમાં જાણું.
પંખી માંહે જિમ ઉત્તમ હંસ, કુલમાંહિ જિમ ઋષભનો વંશ,
નાભિ તણો જે અંશ.
ક્ષમાવંત માંહિ જિમ અરિહંતા, તપશૂરા મુનિવર મહંતા,
શત્રુંજય ગિરિ ગુણવંતા. ૧

નવ અંગના દુહા.

દોહા.

જલ ભરિ સંપુટ પત્રમાં, યુગલિક નર પૂજંત,
ઋષભ ચરણ અંગુઠડો, દાયક ભવજલ અંત. ૧
જાનુ બલે કાઉસગ્ગ રહ્યા, વિચર્યા દેશ વિદેશ,
ખડાં ખડાં કેવલ લહ્યું, પૂજો જાનુ નરેશ. ૨
લોકાંતિક વચનેં કરી, વરસ્યા વરસી દાન,
કર કાંડે પ્રભુ પૂજના, પૂજો ભવિ ! બહુ માન. ૩
માન ગયું દોય અંશથી, દેખી વીર્ય અનંત,
ભુજા બલેં ભવજલ તર્યા, પૂજો ખંધ મહંત. ૪

રત્નત્રયી ગુણ ઊજલી, સકલ સુગુણ વિશ્રામ,
નાભિકમલની પૂજના, કરતાં અવિચલ ધામ. ૫
હૃદય કમલ ઉપશમ બલેં, બાલ્યા રાગ ને રોષ,
હિમ દહે વનખંડને, હૃદય તિલક સંતોષ. ૬
સોલ પોહોર દેઇ દેશના, કંઠ વિવર વર્ત્તૂલ,
મધુર ધ્વનિ સુર નર સુણે, તિણે ગલેં તિલક અમૂલ. ૭
તીર્થંકર પદ પુણ્યથી, તિહુયણ જન સેવંત,
ત્રિભુવન તિલક સમા પ્રભુ, ભાલ તિલક જયવંત. ૮
સિદ્ધશિલા ગુણ ઊજલી, લોકાંતેં ભગવંત,
વસિયા તિણ કારણ ભવિ, શિર શિખા પૂજંત. ૯
ઉપદેશક નવ તત્ત્વના, તિણે નવ અંગ જિણંદ,
પૂજો બહુવિધ ભાવથી, કહે શુભ વીર મુણિંદ. ૧૦

[અર્થ સહિત જુઓ જૈનકાવ્ય પ્રવેશ. પૃ. ૬-૮]

[**કન્યાધોરણ ૨ જું.** સ્તવન—નીલુડી રાયણ તરૂ તળે]

શ્રી રાયણપગલાંનું સ્તવન.

નીલુડી રાયણ તરૂ તળે, સુણ સુંદરી, પીલુડા પ્રભુના પાય રે ગુણમંજરી,
ઉજ્જવળ ધ્યાને ધ્યાઇએ, સુણ સુંદરી, એહીજ મુક્તિ ઉપાય રે
ગુણમંજરી. ૧
શીતળ છાયાએ બેસીએ, સુણ૦ રાતડો કરી મન રંગ રે ગુણ૦
પૂજીએ સોવન ફુલડે સુણ૦ જેમ હોય પ્રીતિ અભંગ રે. ગુણ૦ ૨
ખીર ઝરે જેહ ઉપરે, સુણ૦ નેહ ધરીને એહ રે. ગુણ૦
ત્રીજે ભવે તે શિવ લહે, સુણ૦ થાયે નિર્મળ દેહ રે. ગુણ૦ ૩
પ્રીતિ ધરી પ્રદક્ષિણા, સુણ૦ દીયે એહને જે સાર રે. ગુણ૦
અભંગ પ્રીતિ હોય તેહને, સુણ૦ ભવ ભવ તુમ આધાર રે. ગુણ૦ ૪
કુસુમ ફ્લ પત્ર મંજરી, સુણ૦ શાખા થડ ને મૂળ રે. ગુણ૦
દેવ તણા વાસાય છે, સુણ૦ તીરથને અનુકૂળ રે. ગુણ૦ ૫

તીરથ ધ્યાન ધરો મુદા, સુણ૦ સેવો એહની છાંય રે. ગુણ૦
જ્ઞાનવિમલ ગુણ ભાખીયો, સુણ૦ શેત્રુંજામાહાત્મ્ય માંહરે. ગુણ૦ ૬

[શ્રી ધોરણ ૧ લું. ચાર સઝાયો–ઉદયરત્નની ક્રોધ, માન, માયા, લોભની
બે ગહુંલી—(૧) જીરે જિનવર વચન સુહંકર રે.
(૨) સખી સરસ્વતી ભગવતી.]

(૧) ક્રોધ પર સજ્ઝાય.

કડવાં ફલ છે ક્રોધનાં, જ્ઞાની એમ બોલે;
રીસ તણો રસ જાણીએ, હલાહલ તોલે—કડવાં ફલ છે ક્રોધનાં. ૧
ક્રોધે ક્રોડ પૂરવ તણું, સંજમ ફલ જાય;
ક્રોધ સહિત તપ જે કરે, તેતો લેખે ન થાય. કડવાં. ૨
સાધુ ઘણો તપિયો હતો, ધરતો મન વૈરાગ;
શિષ્યના ક્રોધ થકી થયો, ચંડકોશીઓ નાગ. કડવાં. ૩
આગ ઉઠે જે ઘર થકી, તે પહેલું ઘર બાલે;
જલનો જોગ જો નવિ મલે, તો પાસેનું પરજાલે. કડવાં. ૪
ક્રોધ તણી ગતિ એહવી, કહે કેવલનાણી,
હાણ કરે જે હેતની, જાળવજો એમ જાણી. કડવાં. ૫
ઉદયરત્ન કહે ક્રોધને, કાઢજો ગલે સાહી,
કાયા કરજો નિર્મળી, ઉપશમ રસ નાહી. કડવાં. ૬

(૨) માન પર સજ્ઝાય.

(પઢોરે પોપટ રાજા રામના–એ પ્રભાતિમાં ગવાશે.)

રે જીવ ! માન ન કીજીએ, માને વિનય ન આવે;
વિનય વિના વિદ્યા નહીં, તો કિમ સમકિત પાવે ?—
રે જીવ ! માન ન કીજીએ. ૧
સમકિત વિણ ચારિત્ર નહીં, ચારિત્ર વિણ નહિ મુક્તિ;
મુક્તિનાં સુખ છે શાશ્વતાં, તે કેમ લહિયે જુક્તિ. રે જીવ ! ૨
વિનય વડો સંસારમાં, ગુણમાં અધિકારી;
માને ગુણ જાયે ગલી, પ્રાણી ! જો જો વિચારી. રે જીવ ! ૩

માન કર્યું જો રાવણે, તે તો રામે માર્યો;
દુર્યોધન ગર્વે કરી, અંતે સવિ તે હાર્યો. રે જીવ ! ૪
સૂકાં લાકડાં સારીખો, દુઃખદાયી એ ખોટો;
ઉદયરત્ન કહે માનને, દેજો તમે દેશવટો. રે જીવ ! ૫

(૩) માયા પર સજ્ઝાય.

(ધનાશ્રીમાં ગવાશે.)

સમકિતનું મૂલ જાણીએ જી, સત્ય વચન સાક્ષાત;
સાચામાં સમકિત વસે જી, માયામાં મિથ્યાત્વ રે.
પ્રાણી! મ કરીશ માયા લગાર.— પ્રાણી ! ૧
મુખમીઠો જુઠે મને જી, કૂડ કપટનો કોટ;
જીભે તો 'જી જી' કરે જી, ચિત્તમાંહે તાકે ચોટ રે. પ્રાણી ! ૨
આપગરજે આઘો પડે જી, પણ ન ધરે વિશ્વાસ;
મનશું રાખે આંતરો જી, એ માયાનો પાસ રે. પ્રાણી ! ૩
જેહશું બાંધે પ્રીતડી જી, તેહશું રહે પ્રતિકૂલ;
મેલ ન છંડે મનતણો જી, એ માયાનું મૂલ રે. પ્રાણી ! ૪
તપ કીધો માયા કરી જી, મિત્રશું રાખ્યો રે ભેદ;
મલ્લી જિનેશ્વર જાણજો જી, તે પામ્યા સ્ત્રીવેદ રે. પ્રાણી ! ૫
ઉદયરત્ન કહે સાંભળો જી, મેલો માયાની બુદ્ધ;
મુક્તિપુરી જાવા તણો જી, એ મારગ છે શુદ્ધ રે, પ્રાણી ! ૬

(૪) લોભપર સજ્ઝાય.

તુમે લક્ષણ જો જો લોભનાં રે, લોભે જન પામે ક્ષોભના રે;
લોભે ડાહ્યા મન ડોલ્યા કરે રે, લોભે દુર્ઘટ પંથે સંચરે રે. તુમે. ૧
તજે લોભ તેહનાં લઉં ભામણાં રે, વળી પાયે નમીને કરૂં ખામણાં રે;
લોભે મરજાદા ન રહે કેહની રે, તુમે સંગત મેલો તેહની રે. તુમે. ૨
લોભે ઘર મહેલી રણમાં મરે રે, લોભે ઉંચ તે નીચું આચરે રે;
લોભે પાપભણી પગલાં ભરે રે, લોભે અકાજ કરતાં ન ઓસરે રે. તુમે. ૩

લોભે મન ન રહે નિર્મલું રે, લોભે સગપણ નાસે વેગલું રે;
લોભે ન રહે પ્રીતિને પાવઠું રે, લોભે ધન મલે બહુ એકઠું રે. તુમે. ૪
લોભે પુત્ર પ્રત્યે પિતા હણે રે, લોભે હત્યા પાતક નવિ ગણે રે;
તેતો દામેતણે લોભે કરી રે, ઉપર મણિધર થાયે મરી રે. તુમે. ૫
જોતાં લોભનો થોભ દિસે નહી રે, એવું સૂત્ર સિદ્ધાંતે કહ્યું સહી રે;
લોભે ચક્રી સંભૂમ નામે જુઓ રે, તે તો સમુદ્રમાંહે ડુબી મુવો રે. તુમે. ૬
એમ જાણીને લોભને છંડજો રે, એક ધર્મશું મમતા મંડજો રે;
કવિ ઉદયરત્ન ભાખે મુદા રે, વંદુ લોભ તજે તેહને સદા રે. તુમે. ૭

(ઉપરની ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ પરની ચારે સજ્ઝાયો અર્થ સહિત જુઓ મારો જૈન કાવ્ય પ્રવેશ પૃ. ૩૨-૩૭)

૧-ગહુંલી-(ગુરૂસ્તુતિ.)

જીરે જિનવર વચન સોહંકર, જીરે અવિચલ શાસન વીર રે,
ગુણવંતા ગિરૂઆ, વાણી મીઠીરે મહાવીર તણી.
જીરે પર્ષદા બાર મળી તિહાં, જીરે અરથ પ્રકાશો ગુણગંભીરરે,
ગુણવંતા ગૌતમ, પ્રશ્ન પૂછે રે મહાવીર આગળે. ૧
જીરે નિગોદ સ્વરૂપ મુજને કહો, જીરે કેમ એ જીવ વિચારરે, ગુ. વા.
જીરે મધુર ધ્વનિએ જગગુરૂ કહે, જીરે કરવા ભવિક ઉપકારરે. ગુ. વા. ૨
જીરે રાજ ચૌદલોક જાણીએ, જીરે અસંખ્યાતા જોજન કોડાકોડીરે. ગુ. વા.
જીરે જોજન એક એમાં લીજીએ, જીરે લીજીએ એક એકનો અંશરે. ગુ. વા. ૩
જીરે એક નિગોદે જીવ અનંત છે, જીરે પુદ્દગલ પરમાણુઆ અનંત રે ગુ. વા. ૪
જીરે અસંખ્યા ગોળા સંખ્ય છે, જીરે નિગોદ અસંખ્ય ગોળા શેષરે, ગુ. વા.
જીરે પરમાણુઆ પ્રત્યે ગુણ અનંત છે, જીરે વરણ ગંધ રસ ફરસરે. ગુ. વા. ૫

જીરે લોક સકલ ભય ભ્રમ ભર્યો, જીરે કહે ગૌતમ ધન્ય તુમ જ્ઞાનરે.
ગુ. વા.

જીરે એવા ગુરૂની આગળ ગહુંઅલી, જીરે કૃત્તેશેખર અમૃત,
શિવની શ્રેણી રે.
ગુણવંતા ગિરૂઆ, વાણી મીઠીરે મહાવીર તણી. ૬

૨-ગહુંલી (ગુરૂસ્તુતિ.)

(રઘુપતિ રામ હૃદેમાં રહેજોરે-એ ગીતની રાહમાં ગવાશે.)

સખી સરસ્વતી ભગવતી માતા રે, કાંઈ પ્રણમીજે સુખશાતા રે,
કાંઇ વચન સુધારસ દાતા,
ગુણવંતા ! સાંભળો વીર વાણી રે,
કાંઇ મોક્ષ તણી નીશાણી. ગુણવંતા ! ૧

કાંઇ ચોવીશમા જિનરાયા રે, સાથે ચૌદ સહસ મુનિરાયારે,
જેહના સેવે સુરનર પાયા— ગુણવંતા ! સાંભળો૦ ૨

સખી ચતુરંગ ફોજા સાથ રે, સખી આવ્યા શ્રેણિક નરનાથ રે,
પ્રભુ વંદીને હુવા સનાથ— ગુણવંતા ! સાંભળો૦ ૩

બહુ સખીઓ સયુત રાણી રે, આવી ચેલણા ગુણખાણી રે,
એતો ભામંડલમાં ઉજાણી— ગુણવંતા ! સાંભળો૦ ૪

કરે સાથીઓ મોહનવેલ રે, કાંઇ પ્રભુને વધાવે રંગરેલ રે,
કાંઇ ધોવા કર્મના મેલ— ગુણવંતા ! સાંભળો૦ ૫

બારે પર્ષદા નિસુણે વાણી રે, કાંઇ અમૃતરસ સમ જાણી રે,
કાંઇ વરવા મુક્તિ-પટ્ટરાણી, ગુણવંતા ! સાંભળો વીરવાણી રે. ૬

[**શ્રી ધોરણ બીજું**:—સમકિતના સડસઠ બોલની સજ્ઝાય. (આ માટે તેના અર્થ સહિત જુઓ મારો જૈન કાવ્ય પ્રવેશ પૃ. ૯૦-૧૧૨) તથા સોળ સતીનો છંદ—આદિનાથ આદિ જિનવર વંદી]

શ્રી સોળ સતીનો છંદ.

આદિનાથ આદિ જિનવર વંદી, સફળ મનોરથ કીજીએ એ;
પ્રભાતે ઉઠી મંગલિક કામે સોળ સતીનાં નામ લીજીએ એ. ૧
બાલ કુમારી જગ હિતકારી, બ્રાહ્મી ભરતની બ્હેનડી એ;
ઘટ ઘટ વ્યાપક અક્ષર રૂપે, સોળ સતી માંહે જે વડી એ. ૨
બાહુબલ ભગિની સતીય શિરોમણિ, સુંદરી નામે ઋષભસુતા એ;
અંક સ્વરૂપી ત્રિભુવન માંહે, જેહ અનુપમ ગુણજુતા એ. ૩
ચંદનબાલા બાલપણાથી, શીયલવતી શુદ્ધ શ્રાવિકા એ;
અડદના બાકુલા વીર પ્રતિલાભ્યા, કેવલ લહી વ્રત ભાવિકા એ. ૪
ઉગ્રસેન ધુઆ ધારિણી નંદની, રાજમતિ નેમવલ્લભા એ;
જોબન વેશે કામને જીત્યો, સંયમ લેઇ દેવદુલ્લભા એ. ૫
પંચ ભરતારી પાંડવ નારી, દ્રુપદ તનયા વખાણીએ એ;
એકસો આઠે ચીર પુરાણા, શીયલ મહિમા તસ જાણીએ એ. ૬
દશરથ નૃપની નારી નિરૂપમ, કૌશલ્યા કુળચંદ્રિકા એ,
શીયલ સલુણી રામજનેતા, પુણ્યતણી પરનાલિકા એ. ૭
કૌશંબિક ઠામે સતાનિક નામે, રાજ્ય કરે રંગ રાજીયો એ;
તસ ઘર ગૃહિણી મૃગાવતી સતી, સુરભુવને જસ ગાજીયો એ ૮
સુલસા સાચી શીયલે ન કાચી, રાચી નહિ વિષયા રસે એ;
મુખડું જોતાં પાપ પલાયે, નામ લેતાં મન ઉલ્લસે એ. ૯
રામ રઘુવંશી તેહની કામિની, જનકસુતા સીતા સતી એ;
જગ સહુ જાણે ધીજ કરંતાં, અનલ શીતળ થયો શીયલથી એ. ૧૦
કાચે તાંતણે ચાલણી બાંધી, કુવાથકી જલ કાઢીયું એ;
કલંક ઉતારવા સતી સુભદ્રા એ, ચંપા બાર ઉઘાડીયું એ. ૧૧
સુરનરવંદિત શિયલ અખંડિત, શિવા શિવપદગામિની એ;
જેહને નામે નિર્મળ થઇએ, બલિહારી તસ નામની એ. ૧૨
હસ્તિનાગપુરે પાંડુરાયની, કુંતા નામે કામિની એ;
પાંડવ માતા, દશે દશારની બ્હેન પતિવ્રતા પદ્મિની એ. ૧૩

શીલવતી નામે શીલવ્રતધારિણી, ત્રિવિધે તેહને વંદીએ એ;
નામ જપંતા પાતક જાયે, દરિસણ દુરિત નિકંદીએ એ. ૧૪
નિષિધા નગરે નળ નરિંદની, દમયંતી તસ ગેહની એ;
સંકટ પડતાં શીયલજ રાખ્યું, ત્રિભુવન કીર્તિ જેહની એ. ૧૫
અનંત અજીતા જગજન પૂજિતા, પુષ્પચુલા ને પ્રભાવતી એ;
વિશ્વવિખ્યાતા કામિતદાતા, સોલમી સતી પદ્માવતી એ. ૧૬
વીરે ભાખી શાસ્ત્રે સાખી, ઉદયરતન ભાખે મુદા એ;
વહાણું વાતાં જે નર ભણશે, તે લહેશે સુખ સંપદા એ. ૧૭

[**શ્રીઘોરણ ઉજ્જું** ૬ સ્તવનોઃ—(૧) સમકિત—દ્વાર ગભારે પેસતાંજી (૨) તાર હો તાર પ્રભુ મુજ સેવક ભણી (૩) જાત્રા નવાણુ કરીએ (૪) વિમલાચલ વિમલા પ્રાણી (૫) બલિહારી, બલિહારી, બલિહારી. (૬) કેશરીયા થાશું.]

(૧) ભાવમંદિર.

સમકિત દ્વાર ગભારે પેસતાં જી, પાપ પડલ ગયાં દૂર રે,
માતા મરૂદેવીનો લાડલો જી, દીઠાં આનંદ પૂર રે— સમકિત. ૧
આયુવર્જિત સાત કર્મની જી, સાગર કોડી કોડી હીન રે,
સ્થિતિ પ્રથમ કરણે કરી જી, વીર્ય અપૂર્વ મોગર લીન રે. સમકિત. ૨
ભુંગળ ભાંગી આદ કષાયની જી, મિથ્યા મોહની સાંકળ સાથ રે,
બાર ઉઘાડ્યાં સ્વામી સંવેગનાં જી, દીઠાથી અનુભવ ત્રિયણનાથ રે. સમકિત ૩
તોરણ બાંધ્યાં જીવદયા તણાં જી, સાથીઓ પૂર્યો શ્રદ્ધા રૂપ રે.
ધૂપ ઘટા પ્રભુગુણ અનુમોદના જી, દીપમંગળ આઠ અનૂપ રે. સમકિત. ૪
સંવર પ્રાણીએ અંગ પખાળ્યાંજી, કેશર ચંદન ઉત્તમ ધ્યાન રે,
આતમરૂચિ મૃગમદ મહમહેજી, પંચાચાર કુસુમ પ્રધાન રે. સમકિત. ૫
ભાવે પૂજો રે, પાવન આતમાજી, પૂજો પરમેસર પરમ પવિત્ર રે
કારણયોગે કારજ નીપજે જી, ક્ષમાવિજય જિન આગમ રીત રે. સમકિત. ૬

—અર્થ સહિત જુઓ મારો 'જૈન કાવ્ય પ્રવેશ' પૃ. ૧૨૦.

(૨) શ્રી મહાવીર સ્તવન.

સાધક દશા સાધ્ય કરી સિદ્ધતા અપાવો.

(કડવાની દેશી.)

તાર હો તાર પ્રભુ! મુજ સેવક ભણી, જગતમાં એટલો સુજસ લીજે.
દાસ અવગુણ ભર્યો જાણી પોતાતણો, દયાનિધિ! દીન પર દયા કીજે. તાર. ૧
રાગદ્વેષે ભર્યો મોહ વૈરી નડયો, લોકની રીતિમાં ઘણુંય રાતો,
ક્રોધવશ ધમધમ્યો શુદ્ધ ગુણ નવિ રમ્યો. ભમ્યો ભવમાંહિ હું વિષય માતો. તાર. ૨
આદર્યો આચરણ લોક ઉપચારથી, શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાંઇ ન કીધો,
શુદ્ધ શ્રદ્ધાન નિજ આત્મ અવલંબ વિનુ, તેહવો કાર્ય તિણે કો ન સીધો. તાર. ૩
સ્વામી દર્શન સમો નિમિત્ત લહી નિર્મલો, જો ઉપાદાન એ શુચિ ન થાશે;
દોષ કો વસ્તુનો અહવા ઉદ્યમ તણો, સ્વામિ સેવા સહી નિકટ લાશે. તાર. ૪
સ્વામી ગુણ ઓળખી સ્વામીને જે ભજે, દર્શન શુદ્ધતા તેહ પામે,
જ્ઞાન ચારિત્ર તપ વીર્ય ઉલ્લાસથી, કર્મ જીપી વસે મુક્તિધામે. તાર. ૫
જગતવત્સલ મહાવીર જિનવર સુણી, ચિત્ત પ્રભુચરણને શરણ વાસ્યો,
તારજો બાપજી! બિરૂદ નિજ રાખવા, દાસની સેવના રખે જોશો. તાર. ૬
વીનતિ માનજો શક્તિ એમ આપજો, ભાવ સ્યાદ્‌વાદતા શુદ્ધ ભાસે,
સાધી સાધક દશા સિદ્ધતા અનુભવી, દેવચંદ્ર વિમલ પ્રભુતા પ્રકાશે. તાર. ૭

—અર્થ સહિત જુઓ મારો 'જૈન કાવ્ય પ્રવેશ' પૃ. ૬૬.

(૩) શ્રી સિદ્ધાચલ સ્તવન.

નવાણું યાત્રા.

જાત્રા નવાણું કરીએ, શેત્રુંજા ગિરિ, જાત્રા નવાણું કરીએ.
સહસકોડ ભવપાતિક છૂટે, શેત્રુંજા સામો ડગ ભરીએ—શેત્રુંજા૦
પૂરવ નવાણું વાર, ઋષભ જિણંદ સમોસરીએ.
પુંડગિરિ, જાત્રા નવાણું કરીએ. ૧
પુંડરિકપદ જપી મન હરખે, અધ્યવસાય શુભ ધરીએ—શેત્રુંજા.
સાત છઠ દોય અઠમ તપસ્યા, કરી ચઢીએ ગિરિવરીએ—શેત્રુંજા. ૨
પડિકમણા દોય વિધિશું કરીએ, પાપ પડલ પરિહરીએ—શેત્રુંજા.

ભુમિ સંથારો નારી તણો સંગ, દૂર થકી પરિહરીએ--શેત્રુંજા. ૩
એકલ આહારી ને સચેત પરિહારી, ગુરૂ સાથે પદ અનુસરીએ--શેત્રુંજા. ૪
કલીકાલે એ તીરથ મોટું, પ્રવહણ જિમ ભરદરીએ.--શેત્રુંજા. ૫
ઉત્તમ એ ગિરિવર સેવંતા, પદ્મ કહે ભવ તરીએ--શેત્રુંજા. ૬
—અર્થ સહિત જુઓ મારો 'જૈન કાવ્ય પ્રવેશ' પૃ. ૨૬-૨૭.

(૪) શ્રી સિદ્ધાચલ સ્તવ૦.

વિમલાચલ વિમલા પ્રાણી, શીતલ તરૂ છાયા ઠેરાણી,
રસવેધક કંચન ખાણી, કહે ઈંદ્ર સુણો ઈંદ્રાણી!—
સનેહી સંત! એ ગિરિ સેવો, ચૌદ ક્ષેત્રમાં તીરથ ન એહવો-સનેહી૦ ૧
છ'રી' પાલીને ઉલ્લસિયેં, છઠ અઠમ કાયા કસિયે.
મોહ મલ્લને સામા ધસિયેં, વિમલાચલ વેહેલા વસિયેં. સનેહી૦ ૨
અન્ય થાનક કર્મ જે કરિયે, તે હેમગિરિ હેઠા હરિયે,
એ પોલેં પ્રદક્ષિણા ફરીયે, ભવજલધિ હેલા તરિયે-સનેહી૦ ૩
શિવમંદિર સાધવા કાજે, સોપાનની પંક્તિ વિરાજે,
ચઢતા દૃઢ સમકિત છાજે, દુર્ભવ્ય અભવ્ય તે લાજે—સનેહી૦ ૪
પાંડવ પમુહા કેઈ સંતા, આદિસર ધ્યાન ધરંતા,
પરમાતમ ભાવે ભજંતા, સિદ્ધાચલ સિદ્ધા અનંતા—સનેહી૦ ૫
ખટમાસી ધ્યાન ધરાવે, શુકરાજા રાજ્ય તે પાવે,
દેહાંતર શત્રુ હરાવે, 'શત્રુંજય' નામ ધરાવે—સનેહી૦ ૬
પ્રાણિ ધ્યાન ધરો એ ગિરિ સાચો, તીર્થંકર નામ નિકાચો,
મોહરાયને લાગે નમાચો, શુભ વીર વિમલગિરિ સાચો—સનેહી૦ ૭

(૫)
શ્રી શાંતિનાથ સ્તવન.

[બલિહારી બલિહારી બલિહારી, સુંદર શ્યામ! હો તજી અમને મથુરાના વાસી!, આવા ન બનિયેજી—એ મીરાંબાઇના ભજનની રાહ).

બલિહારી બલિહારી બલિહારી,
જગનાથ! હો હું જાઉં તોરી, શાંતિજિન શાંતિ! દરિશણ દિજીયેજી—

કાલ અનાદિ કેરા, ફિરતા હું જગમેં ફેરા,
અંત ન આવ્યો જિન ઉપગારી—જગનાથ૦ શાંતિ૦

પુણ્ય ઉદય પાયો, ચરણુ શરણુ દાયો,
ઔર ન તુમ સમ જગ દાતારી—જગનાથ૦ શાંતિ૦

ચિદ્‌ઘન નામી સ્વામી, શિવપદગામી પામી,
ખોટ ન માનું સબ હિતકારી—જગનાથ૦ શાંતિ૦

દીન અનાથ નાથ !, ગ્રહો મેં હાથ સાથ,
દોષ ન રંચક ગુણુ ભંડારી—જગનાથ૦ શાંતિ૦

આતમ સુખ આપો, વલ્લભ દુઃખ કાપો,
ફિર ન લેઉં ભવ અવતારી—જગનાથ૦ શાંતિ૦

(૬)

શ્રી કેશરીઆજી-ઋષભ સ્તવન.

(પરદેશી સૈયાં. કયસી બજાઈ તુંને બાંસરીયા-પરદેશી-એ રાહ.)

કેશરિયા થાંશું, હો જિનજી થાંશું, પ્રીત કરીને સચ્ચા ભાવશું. કેશરિયા.
મધુકર મોહ્યો માલતી ને મેં મોહ્યો પ્રભુ નામ,
અન્ય દેવકું નહિ નમું ને નમું અલખ ભગવાન—કેશરિયા૦

કાળા ધોળા કંઇક બિરાજે, બટુક ભૈરવ ભારી,
કઇ કઇ ખંડિત કરવા આવ્યા, લડી લડી નાઠા હારી—કેશરિયા૦

નાભિરાયા મરૂદેવીકો નંદા, મુખ પૂનિમકો ચંદા,
પાંચસેં ધનુષ્ય સોવનમય કાયા, નયરી અયોધ્યા રાયા રે—કેશરિયા૦

કવિજન ગાવે ભાવશું, ને વડનગરના વાસી,
કાલિદાસ કરજોડી કહે છે, જય જય ત્રિલોકના નાથ રે—કેશરિયા૦

સંસાર દશા વિચાર.

ગઝલ.

વિષમ સંસારમાં પુષ્કલ કુડા ને ક્લેશકર વિષયો
કરે તેની ઈંદ્રિય તૃપ્તિ લહે મનમાં 'હું બહુ સુખિયો'— ૧
સુખી તું માને જેનાથી નચાયો મોહથી જેના
જીવન સાર્થક લહ્યું જેના થિ, પરિણામો બુરા તેના— ૨
વિષયનું જોર છે જાલિમ અનલ ક્રોધાદિની ઉગ્ર
જગન્માયા તણો મોહ અને સુખ વાંછના તીવ્ર— ૩
બહિરાત્મા બની મહાઠગ તમોને બહુ બનાવ્યા છે
મમત ને મોહ અહંતાના કરી સંચા ચલાવ્યા છે— ૪
કર્યું સાથે કષાયોની પ્રબલ કાપટયનું ઈંજિન
ચલાવ્યું યંત્ર માયાનું, કર્યો તુજને સદાનો દીન— ૫
નથી વશ યંત્ર પણ તું છે ઉંધો રાખી તને નાંખ્યો,
ઉંડી અંધારી ખાડીમાં અનાદી કાળથી રાખ્યો— ૬
કહિ આ યંત્ર તારાં જો છતાં સત્તા નથી કાંઇ,
સદા કચડાઇ રીબાતો તથાપિ ભાન નહિ ભાઇ!— ૭
કદિ ત્યાં પુણ્યસંયોગે પ્રભાની જ્યોતિ જો જાગે,
ઉઘાડી આંખ જોતાં સૌ નવું કાંઇ તને લાગે— ૮
'અનંતાં કર્મ મેં બાંધ્યાં રહ્યો અજ્ઞાન-અંધારે
નહિ આત્મા સ્વરૂપ જાણ્યું, નહિ ઉપયોગ ઉપકારે— ૯
સહુમાંથી થવા નિવૃત્ત, કરે દૃઢ તું મનોવૃત્તિ.
ક્રિયાના યોગસાધનથી, વિરલ મળશેજ સંપત્તિ'— ૧૦
ઉઠી જાગી થઇ કર્ત્તવ્ય-પરાયણ ધર્મશસ્ત્ર લઇ,
ચલાવ્યું યુદ્ધ માયાથી પરિણામે તે દાસી થઇ— ૧૧
નચાવે સર્વ જે જગને નચાવે જો તે માયાને,
મહા તું વીર દઉં આશિષ 'સુખી આનંદમય જ્ઞાને— ૧૨

જુલાઇ ૧૯૦૭.

સંસાર વિરક્ત પરમ સાધુ.

પરમાત્માની જ્યોતિના અંશ રૂપ!
આત્માની ચર્યાના ઉપાસક!
વિશ્વપ્રદેશમાં વિસલતા અદ્‌ભૂત વિલાસી!
આપને ત્રિકાલ વંદન હો! પંચાંગે વંદન હો!— ૧
સંસારી જનથી અપરિચિત આપનું વાસસ્થાન હતું,
ભૂમિનું તલ આપનું શય્યાસ્થાન હતું,
જ્ઞાનામૃત આપનું ભોજન હતું;
આત્મબલવાન્! નમન હો! વંદન હો!— ૨
જગત્‌ની સ્થૂલ વાસનાથી વિરક્તતા,
વીતરાગ દશાર્થે અનુભવમાં જાગૃતતા,
વિશુદ્ધ બોધિબીજની અપૂર્વતા,
આપની અહો! સ્ફુરણાયમાન હતી,
ઉપકારી પુરૂષો તેને અસ્વિકારે છે, ગોપવે છે.
આ દીન પામર જીવ પ્રમોદે છે, અભિવંદે છે. ૩
મહીમાં નિન્દક જનો અસંખ્ય છે,
અણસમજુ બાલકો ઉભરાય છે,
બેખબર જનો બહુ બેકદર છે;
સજ્જન મધ્યસ્થો મહિમા મુક્ત કંઠે પ્રશંસે છે.
હૃદયપૂર્ણતાથી ગાય છે. ૪

આગષ્ટ, ૧૯૧૦.

મનને બોધ.

(ડગલે ડગલે ડુંગરા, વિકટ પ્રેમનો પંથ—એ રાહમાં).

હે મનવા! કાં ચકડોળે ચડાવ!
સત્પથ મારે સાધવો, શિવ પ્રીતિ—સાધન થાય,
સાધ્ય દૃષ્ટિમાં આવતું, ભાવારોગ્ય થવાય. હે મનવા!
પૂજા પ્રીતિરૂપ છે, પ્રીતિરૂપ અનેક,
દર્શન નામ નમન સ્તુતિ, ધ્યાન મગનતા છેક. હે મનવા!

પ્રીતિમાં જન જે વસે, પ્રીતિપાત્ર સમાન,
મનવા ! કાં પ્રીતિ કરે ?, વિષય અચૂક નિદાન. હે મનવા !
ધાવ ધાવ કરતો ફરે, પવન થકી વધી જાય,
ધ્યાને કરી સ્થિરતા તું થા, ધ્યેયાત્માની સહાય. હે મનવા !
બંધ–મોક્ષ–હેતુ થઈ, નવ કર કુવ્યવહાર,
ભાવ–સન્નિપાતથી, મુક્ત દશા અવધાર. હે મનવા !
કૂડી જગની વાસના, થા તું તેથી ખિન્ન,
આત્મ-ધર્મ અવલોકીને, જિન પરમાત્મા–લીન. હે મનવા !

ડીસેંબર ૧૯૧૦.

જયશ્રી મહાવીર.

(નમિયે અમે તીર્થંકરો જેના પુનિત આદેશ છે—ભૈરવી ગઝલ.)

પુકારૂં જય મહાવીરની, મહાવીર જયવંતા રહો !
લોકો ! વદો સૌ સ્થાનમાં, મહાવીર જયવંતા રહો !
આ વિશ્વ સચરાચર ભર્યું, જ્યાં જ્યાં જુઓ ત્યાં જીવ છે;
તે જીવ તત્ત્વને જાણતા, મહાવીર જયવંતા રહો !
જગના ગુરૂ જગને સદા, આનંદ દેનારા પ્રભુ;
જગનાથ ને જગબંધુ એ, મહાવીર જયવંતા રહો !
ભગવાન્ એ જગના પિતામહ, ને પ્રભવ છે શાસ્ત્રના,
તીર્થંકરોમાં અન્તના, મહાવીર જયવંતા રહો !
લોકો તણા ગુરૂ એ પ્રભુએ, ધર્મને ઉપદેશિયો,
એ વીર ને મહાત્મા બધે, મહાવીર જયવંતા રહો !
જેણે બધા જગમાં કર્યો, ઉદ્યોત નિશ્ચયથી ખરે,
તે વીર જિનનું ભદ્ર હો ! મહાવીર જયવંતા રહો !
જેને નમ્યા સુરાસુરો, ધૂળ ધોઇ જેણે પાપની,
તેનું સદા કલ્યાણ હો ! મહાવીર જયવંતા રહો !

માર્ચ. ૧૯૨૭. મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ.

卐